

Honoré de Balzac

A Nucingen-ház és más elbeszélések

TARTALOM

A Nucingen-ház *(Somogyi Pál László fordítása)*

A hadköteles *(Nagy Géza fordítása)*

A Marana-vér *(Bókay János fordítása)*

El Verdugo *(Gyergyai Albert fordítása)*

Isten veled *(Bartócz Ilona fordítása)*

Kerti mulatság *(Bartócz Ilona fordítása)*

Pierre Grassou *(Lányi Viktor fordítása)*

A fűszeres *(Nagy Géza fordítása)*

Sivatagi szenvedély *(Fedor Ágnes fordítása)*

A NUCINGEN-HÁZ¹

Tudják, mennyire vékonyak a különszobák válaszfalai Párizs legelegánsabb vendéglőiben. Vérynél² például a legnagyobb szalont egy tetszés szerint eltávolítható vagy felállítható közfal osztja ketté. Nem ez volt a színtér, hanem egy jó kis hely, amelynek a nevét azonban nem illik elárulnom. Kettesben voltunk ugyanis - azt mondom hát, amit Henri Monnier³ Prudhomme-ja: „Nem szeretném a hölgyet hírbe hozni”. Egy sok tekintetben pazarnak mondható vacsora ingyencégeit élveztük az egyik kis szalonban, és halkrafogott hangon beszélgettünk, észrevévén, milyen vékony a fal. Elérkezett a pecsenye ünnepélyes pillanata, s még mindig nem akadt szomszédunk a túloldali helyiségben; csak a tűz pattogása szüremlett át. A nyolcat verte el az óra, amikor hirtelen nagy lábdobogás támadt, szavak röppentek, a pincérek gyertyákat hoztak. Nyilvánvaló volt, hogy a szomszédos szalon vendégeket kapott. Felismertem a beszélők hangját, s mindjárt tudtam, kikhez van szerencsénk.

Négyen voltak, a kormoránok legvakmerőbb fajtájából, amely valaha is szárnyra kelt a mai nemzedék szüntelen változó hullámain megülő tajtékból; kedves, kellemes fiúk, akiknek életkörülményei homályosak, akiknek se járadékuk, se birtokuk, s akik mégis jól élnek. A modern élet háborúknál is ádázabbá vált létküzdelmének e szellemes *condottieré*⁴ a gondokat hitelezőikre hártják, maguknak csupán az élvezeteket tartják meg, s nem törődnek egyébvel, mint az öltözködéssel. Másrészt azonban, jóllehet oly elszántak, hogy *Jean Bart*⁵ példájára akár szivarra gyűjtanának a puskaporos hordón, már csak a szerep kedvéért is; noha gúnyorosságban túltesznek a zuglapokon, gúnyosak egészen az öngúnyig; noha eszesek és hitetlenek, kanalak minden lében, kapzsiak és egyben pazarlók, irigyek másra, s egyúttal önelégültek; bár nagy politikusok, elmés megjegyzések erejéig, s bár mindent ízekre boncolnak és mindent tudni vélnek - eddig nem sokra vitték a nagyvilági életben, vágyaik, törekvéseik színpadán.

Négyük közül egy jutott előbbre, de a létra tövében ő is megrekedt. Mert a pénz önmagában semmi még - az újjgazdagot félesztendei hízelkedés ébreszti rá, mennyi minden hiányzik a vagyon mellől. Ez az újjgazdag, bizonyos Andoche Finot, szükségzavú, rideg, tartózkodó, száraz ember, képes volt hasravágódni azok előtt, akiktől várt valamit, és volt képe foghegyről beszélni azokkal, akikre már nem számított. Mint *Gustave* balettjének⁶ egyik furcsa figurája, elülről márki, hátulról paraszt. Az üzletvilágnak ez a főpapja uszályhordozót is tart Émile Blondet, a lapszerkesztő személyében; Blondet ragyogóan elmés, de szétforgácsolja magát, fényes tehetségét tunyasága bénítja, tudja, hogy kihasználják, de eltűri; hol aljassnak, hol meg jólelkűnek mutatja magát, amilyen kedvében van éppen; az a fajta ember, akit szeretnek, de

---

¹ *La Maison Nucingen* (1837)

² *Véry* - párizsi vendéglő, 1805-ben nyílt meg a Tuilériák kertjében, 1808-ban átköltözött a Palais-Royalba.

³ *Henri Monnier* (1799-1877) - szellemes satirikus író és karikaturista. *Joseph Prudhomme emlékiratai* című művének főszereplője, Prudhomme, a Lajos-Fülöp korabeli polgárt személyesíti meg.

⁴ *Condottiere* - merész, kíméletlen, reneszánsz-korabeli zsoldosvezérek olasz neve.

⁵ *Jean Bart* (1650-1702) - XIV. Lajos vakmerő tengernagya.

⁶ *Gustave balettje* - Daniel François Auber (1782-1871) III. *Gustave* vagy az *álarcosbál* című operájának balett-betétje az ötödik felvonásból. Önállóan is előadták, egy-egy színházi est befejezése-képpen.

nem becsülnek. Amellett ravasz, mint egy szubrett, s képtelen bárkitől is megtagadni tollát vagy szívét; egyszóval Émile a legelragadóbb példánya azoknak a szépfiúknak, akikről szellemes embereink legszertelenebbike azt mondotta egyszer: „Jobb szeretem őket selyempapucsban, mint csizmában.”

A harmadik, Couture, spekulációból él. Még meg se kötötte az egyik üzletet, már másikba vág, az egyik haszna fedezi a másik veszteségét. Mindig hajszaal híja, hogy alá nem merül; játékának ideges erélye tartja felszínen csupán s alkatának szívóssággal ötvözött merészsége. Ide-oda úszkál, az érdekek végtelen párizsi tengerében olyan szigetecske után kutat, amely eléggé vitatható, hogy meglepedjék rajta. Nincs a helyén, ez kétségtelen.

Ami az utolsót illeti, a legcsípősebb nyelvűt a négy közül, neki elég, ha a nevét megmondom: Bixiou! Sajna, már nem 1825, hanem 1836 Bixiou-ja, a bolondos embergyűlölő, akit éppoly szellemesnek, mint harapósnak ismernek; szegény ördög pokolian dühöng, amiért hiába vesztegetett el annyi elmésséget, haját tépi, valahányszor arra gondol, hogy a legutóbbi forradalomból még egy roncsot sem halászott ki magának; a Funambules-színház⁷ hamisítatlan Pierrot-jaként mindenkibe belétörli a cipőjét, ismeri korát és kisujjában vannak a botrányos históriák, amelyeket bohókás ötletekkel fűszerez; mindenkinek a vállára pattan, mint valami bohóc, és igyekszik bélyeget hagyni rajtuk, akár a hóhér.

Az ingyenség legsürgetőbb igényeit kielégítve, szomszédaink utolértek bennünket a csemegénél; és mivel alig-alig moccanunk helyünkön, azt hitték, egyedül vannak. A pezsgő megoldta a nyelveket, s az élvezetes csemegézés közben, csöndes szivarszónál meghitt társalgás indult. Ez a társalgás önmagukba fordult, egyedül az önzésnek, a jelen béke gyümölcsének kielégítését kereső lelkek sivárságát mutatta: az a fagyos szellem hatotta át, amely megdermeszti a legrugalmasabb érzelmeket, megakasztja a legnagyobb indulatokat és a nevetésnek valamilyen éles felhangot ad; fanyar gúny fortyogott benne, a mosolyt vigyorra torzító irónia. *Rameau unokaöccse*, ez az emberiséget ócsárló gúnyirat, amelyet Diderot nem mert közreadni, és szántsándékkal lomposnak, kendőzetlennek hagyott, hogy láttassa a sebeket - egyedül ez a könyv fogható e hátsó gondolatok nélkül elmondott pamflethez, amelyben a szó már rég kikezdte, amit a gondolkodó még vitat, amelyben csupán romokkal építettek, mindent tagadtak, s nem csodáltak mást, mint ami előtt a kételkedés is fejet hajt: a pénz mindenható, mindentudó, mindent megszentelő hatalmát. A pletykázók előbb az ismerősök körében pattintgatták nyilaikat, majd a jó barátokat vették célba. Amikor Bixiou kezdett el beszélni - amint majd látni fogják - egy mozdulattal jeleztem, hogy maradni és hallgatni akarok. Azoknak a döbbenetes rögtönzéseknek egyikét hallottuk ekkor, amelyek néhány kiszikkadt elme előtt tekintélyt szereztek ennek a művésznek; és bár többször félbeszakadt s újra meg újra folytatódott, emlékezetem oly híven rögzítette, akár egy gyorsíró. Tartalom és forma - egyik sem felelt meg az irodalom követelményeinek. Nem volt ez irodalom: baljós dolgok egyvelege volt, tükörképe korunknak, amelyről csak ilyesfajta históriákat kellene regélni, s különben is, a felelősség a fő elbeszélőt terheli érte, nem engem. Bixiou gyakran változtatott hangja s az ennek megfelelő arcjáték, mozdulatok valószínűleg tökéletesen megjelenítették a szóba kerülő személyeket, mert három hallgatójából időnként kitört a helyeslés és elragadtatás.

- És Rastignac elutasított? - kérdezte Blondet Finot-tól.

- Kereken.

---

⁷ *Funambules* - eleinte (1815-től) cirkusz és bábszínház, később (1825-től) pantomim-játékokat, 1830-as forradalom után pedig párbeszédű bohózatokat mutat be. A korabeli párizsi társaság kedvelt színháza - *Pierrot* - a pantomim-játékok fehérköpenyes, lisztesképű bohóca.

- Hát nem fenyegetted meg az újságokkal? - szólt Bixiou.
- A szemem közé nevetett - felelte Finot.
- Rastignac a néhai de Marsay egyenes utóda; meg fogja csinálni a szerencsését a politikában is, meg a társaságban is - mondta Blondet.
- De hogy szerezte a vagyonát? - kérdezte Couture. - 1819-ben a híres Bianchonnal együtt még a Quartier Latinben lakott, egy nyomorúságos penzióban;⁸ a családja kenyéren és vízen élt, hogy havonta száz frankot küldhessen neki; az apja birtoka ezer tallért se ért; két ellátatlan húga meg egy öccse volt, és most...
- Most pedig negyvenezer frank évjáradéka van - mondta Finot - mindkét hűgát gazdag hozománnyal, előkelően adta férjhez, és a birtok haszonélvezetét anyjának engedte át...
- 1827-ben - jegyezte meg Blondet - még egy vasa se volt.
- Ó, 1827-ben! - kiáltott fel Bixiou.
- Nohát - folytatta Finot - ma a legjobb úton halad a miniszterség és főrendiség felé, az lesz, ami csak akar! Három éve feltűnés nélkül szakított Delphine-nel, megházasodni csak kellő biztosítékokkal fog, s ha valaki, ő aztán elvehet egy nemesi családból való lányt! Volt esze a fickónak, hogy gazdag asszony mellé szegődött.
- Barátaim, vegyétek figyelembe az enyhítő körülményeket is - mondta Blondet. - A nyomor karmai közül szabadulva, egy ügyes ember markába került.
- Jól ismered Nucingent - szólt Bixiou. - Az első időkben Delphine és Rastignac *jónak* találták; úgy látszott, a feleség Nucingennak csak valami csecsebecse, a ház díszje. És éppen ez az, ami az én szememben nemcsak jelentékeny, de nagy emberré is teszi a bárót: Nucingen nem titkolta, hogy felesége a vagyona járuléka, nélkülözhetetlen, de másodrangú *dolog* a politikusok és nagy pénzemberek magasfeszültségű életében. Saját fülemmel hallottam, amikor kijelentette: Bonaparte kezdetben éppen olyan ostobán viselkedett Joséphine-nel szemben, mint valami polgár, és miután volt bátorsága lépcsőnek használni, nevetségessé tette magát azzal, hogy élettársává akarta emelni.
- Minden felsőbbrendű embernek a Kelet felfogását kellene vallania a nőkről - szólt közbe Blondet.
- A báró a keleti és nyugati elméleteket kellemes párizsi elméletbe olvasztotta össze. De Marsay-t, aki kezelhetetlen volt, nem állhatta, Rastignac viszont igen megtetszett neki, és alattomban ki is használta: házaselete minden nyügét az ő vállára rakta. Rastignac viselte el Delphine szeszélyeit, ő hajtatott ki vele a Bois-ba, ő kísérte színházba, operába. Eugène, aki ma olyan nagy fiú a politikában, hosszú ideig azzal töltötte napjait, hogy csinos levélkéket olvasott és fabrikált. Eleinte minden semmiségért megmosták a fejét; Delphine-nel együtt örült, Delphine-nel együtt búsult; ő szenvedte meg az asszony migrénjeit, ő hallgatta végig bizalmas vallomásait; a bárónénak szentelte egész idejét, minden óráját; értékes ifjúságával töltötte be ennek a tétlen párizsi nőnek üres életét. Valóságos nagy tanácsokat ült Delphine-nel, hogy kiválasszák, milyen ékszerek illenek leginkább neki, állta a kifakadások tüzet és a hóbortos ötletek záporát - ezzel szemben a báróval az asszony elragadóan kedves volt. A báró a markába nevetett; majd, mikor észrevette, hogy Rastignac már-már összeroskad terhei alatt, érezte, hogy *gyanít valamit*, és a közös rettegés láncával bilincselte egymáshoz a két szerelmezt.

---

⁸ Egy nyomorúságos penzió a *Quartier Latin*-ban - Madame Vauquer penziójáról van szó, ahol Goriot apó, Victorine Taillefer, Vautrin, Eugène de Rastignac, Horace Bianchon és Balzac hősei laktak.

- Azt még megértem, hogy egy gazdag asszony támogatásával megélt és hozzá jól élt Rastignac; de honnan vette a vagyonát? - kérdezte Couture. - Egy ilyen jelentékeny vagyon, mint amilyen ma az övé, nem pottyan az égből, és Eugène-re soha senki se foghatta rá, hogy valami jó üzletet agyalt volna ki.

- Örökölt - mondta Finot.

- Kitől? - kérdezte Blondet.

- Az ostobáktól, akik az útjába botlottak - hangzott Couture válasza.

- De nem vett el mindent, drága kicsikéim - mondta Bixiou:

*...Forrongó lázongását gyürkőzze le hamar,
Olyan időket élünk, mikor mindenki csal.*

- Elmondom nektek, honnan származik a vagyona. Először is: le a kalappal a tehetség előtt! Rastignac barátunk nem fickó, aminek Finot mondta, hanem úriember, aki érti a játékot, ismeri a lapokat, és akit a karzat is tisztel. Rastignac-ban megvan mindaz az okosság, amely az adott pillanatban elengedhetetlen; olyan ő, mint a katona, aki bátorságát kilencven napos lejárattal, három aláírással és jótállásokkal szegzi szembe. Lehet, hogy némelykor nyersnek, értelmetlen fecsegőnek tetszik, eszméiből mintha hiányozna az összefüggés, terveiből az állhatatosság, és igaz, hogy semmiről sem nyilvánít határozott véleményt; de ha komoly ügyről van szó, valami végrehajtandó kombinációról, ő bizony nem aprózza el magát, mint ez a Blondet itten, aki még akkor is a másik fél javát keresi. Rastignac összeszedi a gondolatait, nekigyürkőzik: kipuhatólja, melyik ponton alkalmas a támadás és már támad is, fergeteges rohammal! Úgy rontja szét az ellenség sorait, akár maga Murat⁹, letapossa a részvényeseket és alapító tagokat, pozdorjává zúzza az egész butikot; amikor pedig a rohammal utat tört magának, ismét visszahúzódik puha, nemtörődöm életébe, megint a délvidéki ember lesz, az élvhajász, szószátyár Rastignac, a kényelmes semmittevő, aki délben kel fel, de teheti, mert a válság idején nem feküdt le.

- Ez mind rendben van, de térj már rá a vagyonára - szólt Finot.

- Ugyan, Bixiou csak torzképet ad - toldotta meg Blondet. - Rastignac vagyona: Delphine de Nucingen, egy figyelemre méltó asszony, aki a vakmerőséget elővigyázattal párosítja.

- Talán kölcsönzött neked? - kérdezte Bixiou.

Kirobbant a nevetés.

- Tévesen ítélték meg a bárónét - mondta Couture Blondet-nak. - Az ő elméssége néhány többé-kevésbé epés megjegyzésben és abban a már-már terhes hűségben áll, amellyel Rastignac-ot szereti és vakon engedelmeskedik neki; tipikus olasz nő.

- Kivéve a pénzt - szólt csípősen Andoche Finot.

- Ugyan, ugyan - fuvolázta Bixiou - az elmondottak után még szemére mernének vetni ennek a szegény Rastignac-nak, hogy Nucingenék nyakán élt, és házibútor volt náluk, se több, se kevesebb, mint házibútor, ahogy annak idején Rája¹⁰ des Lupeaulx barátunknál? Közönsége-

---

⁹ Murat, Joahim - (1771-1815) lovassági tábornok, Napóleon sógora, 1808-tól 1814-ig nápolyi király.

¹⁰ Rája - Esther Gobsecknek, Nucingen szeretőjének gúnyneve, amely arra utal, aki hozzáér, villamos ütést kap tőle.

sek akartok lenni, a Saint-Denis utca módjára? Először is, elvontan szólva, ahogy Royer-Collard¹¹ mondja, a kérdés kiállja *a tiszta ész kritikáját*¹²; ami pedig a tisztátalan észet illeti...

- Elemében van! - mondta Finot Blondet-nak.

- De igaza is van! - kiáltott Blondet. - A kérdés igen régi már, la Châtaigneraie és Jarnac híres halálos párbajának is indítéka volt. Jarnacot azzal vádolták, hogy viszonyt folytat anyósával, aki viszont fedezi rajongva szeretett veje költekezéseit. Ha valami ennyire igaz, nem szabad beszélni róla, de II. Henrik elkövette ezt a tapintatlanságot, s a király iránti odaadásból La Châtaigneraie vállalta érte a felelősséget; ebből támadt a párbaj, amely a francia nyelvet a *Jarnac-vágás*¹³ kifejezéssel gazdagította.

- Ó - ámult Finot - ilyen ősi és nemesi eredetű hát ez a kifejezés?

- Te mint hajdani lap- és folyóirattulajdonos, nem vagy köteles ezt tudni - csapott rá Blondet.

- Vannak nők - folytatta komolyan Bixiou - és vannak férfiak is, akik kétfelé tudják választani az életüket, és csak az egyik részt adják oda (figyeljétek csak, mennyire az emberbaráti formula szerint fogalmazom meg a véleményemet). E férfiak számára az anyagi érdek, bármi legyen is, kívül áll az érzelmek körén; egész életüket, idejüket, becsületüket egy asszonynak szentelik és úgy vélik, nem illik egymás között azt a selyempapirost pazarolni, amin ez áll: „A törvény a hamisítót halállal bünteti.” Ennek megfelelően semmit sem fogadnak el egy nőtől. Igen, minden becstelenné válik, ha nemcsak a lelkek, hanem az érdekek is egyesülnek. Ezt a szép elméletet gyakran hangoztatják, de... ritkán alkalmazzák.

- Eh - kiáltotta Blondet -, badarság az egész! Richelieu¹⁴ marsall, aki pedig értett valamicskét a gáláns ügyekhez, a kandalló lapjával való kaland után ezer arany járadékot ajándékozott la Popelinière asszonynak. Agnès Sorel¹⁵ - a kis naiv! - felajánlotta vagyonát VII. Károly királynak, és a király elfogadta. Jacques Coeur¹⁶ kitarította a francia koronát, ez engedte, s a végén éppoly hálátlanul viselkedett, mint egy nő.

- Uraim - folytatta Bixiou - azt a szerelmet, amely nem tartalmaz felbonthatatlan barátságot is, én csak pillanatnyi ledérségnek tekintem. Mert miféle teljes odaadás az, ha visszatartunk magunknak valamit? E két homlokegyenest ellenkező és egyaránt mélységesen erkölcstelen tantételt lehetetlen egymással kibékíteni. Az, aki fél a maradéktalan viszonytól, véleményem szerint biztosan attól tart, hogy egyszer véget ér majd a szerelem, és akkor oda az illúzió!

---

¹¹ *Royer-Collard*, Pierre-Paul (1763-1845) - a Direktórium idején az ötszázak tanácsának tagja, a Császárság alatt filozófiaprofesszor. A restauráció után az ún. doktrinér-iskola, a legitim uralkodóház és az alkotmányos vívmányok közti „középút” ideológusa. Az 1830-as forradalommal határozottan szembeszállt.

¹² *A tiszta ész kritikája* - Immanuel Kant (1724-1800) filozófiai műve.

¹³ *Jarnac-vágás* - átvitt értelemben használatos: döntő, váratlan fordulat (pl. vitában).

¹⁴ *Richelieu marsall* (1696-1877) - híres politikus és hadvezér, XV. Lajos udvaroncá. Korában az egyik legismertebb világfi. *Madame de la Popelinière* - művelt és szellemes asszony, művészetpártoló férjével együtt művészeteket és írókat látott vendégül passyi palotájában.

¹⁵ *Agnès Sorel* (1422-1450) - VII. Károly kegyencnője, híres szépség. *VII. Károly* - Valois-házi király (1422-1461), Jeanne d'Arc vezetésével a francia seregek az ő uralkodása alatt verik ki az angolokat Franciaországból, s vetnek véget a százéves háborúnak.

¹⁶ *Jacques Coeur* (1400-1456) - gazdag bourges-i kereskedő, VII. Károly pénztárnoka. Az angolok ellen jelentős pénzüsszegekkel támogatta a koronát. Ellenfelei bevádolták, s a király száműzte.

Minden szenvedély visszataszító, amely nem hiszi magáról, hogy örökké él. (Ez a legtisztább Fénelon.¹⁷) Ezért azután, akik ismerik és megfigyelik a világot, a jólfésült, jólvasalt úriemberek, akik nem riadnak vissza attól, hogy pénzért házasodjanak, fennen hirdetik: az érdekeket és az érzelmeket a legszigorúbban kell különválasztanunk. A többi mind szerelmes örült - azt képzelem, más sincs a világon, mint ő meg a kedvese! Az ilyeneknek a milliók annyi, mint a sár; de a kesztyű vagy a kamélia, amit szívük bálványa viselt, milliókat ér! Az átkozott, pazarlásra való fémből soha nem találsz náluk semmit, de találsz helyette hervadt virágokat garmadával, díszes cédrusfadobozkákban! Már nem is különböznek egymástól. Számukra megszűnt az *én*. *Te*, ez náluk a testet öltött Ige. De hát mit tehetünk ellene? Lehet-e elejét venni a szív e titkos betegségének? Vannak bolondok, akik minden számítás nélkül szeretnek, és vannak bölcsek, akiket a szerelemben is a számítás vezérel.

- Bixiou ma felülmúlja önmagát - kiáltott fel Blondet. - Vajon mit szól hozzá Finot?

- Ha nem itt lennék - válaszolt Finot nyakkendőjébe temetve állát - úriemberként szólnék hozzá; de itt, azt hiszem...

- Úgy szólsz hozzá, mint azok a sötét gazfickók, akikkel van szerencséd együtt lenni - vágta rá Bixiou.

- Hitemre, igen - mondta Finot.

- És te? - kérdezte Bixiou most Couture-től.

- Sületlenségek! - kiáltotta Couture. - Az olyan nő, aki nem veti oda testét lépcsőnek, hogy céljához segítse a választott férfit, az ilyen nő csak önmagára gondol.

- És te, Blondet?

- Én a gyakorlat embere vagyok.

- No hát - mondta Bixiou, és hangjából valósággal frecegett a gúny - Rastignac nem volt egy véleményen veletek. Elvenni és vissza nem adni utálatos dolog, sőt egy kissé még könnyelműség is; de ha csak azért veszünk el valamit, hogy jogunk legyen az Úr példáját követni, aki százannyit fizet vissza, ez már lovagias tett. Rastignac így gondolkodott. Mélyen megalázta érdekközössége Delphine de Nucingennal; sokat beszélhetnék vívódásairól, hisz láttam, amint könny gyűlt a szemébe, annyira ránehezedett helyzetének fonák volta. Igen, valóban sírt miatta... vacsora után! Nos, szeretetek...

- Ohó, te gúnyolódsz velünk! - mondta Finot.

- Eszembe sincs. Rastignac-ról van szó, akinek a bánata szeretetek romlottságát bizonyítaná, mert ennek alapján úgy látszik, sokkal kevésbé szerette Delphine-t. Dehát mit akartok tőle? Szegény fiúnak ez tövisként vágja a szívét. Amint látjátok, ő egy mélyre züllött nemes, mi pedig fennkölt erkölcsű művészek vagyunk. Tehát, Rastignac gazdaggá akarta tenni Delphine-t, a szegény Rastignac a gazdag Delphine-t! És - hinnétek-e?... Sikerült neki. Rastignac, aki kész lett volna megverekedni, mint Jarnac, ekkor tette magáévá II. Henrik felfogását: azt a mondást, hogy „Nincsen tökéletes erény, csak körülmények vannak.” Ez szorosán a vagyona történetéhez tartozik.

- Igazán belefoghatnál már a históriádba, ahelyett, hogy saját magunkkal iparkodnál leszólatni saját magunkat - mondta Blondet bájos kedélyességgel.

---

¹⁷ Fénelon (1651-1715) - Cambrai-i érsek, egyházi szónok és író.

- Ó, ó, kicsikém, te aztán nagyon igyekszel a pezsgővel - vágott vissza Bixiou és játékosan megveregette Blondet nyakát.

- De a részvényesek szent nevére - így Couture - elő már azzal a történettel!

- Már épp pedzettem - felelt meg neki is Bixiou - de a szitkozódásoddal te rögtön a végkifejléshez terelsz.

- Hát részvényesek is szerepelnek a históriádban? - érdeklődött Finot.

- Dúsgazdagok, mint a tieid - felelte Bixiou.

- Azt hiszem - jegyezte meg Finot, éllel a hangjában - tekintettel lehetnél arra a jó fiúra, aki alkalomadtán rendelkezésedre áll ötszáz frankkal...

- Pincér! - kiáltotta Bixiou.

- Mit akarsz a pincértől? - csodálkozott Blondet.

- Ötszáz frankot, hogy visszaadhassam Finot-nak, s felszabadítsam a nyelvemet és széttéphetsem a nyugtámat.

- Halljuk a történetedet - monda Finot, nevetést erőltetve.

- Tanúim vagytok - erősködött még mindig Bixiou - hogy semmi közöm ehhez a pimaszhoz, aki azt hiszi, a hallgatásom nem ér meg többet ötszáz franknál! Sose lesz belőled miniszter, ha nem tudod felbecsülni a lelkiismereteket. No hát jól van - tette hozzá hízelkedően - kedves Finot-kám, nevek nélkül mondom el a történetemet és rendben leszünk.

- A végén még bebizonyítja nekünk - mosolygott Couture - hogy Nucingen alapozta meg Rastignac vagyónát.

- Magad se hinnéd, mennyire közel jársz az igazsághoz - felelte Bixiou. - Ti nem tudjátok, milyen helyet foglal el Nucingen a pénzvilágban.

- Arról nem hallottál semmit, hogyan kezdte? - kérdezte Blondet.

- Én csak akkor ismertem meg, amikor már volt valaki - hangzott a válasz -, de hajdanában találkozhattunk volna az országúton.

- A Nucingen-bankház felvirágzása korunk egyik legkülönösebb tüneménye - mondta Blondet. - 1804-ben Nucingent még alig ismerték, az akkori bankárokat kilelte volna a hideg, ha értesülnek róla, hogy százezer tallérnyi váltója forog a piacon. A nagy pénzember nyomasztónak érezte hátrányos helyzetét. Mit tegyen, hogy megismerjék? Felfüggeszti a kifizetéseit. Kitűnő! Nevétől, amely eddig nem jutott túl Strasbourgon és a Poissonnière-negyeden, egyszerre az egész pénzvilág visszhangzik! Ügyfeleit holt értékekkel kártalanítja, és újra megindítja kifizetéseit; papírjainak nyomban hitelük van egész Franciaországban. Valami hallatlan körülmény folytán részvényei újraélednek, a bizalom helyreáll irányukban, hasznot hajtanak. A Nucingen-papír igen keresett. Elérkezik az 1815-ös év, barátunk összegyűjti tőkéit, a waterlooi csata előtt birtokokat vásárol, a válság pillanatában felfüggeszti kifizetéseit, s a felszámolást wortschini bányarészvényekkel hajtja végre, amelyeket húsz százalékkal olcsóbban szerez meg, mint ahogyan ő maga kibocsátotta! Így igaz, uraim! Hogy fedje magát, százötvenezer üveg pezsgőt vásárol Grandet-től, mert előre látja már a mai Aubrion gróf derék atyjának csődjét, és ugyanannyi bordeaux-it vesz Duberghe-től. Ezt a háromszázezer palack bort, amit nagy kegyesen harminc sou-ért vesz át, igen, *átveszi* őket, kedvesem, a szövetségesekkel hat frankjával itatja meg, a Palais-Royalban, 1817 és 19 között. A Nucingen-bankház részvénye és neve tekintély Európa-szerte. Ez a híres báró felülemelkedett a szakadékon, sőt emelkedett a révén, míg mások belezuhantak volna. Felszámolása kétszer is nem remélt előnyökhöz

juttatta hitelezőit: tönkre akarta tenni őket - mindhiába! A világ legbecsületesebb emberének tartják. Ha harmadszor is felfüggeszti a kifizetéseit, a Nucingen-részvények elterjednek majd Ázsiában, Mexikóban, Ausztráliában, a vademberek között. Egyedül Ouvrard¹⁸ látott a veséjébe ennek az elzászinak, aki valami érdekből áttért zsidó fia. „Ha Nucingen kiereszti kezéből az aranyat - mondta - nyugodtak lehettek, hogy gyémántok után nyúl.”

- Du Tillet barátja is megéri a pénzét - mondta Finot. - Gondoljátok csak el: ami a származást, születést illeti, szüleitől nem kapott mást, mint a pusztai életét, és ez a fickó, akinek 1814-ben egy fillér nem volt a zsebében, azzá lett, akinek most ismeritek; de amit egyikünk sem tudott megtenni (rólad nem beszélek, Couture), neki sikerült: ellenségek helyett barátokat gyűjtött. És végül már olyan homályba burkolta korábbi életét, hogy eget-földet kellett felforgatni, amíg megállapították: egy Saint-Honoré utcai illatszerésznél¹⁹ volt segéd, még 1814-ben is!

- Ugyan, no, no! - állította meg Bixiou. - Nucingent nem lehet egy napon említeni az ilyen du Tillet-szabású kis szélhámossal, az ilyen sakállal, aki a szimata révén boldogul, mert megérzi a dögöt és nyakába szedi a lábát, hogy elsőnek érjen oda és megkaparintsa a legjobb csontot. Csak egymás mellé kell állítani a két embert: az egyik arca hegyes, mint a macskáé, s egészében sovány, nyúlánk; a másik zömök, testes, súlyos, akár egy zsák, mozdulatlan, mint egy diplomata. Nucingennak vaskos a keze s a tekintete uzsorás-tekintet, sohasem elevenedik meg; mélysége nem az arcán tükröződik, hanem a homloka mögött rejtőzik: kifürkészhetetlen; sohasem venni észre, mikor érkezik; míg du Tillet ravaszsága, ahogy Napóleon mondta, már nem tudom kiről, a túlságosan finomra szőtt gyapothoz hasonlít, mivel nagyon könnyen elszakad.

- Szerintem Nucingen csak annyiban különb du Tillet-nél, hogy józan esze megsúgta neki: egy üzletember ne kapaszkodjék a báróságnál följebb, míg du Tillet gróffá akarja tétetni magát Itáliában - vélte Blondet.

- Blondet!... egy szóra csak, gyermekem - szólt rá Couture. - Először is, Nucingennak volt mersze kimondani, hogy minden tisztesség csak látszat; azután meg, aki őt alaposan meg akarja ismerni, az maga is legyen otthonos az üzleti ügyekben. A bank a báró tevékenységének parányi része csak: ott vannak még az állami szállítások, a bor, gyapjú, indigó, egyszóval ami csak haszonnal kecsegtet. Az ő lángelméje mindent magába ölel. A pénzügyeknek ez az elefántja eladná a képviselőket a kormánynak és megalkudna a törökökkel a görögökre. Számára, ahogy Cousin²⁰ mondaná, a kereskedelem a változatok teljessége, a sajátosságok egysége. A banküzlet ilyen értelemben valóságos politikává szélesedik, kivételes képességeket kíván s a kemény embert arra készíti, hogy kivonja magát a becsületesség törvényei alól, amelyek, úgy érzi, megkötik a kezét.

- Igazad van, fiam - hagyta rá Blondet. - De mi értjük meg egyedül, hogy a háború ezzel benyomult a pénz világába is. A bankár a hódító, aki tömegeket vet oda áldozatul, hogy rejtett értékekhez jusson, katonái az egyének érdekei. Haditerveket készít, törbe csalja az ellenfelet, rohamra vezényli híveit, városokat vesz be. Ezeknek az embereknek legtöbbször annyira közel kerül már a politikához, hogy végül is beleavatkozik és rajtaveszt. A Necker-bankház²¹ így

---

¹⁸ *Ouvrard*, Gabriel-Julien (1770-1846) - híres pénzügyes, a köztársaságot, a császárságot és a restaurációt egyaránt kiszolgálta, de mind a három rendszer szemében gyanús volt.

¹⁹ César Birotteau-ról van szó.

²⁰ *Cousin*, Victor (1792-1867) - francia filozófus és államférfi, közoktatásügyi miniszter.

²¹ *Necker*, Jacques (1732-1804) - genfi bankár, a francia forradalmat közvetlenül megelőzően két ízben, pénzügyminiszter, reformokkal próbálkozik, de sikertelenül.

omlott össze és csaknem hasonló sorsra jutott a nagynevű Samuel Bernard²² is. Minden században akad egy nábobbi vagyonú bankár, aki után nem marad se örökség, se örökös. A Páris-fivérek²³, akik segédkezet nyújtottak Law²⁴ ellen, és maga Law is, aki mellett minden részvénytársaság-alapító eltörpül; és Bouret²⁵ és Beaujon²⁶ - mind-mind eltűntek, s még utódokat se hagytak, hogy legalább a nevük fennmaradt volna. A bank éppúgy felfalja gyermekeit, mint az Idő. Egyetlen menekvés a bankár számára, hogy nemessé lesz, dinasztiaát alapít, mint V. Károly hitelezői, a Fuggerek²⁷, akik Babenhausen hercegek lettek és máig is élnek... a Gótai Almanachban. A bank létfenntartási ösztönből áhítja a nemességet, s erről nem is tud talán. Jacques Coeurtól nagy nemesi família származott, a Noirmoutier-i, amelynek XIII. Lajos idején szakadt magva. Micsoda erély feszült ebben a férfiban, akinek az okozta vesztét, hogy trónjára segített egy törvényes királyt! Az Archipelagosz egyik szigetének hercegeként halt meg; nagyszerű katedrális építtetett itt.

- Ó - sóhajtott Finot - ha történelmi előadásokat tartotok, kilépünk a mai korból, amikor a trónnak már nem áll jogában, hogy nemességet adományozzon, s a bárói és grófi címeket zárt ajtók mögött osztogatják. Micsoda nyomorúság!

- Sajnálod persze, hogy nem vásárolhatsz magadnak kutyabőrt - mondta Bixiou. - Igazad van. De visszatérek a tárgyra. Ismeritek Beaudenord-t? Nem? Te sem, te sem? Jól van. Lássátok hát, mennyire múlandó minden! Szegény fiú tíz évvel ezelőtt az aranyifjúság díszvirága volt. De az idő úgy elsöpörte, hogy éppoly kevéssé ismeritek, mint Finot az imént a Jarnac-vágás eredetét (a szállóige kedvéért szúrom ezt be ide, és nem azért, hogy rajtad szúrjak egyet, Finot!). Igaz ugyan, hogy ő a Saint-Germain negyedhez tartozott. No hát, Beaudenord lesz az első veréb, akit bemutatok nektek. Mindenekelőtt: Godefroid de Beaudenord-nak hívták. Olyan előny ez, amit se Finot, se Blondet, se Couture és jómagam sem becsül le. A fickónak nem volt oka szégyenkezésre, amikor bál után harminc, köpenyébe burkolózó, férjekkel és imádókkal környezett szépasszonnal egyetemben a kocsijára várt, s emberei a nevét kiáltozták. Ezenfelül, a külseje miatt se lehetett panasza: ép volt és egészséges, nem kellett neki paróka, hályog se fedte a szemét, a lába nem görbült se kifelé, se befelé; a térde sima volt, a gerince egyenes, a dereka karcsú; a keze fehér és formás, a haja fekete; az arcszíne se nem rózsás, mint valami fűszeresgedé, s nem is túlságos barna, mint a kalábriaiaké. És még egy igen-nagyon fontos dolog! Beaudenord nem tartozott a túl csinos férfiak közé, akik - egynémely barátunk a példa rá - a szépségükből kovácsolnak tőkét maguknak, mintha egyebük se volna; de hagyjuk ezt, már megállapítottuk, hogy az ilyesmi alávaló dolog! Ügyesen kezelte a

---

²² *Samuel Bernard* (1651-1739) - XIV. Lajos bankárja. A protestáns menekültek javaiból hatalmas vagyont szerzett, amelyet teljes egészében Law bankjával kötött üzletekbe fektetett.

²³ *Páris-fivérek* - híres XVIII. századi pénzemberek, nagy részük volt Law bukásának előidézésében. A négy fivér közül a legismertebb Páris Duvernay (1684-1770).

²⁴ *Law, Jean* (1671-1729) - skót származású pénzember, Franciaország pénzügyminisztere. Nagyonalú szélhámós, papírpénzt bocsátott ki fedezet nélkül; bankrendszere világraszóló csődbe jutott (1720). A modern hitelrendszer kialakítása az ő nevéhez fűződik.

²⁵ *Bouret* - főadóbérlő XV. Lajos uralkodásának vége felé, a legeggyűbb és legotrombább újjazdagok egyike.

²⁶ *Beaujon, Nicolas* (1708-1786) - roueni adófelügyelő, aki később az udvar segítségével nagy üzleteket kötött Párizsban.

²⁷ *Fuggerek* - mesés gazdagságú augsburgi bankárcsalád, amely uralkodóknak hitelezett. A Fuggerek babenhauseni ágát I. Ferenc francia király hercegi rangra emelte.

pisztolyt és szemrevalóan ülte meg a lovat; megverekedett egy számárságért, s nem ölte meg az ellenfelét. Tudjátok-e, hogy ha el akarjuk mondani, mi adja meg a XIX. században, Párizsban a teljes, tiszta, sőt vegytiszta boldogságot, s hozzá egy huszonhat éves fiatalember boldogságát, ehhez be kell hatolnunk az élet legapróbb dolgaiba? A cipész ragyogó cipőket készített Beaudenord számára, a szabója élvezettel öltöztette. Godefroid nem selypített, nem beszélt gascogne-i vagy normand módra, tisztán és szabatosan ejtette a francia szót, s mes-terien kötötte meg a nyakkendőjét, akár Finot. Mint d'Aiglemont márki rokona (a márki volt a gyámja, miután elveszítette szüleit - újabb szerencse!) felkereshette és fel is kereste a bankárokat, s a Saint-Germain negyed nem lobbanthatta a szemére, hogy nyakukra jár, mert a fiatalembereknek szerencsére joguk van ahhoz, hogy egyetlen élettörvényüknek kedvteléseiket tegyék, multságukat keressék és kerüljék a sötét zugokat, ahol a szomorúság virágzik. Végezetül, be volt oltva (te érted, mire célzok, Blondet). De ennyi erénnyel is még nagyon boldogtalan lehetett volna. Igen, mert a boldogsággal az a baj, hogy azt hisszük, valami abszolút dolgot jelent, s ezért kérdi annyi ostoba: mi a boldogság? Egy rendkívül szellemes asszony azt mondta: „A boldogság ott van, ahol akarjuk.”

- Szomorú igazságot mondott - jegyezte meg Blondet.

- És erkölcsöset - tette hozzá Finot.

- Fő-fő erkölcsöset - hagyta rá Blondet. - A BOLDOGSÁG, éppúgy, mint az ERÉNY vagy mint a ROSSZ, relatív dolgot fejez ki. La Fontaine például abban reménykedett, hogy idővel a kárhozott lelkek is megszokják helyzetüket és úgy élnek majd a pokolban, mint a hal a vízben.

- A szatócsok La Fontaine minden elmésségét ismerik! - mondta Bixiou.

- Egy huszonhat éves fiatalember boldogsága nem ugyanaz Párizsban, mint Blois-ban - folytatta Blondet, ügyet sem vetve a megjegyzésre. - Akik ebből indulnak el és a felfogások állhatatlanságára lyukadnak ki, csalók vagy tudatlanok. Az orvostudomány, amelynek legnagyobb dicsősége, hogy 1799 és 1837 között a feltevések és elméletek halmazából pozitív tudománnyá fejlődött, mégpedig a nagy párizsi analitikus iskola hatására, az orvostudomány, mondom, kimutatta, hogy egy bizonyos időszakban az ember teljesen újjászületik...

- Akár Jeannot kése²⁸, és ti még mindig a réginek gondoljátok - vette át a szót Bixiou. - Sokféle mintája van tehát ennek a bohócruhának, amit boldogságnak nevezünk; nos, Godefroid barátunk ruháját egyetlen lyuk vagy folt sem éktelenítette. Egy huszonhat éves fiatalember, aki szerencsés a szerelemben, vagyis szeretik, nem virágzó fiatalsága miatt, nem is a szellemességért vagy a külsejéért, hanem ellenállhatatlanul; nem is magáért a szerelemért, s ez a szerelem mégis elvont, hogy ismét Royer-Collard-hoz nyúljak vissza - könnyen meglehet, hogy ennek a fiatalembernek egy lyukas garas se lapul a kedvese hímezte erszényében, hogy tartozik a háziúrnak a házbérrel, a már említett cipésznek a cipőit, a szabónak a ruhái árával, s a szabó végül is elhidegül tőle, mint Franciaország. Egyszóval: lehet szegény is! A nyomor megnyomorítja ifjú barátunk boldogságát, aki nem osztozik magasrendű felfogásunkban az érdekek kapcsolódását illetően. Elképzelni se tudok kellemetlenebbet, mint erkölcsileg nagyon boldognak és anyagilag alaposan boldogtalanoknak lenni. Nem olyan ez vajon, mint mikor az ember egyik lába dermedezik az ajtó huzatában - akár most az enyém - a másik pedig megpörköldik a tűz mellett? Remélem, megértetek; felel rá visszhang a mellényzsebedben, Blondet? Köztünk legyen mondva, nem érdemes a szívvel veszködni, a szív csak bajt hoz az észre. De menjünk tovább! Godefroid de Beaudenord szállítói megbecsülésének

---

²⁸ Akár Jeannot kése - értelme: valaminek csak a neve marad meg, ti. Jeannot előbb a kése nyelét, azután a pengéjét cserélte ki.

örvendett tehát, mert szállítói tűrhető rendszerességgel örvendhettek Godefroid pénzének. Az a rendkívül szellemes asszony, akit már egyszer idéztem, és akinek a nevét nem mondhatom meg, mert - hála kőszívének - él még...

- Ki az?

- D'Espard márkiné! Ő mondogatta, hogy egy fiatalember csak félemeleti lakásban lakhat, nem tűrhet meg magánál semmit, aminek köze van a háztartáshoz, se szakácsnét, se konyhát; legyen egy öreg inasa és ne legyen igénye az állandóság. Szerinte minden más berendezkedés ízléstelen. E szabályoknak megfelelően Godefroid de Beaudenord a Malaquais rakparton lakott, félemeleten, egy dologban azonban, ha akarta, ha nem, valamelyes közösséget kellett vállalnia a házasemberekkel: szobájában ágy is állt, igaz, olyan keskeny, hogy alig fért meg benne. Ha egy angol nő betévedt volna hozzá, semmi *improper* nem talál nála. Finot, magyaráztasd meg magadnak az *improper* nagy törvényét, amely Angliát kormányozza! Illetve, minthogy egy ezres köt bennünket össze, majd én szolgállok némi felvilágosítással. Mert én voltam ám Angliában! (Halkan, Blondet fülébe: több mint kétezer frank ára szellemességet szállítok neki.) Tegyük fel, Finot, hogy Angliában egy éjszaka, bálon vagy másutt, nagyon összeveledsz egy asszonnyal; másnap az utcán találkozol vele és jelét adod, hogy fölismerted: *improper*! Vagy: vacsoránál fölfedezed, hogy baloldali szomszédod frakkja elbűvölő, szellemes, közvetlen, fesztelen embert takar, egyáltalán semmi angol vonás nincs benne; az oly finom, oly szeretetre méltó régi francia társasélet szabályait követve, beszélgetni kezdesz vele: *improper*! Vagy: bálon megszólítasz és táncra kérsz egy fiatal hölgyet: *improper*! Ha tűzbejössz, ha vitázol, ha nevelsz, ha szívvel-lélekkel-szellemmel veszel részt a társalgásban; ha érzelmeket nyilvánítasz; ha odaadással játszol, ha beszélgetsz és nem szavakat váltasz, ha eszel és nem „táplálkozol”: *improper*! *improper*! *improper*! Korunk egyik legragyogóbb és legmélyebb elméje, Stendhal, igen találóan jellemezte az *improper*, amikor arról az angol lordról beszélt, aki otthonában, egyedül, a saját kandallója előtt ülve sem meri keresztbe rakni a lábát, annyira irtózik az *improper*től. Egy angol hölgy, tartozzék bár a *szentek* vakbuzgó szektájába (ezek túlzó protestánsok, akik egész családjukat engednék éhenpusztulni, ha *improper*nek bizonyulna), egy angol asszony tehát nem esik *improper*be, ha hancúrozik a hálószobájában, de azt hiszi, menten pokolra jut, ha ugyanebbe a szobába csak beereszti egy barátját.

- London és lakói egy szép napon majd mind kővéválnak, s köszönhetik az *improper*nek.

- Ha elgondoljuk - mondta Blondet - hogy néhány tökfilkó Franciaországban is be akarja vezetni azokat az ünnepélyes badarságokat, amelyeket az angolok odaát a tőlük megszokott pompás hidegvérrel gyakorolnak, az, aki járt Angliában és visszaemlékszik a bűvös-bájos francia szokásokra, okkal reszket. Walter Scott nem merte a nőket híven ábrázolni, mert félt az *improper*től, s nemrég megbánta, hogy megmintázta az „Edinburghi börtön” Effie-jének szép alakját.

- Akarod, hogy ne tartsanak *improper*nek Angliában? - kérdezte Bixiou Finot-tól.

- Nos?

- Eredj el a Tuilériákba, nézd meg azt a márványba faragott tűzoltófélét, akit alkotója Themisztoklesznek²⁹ nevezett el, próbálj úgy lépkedni, mint a Parancsnok kőszobra a Don Juanban, és akkor sose leszel *improper*. Godefroid boldogságát az *improper* nagy törvényének szigorú megtartása tetőzte be. Hallgassátok meg a történetét. Volt neki egy tigrise³⁰ - tigrise és

---

²⁹ Themisztoklesz (i. e. 514-449) - athéni hadvezér.

³⁰ Tigrise: szójáték: tigre = 1. tigris, 2. lovászfű (francia).

nem groomja, ahogy azok írják, akik semmit se értenek a nagyvilág dolgaihoz. Ez az ő tigrise egy kis ír volt, a neve Paddy, Joby vagy Toby (kinek hogy tetszik), a magassága három láb, a szélessége húsz hüvelyk, a képe akár a menyété, az idegei *gin*-hez edzett acélszálak, fűrge, mint a mókus, páratlan kocsihajtó Londonban éppúgy, mint Párizsban, apró gyíkszeme éles, mint az enyém, ura a lónak, akár az öreg Franconi³¹, a haja szőke, mint egy Rubens-madonnáé, az arca rózsás, képmutató, mint egy herceg, tudós, mint egy kiérdemesült ügyvéd és összesen tíz esztendő - egyszóval valóságos virága volt a romlottságnak, aki játszott és káromkodott, élt-halt a befőttért és a puncsért, olyan pimasz volt, mint egy tárcacikk, s olyan komisz és enyveskezű, mint egy párizsi kölyök. Egy hírneves angol lord számára aratta a babért és az aranyat; már hétszázezer frankot nyert össze neki a futtatásokon. A lord nagyon szerette ezt a gyereket: tigrise különlegesség számba ment, senki másnak nem volt Londonban ilyen aprócska tigrise. Lóháton Joby úgy festett, mint egy sólyom. No hát, a lord kitette Joby szűrét, mégpedig nem torkosság, nem lopás, nem gyilkosság, nem illetlen beszéd, nem is öltözetbeli hanyagság miatt, sem azért, mert feleselt a miladyvel, vagy mert milady első szobalányának kilyuggatta a zsebeit, vagy mert engedte, hogy milord ellenfelei megvesztegessék a versenyeken, vagy mert vasárnap elködörgött multság után - nem efféle vétség volt az ok. Ha Toby mindezt elköveti, sőt akár ha kérdezés nélkül szól milordhoz, milord megbocsátja neki a fegyelemsértést. Milord sok mindent elnézett volna Tobynek, annyira kedvelte. Hiszen tigrise úgy hajtotta a kétkerekű, kétlovas kocsit, hogy a lovakat egymás mögé fogatta, ő maga a másodikon ült, lába épp hogy leért a rúdig, és arca azokra az angyalfejekre emlékeztetett, amelyeket az olasz festők az Örökkévaló köré hintenek. Egy angol újságíró ragyogó cikket kanyarított erről a kis angyalról, megjegyezte, hogy tigrisnek túlon túl csinos, és fogadást ajánlott, hogy Paddy szelídített nősténytigris. A cikk hangja már-már elfajult, egyetlen mondatnyira járt a fő-fő *impropertől*. Az improper felsőfoka akasztófára juttat. Milady nem győzte magasztalni milord elővigyázatosságát. Miután kétségbevonták hovatartozandóságát a brit állattanban, Tobyt senki nem fogadta fel. Godefroid ekkortájt élte legszebb napjait a londoni francia nagykövetségen, itt hallott Toby-Joby-Paddy esetéről. Kapott a tigrisen, akire egy befőttesüveg mellett lelt rá, pityeregve, mert a gyerek már elvesztette az aranyakat, amelyekkel milord megaranyozta a balsorsát. Godefroid de Beaudenord aztán hazatértekor elhozta hozzánk Anglia legelragadóbb tigrisét, aki szelvében ismertté tette, mint Couture-t a mellényei. Nem csoda, ha könnyen bejutott abba a klubszövetségbe, amit ma de Grammont-nak neveznek. Mivel lemondott a diplomáciai pályafutásról, s így nem keresztezte senkinek az útját, és nem voltak veszedelmes nézetei sem, mindenki szívesen látta. Ami bennünket illet itten, minekünk egyenesen sértené az önérzetünket, ha csak mosolygó arcok vennének körül. Mi szeretünk az irigyek keserű fintoraiban gyönyörködni. Godefroid-nak nem volt kenyeje a gyűlölködés. Az ízlések különbözők! Térjünk hát rá a megfoghatóra, az anyagi valóságra! Lakásának, ahol jónéhány ebédet ettem végig, egy titokzatos öltözőszoba volt a vonzereje, egy gazdagon díszített, csupa kényelmes holmival teli helyiség, kandallóval, fürdőkáddal, rejtett lépcsőre nyíló kijáráttal, párnázott ajtókkal, könnyű játéku zárral, tapintatos ajtósarkokkal, homályos üvegű ablakokkal, szenttelen függönyökkel. Ha a szoba ezerszínű rendetlensége kielégíthette a legigényesebb akvarellfestőt is - s ennek így kellett lennie, ha minden egy elegáns, bohémas legényéletre vallott benne, az öltözőszoba maga volt a szentély, a szentek szentje: hófehér, makulátlan, rendezett, langy-meleg és... huzatmentes; a szőnyege épp arra való, hogy meztelen lábbal rebbenjenek rá egy szál ingben és riadtan zakatoló szívvel. Itt ismerzik meg, ebben a szobában, érti-e dolgát a fiú, életművész-e csakugyan! Mert itt néhány

---

³¹ *Franconi*, Adolphe (1738-1836) - olasz származású párizsi lovardatulajdonos. A forradalom alatt pantomimjátékokat mutatott be.

perc leforgása alatt vagy felsül vagy felmagasztosul az élet apró dolgaiban, amelyek rávilágítanak a jellemre. A már idézett márkiné, nem is ő: de Rochefide márkiné nagy dérrrel-dúrral távozott ebből az öltözőszobából, és sohasem lépte át többé a küszöbét, pedig nem talált semmi *improper*; volt Godefroid-nak ott egy kis szekrénye, telisded-teli...

- Ingekkal? - kottyant közbe Finot.

- Ugyan, eredj már, te vén Turcaret!³² (Már sose faragok belőle úriembert!) Dehogyan ingekkel: süteménnyel, gyümölcscsel, malagai meg luneli borokkal telt csinos kis flaskákkal, bármikor felszolgálható ínycsalatokkal, à la Louis XIV., egyszóval mindennel, amit csak a finnyás, jólnevelt gyomor, az amolyan nemesi gyomor megkívánhat. Egy zsémbes vén inas, az állatok gyógyításának jeles értője, gondozta Godefroid lovait és ápolta magát Godefroid-t is, mert még a megboldogult Beaudenord úrról maradt rá és megrögzött szeretettel ragaszkodott ifjú urához; ebből a szívbetegségből a takarékpénztárak azóta már kigyógyították a szolganépet. Minden anyagi boldogság számoszlopokon nyugszik. Ti, akik ismeritek a párizsi életet, színéről és visszajáról, bizonyára kitaláljátok, hogy Godefroid-nak mintegy tizenhétezer tallér járadékkal kellett rendelkeznie, minthogy tizenhét frank adója volt és ezer tallerra való bolondériája. Nos, kedves gyermekeim, amikor felvirradt rá nagykorúsága napja, d'Aiglemont márki olyan gyámi elszámolást tett elébe, amilyentőlünk bizony hiába várnának unokaöcséink, s átnyújtott neki egy tizennyolcezer tallérról szóló bejegyzést a *Főkönyvbe*: ennyi maradt az apai vagyonból, melyet már a Köztársaság nagy járadékcsökkentése is alaposan megtépzott, a Császárság fizetéshátralékai pedig töredékére zsugorítottak. Az érdemes gyám harmincezer franknyi megtakarítást is adott gyámfia kezébe, Nucingen-papírokban; ezt az összeget - mondotta a nagyúr minden nyájasságával és a Császárság katonájának hanyag könnyedségével - Godefroid ifjúi hóbortjaira szánta. „De ha rám hallgatsz, Godefroid - fűzte hozzá - nem szórod szét oktanul, mint annyian, hanem hasznos hóbortokra áldozod, elmész követségi attasénak Turinba, onnan le Nápolyba, Nápolyból át Londonba, s a pénzedért szórakozol is, meg világot is látsz. Később, ha valami pályára adod talán a fejed, tapasztalod majd, hogy nem vesztegetted el sem az idődet, sem a pénzedet.” Néhai d'Aiglemont határozottan többet ért, mint a híre, amit rólunk már nem lehetne elmondani.

- Egy huszonegy éves fiatalember, aki tizennyolc ezer tallér járadékkal indul neki az életnek, már eleve elveszett - jegyezte meg Couture.

- Hacsak nem fukar vagy nem rendkívüli egyéniség - tette hozzá Blondet.

- Godefroid meglakta Itália mind a négy fővárosát - folytatta Bixiou. - Járt Németországban és Angliában, megfordult Szentpétervárott, szétnézett Hollandiában; de az említett harmincezer franktól is megszabadult, mert oly nagylábon élt, mintha harmincezer frank járadéka lett volna. Mindenütt megtalálta a *szárnyaspástétomot*, az *aszpikot* és a *francia borokat*, mindenütt francia szót hallott maga körül, egyszóval mintha ki se húzta volna a lábát Párizsból. Leghőbb vágya volt, hogy kiégesse és felvértezze a szívét, elhullajtsa az illúzióit, hogy megtanuljon bármit pirulás nélkül hallgatni és a szót szaporítani, hogy beférkőzzék a hatalmasságok rejtett érdekeibe... Bah, vért izzadt, amíg négy nyelvet elsajátított, vagyis egy fogalomra négy szót raktározott fel az agyában. Néhány unalmas, de külföldön *jó partinak* mondott leányzó özvegyeként tért haza, bátortalanul, félszegen, a régi jó fiúként, aki telve van bizalommal, képtelen rosszat mondani azokról, akik meghívásaikkal megtisztelik, túl jóhiszemű, hogy diplomata lehessen; összegezve: díszpéldánya volt a *derék fiúnak*.

---

³² *Turcaret* - Le Sage (1668-1747) francia regény- és színdarabíró azonos című vígjátéka (1709) a meggazdagodott adóberlő típusát rajzolja meg.

- Röviden egy *zöldfülű*, aki a tizennyolcezer tallér járadékát beleöli az első részvényekbe, amiket felkínálnak neki - mondta Couture.

- Ez az ördögadta Couture annyira rászokott az idő előtti osztalékokra, hogy a históriám csattanójából is előleg kell neki! Hol is hagytam abba? Ott, hogy Beaudenord hazajön. Amikor berendezkedett a Malaquais rakparton, kiderült, hogy az az ezer tallér, ami a szükségeseken felül maradt a zsebében, már nem futja páholyrészre az Olaszoknál³³ és az Operában. Ha játékon vagy fogadáson húsz-harminc aranyat veszített, persze meg is adta, ha meg nyert, elverte a nyereségét, ami velünk is megtörténhetne, lennének csak elég bolondok fogadásokba keveredni. Beaudenord, sehogy sem férvén meg a tizennyolcezerje keretei között, szükségét érezte, hogy - amint manapság nevezzük - *forgatókét* teremtsen magának. Arra nagyon ügyelt, hogy *ne veszítse el lába alól a talajt*. Elment hát tanácsért a gyámjához. „Kedves gyermekem - mondta neki d’Aiglemont - a járadék hamarosan parin fog állni, add el; én is eladtam a magamét és a feleségemét. Nucingen forgatja az egész tőkém, s hat százalékot ad érte; tégy úgy, mint én, nyersz rajta még egy százalékot, és ez az egy százalék kiránt a bajból.” Három nap múlva Godefroid barátunk kint volt a bajból. Jövedelme tökéletes egyensúlyban lévén a fölösleges kiadásaival, semmi sem hiányzott a boldogságához. Ha egy pillantással végig kérdezhetnénk Párizs valamennyi fiatalemberét, mint állítólag az utolsó ítéleten történik majd a dolog milliárd és milliárd nemzedékkel, melyek valaha az égitesteket tapodták, nemzetőrök vagy vademberek képében - mondom, ha megkérdezhetnénk tőlük, kell-e más egy huszonhat esztendősi fiatalember boldogságához, mintha egy olyan öklömnyi, üde, rózsásopofácskájú tigrissel lovagolhat vagy kocsizhat ki, mint Toby-Joby-Paddy; ha esténként tizenkét frankért kifogástalan hintó gördül elébe; ha elegánsan járhat, áhítattal követve az öltözködés törvényeit, melyek megszabják, kinek mit kell fölvennie reggel nyolckor, délben, négy órakor és este; ha bejáratos minden követségen s bokrétába szedheti a kozmopolita és felületes barátságok hervatag virágait; ha elviselhető külsővel van megáldva és jól hordja nevét, frakkját és fejét; ha olyan bűbajos kis félemeleti lakást mondhat magáénak, amilyennek a Malaquais rakpartit festettem nektek; ha elviheti barátait a *Rocher de Cancale*-ba³⁴ és nem kell előbb a pénztárcájában vájkálnia s nem fogja vissza minden értelmes mozdulatát a kérdés: „Ohó, és a pénz, a pénz?”; ha kicserélheti a három telivérje fülét ékítő rózsaszín bojtokat, és mindig új bélést tétethet a kalapjába? Mindnyájan azt válaszolnák, és mi, felsőbbrendű emberek nemkülönben, hogy ez a boldogság nem teljes, olyan, akár a Madeleine-templom³⁵ oltár nélkül, hogy szeretni kell és viszonzást találni, vagy szeretni és nem találni viszonzást vagy fordítva: nem viszonzni a szerelmet - vagy egyszerűen csak szeretkezni, összevissza. Térjünk tehát rá a morális boldogságra. 1823 januárjában, mihelyt háborítatlanul átadhatta magát élvezeteinek, s megvetette lábát-nyelvét különböző, kedvére való párizsi társaságokban, Godefroid-nkban motozni kezdett a vágy, hogy egy hölgytől napernyője oltalmát kérje és engedelmet, hogy epedezhessen miatta; úgy érezte, nem élet az élet, ha nem rágcsálhatja egy rózsaszín szárát - amit hat sou-ért vásárolt Prévost-nétól - szaporítva azoknak az úrficskáknak a számát, akik úgy kotkodácsolnak az Opera folyosóin, mint tyúk a hizlalóban. Végül is elhatározta, hogy minden érzelmét, minden gondolatát, minden gyöngédségét egy asszony, *egyetlen asszony* lába elé helyezi! Az ASSSSZONY! Ahh!... Először - nem különös? - boldogtalan szerelemre

---

³³ *Olaszok* - Théâtre des Italiens, régi párizsi színház, amelyben olasz mesterek színműveit és operáit adták elő.

³⁴ *Rocher de Cancale* - korabeli hivatalos vendéglő, magyarul: a „Cancale-i szikla” (Cancale híres osztrigatenyésztéséről).

³⁵ *A Madeleine-templom oltára* - hosszú ideig nem készült el, s emiatt csak 1842-ben szentelték fel véglegesen a templomot.

gondolt, forgolódott is egy ideig d'Aiglemont-né, szép rokona körül, nem vette észre, hogy egy diplomata már eljárta vele a Faust-keringőt. A 25-ös esztendő próbálkozásokban, keresésben, hiábavaló szerelmi játékokban telt el. A szerelem kívánt tárgya csak nem jelentkezett. A szenvedélyek igen-igen ritkák. Ebben az időben éppannyi barikád támadt az erkölcsben, mint az utcákon! Bizony, bizony mondom nektek, testvéreim, nyakunkon az *improper*! Mivel egyre-másra kapjuk a szemrehányásokat, hogy elveszük az arcképfestők, becsüsök és divatárusok kenyerét, megkíméllek benneteket a leányzó leírásától, akiben Godefroid meglelte a párját. Kora: tizenkilenc; magassága: egy méter ötven; haja: szőke; szemöldöke: *idem*³⁶; szeme: kék; homloka: közepes; orra: hajlott; szája: kicsiny; álla: rövid és magasba emelt; arca: tojásdad; különös ismertetőjele: nincs, íme az imádott nő útlevele. Ne kívánjatok többet, mint a rendőrség, Franciaország városainak és községeinek polgármester urai, a csendőrök és más illetékes hatóságok. Egyébként maga a Medici Vénusz, beczzavamra! Az első bálon, amelyre Nucingenné meghívta - ezek a bálók méltán szereztek bizonyos hírnevet a bárónénak -, az egyik négyesben Godefroid felfedezte végre álmai hölgységét, s ez az egy méter ötven centis termet nyomban megigézte. A szőke fürtök megannyi forró zuhatagként keretezték az üde, hamvas fejcskét, amely hasonlatos volt egy najadéhoz, amint kihajlik forrása kristályablakán, hogy a kikelet virágaiban gyönyörködjék. (Ez a mi újdonság stílusunk: sima, csuszamlós mondatok, akár a makaróni, amit előbb ettünk.) A szemöldökök *idem*-je - engedelmet, tisztelt rendőrfőnökség! - megérdemelt hat sorocskát a kedves Parnytól; ez a bohókás költő igen kellemes hasonlattal Cupido íjához mérte volna őket, megjegyezve, hogy a nyíl itt alul van, s hogy e nyíl erőtlenség és tompa, mert még ma is az a bárányszelíd nyájasság ömlik el rajta, amit a kályhaellenzők de la Vallière kisasszonynak³⁷ tulajdonítanak, abban a pillanatban, amikor Isten előtt bizonyosságot tesz szerelméről - minthogy jegyző előtt ezt nem teheti. Ismeritek a szőke haj és kék szemek varázsát, ha omlatag, érzéki és mégis illemtartó tánc járul hozzá? Az ilyen leány nem dőf vakmerőn a szív közepébe, mint azok a kihívó barnák, akiknek a pillantása, spanyol koldushoz hasonlón, mintha csak azt mondaná: „Pénzt vagy életet! Öt frankot vagy fogadd megvetésem!” Ezek az arcátlan (és kissé veszélyes!) szépek sok férfinak tetszenek tán, de az a szőke, aki végtelenül gyöngédnek és megértőnek tud mutatkozni, s emellett nem enged a szemrehányás, csipkelődés, nyelvelés, féltékenykedés jogából sem, és megvan benne minden egyéb imádnivaló női tulajdonság - szerintem mindig biztosabban talál férjet, mint a tüzes barna. A fát drágán mérik. Isaure-nak vakító fehér bőre volt, mint az elzászi nőknek általában (Strasbourgban látta meg a napvilágot, s német beszédén csipetnyi, igen kellemes francia íz érződött) és csodálatosan táncolt. Lába, amelyet a rendőrtisztviselő meg sem említett, noha épp kitölthette volna a „különös ismertetőjele” rubrikát, parányiságával vontta magára a figyelmet, s azzal a sajátos mozgással, amit a régi mesterek *flic flac*-nak neveztek és ami Mars kisasszony³⁸ kellemetes előadásmódjához hasonlítható, mivel valamennyi Múza egytestvér: táncosnak és költőnek egyként földig ér a lába. Isaure lába oly tisztán érhető, szabatos, könnyed, pergő szóval társalgott, hogy reményteljeset dobbant tőle a szív. „Flic flacja van!” - ez volt Marcel³⁹ szájából a legnagyobb elismerés, márpedig Marcel az egyetlen táncmester, aki a „nagy” jelzőt megérdemelte. Nagy Marcelnek hívták, amint Frigyeszt Nagy Frigyesnek, és egy korban is éltek.

---

³⁶ Idem: ugyanaz (latin).

³⁷ *De la Vallière kisasszony* (1644-1710) - XIV. Lajos kegyencnője. Négy gyermekét a király törvényesítette. Öregségére a karmeliták zárdájába vonult. Arcképét különféle tárgyak díszítésére használták.

³⁸ *Mars kisasszony* (1779-1847) - neves színésznő, főleg Molière és Marivaux szerepeiben tűnt ki.

³⁹ *Marcel* (†1759) - XV. Lajos táncmestere.

- Baletteket is írt? - kérdezte Finot.

- Igen, olyasféléket, mint *A négy elem*, *A gáláns Európa*.

- Micsoda kor - mondta Finot - amikor a nagyurak öltöztették a táncosnőket!

- *Improper!* - csapott le Bixiou. - Isaure nem pipiskedett lábujjhegyen, nyugodtan a föld szí-
nén maradt, nem rángatta, hanem ringatta magát, mégpedig sem többé, sem kevésbé érzéken,
mint ahogyan fiatal lányhoz illik. Marcel mély bölcsességgel fejtette ki, hogy minden rendnek
és rangnak megvan a maga tánca: másképpen járja a férjes asszony és másképpen a hajadon;
ismét másképp a törvény embere és másképp a pénzember; a katona tánclépése merőben
különbözik az apródétól; sőt, annyira kimélyítette az elméletét, hogy azt állította: a gyalogos
katona egészen másformán rakja a lábát, mint a lovas; s ebből az elvből kiindulva elemezte
azután az egész társadalmat. Persze, a mi szemünkben ezek a finom árnyalatok már mind
nagyon távolinak rémlenek.

- Ó - mondta Blondet - nagy tragédiára tapintasz most rá. Ha Marcel megértésre talál, nem
következik be a francia forradalom.

- Szerencsétlenségére - folytatta Bixiou - Godefroid európai útja során alaposan megfigyelte a
külföldi táncokat. Ha nem járatos ennyire a koreográfia haszontalannak minősített művésze-
tében, talán belé sem szeret ebbe a kisleányba, de a háromszáz vendég közül, akik a Saint-
Lazare utcai palota pompás szalonjait megtöltötték, egyedül ő értette meg azt a még
öntudatlan és rejtett szerelmet, amiről két csacsogó lábacska árulkodik. Nem mintha Isaure
d'Aldrigger táncmodora észrevétlen maradt volna; de századunkban, amikor mindenki azt
kiáltja: „Tovább, tovább, meg ne állj!”, az egyik csettintett: „Ez a kislány ragyogóan táncol!”
(ez egy közjegyző írnoke volt); a másik így ámuldozott: „Ez a lányka elragadóan táncol!” (ez
egy turbános hölgy volt); a harmadik, egy harmincéves asszony pedig fanyarul bólintott: „Ez a
kis nő nem táncol rosszul!” Térjünk hát vissza a Nagy Marcelhez és parodizáljuk leghíresebb
mondását: „Egy tánclépés - s benne ég s föld!”

- És haladjunk egy kicsit gyorsabban! - szól rá Blondet. - Tücsköt-bogarat összehordasz.

- Isaure - folytatta Bixiou, rosszálló pillantást vetve Blondet-ra - Isaure zöld szalagokkal
díszített, egyszerű, fehér nyersselyem ruhát viselt, a hajában kaméliát, az övében ugyancsak
kaméliát, a ruhája alján egy harmadik kaméliát, a...

- Állj, állj, hisz ez a Sancho háromszáz kecskéje!⁴⁰

- Ilyen az egész irodalom, kedvesem! A *Clarisse*⁴¹ remekmű és tizennégy kötetre terjed, pedig
a legkorlátoltabb operettgyáros is elmeséli neked egy felvonásban, ha kell. A kérdés az, hogy
mulattatlak-e; ha igen, mit siránkozol? Ez az estélyiruha csodaszép volt. Nem szereted tán a
kaméliát? Akarsz dáliát? Nem. Akkor nesze egy gesztenye! - mondta Bixiou, és egy
gesztenyét dobhatott Blondet-nak, mert hallottuk a koccanását a tányéron.

- Jó, jó, igazad van, folytasd! - visszakozott Blondet.

- Azt teszem - mondta Bixiou. - „Csinos kis feleséganyag, ugye?” - szólott Rastignac Beaudenord-
hoz, a kicsikére mutatva, akin tündököltek a hőszi kaméliák: szemernyi folt nem szeplőzte

---

⁴⁰ *Sancho háromszáz kecskéje* - célzás Cervantes (1547-1616) Don Quijote című regényének egyik epizódjára.

⁴¹ *Clarisse* - Samuel Richardson angol író (1689-1761) *Clarisse Harlowe* című terjengős, szentimentá-
lis regénye, az irodalmi romantika első megnyilvánulásainak egyike, a lélekelemző regény úttörője.

őket, egyetlen szirmuk sem hiányzott. Rastignac Godefroid bizalmas barátai közé tartozott. „Hát igen, épp erre gondoltam - hajolt a füléhez Godefroid. - Azt forgattam a fejemben: ahelyett, hogy az ember minduntalan reszketne a boldogságáért, és kibeszelné a tüdejét, míg kegyeskednek két szavát megérteni, hogy egyre azt lesné az Olaszoknál, feltűnik-e a fehér vagy vörös virág egy bizonyos frizurában; vagy a Bois-ban: megjelenik-e az a bizonyos kesztyűs kéz a kocsi ajtaján, ahogyan ezt Milánóban, a Corsón szokás; ahelyett, hogy az ajtó mögött lopva gyúrna magába az ember egy falat rumos kuglófot - ahogy az inas hajtja fel a maradék bort - és kifacsarná az agyát, miképp juttasson el egy levelet vagy miképp jusson egy levélhez - valóságos postásszerep! -; ahelyett, hogy a végtelen szerelemről két sorban értesülne, egy nap öt főlánst kell átböngésznie, másnap meg két ívnyi folyóiratot összehordania, ami kimerítő; ahelyett, hogy az út porában és kerítések mögött ólálkodna, nem érne-e többet, ha átengedné magát a nagyszerű szenvedélynek, amelyet Jean-Jacques Rousseau⁴² oly nagyra tartott, szeretne, igen, egész egyszerűen szeretne egy fiatal teremtést, mint amilyen ez az Isaure például, azzal a szándékkal, hogy feleségül veszi, ha megismerik egymás érzelmeit és a szívük egymásra talál - egyszóval nem lenne-e jobb boldog Werther-nek⁴³ lenni!” „Ez éppoly nevetséges dolog, mint a lobbi - mondta komolyan Rastignac. - A te helyedben talán én is belevetném magam ennek az aszkétizmusnak a végtelen gyönyöreibe, hiszen új, eredeti és nem túl költséges. A te Mona Lisád édes kis teremtés, de butácska, mint egy balett muzsikája, erre figyelmeztetek.” Ezt az utolsó mondatot olyan hangsúllyal ejtette Rastignac, hogy Beaudenord-on átvillant a gyanú: barátjának érdekében áll őt kiábrándítani, és mint egykori diplomata, vetélytársat gyanított benne. Az elvetélt hivatások egész életükre kihatnak. Godefroid olyan szemmel láthatólag belehabarodott Isaure d'Aldrigger kisasszonyba, hogy Rastignac keresésre indult a báli forgatagban; egyik játékszalomban rátalált arra, akit keresett: egy beszélgetésbe merült, magastermetű lányra. „Malvina - súgta a fülébe Rastignac - a húga hálójába olyan hal keveredett, amelyik tizennyolcezer tallér járadékot nyom, neve van, elég jó megjelenése és társadalmi helyzete; tartsa szemmel őket; ha a tökéletes szerelmet játsszák, igyekezzen Isaure bizalmasa lenni és rágjon a szájába minden szót.” Hajnali két óra felé egy kis alpesi pásztorlányka előtt - aki lehetett úgy negyvenéves, de oly kacér, mint Zerlina⁴⁴ a *Don Juanban*, s akihez Isaure is csatlakozott - meghajolt az inas és jelentette: „Báróné, kocsija előállott.” Godefroid hosszan kísérté tekintetével német balladákba illő szépét, aki különös anyját a fogadószalomba vezette; itt Malvina is beérte a két hölgyet. Godefroid úgy tett (ó, a gyermek, a gyermek!), mintha azt akarná kideríteni, melyik befőttesüvegbe ragadt bele Joby, s még sikerült megpillantania Isaure-t és Malvinát, akik bundájába burkolták csillogó-ragyogó mamájukat, és elrendezték egymás ruháját az éjszakai útra, Párizson át. A két nővér a szeme sarkából méregette a fiatal embert, mint amikor két jól kitanult macska egérre les, látszólag közömbösen. Most szép szál, libériás, elzászi inas lépett a hintóhoz, kesztyűs kezében ormótlan, bélelt cipőkkel három úrnője számára: hanghordozása, öltözéke, modora bizonyos elégtétellel töltötte el Beaudenord-t. Soha még ilyen különböző testvérpárt, mint Isaure és Malvina! Az idősebbik magas volt és barna, Isaure alacsony és szőke; ez gyöngéd, finomvonású; amaz határozottan rajzolt arcú és erőteljes; Isaure a nőknek abba a fajtájába tartozott, akik gyöngeségük révén uralkodnak, s akiket egy gimnazista is párfogásába vesz; Malvina mintha csak a

---

⁴² *Jean-Jacques Rousseau* (1712-1778) - francia író és filozófus, a francia forradalom egyik szellemi előkészítője. A „Nouvelle Héloïse” című műve a tiszta, szenvedélyes szerelem remekműve.

⁴³ *Werther* - Goethe (1749-1832) *Az ifjú Werther keservei* című regényének hőse. A regénynek korában óriási hatása volt.

⁴⁴ *Zerlina a Don Juanban* - Mozart operájának egyik szereplője, Masetto parasztleány menyasszonya.

Látta Barcelonában-ból⁴⁵ lépett volna ki. Nővére oldalán Isaure úgy hatott, mint miniatűr az olajfestmény mellett. „Gazdag!” - mondta Godefroid Rastignac-nak, amikor visszatért a bálba. „Kicsoda?” „Ez a lány.” „Vagy úgy, Isaure d’Aldrigger? Persze, hogy gazdag. Az anyjuk özvegy, a férje irodájában, Strasbourg-ban, valamikor Nucingen is dolgozott. Szeretnéd viszontlátni? Udvarolj egy kissé Restaud-nénak, ő holnapután bált ad, d’Aldriggeré ott lesz a lányaival együtt, bizonyára meghív téged is.” Agya sötét kamrájában Godefroid három álló napon át maga előtt látta az ő Isaure-ját; látta fehér kaméliáit, látta fejének minden egyes mozdulatát; olyankor észleljük ezt a tüneményt, ha merőn nézünk egy élesen megvilágított tárgyra, majd lehunyjuk a szemünket: a tárgy ismét megjelenik előttünk, kicsinyben, de sugárzóan, színei teljes pompájában, tündökölve a homály közepén.

- Bixiou, te már egész belegabalyodsz a tüneményekbe, képeket kérünk! - szakította félbe Couture.

- Tessék - mondta Bixiou, kétségkívül pincért mímelve - parancsoljanak, uraim, a kívánt kép! Finot, figyelj! Kénytelen vagyok úgy ráncigálni a szádat, mint konfliskocsis a gebéjéét! Théodora-Marguerite-Wilhelmine Adolphus úrhölgy (a mannheimi Adolphus és Tsa cégtől), d’Aldrigger báró özvegye nem valamiféle elhájasodott, széle-hossza-egy, megfontolt, tejfehér bőrű német asszonyság volt, aranyló képpel, mint a söröskancsó habja, nem az a matróna volt, akiben - hogy regényes legyek - Germánia minden patriarkális erénye fellelhető. A báróné arca megőrizte frissességét, orcái piroslottak, akár a nürnbergi babáké, halántékán jól felbodorított, huncut fürtöcskék göndörödtek, tekintete kihívóan járt körbe, hajában egyetlen ősz szál sem bujkált, karcsú természetek bájjait fűzős ruhák domborították. Homlokán és halántéka táján gyúródott csak imitt-amott néhány hivatlan ránc, amelyeket - mint hajdan Ninon⁴⁶ - örömet száműzött volna a sarkára, de azok megmakacsolták magukat, és egyre a legszembetűnőbb helyeken rótták fel félreérthetetlen jeleiket. A bárónénak az orratöve fonnyadozott és a hegye virított, ami annál is inkább búsította, mert ennek folytán orra ugyanegy színben pompázott orcájával. Miután egyetlen gyermek és kizárólagos örökös lévén családja elkényeztette, férje a tenyerén hordta, Strasbourg városa dédelgette, két lánya meg, aki imádta, még a gondolatát is leste - a báróné aggálytalanul élt a pirosítóval, kurta szoknyákban járt és szorosra húzatta a fűzőjét, hogy alakja kirajzolódjék. A párizsiak mosolyogva fordultak utána az utcán és eleve pálcát törtek fölötte, nem vévén figyelembe, a jelenlegi esküdszék módjára, a testvérgyilkosság enyhítő körülményeit! A gúnyolódó mindig felületes és következőképp kegyetlen, az élcfaragó pedig nem fontolja meg, mit kell a társadalom terhére írni abból a ferdeségből, amin derül; mert tudni való, hogy a természet csak állatokat teremtett, az ostobákat már a társadalomnak köszönhetjük.

- Bixiou-ban azt becsülöm - szólt Blondet - hogy sosem áll meg félúton: ha nem másokon, hát saját magán köszörüli a nyelvét.

- Blondet, ezért még megfizetsz! - mondta ravaszkásan Bixiou. - Ha a kis báróné szeleburdi, könnyelmű, önző s minden számításra képtelen volt, ezért a mannheimi Adolphus és Tsa céget és d’Aldrigger báró vak szerelmét terheli a felelőség. Ebben a bárányszelíd asszonykában érzékeny szív dobogott, könnyen megatódott, bár megindultsága, sajnos, éppoly könnyen el is illant s persze hamarosan vissza is tért. Amikor a báró kiszenvedett, pásztorlánykánk

---

⁴⁵ *Látta Barcelonában?* - Musset *Spanyolországi és itáliai mesék* című kötetében az egyik darab kezdő verssora.

⁴⁶ *Ninon* (de Lenclos) (1620-1705) - szépségéről és szellemességéről híres asszony. Szalonját korának legjelentősebb emberei támogatták.

csaknem követte a sírba, annyira lesújtotta a fájdalom, a szívettépő, őszinte fájdalom; ámde... másnap az ebédnél zöldborsót szolgáltak fel, kedvenc ételét, s ez a finom zöldborsó lecsillapította lelkének válságát. Lányai és egész háznépe valósággal bálványozták, s boldogok voltak, amikor a körülmények folytán sikerült megkímélniük a gyászmenet gyötrelmes látványától. Isaure és Malvina elrejtették könnyeiket imádott anyjuk előtt s a *Requiem* alatt a gyászruhák kiválasztásával és megrendelésével kötötték le a figyelmét. Amíg a koporsó ott nyugszik a fekete-fehér, viaszfoltokkal pettyezett, roppant ravatalon - amelynek élettartama háromezer úri holttest (erről, érdeklődésemre, egy halottkémbe szorult filozófus tájékoztatott, két pohár könnyű fehér közt) amíg az alsópapság egykedvűen bömböli a *Dies irae*-t, s amíg a felsőbb papság, nem kevésbé egykedvűen, a gyászmisét mormolja, tudjátok-e, miről suttoznak a család körös-körül ülő vagy álló, mély gyászban feketéllő barátai? (Tessék, itt a kívánt kép.) Nos, látjátok már őket? „Mit gondol, mennyit hagyott d'Aldrigger papa?” - kérdezte Desroches Taillefertől, akinek a jóvoltából, kevéssel halála előtt a legszebb tivornyát⁴⁷ csaptuk, amiről csak hallottam.

- Desroches ügyvéd volt akkoriban?

- 1822-ben már vállalt pörököt - felelte Couture. - És ez merész dolog volt egy szegény hivatalnok fiától; hiszen az apja egész életében nem vergődött többre évi ezernyolcszáz franknál, az anyja meg okmánybélyeget árult. De Desroches keményen megfogta a munka végét 1818 és 22 között. Negyedik segédnek lépett be Derville-hez, s 1819-ben már a második helyre küzdötte fel magát.

- Desroches?

- Igen - mondta Bixiou. - Desroches éppoly nyomorultul fetrengett a *jóbizmus* szemétdombján, mint mi. De utóbb megelégette az örökösen szűk ruháit, amelyeknek az ujjából kilógott a csuklója, elkeseredésében rávetette magát a jogra és sikerült is a diplomát megszereznie - a csupasz diplomát, ügyvéd volt hát - egy fitying nélkül, ügyfelek nélkül, pártfogók nélkül; kívülünk nem volt más barátja, s fizetnie kellett az irodája vételárának részleteit és az óvadék kamatait.

- Engem akkoriban mindig állatkertből elszabadult tigrisre emlékeztetett - mondta Couture. - Csont és bőr volt, a haja rótszín, a szeme, mint a spanyol dohány, az arca fakó, a tekintete fagyos és közönyös, de metsző, ha özvegy állt előtte, és ellentmondást nem tűrő, ha árva ügyében döntött; égett a keze alatt a dolog, és írnokai rettegtek tőle, mert lélegzetnyi megállást se tűrt; képzett volt, agyafűrt és kétszínű, édeskés nyájassággal beszélt, soha el nem ragadtatta magát, de tüzelt benne a gyűlölet, amúgy jogászmódra.

- De vannak jó oldalai is - kiáltott fel Finot. - Áldozatkész barát, és első gondja volt, hogy Godeschalt, Mariette bátyját, magához vegye irodavezetőnek.

- Párizsban az ügyvédnek csak két fajtája van - mondta Blondet - az egyik a becsületes ügyvéd, aki belül marad a törvény korlátain, pereivel törődik, és nem üzleteket hajhász, nem mulaszt el semmit, ügyfelei megbízhatnak a tanácsaiban, a kétes pontokban egyességet ajánl; egyszóval olyan, mint Derville. Ott van azután másrészt az éhes ügyvéd, aki jó pénzért mindenre kapható, a hegyeket ugyan nem, (azokat eladja), de még a planétákat is egymásnak ugrasztaná, aki a becsületes embert kiszolgáltatja a gazembernek, ha az előbbi véletlenül

---

⁴⁷ *A legszebb tivornyát...* - Balzacnak *A vörös vendégfogadó* című elbeszélése tartalmazza az említett estély leírását. Az ott elhangzott hajmeresztő történet után Taillefert annyira előveszi a lelkiismeret-furdalás, hogy öngyilkos lesz.

szabálytalanságba bonyolódott. Ha pedig az ilyen ügyvéd maga is kissé erősebb csíny követ el, a Kamara rákényszeríti, hogy eladja az irodáját. Desroches, a mi Desroches barátunk jól értette ezt a mesterséget, amelyet néhány szánnivaló pára eléggé szántalmasan lát el: megvette az ügyüket olyanoktól, akik féltek, hogy elvesztik őket, foggal-körömmel vetette magát a pörösködésbe, olyan ember módján, aki eltökélte, hogy felkapaszkodik a nyomorból. Igaza volt, nagyon becsületesen végezte a dolgát. Pártfogókra is lelt politikusokban, akiknek megmentette már-már veszített ügyeiket, mint a mi kedves des Lupeaulx-nk esetében, akit már csak egy szalmaszál tartott felszínen. És Desroches-nak szüksége is volt a pártfogásra, mert a bíróságon már kezdtek nem jó szemmel nézni, őt, aki annyi igyekezettel igazította helyre ügyfelei tévedéseit!... De térjünk vissza a tárgyra, Bixiou... Hogy került Desroches a templomba?

- „D’Aldrigger hét vagy nyolcszáz ezer frankot hagyott” - felelte Taillefer Desroches-nak. „Ugyan, kérem, az ő vagyont egyetle ember ismeri” - mondta Werbrust, az elhunyt egyik barátja. „És ki az?” „Nucingen, ez a nagy róka; egészen a temetőig kíséri majd a koporsót, mert d’Aldrigger a főnöke volt valamikor, és hálából gyümölcsöztette a jó ember tőkéjét.” „Az özvegye majd jókora hiányokat fog találni.” „Hogy érti ezt? Hiszen d’Aldrigger annyira szerette a feleségét! Ne nevéssen, figyelnek bennünket.” „Nézze csak, megjött du Tillet is, de jól elkésett, már a szentleckét mondják.” „Ő bizonyosan az idősebbik lányt fogja elvenni.” „Hihetetlen - szólt Desroches - hisz jobban bele van gabalyodva Roguinnéba, mint bármikor!” „Belegabalyodva! Ő?... Akkor maga nem ismeri du Tillet-t.” „Mondja, milyen Nucingen és du Tillet helyzete?” - kérdezte Desroches. „Íme: Nucingen képes elnyelni egykori gazdája vagyont és aztán visszaadni” - felelte Taillefer. „Khm, khm - krárogott Werbrust - pokolian nyirkosak ezek a templomok, khm, khm!” „Hogy-hogy visszaadni?...” „Figyeljen ide: Nucingen tudja, hogy du Tillet dúsgazdag, tehát el akarja vétetni vele Malvinát. Csakhogy du Tillet nem bízik Nucingenben. Mulatságos játék, legalábbis annak, aki belelát a kártyákba.” „Ne mondja - riadt fel Werbrust - az a kislány már eladósorban volna? De gyorsan öregszünk!” „Malvina d’Aldrigger húszéves elmúlt, kedvesem. Szegény jó d’Aldrigger 1800-ban házasodott. Máig eszemben van az a városraszóló lakodalom, odaát Strasbourg-ban; Malvina születését is megünnepeltük. 1802-ben történt, az amiens-i⁴⁸ béke évében, most pedig 1823-at írunk, Werbrust papa. Akkoriban Osszián⁴⁹ divatozott, így lett a kislány neve Malvina. Hat évvel utóbb, a Császárság alatt, egy ideig a lovagkorért bomlottak, emlékeznek rá: *Sziriába visz az utunk...*⁵⁰ és még egy sor számárság. A második lány tehát az Isaure nevet kapta; most tizenhét éves. Szóval: két eladó lány.” „Ennek a három nőnek tíz éven belül egy fillérje se marad” - hajolt Werbrust bizalmasan Desroches-hoz. „D’Aldriggernek volt egy komornyikja - felelte Taillefer - az az öregember, ott hátul, aki úgy bőg; ő gyermekkoruk óta ismeri a két kisasszonyt és bármire képes, hogy meglegyen a mindennapjuk.” Az énekesek: *Dies irae!*⁵¹ A

---

⁴⁸ *Az amiens-i béke éve* - Napóleon békekötése Angliával, Spanyolországgal és Hollandiával.

⁴⁹ *Osszián* - a skót irodalom legendás alakja, Fingalnak, Morvén királyának fia (III. század). Költészete a XIX. század romantikus irodalmára Európa-szerte nagy hatással volt. Később kiderült, hogy az ossziáni dalokat Macpherson skót költő (1736-1796) hamisította. *Malvina* - az ossziáni költeményekben Oszkárnak, Osszián fiának a jegyese.

⁵⁰ *Sziriába visz az utunk...* - egy érzelgős románc első sora, amelynek zenéjét állítólag Hortenzia, Bonaparte Lajosnak, Hollandia királyának a felesége szerezte.

⁵¹ *Dies irae* - Celanói Tamás (1190-1250) éneke az utolsó ítéletről. Kezdő sorai: *Dies irae, dies illa / solvet saeculum in favilla / teste David cum Sybilla*. Babits Mihály fordításában: *Ama nap, a harag napja / e világot lángba dobja / Dávid és Sybilla mondja*.

kar: *Dies illa!* Taillefer: „Isten áldja, Werbrust, ha a *Dies irae*-t hallom, mindig szegény fiamra kell gondolnom.” „Én is megyek, nagyon nyirkos itt a levegő.” - mondta Werbrust. (*In favilla.*) A koldusok a kapuban: „Csak pár fillért, drága uraim!” A templomszolga: „Pan, pan! *A templom céljaira!*” Az énekesek: *Amen!* Egy jóbarát: „És miben halt meg?” Egy oktalan élcelődő: „Egy ér pattant meg a sarkán.” Egy járókelő: „Ugyan ki halt meg, tessék mondani?” Egy rokon: „Montesquieu tanácselnök.” A sekrestyés a koldusokhoz: „Hordják el magukat, nálunk adták le a maguk alamizsnáját is, ne kérjenek hát többet!”

- Micsoda tehetség! - kiáltott fel Couture.

(Valóban, mintha mindent hallottunk volna, ami ilyenkor a templomban történik. Bixiou mindent megelevenített, még a gyászmenet vonulását is utánozta, lábával dobogva a padlón.)

- Némely költő, regényíró meg egyéb tollforgató sok szépet regél a párizsi szokásokról - folytatta Bixiou - de a temetések dolgában az igazság csak ez: száz ember közül, akik megadják a végtisztességet egy jobblétre szenderült szegény ördögnek, kilencvenkilencen üzlettről és szórakozásról csevegnek a templom kellős közepén. Egészen lehetetlen dolgoknak kell történniök ahhoz, hogy az ember egy mákszemnyi szívből jövő fájdalmat tapasztaljon. És egyáltalán: létezik-e önzetlen fájdalom?...

- Hm, hm, semminek sincs oly kevés becsülete, mint a halálnak - mondta Blondet - és talán nincs is, ami kevesebb megbecsülést érdemelne...

- Közhelyek közhelye! - zárta le a bölcselkedést Bixiou. - A szertartás végeztével Nucingen és du Tillet kikísérte az elhunytat a temetőbe. Az öreg komornyik gyalog baktatott. Kocsijuk a papságé után következett a menetben. „*Na, getfes parádom* - szólt Nucingen du Tillet-hez, amint befordultak a boulevard-ra - *id fan a jó algalom, hoty elfetye Malfinád: maka lesz enneg a szekény tyászoló familiéneg a dámasza és maka is gab vekre ety familie, ety odhon, ety ekész felszereld hász gab és Malfina gédsékgifül falósákos gints.*”

- Mintha Nucingenből a vén Robert Macaire⁵² szólana - kiáltotta Finot.

Bixiou folytatta:

- „Bájos teremtés” - felelte Ferdinand du Tillet hévvel, de szenvtelen arccal.

- Az egész du Tillet benne van ebben a két szóban! - kiáltott fel Couture.

- „Lehetséges, hogy akik nem ismerik, csúnyának találják, de meg kell vallanom, lélek van ebben a lányban” - folytatta du Tillet. „*És szif, ami a főtolo, gedfesem, meklátya, milyen otaató lesz és ogos. A mi gutyánakfaló mesterséküingpen soha nem tuttya az emper, migor hatya od a foka; naty szerentse, ha az emper mekpišhad a feleséke szifében... Szifesen eltserélném Telvined, agi, duttya, ety milliód hoszott negem, Malfináérd, agineg nints ilyen naty hoszomány.*” „De hát mije van neki?” „*Nem dutom pištos* - felelte Nucingen báró - *de falami fan negi.*” „Van egy anyja, aki túlságosan szereti a pirosítót” - mondta du Tillet. S ezzel véget is vetett Nucingen próbálkozásainak. Amint a vacsorától felkeltek, a báró tudomására hozta Wilhelmine Adolphus öméltóságának, hogy már alig négyszázezer frank áll a folyószámláján.

---

⁵² *Robert Macaire* - a csalás, rablás, harácsolás fogalommá vált típusa. Először Benjamin Artier és Saint-Armand *L'Auberge des Adrets* (1823) című drámájában bukkan fel. Frédéric Lemaître, a híres romantikus színész életre kelti a darabot, a párizsi apacsok vonásaival ruházva fel Robert Macaire figuráját. Egy évtizeddel később - egyik önállóan írt komédiájában - még tovább fejleszti: nagyvonalú szélhámosná, iparlovaggá alakítja. Robert Macaire ezen a fokon válik társadalmi típusná. Elterjedéséhez sokban hozzájárult Daumier, a kitűnő karikaturista, aki egész rajzsorozatot szentelt neki.

A mannheimi Adolphusok leánya ekkor számolgatni kezdte, mitévő legyen a huszonnégyezer tallerra olvadt járadékával; addig-addig számolt, míg bele nem zavarodott. „Hogy lehet ez? - kérdezte Malvinától. - Mikor csak a varrónőszámlánk hatezer frank volt mindig! Honnan vette apád a pénzt? Huszonnégyezer frank, ez annyi, mint semmi, ez a nyomor. Ó, ha szegény apám látná, hová jutottam, belepusztulna, ha már nem halt volna meg! Szegény Wilhelmine!” És sírvafakadt. Malvina azt se tudta, mivel vigasztalja, bizonygatta, hogy még fiatal és csinos, hogy a pirosító is jól illik neki, hogy aztán is eljár majd az Operába, a Bouffons-ba, Nucingené páholyába. Estélyek, bálók, hangversenyek, mesés toaettek, forró sikerek tündéralmába ringatta anyját a függönyös, kék selyemágy párnáin, az elegáns szobában - két napja múlt, hogy egy ajtóval odább, utolsót sóhajtott Jean-Baptiste úr, Aldrigger bárója, akinek, dióhéjban, íme a története. Míg élt, ez a derék elzászi pénzszerzéssel foglalkozott: Strasbourgban volt bankár és vagy három milliót harácsolt össze. 1800-ban, harminchat esztendőskorában, a forradalom idején megalapozott vagyona tetőpontján, részint szívbéli hajlandóságból, részint érdekből nőül vette a mannheimi Adolphusok egyetlen örökösét, egy fiatal lányt, akit családjá az imádatig szeretett és akire, tíz év sem telt bele, annak rendje-módja szerint rászállott az Adolphus-vagyon. Mivel vagyona a duplájára hízott, öfelsége a császár és király bárói címet adományozott d'Aldriggernek; de meg kell mondanunk, hogy a bankár őszintén rajongott a nagy férfiúért, aki nemességre emelte. 1814-ben és 15-ben meg is adta az árát, hogy az austerlitz-i őszi verőfényt tavaszi napsugárnak vette. A derék elzászi nem szüntette be a kifizetéseit, nem törölte ki a hitelezői szemét olyan kötvényekkel, amelyekről tudta, hogy értéktelenek; megfizetett mindent, majd visszavonult a bankügyletektől; mindezzel kiérdemelte hajdani első segéde, Nucingen véleményét: „Becsületes ember, de együgyű!” Mindent összevetve maradt neki ötszázezer frankja és követelése a Császársággal szemben, amely már a múlté volt. „*Nahád, esz asz eretménye annag, hoty dulsákosan piszdam Nappólionpan*” dünnyögte, amint szemügyre vette a felszámolás mérlegét. Ha első voltunk egy városban, lehet-e ott maradásunk ilyen érvágás után?... Az elzászi bankár követte a többi tönkrement vidéki példáját: Párizsba költözött, tüntetőleg háromszínű nadrágtartót hordott, amelyen himzett császári sasok röpdöstek, és bevette magát a bonapartista társaságba. Értékpapírjait átadta Nucingen bárónak, aki nyolc százalékot fizetett értük és a Császárságra szóló hitellevelekből is csak hatvan százalékot írt le, amire d'Aldrigger megszorította a kezét és azt mondta neki: „*Tuttam, tuttam, hoty elszászi szifet fan!*” Nucingen aztán mindent bevasalt des Lupeaulx barátunkon. Bár siralmasan megkopasztották, az elzászi jövedelme még mindig meghaladta a negyvennégyezer frankot. Levetségét azonban fokozta az a *spleen*⁵³, mely az üzleti élet hazárdjátékához szokott emberek kedélyét kezdi sorvasztani, mihelyt felhagynak foglalatosságaikkal. A bankár elhatározta (mily nemes szív!), hogy élete hátralevő részét feleségének szenteli, akinek vagyonát fölemésztette a csőd, s aki a pénzdolgokban járatlan gyermek nemtörődömségével hagyta kisiklani a keze közül. Ilyenformán d'Aldrigger báróné a fővárosban is megtalálta szokott multságait, és Párizs gyönyörűségei bőségesen kárpótolták a strasbourg-i társaság elvesztéséért. A Nucingen-bankház már akkor is, akárcsak ma, a pénzvilág mértékadó köreihez tartozott, s az ügyes báró becsületbeli ügyének tekintette, hogy előzékenyen bánjon a becsületes báróval. Ezt a szép erényt szalonjában kamatoztatta Nucingen. A téli idények, egyik a másik után, jókora részeket hasítottak ki d'Aldrigger tőkéjéből; de a báró egy szemrehányó szóval sem illette az Adolphusok gyöngyét; gyengédsége az elképzelhető legleleményesebb és legesztelenebb volt. Derék ember, de együgyű! Még halálos ágyán is ez a kérdés gyötörte: „Mi lesz belőlük énnélkülem?” Majd, amint egy percre négy szemközt maradt vén komornyikjával, Wirthtel, az öregúr két fuldoklási

---

⁵³ Spleen: rosszkedv, búskomorság, életuntság (angol).

roham között az ő gondjaira bízta feleségét és lányait, mintha ez az elzászi Caleb⁵⁴ lett volna az egyetlen értelmes lény a házban. Három évvel később, 1826-ban, Isaure már huszadik esztendejében járt, és Malvina még egyre várta a kérőjét. Malvina lassan-lassan kitapasztalta a társasági életet, és ráébredt, mennyire felszínesek a társadalmi kapcsolatok, milyen fürkészés, méricskélés tárgya minden. Mint az úgynevezett *jól nevelt* lányok többsége, ő sem ismerte az élet rendjét, a vagyon súlyát, a dolgok árát; sejtelve sem volt róla, milyen nehéz akár egy fillért is előteremteni, így aztán az elfolyt hat év minden tanulsága újabb és újabb sebet ütött a szívében. A négyszázezer frankot, amit a Nucingen-bank a megboldogult d'Aldrigger számláján tartott nyilván, a báróné javára írták, akinek az Adolphus-hagyaték révén amúgyis még egymillió-hatszázezer frank követelése lett volna férjén; s pénzzavaraiban az alpesi pásztorlányka úgy markolt ebbe az összegbe, mint valami kiapadhatatlan kincsesládába. Abban a pillanatban, amikor tubicánk a párja felé tipegett, Nucingen, ismervén hajdani főnöke özvegyének jellemét, elkerülhetetlennek látta, hogy feltárja Malvina előtt a báróné anyagi helyzetét: már csak háromszázezer frankja maradt a bank kezelésében, ami azt jelentette, hogy a huszonnégyezer talléros járadék tizennyolcezerre csökkent. Wirth három éven át mindent a régiiben hagyott! A bankár közlését követően Malvina, anyja tudta nélkül, eladta a kocsit és a lovakat s elküldte a kocsist. A palota berendezését, amely már tíz évet kiszolgált, nem frissítették fel, noha eléggé megsínylette az időt. Aki szereti az összhangot, nem is igen bánta. A báróné, ez a bámulatos épségben maradt virág, egy fagytól összezsugorított rózsza képét idézte, egymagában a tövén, november közepén. Én saját szememmel láttam, hogyan halványodott fokról fokra, árnyalatról árnyalatra ez a jólét. Irtóztató volt, szavamra! Ekkor bántott utoljára valami. Később már így okoskodtam: „Bolondság másokkal törődni!” Hivatalnok koromban elég ostoba voltam még, hogy érdeklődjem a családok iránt, ahova vacsorázni jártam, megvédelmeztem őket a pletyka ellen, a magam rossz nyelvére meg lakatot tettem, és... Milyen gyerek is voltam még!

Amikor lánya megmagyarázta neki a helyzetet, a hajdani gyöngy felkiáltott: „Szegény gyermekeim! Ki fogja hát ezután a ruháimat megvarrni? Most már többé nem lesz új főkötőm, nem hívhatok meg senkit, nem mehetek el sehová!”

- Mit gondoltok, miben nyilvánul meg egy fiatalembernél a szerelem? - szakította félbe elbeszélését Bixiou. - Arról van szó, hogy megállapítsuk, csakugyan szerelmes volt-e Beaudenord ebbe a kis szökeségbe.

- Elhanyagolja az ügyeit - felelte Couture.

- Háromszor vált inget napjában - vélte Finot.

- Mindenekelőtt tisztáznunk kell valamit - szólt Blondet - lehet-e, és szabad-e egy felsőbbrendű embernek szerelmesnek lennie?

- Édes jó barátaim - öltött érzelmes arcot Bixiou - óvakodjunk az olyan embertől, aki, érezve, hogy beleszeretett egy asszonyba, pattint az ujjával vagy elhajítja a szivarját és azt mondja: „Eh, mind egyforma!” Óvakodjunk az ilyen férfitől, mint a mérgekígyótól. A kormány ellenben nagy hasznát veszi ennek a honpolgárnak a külügyminisztériumban. Mindenesetre emlékedbe kell idéznem, Blondet, hogy ez a Godefroid otthagya a külügyi szolgálatot.

- Akkor hát szétolvadt, feloldódott a szerelemben, mert a szerelem az egyetlen, ami még az ostobákat is nagyra teszi - mondta Blondet.

---

⁵⁴ *Caleb* - Scott *Lammermoori menyasszony* című regényében Ravenswood urának öreg, holtig hű szolgája.

- Blondet, Blondet, ugyan miért vagyunk mi ilyen szegények? - kiáltott fel Bixiou.

- És Finot miért ilyen gazdag? - vágta rá Blondet. - Megmondom neked, fiam, hiszen mi értjük egymást. No, nézd csak, nézd, Finot úgy telitölti a poharamat, mintha felhordtam volna a fáját. Pedig vacsora után már csak *szopogatni* kell a bort... Hol is tartottál?

- Az olvadozó Godefroid, ahogy te mondtad, nagy-nagy barátságot kötött a terebélyes Malvinával, a könnyűvérű bárónéval és a táncoslábú lánykával. A legkicsinyesebb és legalázatosabb szolgaságba süllyedt. A hajdani jólét - e felozlásban levő hulla - maradványai sem riasztották vissza. Annyi baj legyen! Lassanként megszokta ezeket a rongyokat. Soha nem tűnt fel a fiúnak, milyen divatjamúlt, foszladozó, pecsétes, avitt már a szalon fehérmintás zöld kárpitja. A függönyök, a teásasztalka, a kandallón sorakozó csecsebecsék, a rokokó-csillár, a kitaposott kásmirszőnyeg, a zongora, a kis virágos készlet, a spanyol-módra rojtos és áttört asztalkendők, a báróné kék hálósobájába vezető perzsa-szalon díszei - mind-mind szent és imádandó volt a számára. Csak az ostoba nők, akiknél a szépség fénye árnyékot vet a szellemre, a szívre, a lélekre, csak az üresfejű nők vonhatják így el a figyelmet, mert az okos asszony sohasem él vissza előnyeivel; behálózni a férfit: ez a buta, korlátolt nők szokása. Beaudenord - maga mondta nekem - kedvelte a szertartásos öreg Wirthet. Ez a fura vénember olyan áhítattal vette körül jövendő gazdáját, mint hívő katolikusok az oltáriszentséget. A derék Wirth afféle német Gáspár⁵⁵ volt, afféle börtörkű sörivő, aki - mint a középkori bíborosok köntösujjukba a tört - csalafintaságát kedélyességbe rejti. Wirth Godefroid-ban a várva-várt férjet látta Isaure számára, s elzászi kedélyessége szóvirágaival, a legeslegtapadósabb ragasztóanyaggal, kacsaringós célzások arabeszkjeivel fonta be a fiatalembert. D'Aldriggerné mélységesen *improper* volt, a szerelmet a legtermészetesebb dolognak tartotta. Ha Isaure és Malvina együtt mentek szórakozni a Tuilériákba, vagy a Champs-Élysées-re, társadalmi osztályuk fiatalságának találkozó helyére, anyjuk így bocsátotta őket útjukra: „Mulassatok jól, drága gyermekeim!” Barátaik, akik egyedül szólhatták volna meg a két nővért, megvédték őket, mert Párizsban sehol másutt nem élveztek annyi szabadságot, mint d'Aldriggerék szalonjában. Milliókkal nem lehetett volna ezeket az estélyeket megrendezni, amelyeken mindenről szó esett, és szellemes szó; amelyeken nem volt kötelező gálában fesszengeni, s a megjelentek annyira otthonosan érezték magukat, hogy még vacsorát is kértek. A két nővér azzal levelezett, akivel jólesett, anyjuk postájával ők is megkapták az övékét, s a báróné soha nem firtatta, miről van szó leveleikben. A leányok tehát némi hasznát is látták imádott anyjuk önzésének, mert az önzés a legszeretreméltóbb szenvedély a világon, mármint abban a tekintetben, hogy az önző ember nem szereti, ha beleavatkoznak az ügyeibe, s ezért ő sem ártja magát a más dolgába, és nem keseríti környezete életét a jó tanácsok tüskéivel, a panaszok töviseivel vagy a mindent tudni, ellenőrizni vágyó szertelen barátságok darázscsípéseivel.

- Még megríkatsz - mondta Blondet. - Csakhogy, kedves barátom, ez nem história, ez *vicc*...

- Blondet, ha nem tudnám, hogy a bor beszél belőled, zokon venném ezt tőled! Négyünk közül ő az egyedüli komoly irodalmár! Az ő kedvéért kezellek benneteket ingyencekként, lepárlom tiszteletetekre a történetemet, s ő - belémköt, bírálgat! Barátaim, a szellemi terméketlenség csalhatatlan ismertetőjele a tények halmozása. Az *Embergyűlölő*⁵⁶, ez a fölséges vígjáték a

---

⁵⁵ *Gáspár* - a hagyomány szerint a három keleti Magus (Gáspár, Menyhért, Boldizsár) egyike, akiket a csillag vezetett a betlehemi jászolhoz.

⁵⁶ *Az embergyűlölő* (Misanthrope 1666) - Molière híres komédiája. Az író az idős Alceste és a fiatal, kikapós Célimène alakjában igen sok önéletrajzi elemet vitt.

bizonyosság rá, hogy a művészet nem egyéb, mint palotát építeni - egy tú hegyére. Eszmém mítosza a varázsvesszőben rejlik, amely tíz másodperc alatt (amíg felhajtom ezt a pohár bort), a Sablons⁵⁷ lapályait *Interlackenné*⁵⁸ változtatja. Azt akarjátok, hogy olyan történettel traktáljalak, ami úgy elsüvít, mint az ágyúgolyó; fővezéri hadijelentést óhajtotok? Beszélgetünk, nevetgélünk, s ez a firkász, aki éhomra undorodik a könyvektől, most, amikor benyakalt, mindenáron azt akarja, hogy olyan ostoba módon beszéljek, mint egy könyv (zokogást színlelt). Jaj neked, francia képzelet, le akarják tompítani tréfáid túhegyét! *Dies irae!* Sirassuk meg *Candide*⁵⁹-ot és éljen *A tiszta ész kritikája*, a *szimbolika* és a bölcséleti rendszerek öt tömör kötetben, németek kiadásában, akik 1750 óta elvesztették annak a titkát, hogyan kell Párizsban mindent pár finom szóval kifejezni, mert hisz ez a legfőbb kincse a mi nemzeti észjárásunknak! Blondet vezeti nemzeti szellemünk öngyilkosságának gyászmenetét, igen, Blondet, akinek az a feladata a lapjánál, hogy utolsó mondásokat adjon szó nélkül elpatkolt nagyjaink szájába!

- Folytasd már - intette le Finot.

- Meg akartam magyarázni nektek, miben áll annak a boldogsága, aki nem részvényes (egy kis udvariasság Couture iránt!). No hát nem látjátok már, milyen áron szerezte meg Godefroid a legnagyobb boldogságot, amiről fiatal férfi csak álmodhat?... Tanulmányozta Isaure-t, hogy bizonyosan megértésre találjon. Ha két dolog megérti egymást, akkor lehet hogy hasonlóak. Nos, önmagához csak a semmi és a végtelen hasonlít; a semmi a bárgyúság, a végtelen a lángelme. A két szerelmes a világ legbárgyúbb leveleit váltotta; illatos papíron küldözgették a divatos közhelyeket: *Te angyal! Te éol-hárfa! Teveled beteljesülök! Az én férfikeblemben is szív dobog! Én szegény gyöngye nő!* - és így tovább, özönlött mindkét részről a modern szívek összes lim-lomja. Godefroid-nak alig volt tíz percig maradása egy-egy szalonban, szerényen csevegett a hölgyekkel, akik most igen elmésnek találták. Azok közé tartozott, akiknek elmés-ségben nincs más tulajdonuk, mint amit tulajdonítanak nekik. Végezetül még valami, amiről megítélhetitek önfeledtségét: Joby, lovai, kocsijai a második helyre szorultak életében. Csak akkor érezte boldognak magát, ha ott üldögélhetett, jó öreg karosszékébe süppedve, a bárónéval szemközt, az antik zöldmárvány kandalló sarkában, Isaure-ra függesztve szemét; ha teázás közben meghitt barátaival társaloghatott, akik tizenegy óra és éjfél között minden este felkeresték a Joubert utcai palotát, ahol nyugodtan játszhatott bouillotte⁶⁰-ot az ember; (én állandóan nyertem). Isaure olykor kivillantotta fekete selyemcipellőbe bújtatott, édes csöppnyi lábát, Godefroid sóvár tekintettel tapadt rá, utolsónak maradt és így szólt Isaure-hoz: „Add nekem a cipődet...” Isaure egy székre tette föl a lábacskáját, lehúzta cipőjét, odanyújtotta, egy pillantást vetve Godefroid-ra, egy olyan pillantást... szóval, értitek már! Godefroid később felfedezte Malvina nagy titkát is. Ha du Tillet kopogtatott be, a Malvina arcába szökő pír ezt ujjongta: „Ferdinand!” Mint parázs a léghuzamban, izzott fel a szegény lány szeme, amikor erre a kétlábon járó tigrisre nézett; s ha du Tillet némelykor félrevonta egy konzol mellé vagy egy ablakmélyedésbe, hogy négszemközt váltson szót vele, kimondhatatlan öröm fénylett fel Malvina arcán. Milyen ritka és szép dolog is, ha egy nőt lobogó szerelme naivvá tesz és arra készlet, hogy feltárja a szívét, olvasni engedjen benne! Boldog Isten, éppoly ritka ez

---

⁵⁷ *Sablons* - síkság Párizstól északnyugatra, a Szajna jobbpartján, ma már beépült.

⁵⁸ *Interlacken* - festői helység Svájcban, a Thuni- és a Brienzi-tó között, gyönyörű hegyek tövében.

⁵⁹ *Candide* - Voltaire (1694-1778) híres kisregényének hőse: a szerző élesen támadja Leibnitz német filozófus optimizmusát.

⁶⁰ *Bouillotte* - kártyajáték.

Párizsban, mint az éneklő virág Indiában. És Ferdinand mégsem vette feleségül Malvinát, jóllehet barátságukat addig a napig tudták visszavezetni, amikor d'Aldriggerék először látogatták meg Nucingeneket. A mi fékezhetetlen du Tillet barátunk, úgy látszott, nem féltékeny Desroches-ra sem, aki hevesen tette a szépet Malvinának, csak hogy a mintegy ötvenezer tallerra becsült hozománnyal kifizethesse végre ügyvédi irodáját, nem restelt szerelmet színlelni, ő, a paragrafusok embere! Noha du Tillet közönye mélyen megalázta, Malvina sokkal inkább szerette, semhogy bezárja előtte az ajtaját. Ebben a csupa lélek, csupa érzés, csupa kirobbanó feszültség leányban hol a büszkeség engedett a szerelemnek, hol a sebzett szerelem tűrte el, hogy a büszkeség fölbe kerekedjék. A mi hideg és higgadt Ferdinand barátunk pedig elfogadta ezt a szerelmet, lomha kéjjel itta magába, ahogyan a tigris nyalogatja a szájára tapadt vért; kereste a megnyilatkozásait, s nem múlt el két nap, hogy ne jelent volna meg a Joubert utcai házban. Ennek a bolond fickónak körülbelül egymillió nyolcszázezer frankja volt ekkoriban, a vagyonra nem kellett hát néznie, és mégis, ellenállt Malvinának, sőt nemet mondott Nucingen és Rastignac báróknak is, pedig mindketten naponta hetvenöt mérföldön át hurcolták maguk után ravaszságuk útvesztőiben, Ariadne-fonál⁶¹ nélkül, két kocsisal és vezetővel, fejenként négy frankért. Godefroid végre is kirobbant, beszélnie kellett jövődó sógornőjével erről a nevetséges helyzetről egy bankár és egy ügyvéd között. „Maga leckéztetni akar engem Ferdinand miatt - hangzott az őszinte válasz - ki akarja húzni belőlem kettőnk titkát. Kedves Godefroid, hagyjuk ezt az ügyet, egyszer s mindenkorra. Ferdinand származásának, múltjának, vagyonának semmi köze hozzá; higgye meg, valami rendkívülről van itt szó.” Pár nap múlva azonban Malvina félrevonta Beaudenord-t és így szólt: „Azt hiszem, Desroches úr nem tisztességes ember (lám, mit nem tesz a szerelmi ösztön!), engem akar feleségül venni és egy szatócs lányának csapja a szelet. Nagyon szeretném tisztán látni, kényszermegoldás vagyok-e csak a számára, pénzkérdés-e nála a házasság.” Desroches, akármilyen agyafűrt volt is, nem tudta, hányadán áll du Tillet-vel és attól tartott, hogy a bankár elüti a kezéről Malvinát. Ezért hát nyitva hagyott magának egy hátsó ajtót; a helyzete elviselhetetlen volt, a költségein kívül alig kereste meg adóssága kamatait. A nők képtelenek megérteni az ilyen helyzeteket. Abban a hitben élnek, hogy akinek szíve van, milliói is vannak.

- De minthogy se Desroches, se du Tillet nem vette el Malvinát - szólt Finot - magyarázd meg nekünk Ferdinand titkát.

- Íme a titok - felelt Bixiou. - Általános szabály, hogyha egy fiatal lány csak egyetlenegyszer odaadta a cipőjét, utána már ellenállhat akár tíz esztendeig is, sohase veszi feleségül az, akinek...

- Marhaság! - szakította félbe Blondet. - Ha addig szerette, azután is szeretni fogja. A titok a következő. Általános szabály: ne házasodj meg őrmester korodban⁶², ha Danzig hercege és Franciaország marsallja válhat belőled. Meg is nézhetitek, milyen házasságot kötött du Tillet! Granville gróf egyik lányát vette el, az egyik legrégebbi tisztségviselő francia családba nősült be.

- Desroches anyjának volt egy barátnője - vette át a szót ismét Bixiou - valami drogista felesége; ennek a drogistának a bőre alatt is pénz volt, amikor feladta az üzletét. A drogisták mind kelekótyák, ez is, hogy jó nevelést adjon a lányának, intézetbe küldte!... Matifat

---

⁶¹ *Ariadne* (fonala) - a görög mitológiában Minosz krétai király lánya. Thezeusz az általa adott fonál segítségével jutott ki a labirintusból az emberhúst evő szörny, a félig bika, félig ember Minotaurusz megölése után. Átvitt értelemben: segítség valamilyen bonyolult kérdés megoldásához.

⁶² *Ne házasodj meg őrmester korodban...* - célzás Napóleon közkatonából lett tábornokára, Lefèbvre marsallra, Danzig hercegére, aki mosónét („Szókimondó asszonyág”) vett feleségül.

számított rá, hogy jól adja majd férjhez a lányát, s erre meg is volt az oka: kétszáz ropogós ezres, amin nem érződött a vegyszerillat.

- Florine Matifat-ja? - érdeklődött Blondet.

- Az hát, és Lousteaué, szóval a mi Matifat-nk! Matifat-ék, akiknek akkor egy időre színüket se láttuk, a Cherche-Midi utcába költöztek, a legtávolabb eső kerületbe a Lombards utcától, ahol a vagyonukat gyűjtötték. Ami engem illet, sokat jártam hozzájuk! Abban az időben, amikor a minisztériumban húztam az igát, napi nyolc órán át, huszonkétkarátos tökfek közé zárva, olyan eredeti alakokkal találkoztam, akik meggyőztek arról, hogy az árnyéknak is vannak dudorai és a leglaposabb laposságnak is lehetnek sarkai! Igen, kedvesem, egyik polgár úgy viszonylik a másikhoz, mint Rafael⁶³ Natoire-hoz. Özvegy Desroches-né önagysága nagy igyekezettel egyengette fia útját e házasság felé, ámbár volt egy szinte leküzdhetetlen akadály, bizonyos Cochin, Matifat-ék csendes társának a fia, a Pénzügy egyik fiatal tisztviselője. Matifat úr és neje úgy vélekedett, hogy az ügyvédi pálya - saját szavaikat idézem - mintegy biztosítékot nyújt a hitvestárs boldogságát illetőleg. Desroches, nehogy minden hidat felégeszen maga mögött, jó arcot mutatott anyja terveihez. Kedveskedett a Cherche-Midi utcai drogistáékkal. Hogy megsejtsétek egy másfajta boldogság mibenlétét is, képet kellene adnom nektek e két kereskedőről, a férfiről és a nőről: szép földszinti lakásban laktak, sok örömük telt kertecskéjükben, naphosszat elgyönyörködtek a szökőkút karcsú, sudár, kalászforma vízsugarában, amely soha sem pihent, fáradhatatlanul lövellt a magasba a hat láb átmérőjű medence közepén álló kerek mészköasztalkáról; hajnalban keltek, hogy lássák, kihajtottak-e a virágaik, tétlenek és nyughatatlanok voltak, időtöltésből öltözködtek, a színházban unatkoztak és örökösen úton voltak Párizs és Luzarches között; itt, a nyaralójukban én is vacsoráztam néha. Blondet, képzeld, egyszer rávettek, hogy meséljek nekik, hát este kilenctől éjfélig egy történetet adtam elő, amolyan keretes kalandot! A huszonkilencedik szereplő bemutatásánál tartottam (a tárcaregények belőlem élnek!), amikor Matifat papa, aki mint házigazda derekasan tartotta magát, ötpercnyi pislogás után éppúgy rákezde húzni a bőrt, mint a többiek. Másnap mind nagy bókokat csaptak nekem a históriám végével kapcsolatban. E szatócsoknak a társasága Cochin úrból és nejből, Adolphe Cochinből, Desroches-néből és egy bizonyos kis Popinot-ból kerül ki, aki drogistáskodott és híreket hordott nekik a Lombards utcából (te is ismered őt, Finot!). Matifat-né kedvelte a művészeteket, könyvmatokat, színes rajzokat s egyéb olcsó „műtárgyat” vásárolgatott. Matifat úr, hogy valamivel elfoglalja magát, az új vállalkozásokat tanulmányozta és rájuk szánt egy kevés pénzt is, hadd érezze ismét a játék, a kockázat lázát. (Florine kigyógyította a Régens-kor⁶⁴ műfajából.) Egyetlen szó megérteti veletek az én Matifat-m szellemi-lelki mélységét. A jó ember így kívánt jóéjszakát unokahúgainak: „Menjetek aludni, húgaim!” Azt mondta, fél, hogy megbántja őket a magázással. A lányuk egy kissé esetlen fiatal teremtes volt, jó házban szolgált szobalány benyomását keltette, úgy-ahogy lepötyögtetett egy szonátát, angol módra, szép szabályos betűkkel írt, nem vétette el a nyelvtant és a helyesírást, egyszóval ráaggatták a polgári nevelés minden tartozékát. Meglehetősen türelmetlenül várta, hogy férjhez menjen és végre elszabaduljon hazulról, ahol úgy unatkozott, mint tengerésztiszt az éjjeli őrszolgálatban; igaz, hogy az ő szolgálata nem ismert váltást. Desroches vagy a Cochin-fiú, jegyző vagy gárdista, vagy akár valami ál-lord,

---

⁶³ *Rafael* - (1483-1520) olasz festő, a reneszánsz egyik legnagyobb művésze. *Natoire* - francia festő (1700-1777).

⁶⁴ *Régens-kor* - franciául *Régence*, egy uralkodó kiskorúsága idején létesített kormányzatot jelenti. Általában a gyermek XV. Lajos helyett uralkodó Orléans-i Fülöp rezsímjét értik alatta. A kor híres a közerkölcsök romlásáról.

nála egyrement, férj legyen! Mivel nyilvánvalóan fogalma sem volt az életről, megesett rajta a szívem és be akartam avatni a nagy titokba. Hajaj! Matifat-ék kitiltottak a házukból: a nyárs-polgárok meg én, már mi sosem fogjuk megérteni egymást.

- Gourand tábornokhoz ment hozzá - szögezte le Finot.

- Godefroid de Beaudenord, az ex-diplomata negyvennyolc órán belül kiismerte Matifat-ékat és végére járt bűnös fondorkodásuknak - folytatta Bixiou. - Amikor Godefroid beszámolt értesüléseiről Malvinának, véletlenül Rastignac is ott időzött a könnyelmű bárónénál, kettesben csevegtek a kandalló előtt. Rastignac fülét megütötte néhány szó, azonnal kitalálta a beszélgetés tárgyát és tudott olvasni Malvina keserű elégtételt tükröző arcából is. Ottmaradt reggel két óráig, és még akadnak, akik önzőnek mondják! Beaudenord távozott, mihelyt a báróné nyugovóra tért. „Kedves gyermekem - így szólt Rastignac Malvinához, kedélyes és atyáskodó hangon, amint magukra maradtak - kedves gyermekem, jusson majd eszébe, hogy egy szégyen, holtálmós fiú teával tartotta magában a lelket, és föntmaradt hajnali két óráig, hogy ünnepélyesen felszólítsa magát: *menjen férjhez!* Ne legyen válogatós, ne törődjön az érzéseivel, ne gondoljon azoknak a férfiaknak hitvány számításaira, akik féllábbal itt vannak, féllábbal Matifat-éknál, egyáltalán: ne gondoljon semmire, menjen férjhez! A lány számára férjhez menni annyit jelent, mint egy férfihoz kötni a sorsát, aki vállalja, hogy többé-kevésbé boldoggá teszi, de legalább is, hogy az anyagi gondoktól mentes életet biztosítja a számára. Én ismerem a világot: lányok, anyák, nagynanyák, álszentek mind, amikor érzelmekről fecsegnek, jóllehet házasságról van szó. Egyik se gondol másra, mint illő társadalmi helyzetre. Ha a lány jól ment férjhez, az anya azt mondja, hogy kitűnő partit csinált.” És Rastignac kifejtette elméletét a házasságról, amely szerinte üzleti társulás az élet elviselésére. „Nem kérdezem magától a titkát - mondta végül Malvinának - hiszen azt ismerem. A férfiak éppúgy megbeszélik a dolgaikat egymás közt, mint maguk nők, amikor vacsora után külön vonulnak. Nos, ez az utolsó szavam: menjen férjhez. Ha nem teszi meg, gondoljon majd rá, hogyan könyörögtem magának, itt, ezen az estén, hogy menjen férjhez!” Rastignac olyan sajátos hangsúllyal beszélt, ami nemcsak a figyelmet követelte meg, hanem gondolkodóba ejtett. Nyomatékos sürgetése meglepő volt. Malvina annyira elgondolkodott - és éppen ezt akarta Rastignac - hogy még másnap is egyre ez a tanács zsongott a fejében, ez az unszolás, amelynek hasztalan kutatta az okát.

- Te csak eregeted egymás után a bűgőcsigáidat, de egyáltalán nem veszem észre, hogy valamelyiknek is köze volna Rastignac vagyona eredetéhez - kiáltott ekkor Couture. - Matifatknak nézel bennünket, hat üveg pezsgővel megfejelve?

- Már helyben vagyunk - válaszolt Bixiou. - Csak előbb nyomon kellett követnetek a sok patakocska folyását, amelyek összehordták azt a negyvenezer tallér járadékot, amit annyian irigyelnek. Hőseink életfonal a pillanatban Rastignac kezében volt.

- Desroches-é, Matifat-éké, Beaudenord-é, d'Aldriggeréké, d'Aiglemont-é?

- És még száz másé! - hagyta rá Bixiou.

- No, ne mondd, és hogyan? - kiáltott Finot. - Én sok mindent tudok, de nem látom ennek a rejtélynek a nyitját.

- Blondet nagyjából elmondta nektek Nucingen két első felszámolását, én elmondom a harmadikat, részletesen - kezdte ismét Bixiou. - Nucingen már az 1815-ös békekötésnél megértette, amit mi csak most kezdünk sejteni, azt, hogy a pénz csupán akkor jelent hatalmat, ha aránytalanul van elosztva. Lelke mélyén féltékenykedett a Rotschild-fivérekre. Öt milliót szerzett, de tízre vágyott! Tudta, hogy tíz millióval harmincat nyerhet, míg öttel csak tizenötöt. Elhárította hát: harmadszor is felszámol! Ez a nagy ember úgy tervezte, hogy hitelezőit névleges

értékekkel elégíti ki, és megtartja a pénzüket. Persze a piacon az effajta terv nem ennyire matematikai formában jelentkezik. Az ilyen felszámolás abban áll, hogy egy aranyért egy falás pástétomot adunk azoknak a nagy gyerekeknek, akik, csakúgy, mint a hajdani kicsinyek, többre becsülik a pástétomot az aragnál, mert nem tudják, hogy az arannyal akár kétszáz adag pástétomot is vehetnek.

- Mit beszélsz, Bixiou, mit beszélsz? - kiáltott Couture. - De hisz ennél mi sem becsületesebb, manapság sem múlik el hét, hogy ne kínálnának a közönségnek aranyért - pástétomot. De vajon köteles-e a közönség odaadni a pénzét? Vajon nincs-e joga arra, hogy tájékozódjék?

- Ti mindenesetre jobban szeretnétek, ha köteles lenne részvényeket venni - jegyezte meg Blondet.

- Dehogyan - szólt Finot - hol lenne ebben a tehetség?

- Ennyit nem vártam Finot-tól - rikkantott Bixiou.

- Ugyan kitől hallotta ezt az elmésséget? - ámult Couture.

- Hogy folytassam - szólt Bixiou - Nucingennek már kétízben sikerült, maga sem tudta, hogyan, olyan pástétomot adnia, amiről később kiderült, hogy többet ér, mint a vételára. Ez a szerencsétlen szerencse lelkifurdalásokat okozott neki. Az efféle szerencsék végül megölik az embert. Tíz éve várt az alkalomra, amikor már nem téved majd, amikor olyan papírokkal áll elő, amelyek látszatra érnek valamit, és...

- De ha így fogjuk fel a bankügyleteket, lehetlenné válik minden üzleti tevékenység - vágott közbe Couture. - Nem egy becsületes bankár rábeszélte már a legravaszabb tőzséreket is, s méghozzá becsületes kormányok jóváhagyásával, hogy megvegyenek olyan papírokat, amelyek aztán egy bizonyos időben veszítettek az értékükből. És láttunk ennél külön dolgokat is! Nem bocsátották-e ki - és mindig a kormány szavára, a kormány támogatásával - részvényeket, amelyek arra szolgáltak, hogy behozzák bizonyos tőkék kamatait s így fenntartsák az árfolyamukat és megszabaduljanak tőlük? Ezek az eljárások némileg hasonlóak Nucingen felszámolásához.

- Kicsinyben talán furcsának tetszik az ügy - mondta Blondet - de nagyban csupán egyike a pénzarisztokrácia módszereinek. Vannak önkényes cselekedetek, amelyek bünszámba mennek, ha egyik egyén követi el őket a másikkal szemben, de mihelyt többekre terjednek ki, már megszűnik bűn-jellegük, amint egy csepp kéksav is ártalmatlanná oldódik egy vödör vízben. Ha megölsz egy embert, nyaktiló vár rád. De ha valamilyen kormány nevében ötszáz embert ölsz meg, ez politikai bűnnek számít és tiszteletre méltó cselekedetnek minősül. Ha kilopsz a szekrényemből ötezer frankot, fegyházba kerülsz. De hogyha ügyesen meg tudod csillogtatni a nyereség reményét ezer tőzsdés előtt, és rábírod őket, hogy megvásárolják valamelyik csődbe jutott köztársaság vagy monarchia járadék-kötvényeit, amelyeket, mint Couture mondja, azért bocsátottak ki, hogy ugyanezeknek a járadékoknak a kamatait fedezzék: senki sem panaszkodhat. Íme az igazi elvei korunknak, ennek az aranykornak!

- Egy ilyen hatalmas vállalkozás előkészítése sokféle sakkhúzást kívánt - vette fel a fonalat ismét Bixiou. - Mindenekelőtt, a Nucingen-bankház tudatosan és szándékosan egy amerikai üzletbe helyezte ki az öt millióját; ennek az üzletnek az osztalékai, úgy számolták, később térülnek majd vissza. A cég elfolyatta a pénzeit - mégpedig előre megfontolt szándékkal. Minden felszámolást meg kell indokolni. A bankháznak külön tőkékben és részvényekben mintegy hat milliója volt. A külön tőkékhez számított d'Aldrigger báróné háromszázezer frankja, Beaudenord négyszázezerje, d'Aiglemont egymilliója, Matifat háromszázezerje, Charles Grandet, d'Aubrion kisasszony férje félmilliója és így tovább. Ha ő maga hozza létre azt az iparvállalatot, amelynek a részvényeivel többé-kevésbé egyes fogások útján ki akarja

elégíteni hitelezőit, Nucingen gyanússá válhatott volna, de ennél sokkal agyafűrtabb volt: mással alapíttatta meg ezt a vállalkozást, amelynek az a szerep jutott, mint a Mississippi-társaságnak Law rendszerében. Nucingennak megvan az a tehetsége, hogy a pénzvilág legügyesebb embereit is szekere elé tudja fogni, anélkül, hogy ezek sejtjenék a szándékait. Nucingen tehát fölvetette du Tillet előtt a szédítő és diadalmas eszmét: alakítsanak egy olyan részvénytársaságot, amely elég erős tőkével rendelkezék ahhoz, hogy az első időben igen nagy osztalékot tudjon fizetni a részvényeseknek. Miután ilyesmi eddig még nem létezett, és hemzsegték a piacon a tudatlan pénzeszsákok, ez a kombináció feltétlenül a részvény értékének emelkedését eredményezné, ami következésképp hasznot hajt a kibocsátó bankárnak. Gondoljátok meg, hogy ez 1826-ban volt! Du Tillet-t megragadta ez a termékeny és leleményes ötlet, de természetesen rögtön arra gondolt, hogy ha a vállalkozás balul üt ki, szégyen fröccsen rájuk. Ezért azt javasolta, toljanak egy bábígazgatót az előtérbe, őt állítsák ennek az üzleti szervezetnek az élére. Ma már ti is ismeritek a Claparon-cégnek, du Tillet alapításának titkát; ez volt egyik legszebb műve!...

- Igen - mondta Blondet - Claparon szerepelt, mint pénzügyileg felelős kiadó, felbujtó, bűnbak; de ma már okosabbak vagyunk, azt írjuk oda: Forduljon a *dolog ügykezelőségéhez*, X. utca X. szám, ahol aztán zöldsapkás tisztviselőket talál a közönség, mind olyan helyre legény, akár az altisztek a törvényszéken.

- Nucingen tekintélyének egész súlyával támogatta a Charles Claparon céget - folytatta Bixiou. - Nyugodtan szétszórhattak különböző piacokon akár egymillió Claparon-részvényt is. Du Tillet azt indítványozta tehát, használják az ő Claparon-cégét fedezéknek. Úgy történt. 1825-ben a részvényest még semmi sem kötötte meg üzleti elképzelései keresztülvitelében. A *forgótőke* ismeretlen fogalom volt. Az ügyvezetők nem kötelezték magukat, hogy nem bocsátják áruba saját kedvezményes részvényeiket, semmit sem helyeztek letétbe a banknál, nem vállaltak jótállást semmiért. Nem méltóztattak körülírni a betétet, azt állítván a részvényesnek, hogy kegyeskednék ezer vagy ötszáz, esetleg kétszázötven franknál többet nem kérni tőle. Nem hirdették szélteben-hosszában, hogy az *in aere publico*⁶⁵ végzett kísérlet csak hét évig, csak öt évig, esetleg csupán három évig tart, s így az eredményre nem kell soká várni. Ez volt a művészet gyermekkora! Nem verték a nagydobot még ezekkel az óriási hirdetésekkel sem, amelyek mindenkitől pénzt kérnek s felcsigázzák a képzeletet...

- Ez akkor történik, ha senki se akar adni - mondta Couture.

- S végül, nem dúlt még a versengés az ilyenfajta vállalkozások közt - folytatta Bixiou. - A papírmasszágyárosok, selyemnyomók, cinkhengerlők, a színházak, újságok nem rendeztek még hajtóvadászatot a kiveszőfélben levő részvényesre. A szép részvényüzleteket, ahogy Couture mondja, naiv módon tálalták, szakértők (a tudomány fejedelmei!...) véleményeivel körítették és szégyenlős-szemérmesen a Tőzsde csendjében és homályában kötötték meg. A kufárok kara a *Szevillai borbély*⁶⁶ rágalomáriáját zengte, üzleti értelemben szólva. *Piano, piano*⁶⁷ kezdték, fülbesúgva, lágyan, könnyed pletykákat dudorásztak a soha vissza nem térő üzleti alkalomról. Csak a lakásán, a Tőzsdén, vagy társaságban szipolyozták ügyfelüket, azzal az ügyesen alkalmazott hírveréssel, amely egészen egy négyszámjegyű *árfolyam tutti*-jáig⁶⁸ dagadt...

---

⁶⁵ in aere publico: közpénzen (latin).

⁶⁶ *Szevillai borbély* - Antonio Rossini (1792-1868) olasz zeneszerző vígoperája. Don Basilio énekmester híres rágalomáriája a II. képben van.

⁶⁷ Piano: halkán (olasz).

⁶⁸ Tutti: egész zenekar (olasz).

- Ehhez azonban lenne még egy-két hozzáfűzni valóm, annak ellenére, hogy egymás közt vagyunk és szükségtelen titkolóznunk - szolt Couture.

- Maga valóságos ötvösmester, Josse⁶⁹ úr! - élcelt Finot.

- Finot csak klasszikus alkotmánypárti és vaskalapos marad örök életében! - jegyezte meg Blondet.

- Igenis, ötvösmester vagyok - mondta Couture, akinek Cérizet börtönbüntetése is a lelkén száradt. - Állítom, hogy az új módszerben sokallta kevesebb a csalás, ez a rendszer becsületesebb és nem olyan kegyetlen, mint a régi. A reklám lehetővé teszi a tájékozódást és a megfontolást. Ha egy részvényes *beveszi a kezét*, saját jószántából veszi be, nem vásárolt *zsákba-macsát*. A gazdasági életnek...

- No, már a gazdasági életnél tartunk! - kiáltott fel Bixiou.

- A gazdasági életnek ez csak hasznára válik - folytatta Couture rendíthetetlenül. - Az a kormányzat, amely belenyúl a kereskedelembe, ahelyett, hogy szabadjára engedné, költséges ostobaságba vágja a fejszóját: vagy az ár-maximáláshoz, vagy monopólium-rendszerhez jut el. Szerintem semmi sem felel meg inkább a kereskedelem szabadságáról szóló elveknek, mint éppen a részvénytársaság! Hozzányúlni annyit jelent, mint vállalni a felelősséget a tőkéért és a haszonért - ami számárság. A haszon minden üzletben arányos a kockázattal. Miért törődik az állam azzal, mi módon történik a pénz körforgása, ha ez a körforgás örökös? Miért érdekli, ki szegény, ki gazdag, ha mindig akad elegendő gazdag, akit megadóztathat? És különben is, húsz éve már, hogy a részvénytársaságok, betéti társaságok és mindenféle prémiumok divatba jöttek Angliában, a világ legnagyobb kereskedőországában, ahol mindent megvitatnak, ahol a két Ház egy-egy ülészaka ezer-ezerkétszáz törvényt szül, és ahol a Parlamentnek soha egyetlen tagja nem emelt szót e módszer...

- E gyógmódszer ellen, amivel a teli pénzeszládák egészségét állítják helyre, mégpedig hústalan diétával, *répával!*⁷⁰

- Álljunk meg egy szóra! - hevült a vitába Couture. - Van magának tízezer frankja, vesz érte tíz darab *ezres* részvényt tíz különböző vállalkozásnál. Kilenc esetben kilopták a zsebéből a pénzt... (ez persze sohase történik meg! A közönség mindenkinél erősebb, de tegyük fel, hogy így esett), egyetlen ügylet fut be (véletlenül! - Úgy van! - Nem készakarva csinálták! - Ugyan! Viccel!) Nos, nagyszerűen elhelyezte a káros ászát, mint azok, akik elfogadták a wortschini bányarészvényeket. Uraim, valljuk be őszintén, itt egymás között vagyunk: az álszentek csapják a legnagyobb hűhót, az álszentek, akiket kétségbeejt, hogy se kiagyalni nem tudnak valami üzletet, sem a reklámozásához nincs erejük, se a kiaknázásához ügyességük. Ennek a bizonyítékára sem kell soká várni. Egyhamar látni fogják, hogyan szállják meg a spekuláció területeit zárt hadirendben az arisztokrácia, az udvar, meg a kormány emberei, és tapasztalni fogják azt is, hogy jobban maguk felé hajlik a kezük és csavarosabb az észjárásuk, mint a miénk, a mi felsőbbrendűségünknek azonban híjával vannak. Mert micsoda koponya kell egy vállalkozás megalapításához olyan korban, amikor a részvénytulajdonos kapzsisága vetekszik az üzletemberével! Micsoda bűverővel kell rendelkeznie annak, aki egy Claparon-céget létrehoz s új fogásokat eszel ki! Tudják, mi ebből a tanulság? Az, hogy korunk semmivel se különb, mint jómagunk! A vagyonétség oly korszakában élünk, amikor senki sem törődik a

---

⁶⁹ *Őn valóságos ötvösmester, Josse úr* - Molière egyik komédiájának szereplője. E mondást azokra az emberekre vonatkoztatják, akik közvetlenül érdekeltek az általuk feldicsért dolog sikerében.

⁷⁰ Lefordíthatatlan szójáték: carotte = 1. répa, 2. rászédés, pénz kicsalása.

dolgok értékével, ha nyereséggel tovább adhatja a szomszédjának; és tovább is adja, mert a részvényes, aki nyereséget vár, éppoly haszonleső, mint az alapító, akitől vette!

- Nagyszerű ez a Couture, mondhatom, nagyszerű! - szólt Bixiou Blondet-nak. - Még megérjük, hogy mint az emberiség jótevője, szobrot fog követelni magának.

- Rá kéne venni, vonja le a végkövetkeztetést: az ostobák pénze isteni jogon az eszes emberek öröksége - felelte Blondet.

- Uraim - szólt Couture -, ne vessünk itt, ahogy jólesik, hogy másutt, amikor tiszteletre méltó marhaságokról hallunk, amiket hebehurgya törvényekkel szentesítettek, meg tudjuk őrizni komolyságunkat.

- Couture-nek igaza van - mondta Blondet. - Micsoda kor, uraim, amikor az értelem lángja csak egy percre lobbanhat fel, mert nyomban kioltják valami alkalmi törvénnyel! A törvényhozók, akik szinte valamennyien egy szűk kerületben, a sajtó szemüvegén át ismerkedtek meg a társadalom problémáival, a tüzet ezzel benne rekkentik a gépben. Amikor aztán a gép a levegőbe repül, vége-hossza nincs a sírásnak és fogak csikorgatásának! Micsoda kor, amelytől csak adóügyi és büntető törvények tellenek ki! Akarjátok hallani a jelenlegi történések nagy kulcsszavát? *Nincs többé vallás az államban!*

- Ah, brávó Blondet! - lelkesedett Bixiou. - Rátapintottál Franciaország sebére, az adórendszerre, amely több veszteséget okozott az országnak, mint a háborúk megpróbáltatásai. A minisztériumban, ahol hét évig nyögtem az igát, polgárokkal egy sorban, volt egy hivatalnok, nagytehetségű ember; ez elhatározta, hogy átgyúrja a pénzügyek egész rendszerét... Hát igen, szépen kipiszkáltuk. Franciaország túlságos nagy erőre kapott volna, ismét kinyújtotta volna a kezét Európa után; a népek nyugalma érdekében tettük, amit tettünk. Megöltem Rabourdint - egy karikatúrával!⁷¹

- Én a *vallás* szón nem prédikációt értek - mondta Blondet - én nagypolitikai értelemben használom ezt a szót.

- Mit akarsz ezzel mondani? - kérdezte Finot.

- Ezt - hangzott a válasz. - Sokat beszéltek annak idején a lyoni eseményekről⁷², a Köztársaságról, melyet szétágyúztak az utcákon; de az igazságot senki sem fedte fel. A Köztársaság úgy ragadta markába a felkelést, mint felkelő a puskát. Az igazság, ahogyan én látom, furcsa és mélyes értelmű. A lyoni kereskedők lelketlenek, rendelés és fizetési kezesség nélkül egyetlen rőf selymet sem gyártatnak. Ha a megrendelések elmaradnak, a munkás éhenvész, s még ha van is munkája, alig keresi meg a kenyérrelváltót; egy fegyenc boldogabb nála. A júliusi forradalom után a nyomorúság odáig fokozódott, hogy a *canut*-k magasba emelték a zászlót: „Kenyer vagy halál!”; ezt a kiáltványt a kormánynak is tanulmányoznia kellett volna, mert a Lyonban uralkodó drágaság szülte. Lyon színházakat akar építeni és fővárosi rangra vágyik, ezért vetett ki olyan esztelen adókat. A köztársaságiak megneszelték ezt az ínség szította zendülést és megszervezték a *canut*-ket, akik ilyenformán kettős ügyért harcoltak. Lyonnak megvolt a maga gyászos három napja, azután minden visszatért a régi medrébe és a *canut* is a viskójába. A *canut*, aki mind ez ideig becsületes volt és selyemszövetben adta

---

⁷¹ Lásd a Hivatalnokok című regényt.

⁷² *Lyoni események* - 1831 novemberében robbant ki Lyonban a nyomorgó selyemgyári munkások (*canut*-k) sztrájkja. A megmozdulás felkeléssé fejlődött. A munkások két nap alatt úrrá lettek a városon, de következetes vezetés és világos célok híján vereséget szenvedtek: a gyorsan odarendelt csapatok elfojtották a felkelést.

vissza a nyalábban kapott nyersselymet, búcsút mondott a tisztességnek, mivel megelégette, hogy a kereskedők halálra gyötrik, és beolajozta az ujjait: súlyért súlyt adott vissza, de az olaj súlyát kitevő selymet eladta, úgyhogy a francia selyemkereskedelem már nem tudja, mit kezdjen az *olajos kelmékkel*; ez végül Lyon pusztulására és a francia kereskedelem egyik ágának romlására vezethetett volna. A gyárosok és a kormány, ahelyett, hogy megszüntették volna a baj okát, úgy tettek, mint némely orvos, erélyes, de tüneti kezeléssel akarták leküzdeni a betegséget. Egy ügyes embert kellett Lyonba meneszteni, afféle gátlástalan embert, mint Terray abbé⁷³, de nem volt tanácsos figyelmen kívül hagyni a katonai szempontokat sem! A zavaros idők teremtették a nápolyi kelmét, amelynek negyven sou-ért mérték rőfjét. Ez a nápolyi kelme azóta már valószínűleg elfogyott, és a gyárosok bizonyára kiagyaltak valamiféle ellenőrzési módot. Az előrelátás nélkül való gyártásnak ez a rendszere csak abban az országban kaphatott lábra, ahol Richard-Lenoir⁷⁴, Franciaország egyik legnagyobb fia tönkrement, csak azért, mert hatezer embert foglalkoztatott megrendelés nélkül, kenyeret adott a kezükbe, és mert olyan miniszterekkel hozta össze végzete, akik elég szűkfejűek voltak ahhoz, hogy áldozatul vessék a forradalomnak, amit 1814 az árakban előidézett. Ez az egyetlen eset, amikor üzletember szobrot érdemel. Nos, ennek a férfinak a javára gyűjtés folyik, de adományok nem folynak be, míg Foy⁷⁵ tábornok gyermekei egy milliót kaptak. Lyon következetes: ismeri Franciaországot, tudja, hogy nélkülöz minden vallásos érzületet. Richard-Lenoir esete egyike azoknak a hibáknak, amelyekről Fouché⁷⁶ azt mondta, hogy rosszabbak, mint a bűn.

- Ha az ügyek jelentkezési módjában - folytatta Couture pontosan ott, ahol a közbeszólás megakasztotta - volt egy árnyalatnyi sarlatánizmus - ez a szó megbélyegzővé vált már és a jelentése középúton van az igaz és a hamis között, mert kérdem én, hol kezdődik és hol végződik a sarlatánizmus és végtére, mi az a sarlatánizmus - mondjátok meg nekem, nagyon kérlek, ki nem sarlatán hát? Ejnye, csak egy parányi jóakaratot, bár ez a társadalomnak legnehezebben fellelhető alkotóeleme! Az a kereskedelem, amely a másnapra való árumennyiséget előző éjjel szerezne be, képtelenség lenne. Egy gyufaárusban is él az áru felhalmozásának ösztöne. Felhalmozni az árut - ebben a törekvésben egyetért a Saint-Denis utca legerényesebbnek *mondott* boltosa és legarcátlanabbnak *mondott* spekulánsa. Ha aztán a raktárak roskadoznak, az árusításnak kell következnie. Ehhez viszont fel kell piszkálni a vevőt, erre szolgál a középkorban a cégér, ma pedig a prospektus! A vevő odacsalogatását énszerintem csak árnyalatnyi különbség választja el attól, hogy kényszerítjük, lépjen be és fogyasszon! Megtörténhet, meg is történik, sőt gyakran megtörténik, hogy a kereskedőhöz romlott áru kerül, mert az eladó folyvást rászedi a vevőt. No hát, kérdezzétek meg Párizs legtisztességesebb embereit, a tekintélyes kereskedőket... Mind diadallal meséli el nektek, milyen csellel

---

⁷³ *Terray abbé* (1715-1778) - pénzügyminiszter XV. Lajos uralkodásának öt évében. Kapzsiságáról, lelkiismeretlenségéről volt hírhedt.

⁷⁴ *Richard-Lenoir* - François Richard (1765-1839) az adósok börtönéből szabadult 1789-ben. Szövetgyártásba kezdett, s Lenoir-Dufresne-nel (†1806) megalapította a Richard-Lenoir céget. Az angol blokád és végül Napóleon bukása következtében súlyos helyzetbe került, de inkább tönkrement, semmint munkásait az utcára dobja.

⁷⁵ *Foy tábornok* (1775-1825) - a Bourbon-restauráció alatt mint a liberális ellenzék egyik vezére, kiváló ékesszólásával és politikai következetességével nagy tekintélyt szerzett. Halála után gyűjtést indítottak gyermekei javára.

⁷⁶ *Fouché*, Joseph (1763-1820) - Híres rendőrminiszter, három egymás után következő rendszer - a köztársaság, a császárság, a Bourbon-restauráció - lelkiismeretlen kiszolgálója, akit azonban nem tudtak nélkülözni. A mondatot, amelyet Balzac idéz, hol Talleyrand-nak, hol Fouchénak tulajdonítják, és így hangzik: „Enghien herceg megölése több mint bűn - hiba.”

sikerült túladnia a rászózott ócskaságon. A neves Minard cég ilyenfajta eladásokkal kezdte. A Saint-Denis utca mást nem is árul, mint olajos selyemruhákat, egyéb nem telik tőle. A legtiszteletreméltóbb kereskedők ártatlannál ártatlanabb képpel idézgetik a legaljasabb becstelenségnek ezt a szállóigéjét: *Az ember úgy mászik ki a csávából, ahogy lehet.* Blondet bemutatta nektek a lyoni események okait és következményeit; én az elméletemet egy anekdotával igazolom. Egy szövőmunkás, akit tüzel a becsvágy s akit imádott neje gyerekek rajával áldott meg, híve a Köztársaságnak. Barátunk vörös színű gyapjút vásárol és nekiáll azokat a kötött sipkákat gyártani, amelyek ott rikítanak minden párizsi lurkó fején, s mindjárt megtudjátok azt is, miért. A Köztársaság vereséget szenvedett. A Saint-Merri⁷⁷ kolostor ügye után egy darab sem kelt el a sipkákból. Egy munkásembernek, akinek felesége és gyermekei vannak, s ezenkívül csak tízezer sipkája, amiről a kalaposok hallani sem akarnak, épp annyi gondolat rajzik a fejében, mint egy bankárnak, aki tízezer kétes értékű részvényt kénytelen valamiképp elhelyezni. Tudjátok, mit csinált a mi munkásunk, ez a kültelki Law, a sipkáknak ez a Nucingenja? Előkerített egy kocma-lovagot, egy afféle jópipát, akit a rendőrök pokolba kívánnak a városszéli majálisok alkalmával, és megkérte, vállalja el egy alkalmi árukkal kereskedő amerikai hajóskapitány szerepét, mondja, hogy a Meurice-szállóban lakik, s annál a gazdag kalaposnál, akinek a kirakatában még ott díszlik egy árva piros sapka, *ejtsen el egy szót*, hogy neki tízezer ilyen sipkára volna szüksége. A kalapos üzletet szimatol Amerikával, rohan a mi munkásunkhoz, összenyalábolja a sipkákat és készpénzzel fizet. A többit értitek: amerikai kapitány - volt, nincs, ellenben a töméntelen sipka megvan és meg is marad. Az üzleti szabadságot hátrányai miatt támadni annyi volna, mint kárhozottatni az igazságszolgáltatást csak azért, mert egyes bűnöket nem ér el a keze; vagy vádolni a társadalmat, hogy rosszul van elrendezve, mivel némelyek nem találják benne a helyüket! A sipkákból és a Saint-Denis utcából következtesetek a részvényekre és a Bankra!

- Couture, koronát érdemelsz! - kiáltotta Blondet és összehajtogatott szalvétáját Couture fejébe nyomta. - De én tovább is megyek, uraim! Ha a jelenlegi elmélet helytelen, ki felel érte? A törvény! A törvény és a törvénykezés egész rendszere, a törvényhozás! Ezek a „nagy emberek” a felelősek, akiket a vidéki választókerületek erkölcsi elvektől dagadozva küldenek fel; ezek az elvek nélkülözhetetlenek ugyan az életben, legalább is az igazságért való küzdelemben, de nyomban ésszerűtlenné válnak, mihelyt gátolják, hogy valaki a törvényhozás magaslatára emelkedjék. A törvények tilalomfát állíthatnak a szenvedélyek ilyen vagy olyan irányának (kártya, sorsjáték, utcasarki Vénuszok), de soha-soha nem irthatják ki magát a szenvedélyt. A szenvedély megőlése egyértelmű a társadalom megőlésével, mert a társadalom, ha nem is létrehozója, mindenesetre melegágya a szenvedélyeknek. Ily módon, ha tilalmakkal megkötjük a játékkedvet, amely ott él minden szívben, a fiatal lány és a vidéki ember szívében csakúgy, mint a diplomataéban, hiszen nincs halandó lény, aki ne sóvárogna *grátis* vagyon után, - ha egyhelyütt akadályba ütközik, a játék tüstént más utakat keres. Ha ostobán betiltod a lottót, a szakácsnék továbbra is meglopják majd az úrnőjüket, megtakarított pénzüket a takarékbába hordják és a tét most már nem negyven sou lesz, hanem kétszázötven frank, mert a részvények, megbízásos papírok veszik át a lottó szerepét, és tovább pereg a játékkerék, játékasztal nélkül, láthatatlan gereblyével és kimódolt döntetlennel. A játéklarangok lepecsételve, a lottó nincs többé, Franciaország növekedett erényben és tisztességben - harsogják a tökfilkók, mintha valóban végét vetették volna a sorsjátéknak! A játék megy tovább! Csakhogy a

---

⁷⁷ *Saint-Merri kolostor* - 1831. június 5-én, Casimir Périer miniszter temetésén a köztársaságpártiak zavargást kezdtek. Hatalmukba kerítették Párizs keleti felét, de vezetőik cserbenhagyták őket. A nemzetőrség ágyútűzzel rombolta szét az utolsó barikádokat a Saint-Merri és a Saint-Martin utca sarkán.

haszna már nem az államé, amely a szívesen fizetett adót terhes adóval helyettesítette, s még az öngyilkosságok száma sem csökkent, mert ha a játékos nem is, de a halált keresi - az áldozata! Nem akarok itt a külföldi tőkékre kitérni, amelyekről Franciaország ilyenképpen elesett, sem a frankfurti lottóra, melynek terjesztésére a Konvent halálbüntetést szabott ki, noha az államügyészek is hódoltak neki! Nos hát, ez az értelme törvényhozóink együgyű emberbaráti elveinek. A takarékok állami támogatása példátlan politikai balfogás. Tegyük fel, valami nyugtalanság támad az üzleti életben: a kormány maga idézi elő a *pénzért való sortállást*, mint a Forradalom a *kenyérért való sortállást*. Ahány takarékpénztár, annyi zendülés. Ha három suhanc valami sarokban kitűz egy szál zászlót, már kitör a forradalom. De bármily nagy legyen is ez a veszély, még mindig kevésbé tartanék tőle, mint a nép erkölcsi süllyedésétől. A takarékpénztár olyan emberekbe oltja bele az érdekszülte bűnököt, akiket sem nevelés, sem értelmes gondolkodás nem korlátoz a törvényektől megtűrt, de bűnös üzelmeikben. Ezt eredményezi az emberszeretet. A nagy politikusnak elvont értelemben gazembernek kell lennie; ha nem az, a társadalmak vezetése rossz kezekbe kerül. Tisztességes politikus - olyan ez, mintha a gőzgépek érzékszervekkel rendelkeznének, vagy mintha a kormányos szerelmeskedne a hajóhídon: a hajó elmerül. Az a miniszterelnök, aki százmillióval meglopja, de naggyá és boldoggá teszi Franciaországot, nem előbbrevaló-e annál a miniszternél, akit még eltemetni is államköltségen kell, de romlásba sodorja az államot? Sokáig haboznátok-e, ha egyik oldalon Richelieu⁷⁸, Mazarin⁷⁹, Patyomkin⁸⁰ állna - mindhárman háromszáz millió tolvajai a maguk korában - a másikon pedig a derék Robert Lindet⁸¹, aki se az asszignátakból⁸², se a nemzeti javakból nem tudott hasznot húzni, vagy az erényes hülyék, akik XVI. Lajost vesztébe kergették? Folytasd, Bixiou.

- Nem magyarázom el - vette át a szót Bixiou - milyen természetű volt a vállalkozás, amelyet Nucingen pénzügyi lángesze létrehozott, ez már azért sem lenne ildomos, mert még ma is fennáll, részvényeit jegyzik a Tőzsdén; a számítások annyira a valóságra épültek és a vállalat annyira életerős, hogy miután királyi rendelet alapján ezer frank névértékkel jelentek meg kötvényei a piacon, s leszálltak háromszáz frankig, lassacskán visszakapaszkodtak hétszázra, és a 27-es, 30-as, 32-es viharokat átvészelve, előbb-utóbb parin fognak megállapodni. 1827 víz alá nyomta, a júliusi forradalom földre taposta őket, de ennek a vállalkozásnak nem levegő van a hasában (Nucingen egyszerűen képtelen rossz üzletet kitalálni). Végül, minthogy több előkelő banknak is volt része benne, udvariatlanság volna bővebb részletekbe bocsátkozni. Tíz millió volt a névleges, hét millió a tényleges tőke, három milliót az alapítók és a részvények kibocsátásával megbízott bankok adtak össze. Mindent úgy számítottak ki, hogy az első fél évben, hamis osztalék kiosztásával, kétszáz frankot hozzon a részvény. Tehát tíz millióra húsz százalékot. Du Tillet ötszáz ezer frankkal volt érdekelve az ügyben. A pénzemberek ezt hívják *püspökfalatnak*. Nucingen nagy gonddal zárta el szobájában azt a több millió értékű, rózsaszín papírra nyomott, csinos kis részvényköteget, amelyet külön céljaira tartogatott. A valódi részvényekkel megalapozták a vállalkozást, pompás palotát vettek és elkezdték az ügyleteket. Nucingennak még voltak részvényei holmi ezüst- és szénbányákban, meg két

---

⁷⁸ Richelieu - bíboros (1585-1642), XIII. Lajos minisztere, nagy francia államférfi.

⁷⁹ Mazarin - olasz származású bíboros (1602-1661), Richelieu utódja.

⁸⁰ Patyomkin - II. Katalin cárnő (1729-1796) mindenható kegyence (1736-1791).

⁸¹ Lindet, Robert (1743-1825) - konventtag, a Direktórium idején pénzügyminiszter, Napóleon konzul-sága után visszavonul.

⁸² Asszignáta - az 1789-es francia forradalomban kibocsátott inflációs állami papírpénz.

csatornázási vállalatban is, kedvezményes részvények, amelyeket annak fejében kapott, hogy ezt a négy, teljes lendülettel dolgozó, ragyogóan megszervezett és (a tőkéből lefarigcsált osztalékok révén) közkegyben álló vállalatot annak idején bevezette a gazdasági életbe. Ha a részvények árfolyama emelkedik, Nucingen *ázsióra* számíthatott volna, de a báró ezt nem vonta be terveibe, otthagyta a piacon, amúgy a víz színén lebegtetve, hogy odacsalja a halakat! Összegyűjtötte tehát értékeit, mint Napóleon a katonáit, hogy megejtse felszámolását a válság alatt, amelynek már mutatkoztak az előjelei, s amely 26-ban és 27-ben feldúlta az európai piacokat. Ha neki is megvan a maga wagrami hercege⁸³, ő is elmondhatja, amit Napóleon nyilatkoztatott ki a Santon magasáról: „Figyelje meg jól a piacot; ezen és ezen a napon, ebben és ebben az órában pénz fog itt folyni!” De kiben lehetett bizalma? Du Tilliet öntudatlan eszköz volt a kezében. A mi hatalmas bárónk okult két előző felszámolásán, szükségét látta, hogy maga mellé vegyen valakit, aki dugattyúként átviszi akaratát a hitelezőkre. Nucingennak nem volt unokaöccse, bizalmába nem mert senkit beavatni, s egy odaadó emberre volt szüksége, egy értelmes és jómodorú Claparonra, igazi diplomatára, aki méltó a miniszterségre, és méltó hozzá, Nucingenhez is. Effajta kapcsolatok nem alakulnak ki sem egy nap, sem egy év alatt. Rastignac-ot a báró ekkor már annyira befonta, hogy - mint a Béke hercege, akit a spanyol király és királyné vetélkedve szeretett - Eugène azt képzelte, megfizethetetlen baleket fogott Nucingenban. S miután kinevette azt a férfit, akinek hosszabb ideig képtelen volt a jelentőségét felmérni, végül komoly tisztelettel adózott neki, felismervén benne az erőt, amit eddig csak saját magának tulajdonított. Rastignac már párizsi szereplésének legkezdetén megvetette az egész társadalmat. 1820 óta vallotta, a báróhoz hasonlóan, hogy a tisztesség látszat csupán, s a világot a romlottság, becstelenség valamennyi válfaja gyűjtőhelyének tekintette. Elismerte ugyan, hogy akadnak kivételek, de a tömeget menthetetlen elítélte: nem hitt semmiféle erényben, csak erényes körülményekben. Ezt a tudást egy pillanat hozta meg neki, a Père-Lachaise temető dombján, azon a napon, amikor utolsó útjára kísért ki oda egy szegény jó embert, Delphine-jének apját, aki társadalmunknak és a legigazabb érzelmeknek esett áldozatul, s akit lányai és vejei szégyenletesen magára hagytak.⁸⁴ Rastignac elhatározta, hogy kijátssza a világot: magára ölti az erény, becsület és kifogástalan modor pompázatos álruháját. Ezt a fiatal nemest tetőtől talpig az önzés páncélja burkolta. Amikor a fickó felfedezte, hogy Nucingen ugyanezt a fegyverzetet viseli, elismerést érzett iránta, mint ahogyan a középkorban, egy tornajáték alkalmával, a szeme bogaráig dömöckölt vasba öltözött, berber-vasderesen feszítő lovag elismerést érzett hasonló páncélzatú, hasonló lovú ellenfele iránt. De egy időre ellanyhult a capuai⁸⁵ gyönyörökben. Egy olyan asszony barátsága, mint Nucingen báróné, minden önzést megtagadhat. Miután egyszer már csalódott érzelmeiben, amelyeket a néhai de Marsay-re, erre a birminghami óraműre pazarolt, szükségyszerűnek látszott, hogy Delphine határtalanul ragaszkodjék egy fiatal és minden porcikájában a vidék erkölceivel telített férfihoz. Ez a gyöngéd szerelem hatott Rastignac-ra. Mihelyt Nucingen végleg felesége barátjára csatolta a jármot, amit minden kizsákmányoló kizsákmányoltja nyakába vet - s épp ebben az időben tervelte a báró harmadik felszámolását - felfedte előtte a helyzetét, az elvállalendő és eljátszandó szerepet mintegy a ház bizalmasának kötelességeként, sőt bizonyos jóvátételként tüntetve fel. A báró veszélyesnek tartotta, hogy házasság-társát beavassa tervébe.

---

⁸³ *Wagrami hercege* - Berthier (1753-1815) marsall, Napóleon bizalmasa, vezérkarának főnöke.

⁸⁴ Utalás a *Goriot apó* című regény befejező jelenetére, amelyben Rastignac, miután kikísérte a Père-Lachaise temetőbe a gyermekeitől elhagyott Goriot apót, visszatérőben letekint Párizsra és így kiált fel: „Most kettőnkön a sor!”

⁸⁵ *Capuai gyönyörök* - Capua az ókori Itália híres nyaralóhelye, Nápolytól nem messze. E kifejezés az élvezetekkel és gyönyörökkel teli erkölcsi ellanyhulást érzékelteti.

Rastignac azt hitte, összeomlás fenyeget, s a bankár meghagyta abban a hitben, hogy a fejsze nyelét menti. De ha egy hálónak ennyi szála van, egy-kettő menthetetlen összecsomósodik. Rastignac Delphine vagyonáért reszketett: kikötötte a báróné függetlenségét, a javak megosztását követelve, s magában megfogadta, hogy egyúttal, saját tartozása kiegyenlítéséül, megháromszorozza az asszony részét. Mivel Eugène önmagáról nem szólt, Nucingen kérve-kérte, hogy teljes siker esetén fogadjon el tőle huszonöt darab ezerfrankos ezüstpálya-részvényt; Rastignac nem akarta megbántani, és átvette a kötvényeket. Nucingen azt az estét megelőző napon oktatta ki tennivalóira Rastignac-ot, amikor barátunk Malvinának a férjhezmenést tanácsolta. A száz és száz boldog család, a Godefroid de Beaudenord-ok, d'Aldriggerek, d'Aiglemont-ok s a többiek láttára, akik vagyonuk felől nyugodtan jártak-keltek Párizsban, Rastignac gerincén hideg futott át; ugyanazt érezte, mint egy fiatal generális, aki először tekint végig a csata előtt álló seregen. A szerelmesdit játszó szegény kis Isaure és Godefroid nem Aciszt és Galatheát⁸⁶ jelképezték-e, fejük felett a sziklával, amit - egy röpke pillanat már! - az iszonyatos Polyphemosz rájuk zúdít?...

- Ez a majom Bixiou szinte már tehetséges kezd lenni - csusszant ki Blondet-ból a szó.

- Ahá, tehát már nem beszélök összevissza? - diadalmaskodott Bixiou, és sikerét szürcsölve nézett körül lenyűgözött hallgatói között. - Godefroid már két hónapja szemezgette a házasuló férfi apró örömeit. Ilyenkor az ember a tavasszal fészket rakó madarakhoz hasonlít, amint sürögnek-forognak, felszedik a szalmaszálat, elszállítják csőrükben és kibélelik vele tojásaik lakhelyét. Isaure jövőbelije a Planche utcában bérelt egy ezertalléros házacskát, kényelme-
set és rangosat, amolyan se-kicsi-se-nagyot. Minden reggel odahajtatott, hogy elnézze, amint a munkások dolgoznak és ellenőrizze a festést. Kényelmet vitt a lakásba - a kényelem Anglia egyetlen jó oldala -: gőzfűtést szereltetett fel, hogy egyenletes hőmérséklet uralkodjék a házban; gondosan megválogatta a bútorokat, hogy se túl pompásak, se túl elegánsak ne legyenek; a színek frissek voltak, de nem rikítók, minden ablakon belső és külső redőny; új ezüstműt és kocsikat vásárolt. Berendeztette az istállót, a nyergesházat, a kocsiszínket, ahol Toby-Joby-Paddy úgy fickándozott, ugrabugrált, mint egy elszabadult mormota, és szemlátomást boldoggá tette, hogy nők is lesznek majd a házban és lesz egy *lady* is! A megtelepedő férfinak ez a szenvedélye, aki faliórák közt válogat, szövetmintáktól kidagadó zsebbel állít be választottjához és megtanácskozta vele a hálószoba berendezését, szüntelen jön-megy, lőt-fut, és a szerelem miatt jön-megy, lőt-fut - ez a boldog láz ama dolgok közé tartozik, amelyek leginkább megörvendeztetik a becsületes szívet, s különösen a szállítók szívet. És minthogy nincs, ami jobban tetszene az embereknek, mint egy huszonhét éves, jóképű fiatalember és egy húszéves, bájos, táncoslábú kislány házassága, Godefroid, aki sehogy sem tudott a nászajándék-kosárral kapcsolatosan dűlőre jutni, ebédre hívta Rastignac-ot és Nucingennét, hogy tanácsukat kérje ebben a főbenjáró ügyben. Még egy kitűnő ötlete támadt, meghívta rokonát, d'Aiglemont-t és feleségét, valamint Sérísynét is. A nagyvilági nők meglehetősen szeretnek egyszer-egyszer, véletlenségből, a legényembereknél elmulatni, reggelizetni.

- Náluk ezt hívják iskolakerülésnek - jegyezte meg Blondet.

- Úgy volt, hogy elmennek a Planche utcába, megszemlélni a jövő házaspár palotácskáját. Az asszonyokra úgy hatnak ezek a kis kirándulások, mint farkasra a friss hús: fölhevíti fáradt jelenüket az ifjú öröm, amelyet még nem tarolt le az élvezetvágy. A kis szalonban tálaltak - a legényélet temetésére úgy feldíszítették, mint egy halottas lovat. A reggeli étrendjének összeállításánál nagy figyelmet szenteltek azoknak a kis fogásoknak, amelyeket az asszonyok

---

⁸⁶ *Acisz és Galathea* - szicíliai pásztor és szerelmese, akiket a monda szerint a féltékeny Polyphemosz egy sziklával halálra zúdított.

reggelente annyira szeretnek ropogatni, szopogatni, szürcsölgetni, mert ilyenkor mindig szörnyen jó étvágyuk van, csak hogy szégyellik bevallani, félnek, rosszat gondolnak majd róluk, ha kimondják: *Éhes vagyok!* „De mért jöttél egyedül?” - kérdezte Godefroid, amikor Rastignac megérkezett. „Nucingenné nagyon rossz hangulatban van, majd mindent elmondok” - felelte Rastignac kelletlenül. „Összevesztetek?” - kiáltott fel Godefroid. - „Nem” - mondta Rastignac. Négy órakor a hölgyek kiröppentek a Bois de Boulogne-ba, csak Rastignac maradt a szalonban és mélabúsan nézte az ablakon át Toby-Joby-Paddyt, aki merészen odaplántálta magát a tilburybe⁸⁷ fogott ló orra elé, keresztbe font karral, mint Napóleon; csak vékonyka hangjával tudta fékentartani az állatot, de a ló respektálta Joby-Tobyt. „Mi van hát veled, kedves barátom? - fordult Godefroid Rastignac-hoz. - Levert vagy, nyugtalan, hiába erőlteted a jókedvet. Hiányos a boldogságod, ez gyötri meg a lelked! Hát igen, valóban szomorú is, ha az ember nem veheti közjegyző és pap előtt feleségül azt, akit szeret.” „Van-e bátorságod hozzá, kedvesem, hogy meghallgasd, amit mondani akarok neked, és fel tudod-e becsülni, mennyire ragaszkodnia kell az embernek valakihez, hogy elkövesse azt a titoksértést, ami engem fog terhelni majd?” - kérdezte Rastignac, hangja csattant, mint a korbács. „Hogy-hogy?” - halványodott el Godefroid. „Elszomorított az örömed és ezeket az előkészületeket, ezt a virágzó boldogságot látva, nincs hozzá szívem, hogy magamba zárjak egy ilyen titkot.” „Mondd hát el röviden, miről van szó.” „Add a becsületszavad, hogy néma leszel, mint a sír.” „Mint a sír.” „Hogy még ha egy hozzátartozódat érintené is ez a titok, nem tudja meg.” „Nem fogja megtudni.” „Nos hát: Nucingen múlt éjjel Brüsszelbe utazott, s ha a felszámolás lehetetlen, be kell jelentenie a fizetéseképtelenséget. Delphine még ma reggel kérelmezte a törvényszéken a vagyonmegosztást. Te is megmentheted még a vagyonodat.” „Hogyan?” - hebegett Godefroid és ereiben jégnek érezte a vért. „Egyszerűen írsz egy levelet Nucingen bárónak, két héttel ezelőtről keltezve, amelyben utasítod, hogy egész tőkédet fektesse részvényekbe (és itt megnevezte a Claparon Társaságot). Van még két heted, vagy egy hónapod, esetleg három hónapod rá, hogy a jelenlegi árfolyam fölött eladd őket, mert még feljebb fognak menni.” „De mi lesz d’Aiglemont-tal, akinek egy milliója van Nucingennál!” „Figyelj ide. Nem tudom, van-e ezekből a részvényekből elég, hogy ő is fedezze magát és ő nem barátom, nem árulhatom el Nucingen érdekeit, nem szabad megtudnia tőled a dolgot. Ha egy szót is szólsz, én foglak felelősségre vonni a következményekért.” Godefroid tíz percig magába roskadva ült, meg se moccant. „Elfogadod, vagy nem?” - szegezte a mellének Rastignac kérlelhetetlenül. Godefroid tollat, tintát vett elő, megírta és aláírta a levelet, amit Rastignac tollba mondott neki. „Szegény d’Aiglemont!” kiáltott fel. „Mindenkinek a maga bőrét mentse - mondta Rastignac. - No, egyet elintéztem” tette hozzá, és otthagya Godefroid-t. Mialatt Rastignac Párizsban tevékenykedett, a Tőzsdén a következőképpen alakultak a dolgok. Van egy vidéki barátom, egy hatökör, aki azt kérdezte tőlem, amikor négy és öt óra között elmentünk a Tőzsdére, hogy mit jelentsen ez a csődület, ez a sok beszélgető, akik hol egyik, hol másik csoporthoz csatlakoznak; ugyan mit mondhatnak egymásnak és mit sétálnak annyit, hiszen az állampapírok árfolyamát már visszavonhatatlanul rögzítették. „Kedves barátom - feleltem neki - ettek és most emésztnek, s az emésztést elősegíti a pletykálgatás a szomszédokról; enélkül az üzleti biztonság igen gyöngye lábba állna Párizsban. Itt születnek a nagy üzletek és akad a Tőzsdén olyan ember, például Palma, akinek a tekintélye ér annyit, mint a Királyi Tudományos Akadémián Sinard-é⁸⁸. Csak azt kell mondania: „Legyen meg ez az ügylet”, és az ügylet már meg is van.

---

⁸⁷ Tilbury: kétkerekű, könnyű kocsi (angol).

⁸⁸ Sinard - ilyen nevű tagja nem volt a Tudományos Akadémiának. Költött név.

- Micsoda koponya, uraim, ez a zsidó, aki nem egyetemi, de egyetemes tudással rendelkezik! - szolt Blondet. - És az egyetemesség nála nem zárja ki a mélységet; amit tud, alaposan tudja; lángelméje ösztönösen tájékozódik az üzletekben; ő a párizsi üzletvilág nagyurainak pecsétőre, akik lépést sem tesznek egy ügyben, míg Palma nem nyilatkozott. Palma komoly, végighallgatja, megvizsgálja, latolgatja az ügyet, majd, amikor a másik szemrebbenés nélküli figyelmét látva, már-már azt hiszi, nyársat nyelt, nem is él, odaveti: „Ezt nem tudom csinálni.” És amit a legkülönösebbnek tartok: tíz évig volt társa Werbrustnek és még egy rossz szó sem esett köztük.

- Ez csak nagyon erős, vagy nagyon gyöngé emberekkel történhet meg - mondta Couture. - E két végtel között mindenki összevesz és előbb-utóbb ellenségként válik el egymástól.

- Mondanom sem kell - folytatta Bixiou - hogy Nucingen okosan és ügyesen egy kis pokolgépet helyezett el a Tőzsde oszlopai tövében; a bomba délután négy felé robbant. „Tudják, mi a nagy újság? - húzta du Tillet Werbrust-ot egy szögletbe. - Nucingen Brüsszelben van, és a felesége a vagyon szétválasztását kérelmezte a bíróságon.” „Talán maga is ebben a felszámolásban utazik?” - mosolygott Werbrust. „Ne bolondozzon, Werbrust, - intette le du Tillet. - Maga tudja, kiknek van az ő papírjából, figyeljen ide, csinálhatnánk egy üzletet. Az új társaságunk részvényei húsz százalékot hoznak, és a negyedév végére huszonötöt, tudja miért: remek osztalékot fizetnek.” „Róka - vigyorgott Werbrust - mondja csak, mondja, maga a megtestesült ördög, hosszú, hegyes karmokkal és azokat is puha vajba mártja.” „Hagyjon már szóhoz jutni, mert nem marad időnk a munkára. Akkor jött ez az ötletem, amikor meghallottam a hírt, és saját szememmel láttam zokogni Nucingennét; érthető, félti a vagyonát.” „Szegény kicsike!” - mondta gúnyosan Werbrust, majd az egykori elzászi zsidó kérdő tekintettel fordult a hallgató du Tillet felé: „Tehát?” „Tehát: van nálam ezer darab ezerfrankos részvény, amit Nucingen azért adott nekem, hogy helyezzem el őket, érte?” „Jól van.” „Vásároljunk egy millióért, tíz-húsz százalék engedménnyel, Nucingen-papírokat, és szép pénzt nyerünk ezen a millión, mert egyszerre szereplünk, mint hitelezők és adósok, teljes lesz a zűrzavar! De óvatosan kell eljárunk, mert a részvénytulajdonosok azt hihetik, hogy Nucingen emberei vagyunk.” Werbrust előtt megvilágosodott a fortély, megszorította du Tillet kezét és olyan pillantást vetett rá, mint egy asszony, aki megfricskázza a szomszédnőjét. „Hallották már a szenzációt? - lépett hozzájuk Martin Falleix. - A Nucingen-bank felfüggeszti a kifizetéseit!” „Ugyan! - torkolta le Werbrust. - Ne verje ezt dobra, akinek van a papírjaiból, hadd csinálja meg a maga üzletét.” Claparon hajolt közéjük: „Tudják, mi okozta a csődöt?” „Te aztán semmit se tudsz - hárította el du Tillet. - Szó sincs csödről, mindenki megkapja, ami jár, az utolsó fillérig. Nucingen új vállalkozásokba fog és nálam annyi hitelt talál, amennyit csak akar. Én tudom a felfüggesztés okát: Mexikónak kölcsönzött, ahonnan fémet kap cserébe, spanyol ágyúkat - amiket olyan ostobán öntöttek, hogy még arany is került beléjük - harangokat, templomi ezüstműt, a Nyugat-Indiai spanyol monarchia minden bontási anyagát. Ezek az értékek lassan folynak be. A kedves báró zavarban van, ennyi az egész.” „Ez az igazság - bölintott Werbrust - húsz százalék engedménnyel elfogadom a papírjait.” A hír futótűzként terjedt most már. A legellentmondóbb dolgok jártak szájról szájra. De a Nucingen-bankház olyan bizalmat élvezett, éppen a két előző felszámolás folytán, hogy mindenki megtartotta a Nucingen-papírokat. „Palmának kell segítenie rajtunk” - mondta Werbrust. Kellerék, akiket majd felvetettek a Nucingen-részvények, csak Palmára hallgattak. Egy riasztó szó az ő szájából elég volt. Werbrust rávette Palmát, hogy kondítsa meg a vészharangot. Másnap kitört a Tőzsdén a pánik. Palma tanácsára Kellerék tíz százalék engedménnyel adták a papírjaikat és ez megszabta a Tőzsde magatartását; mindenki igen ravasznak ismerte őket. Taillefer nyomban túladdott háromszázezer franknyi részvényen, húsz százalékával, Martin Falleix kétszáz ezer frank értékben engedett át Nucingen-papírt, tizenöt százalékával. Gigonnet ellenben rájött

a turpisságra! De azért ő is egyre verte a vészharangot, hogy részvényekhez jusson, és továbbadva őket Werbrustnek, két-három százalékot nyerjen. A Tőzsde egyik sarkában egyszer csak megpillantja Matifat-t, akinek háromszázezer frankja volt Nucingennál. Amint a rettegett Gigonnet, egykori lakónegyedének leszámítolója hozzálépett, a drogista amúgy is sápadt arca viaszfehérré vált; megborzadt; azt képzelte, az ügynök nyomban kettéfűrészeli. „Rosszul állnak a dolgok, nagyon rosszul, kitörőben a válság. Nucingen tisztáz! De ez magát nem érdekli, Matifat papa, maga már visszavonult az üzlettől!” „Téved, Gigonnet, háromszázezer frankot húztak ki tőlem, háromszázezer frankot, amit a spanyolországi járadékra szántam.” „Akkor meg van mentve a pénze! A spanyol járadékok mindent felemészettek volna, de én adok a Nucingennál szemben való követeléseikért - adok, mondjuk, ötven százalékot.” „Inkább a felszámolás! - felelte Matifat. - Még nem hallottam, hogy egy bankár ötven százaléknál kevesebbet adott volna. Ó, ha csak tíz százalék veszteségről lenne szó!” - sóhajtotta az egykori drogista. „No hát akarja tizenöt százalékkal?” - kérdezte Gigonnet. „De sürgős magának!” - nézett szemébe Matifat. De amaz már el is fordult: „Jóestét.” „Akarja tizenkettővel?” „Jó” - mondta Gigonnet. Ezen az estén kétmilliót vásároltak így vissza; du Tillet e három alkalmi üzlettársa javára íratta, s másnap felvették érte a prémiumot. Az öregecske, de csinoska kis báróné éppen reggelinél ült lányaival és Godefroid-val, amikor Rastignac lépett be; a pénzügyi válságra terelte a szót, igen diplomatikusan. Nucingen báró - úgymond Eugène - meleg szeretettel viseltetik a d'Aldrigger-család irányában, s úgy intézte, hogy válságos esetben a báróné vagyonát legbecsesebb értékei, az ezüstmánya-részvények fedezzék; de a báróné, önnön biztonsága érdekében, kegyeskedjék utasítani őt, hogy ily módon helyezze el a tőkét. „Szegény Nucingen - kiáltott fel a báróné! - Ugyan mi történt vele?” „Belgiumban tartózkodik; a felesége a vagyon megosztását kérte; de Nucingen reméli, hogy néhány bankárnál támogatásra talál.” „Teremtőm, mintha szegény férjem esetét hallanám! Kedves Rastignac úr, mennyire fájón érintheti ez önt, akit oly sok szál fűz ahhoz a házhoz!” „Ha az ügyfelek vagyonát sikerül biztosítani, a barátok jutalmazása már nem oly halaszthatatlan; a báró feltétlen kivágja magát, hisz ügyes ember.” „És mindenekfölött: becsületes ember” - tette hozzá a báróné. Egy hónapba sem telt, s befejeződött a Nucingen-cég passzívájának felszámolása, mégpedig minden különleges eljárás nélkül, levelek útján, melyekben ki-ki kérte, hogy pénzét a megjelölt értékekre fordítsák, és minden formáság nélkül is a bankok részéről, amelyek a Nucingen-papírokat éppen csak kicserélték a hitelrekapó részvények ellenében. Mialatt du Tillet, Werbrust, Claparon, Gigonnet és még egypáran, akik igen eszeseknek tartották magukat, külföldön is felvásárolták a „Nucingent”, egy százalék jutalmat ígérve darabjéért, mivel még így is haszonnal váltották át őket az egyre emelkedő árfolyamú részvényekre - Párizs üzleti világában mende-mondák kaptak szárnyra, annál is inkább, mivel már senkinek sem volt féltékenysége. Számtalan pletyka keringett Nucingenről, kitergették a dolgait, bírálhatták, sőt nem riadtak vissza a rágalomtól sem. A fényűzése, a tömérdek vállalkozása...! Ha valaki ennyifélébe kap, éppen nem csoda, ha belebukik, és így tovább. Legjavában harsogott ez a *tutti*, amikor egyesek meglepő értesítést kaptak: genfi, bázeli, milánói, nápolyi, génuai, marseille-i, londoni levelezőik csodálkozással tudatták, hogy ott a Nucingen-részvényekre egy százalék jutalmat tűztek ki, noha a bankár bukásáról ők az imént kaptak hírt Párizsból. „Itt valami történik” - pusmogtak a pénz hiénái. A törvényszék ki-mondta a vagyonmegosztást Nucingen és neje között. S az ügy még inkább bonyolódott, amint az újságok Nucingen báró visszatértét kezdték kürtölni, aki - írták - Belgiumban egy közismert nagyiparossal folytatott tárgyalást a Bossut-erdei szénbányák, egy jelenleg pangó vállalkozás kiaknázásáról. A báró ismét megjelent a Tőzsdén, szóra sem méltatta a bankját ért rágalmakat, a lapokban sem jelentetett meg cáfolatot; két millióért fejedelmi birtokot vásárolt Párizs környékén. Hat héttel később a bordeaux-i lap jelentette, hogy két, nemesfémmeleg megrakott hajó futott be a folyóra; a szállítmány a Nucingen-cég tulajdonát képezte, értékét

hétmillióra tették. Palma, Werbrust, és du Tillet - de senki más - megértették ekkor, hogy a játszma befejeződött. Apróra megvizsgálták, alázatos tanítványokként, ennek a pénzügyi *blöff*-nek a megrendezését, felismerték, hogy tizenegy hónapja érlelődött már, és kikiáltották Nucingent Európa legnagyobb pénzemberének. Rastignac mindebből kukkot sem értett, de Nucingen jóvoltából négyszázezer frankot nyírt le a párizsi juhokról; kiházásíthatta a hűgait. Beaudenord értesítette d'Aiglemont-t, s a márki szinte rimánkodott Rastignac-nak, fogadja el a milliója tíz százalékát és eszközöljön ki egész tőkéjéért részvényeket Nucingen csatornavállalatában, amely még az építkezésnél tartott, mert a báró olyan páratlan furfanggal szedte rá a kormányt, hogy a társaságnak a munkálatok elnyújtása állt érdekében. Charles Grandet ugyancsak kötvények ügyében kereste fel Delphine barátját. Egyszóval, Rastignac tíz napig Law szerepét játszotta, akit a legelbűvölőbb hercegnők ostromoltak részvényeiért; s ma a fiúnak megvan a maga negyvenezer frank járadéka, ami az ezüstmánya-kötvényekből ered.

- De ha mindenki csak nyert, ki veszített hát? - kérdezte Finot.

- Várd meg a végét - felelt Bixiou. - Mivel a hamis osztalék, amit pár hónappal a részvények átírása után felvettek, igen csábította őket, d'Aiglemont és Beaudenord (jelképezzék ők ketten a többit) megtartották papírjaikat, három százalékkal többjük volt a tőkéiknél, magasztalták Nucingent és védelmére keltek, még akkor is, amikor fizetés-felfüggesztéssel gyanúsították. Godefroid megtartotta az esküvőt drága Isaure-jával, és százezer frankot kapott, bányarészvényekben. A házasság alkalmából Nucingenék bált adtak, amelynek fénye minden képzeletet felülmúlt. Delphine bájos rubinés szert ajándékozott a fiatalasszonynak. És Isaure ismét táncolt, táncolt, de már nem fiatal lány, hanem boldog asszony módján. És a kis báróné ismét alpesi pásztorlányka volt, sőt sokkal inkább, mint valaha. Malvinának, aki most is mintha a *Látták Barcelonában?*-ből lépett volna ki, du Tillet két forduló közt szárazon azt tanácsolta, legyen Desroches-né. Desroches, akit Nucingen is, Rastignac is unszolt, iparkodott az anyagiak kérdését tisztázni; de mihelyt megtudta, hogy a hozomány bányarészvényekben értendő, tüstént visszalépett, és Matifat-ék felé fordult. Csakhogy a Cherche-Midi utcában megcsatornarészvényekre bukkant, Gigonnet erőltette őket Matifat-ra, pénz helyett, így történt, hogy mindkét hozományt, amire a fiskális pályázott, Nucingen söpörte be. A katasztrófa már a küszöbön állt. A Claparon Társaság egyre-másra halmozta az ügyleteket, torlódás állt be, megszüntették a kamat és osztalék fizetését, bár a cég ragyogó kötésekkel büszkélkedett. 1827 eseményei csak súlyosbították a helyzetet. 1829-ben Claparont túlságosan ismerték már ahhoz, hogy fedezze a két óriást; az építmény összeomlott. A részvények ezerkétszáz-ötven frankról négyszázra zuhantak, noha valódi értékük hatszáz frank volt. Nucingen, aki tudta ezt, visszavásárolta őket. A kis d'Aldrigger báróné megvált elapadt bányarészvényeitől, és Godefroid is eladta a felesége részét. Mindketten a Claparon Társaság papírjaira cserélték be részvényeiket. Hitelezőik nyomására a *bessz* mélypontján kellett eladáshoz folyamodniuk. A hétszázezer franknyi vagyonból kétszázharmincezer maradt, ők is végrehajtották a maguk felszámolását, s a maradékot óvatosan háromszázalékos papírba fektették, amely ekkor hetvenötön állt. Godefroid, ez a szerencsefia, az életnek ez a gondtalan élvezője, most már gondoskodhatott hát piciny asszonykájáról, aki buta volt, mint a liba és képtelen beletörődni a nyomorúságba (mert hat hónap elég volt, hogy az imádott lény Godefroid szemében szárnyassá változzék), másrészt cifrázkodásról ábrándozó anyósát is támogatnia kellett. A két család összeköltözött, hogy valamiképp megéljenek. Godefroid egy ezertalléros pénzügyminisztériumi állásért előszobázott elhidegült pártfogóinál... A barátok?... Nyaralni mentek. A rokonok?... Szörnyülködtek, erősgették: *Ugyan, kedvesem, persze, számíthat rám! Szegény fiú!* - s negyedóra múlva mindenről elfeledkeztek. Beaudenord végül is Nucingen és Vandenesse segítségével került be a minisztériumba. Ez a tisztelni és szánni való család most a Mont-Thabor utcában lakik, a negyedik emeleten. Az Adolphusok unoka-gyöngyének, Malvinának

semmije sincsen, zongoraleckéket ad, hogy ne legyen sógorának terhére. Fekete, magas, ösztövér, száraz alakja úgy suhan az utcákon, mintha Passalacqua⁸⁹ egy múmiája éledt volna fel. 1830-ban Beaudenord elveszítette az állását, felesége pedig a negyedik gyermekkel ajándékozta meg. Nyolc úr és két cseléd (Wirth és felesége)! Jövedelem: nyolcezer tallér járadék. A bányák manapság olyan jelentős osztalékot hajtanak, hogy az ezerfrankos részvénytulajdon ezer frank járadéknak felel meg. Godefroid és a báróné részvényeit Rastignac és Nucingenné vásárolta meg. Nucingent a júliusi forradalom főrenddé és a Becsületrend törzstisztjévé nevezte ki. Noha 1830 után nem számolt fel többet, vagyonát tizenhat-tizennyolc millióra becsülik. A forradalom rendeleteiben bízva, eladta mindenét és vakmerőn háromszázalékos papírokat vásárolt, amikor negyvenötön álltak; a kormány felé eljárását áldozatkésztségnek tüntette fel, miközben du Tillet-vel egyetértésben három milliót vágta ki ebből a nagy mafla Philippe Bridau-ból! Nemrég történt, hogy bárónk, amint átment a Rivoli utcán, a Bois de Boulogne felé haladtában, az árkádok alatt észrevette d'Aldrigger bárónét. A kis öregasszony rózsaszínnel bélelt zöld kalapot, virágos ruhát és mantillát viselt, vagyis még mindig, sőt sokkal inkább alpesi pásztorlányka volt, mivelhogy szerencsétlensége okait éppoly kevésbé értette meg, mint jóléte körülményeit. Szegény Malvina támogatta, Malvina, a hősi önfeláldozás mintaképe; ő látszott az anyának, s a báróné a leánynak; Wirth kullogott utánuk, esernyővel. „*Látya* - mondta a báró Cointet úrnak, a miniszternek, akivel sétált -, *eszeg aszog az emperek, agigneg nem du ttam mektsinálni a szerentséjéd. Az elfek vihara már elmuld, helyessze el mekind eszt a szekény Peautenor-t.*” Beaudenord Nucingen közbenjárására kapta vissza tehát az állását a Pénzügyben, s d'Aldrigger-ék azóta a legigazibb barátként emlegetik a bárót, annál is inkább, mert mindig meghívja báljaira a kis alpesi pásztorlánykát és lányait. Senki sem tudná kimutatni, miképpen akarta ez az ember három ízben suttyomban meglopni azt a közönséget, amelyet ő tett gazdaggá - akarata ellenére. És senki sem tehet szemrehányást neki. Galád rágalom volna azt állítani, hogy a bank kétes lebuja, ahol kést fennek a vendégre! Az árfolyamok emelkedését vagy süllyedését, az értékek növekedését vagy csökkenését, ezt a szüntelen ár-apály játékot kölcsönös, légköri mozgás idézi elő, a hold hatására; sajnálatos, hogy a nagy Arago⁹⁰ elmulasztotta magyarázatát adni ennek a fontos tüneménynek. Mind-ebből csak azt a pénzügyi tanulságot olvashatjuk ki, bár megírva még sehol sem látom, hogy...

- Hogy?...

- Hogy az adós erősebb, mint a hitelező.

- Ó - mondta Blondet - én viszont úgy látom, hogy az elmondottak Montesquieu egy mondása mellett tanúskodnak; ebben a megfigyelésben sűrítette össze *A törvények szellemét*.

- És mi legyen az? - kérdezte Finot.

- A törvények: pókháló, amelyen a nagy legyek áthatolnak, de amelyben a kicsinyek fogva maradnak.

- Mire célzol ezzel? - fordult Finot Blondet-hoz.

- Az abszolút kormányzatra, amely egyes-egyedül fojthatja el a szellem támadásait a törvény ellen! Igen, az önkény megmenti a népeket, az igazságszolgáltatás segítségére sietve, mert a kegyelmezési jognak nincs visszája: a király megkegyelmezhet a hamis csődöt jelentő bankárnak, de a kisemmizett áldozatnak nem adja vissza a tulajdonát. A törvényesség megöli a modern társadalmat.

---

⁸⁹ *Passalacqua* - régiségkereskedő a restauráció idején.

⁹⁰ *Arago*, François-Dominique (1786-1853) - francia fizikus és csillagász.

- Magyarázd meg ezt a választóknak! - mondta Bixiou.
- Ezt csak egyvalaki teheti meg.
- Kicsoda?
- Az Idő. Amint Lèon püspöke⁹¹ mondotta: „Ha a szabadság ősi, a királyság viszont örökkévaló”; minden épeszű nép visszatér hozzá valamilyen formában.
- No, nézzétek, mások is voltak itt - mondta Finot, távozásukat hallva.
- Mindig vannak mások is - szólt Bixiou, aki már kaptos lehetett.

---

⁹¹ *Lèon püspöke* - Jean-François de la Marche (1729-1806), megrögzött királpárti, mereven szembeállt a forradalommal.

A HADKÖTELES⁹²

Carentan nevezetes személyiségei mind együtt voltak 1793-ban, egy novemberi estén madame de Dey szalonjában, ahol a társaság naponta találkozott. Bizonyos körülmények miatt, amelyek egy nagy városban egyáltalán nem keltenének figyelmet, de egy kicsiben szükségképp szöveget ütnek az emberek fejébe, e megszokott összejövétel szokatlan jelentőségre tett szert. Két nappal ezelőtt madame de Dey bezárta házának kapuját, s vendégeit, rosszulletére hivatkozva, előző este sem fogadta. Ha nyugalmasak az idők, e két esemény Carentanban olyan hatást keltett volna, mint amikor Párizsban egyetlen színház sem tart előadást. Ilyen napokon valami hiányzik az életből. De 1793-ban madame de Dey viselkedése a leggyászosabb következményekkel fenyegetett. Akkortájt a legkisebb kockázattal járó lépés is a fejükbe kerülhetett a nemeseknek. Hogy jól megérthessük a szűklátókörű ravaszkodást, a mohó kíváncsiságot, amely a jelenlevők normand arcáról ezen az estén lerítt, főképpen pedig, hogy osztozhassunk madame de Dey titkos aggodalmaiban és zavarában, tudnunk kell, milyen szerepet játszott e hölgy Carentanban. Pillanatnyi kritikus helyzete kétségkívül hasonlított sokakéhoz a Forradalom idején, következésképp jónéhány olvasó együttérzéssel fogja kísérni ezt az elbeszélést.

Madame de Dey, egy altábornagynak, számos kitüntetés viselőjének özvegye, az emigráció kezdetén hagyta el az udvart. Carentan környékén tekintélyes birtokai voltak; oda menekült hát, remélvén, hogy a Rémuralom ott kevésbé érezteti hatását. E számításában, amely a vidék pontos ismeretén alapult, nem is csalódott. A Forradalom nem sok pusztítást művelt Alsó-Normandiában. Jóllehet madame de Dey annak idején, ha birtokait jött meglátogatni, csak a helybeli nemes családokkal érintkezett, most számításból megnyitotta házát a város tekintélyes polgárai, meg az új hatalmasságok előtt. Igyekezett büszkévé tenni őket, amiért bejutottak szalonjába, de azért ügyelt arra is, hogy ne keltse fel bennük sem a gyűlölet, sem az irigység érzését. E bájos és jólelkű asszonyban megvolt az a kifejezhetetlen gyöngédség, amely tettszeni tud anélkül, hogy megalázkodnia vagy könyörögnie kellene, s ki tudta vívni az általános megbecsülést finom tapintatával, amelynek bölcs sugallatára hallgatva, sikerült megtalálnia a határt, ahol kielégítheti e vegyes társaság igényeit, nem alázva meg az úrgazdagokat konok önzésük miatt, de ugyanakkor nem bántva meg régi barátait sem.

A harmincnégy éves madame de Dey megőrizte szépségét, de ez a szépség nem volt olyan friss és érett, mint amilyen az alsó-normandiai lányok sajátja, hanem törékeny, mondhatni arisztokratikus. Vonásai nemesek és finomak voltak, termete hajlékony és karcsú. Ha beszélt, sápadt arca felélénkült, szinte étellel telítődött. Nagy, fekete szeme barátságosan pihent meg vendégein, de nyugodt, jámbor tekintetéből kiérződött, hogy életének értelme, célja már nem saját magában lakik. Fiatalsága virágjában hozzáadták egy öreg, féltékeny katonához, s a gáláns udvarban elfoglalt felemás helyzete nyilván hozzájárult, hogy a szelíd melankólia árnya boruljon arcára, amelyen valaha a szerelem bája és elevensége ragyogott. Szüntelen el kellett fojtania magában őszinte kitöréseit és felindulásait éppen akkor, amikor egy asszony még érez és nem elmélkedik; a szenvedély érintetlen maradt szívében. Igazi vonzóereje is ebből a benső fiatalságból fakadt, amelyet arcvonásai időnként elárultak, s amely a vágy ártatlan megnyilatkozásait csempészte gondolataiba. Külseje tartózkodást parancsolt, de magatartásában, hangjában mindig volt valamilyen nekilendülés az ismeretlen jövő felé, mint egy fiatal lányéban; a legérzékletlenebb férfi is hamarosan szerelemre gyulladt iránta, de tiszteletteljes félelemmel

---

⁹² *Le réquisitionnaire* (1831)

közeledett feléje tartózkodó viselkedése láttán. Születésétől fogva emelkedett, s kegyetlen vívódások tüzeiben edzett lelke távol állt mindentől, ami közönséges. S az emberek ehhez mérten viselkedtek vele. E lélek valósággal szomjazta a nagy szenvedélyt. Nos, madame de Dey minden szerelme egyetlen érzésben olvadt össze - az anyaságban. Mindazt a boldogságot, mindazokat a gyönyörűségeket, amelyek asszonyi életéből hiányoztak, a fia iránti túlzó szeretetben találta meg. Nemcsak az anya tiszta és mély odaadásával szerette a fiát, hanem a szerető kacérságával, a feleség féltékenységével is. Elszakítva tőle boldogtalan volt, távollétében nyugtalan, nem tudott betelni látásával, és csak általa, érte élt. Jobban megértheti ennek az érzésnek hevét az olvasó, ha tudja azt is, hogy e fiú nemcsak egyetlen magzata madame de Dey-nek, hanem utolsó rokona is; az egyedüli lény, akivel megoszthatta élete félelmeit, reménységeit és örömeit. Grófi férje a de Dey-család utolsó sarja volt, és az asszony is már csak egyedül viselte a saját családjának nevét. A számítás, az emberi érdek egybekapcsolódott hát, az élet legnemesebb igényeivel, s végsőkéig izzította a grófnő szívében ezt az asszonyok közt különben is oly erős szenvedélyt. Gyermekeit tengernyi aggodalom közepette nevelte fel, s ez még drágábbá tette számára; az orvosok hússzor is halálát jósolták, de szülötte végül is szerencsésen átvészelte a gyermekkor veszedelmeit. A konokul reménykedő, csakis érzéseiben bízó anya kimondhatatlan boldogsággal figyelte, hogyan erősödik a gyermek, fittyet hányva az orvosprofesszorok minden bajjósolatának.

A szüntelen gondoskodás meghozta gyümölcsét: a bájos ifjú húszéves korára Versailles leg-tökéletesebb gavallérjai közé számított. Madame de Dey-nek még egy nagy öröme volt, s e boldogság nem minden szülőnek jut osztályrészül: a gyermek imádta anyját; lelkük testvéri harmóniában találkozott. Ha a természet köteléke nem kapcsolja őket össze, akkor is ösztönszerűen felébredt volna bennük az igaz barátságnak ez az érzése, amelyre az életben oly kevés a példa. Az ifjú gróf - tizennyolc éves korában már dragonyos hadnagy - hallgatott az idők szavára, és becsülettel követte a külföldre menekülő hercegeket.

Így hát madame de Dey, aki arisztokrata volt, gazdag, s ráadásul egy emigráns anyja, egyáltalán nem ismerte félre kínos helyzetének veszélyeit. Egyedüli óhajához híven - nagy vagyont akart megőrizni a fiának - lemondott a boldogságról, hogy elkísérje idegenbe gyermekét; és amikor olvasta a szigorú törvényeket, amelyek értelmében a Köztársaság nap mint nap elkobozta az emigránsok javait Carentanban, dicsérte magát bátorságáért. Hát nem védelmezte meg fia vagyonát a saját élete kockáztatásával? Amikor pedig a Konvent által elrendelt rettenetes kivégzésekről hallott, boldogan hajtotta álmokra fejét, mert biztonságban tudta egyetlen drágaságát, távol a veszélytől, távol a vérpadtól. Abban a boldog hitben élt, hogy a legjobb utat választotta: egy csapásra megmenthet mindent, ami érték számára. S miközben e titkos terve kedvéért megtette a balsorsa követelte engedményeket - anélkül azonban, hogy elárulta volna akár női méltóságát, akár arisztokrata meggyőződését -, a titkozatosság jéghideg fátylába burkolta gyötrelmeit. Tisztán látta a Carentanban reá váró nehézségeket. Ha megérkezése után az elsőségre törekedne, vajon nem dacolna-e állandóan a veszthely rémével? Az anyákra jellemző bátorsággal meg tudta szerezni a szegények rokonszenvét, amidőn különbségtétel nélkül mindenféle nyomorúságon könnyített, de a gazdagok szemében is nélkülözhetetlenné tette magát azért, hogy a kedvükben járt. Fogadta házában a városi ügyészt, a polgármestert, a kerületi elöljárót, a közvádlót, sőt még a forradalmi törvényszék bírját is. E személyek közül az első négy, legényember lévén, házasság reményében udvarolt neki; s hol azzal rémitgették, hogy vesztét okozzák, hol pedig védelmüket ajánlották fel. A közvádló, azelőtt ügyész Caenban és a grófnő érdekeinek képviselője, szolgálatkész és jóindulatú viselkedéssel próbált szerelmet ébreszteni benne; veszedelmes tapintat! Ő volt a kérők legveszedelmesebbike. Egyedül ő ismerte alaposan volt ügyfele tekintélyes vagyonának állapotát. Szüvedélyét csak tüzelte telhetetlen fősvénysége; ráadásul óriási hatalommal

rendelkezett, s életről-halálról dönthetett az egész kerületben. Ez a még fiatal ember annyi nemességgel intézte a dolgát, hogy madame de Dey egyelőre nem is alkothatott véleményt róla. Mindazonáltal a grófnő, nem törődve azzal, hogy mekkora veszély fenyegeti, amikor az agyafürt normandiaiakkal húz ujját, latba vetette minden természetadta asszonyi találékony-ságát és ravaszságát, s próbálta egymásra uszítani a vetélkedőket. Időt akart nyerni, hogy épen, bántódás nélkül megérhesse a megpróbáltatások időszakának végét. Akkoriban az országban maradt királpártiak nap mint nap azzal áltatták magukat, hogy a Forradalomnak holnapra vége szakad; ez a hiedelem sokuknak vesztét okozta.

E nehézségek ellenére a grófnő elég ügyesen mindaddig megőrizte függetlenségét, amíg, megfeszíthetetlen vigyázatlanságból, eszébe nem jutott, hogy bezárja házának kapuját. Ezzel mély és őszinte érdeklődést keltett maga iránt, s mindazok, akik ezen az estén látogatására jöttek, valóban nyugtalanokdtek, megtudván, hogy a ház úrnője nem fogadhatja őket; majd a szokimondó kíváncsiságtól fűtve, amely a vidéki erkölcsöknek oly sajátos vonása, kérdezősködni kezdtek a madame de Dey-t sújtó szerencsétlenség, bánat, avagy betegség felől. Kérdéseikre Brigitte, az öreg házvezetőnő kijelentette, hogy asszonya bezárkózott és senkit sem kíván látni, még a háziakat sem. A kisvárosi emberek bizonyos értelemben vett kolostori életmódja oly természetes szokássá teszi mások cselekedeteinek boncolgatását és magyarázgatását, hogy a vendégek, bár nem is sejtették, boldog-e vagy boldogtalan, hangosan sajnálkoztak madame de Dey fölött, s rögtön utána egytől egyig kutatni kezdték váratlan visszavonulásának okait.

- Ha beteg - töpreng az első kíváncsi - nyilván elküldött volna az orvosért; de a doktor reggeltől estig nálam ült és sakkozott. Még mondta is nevetve, hogy idővel csak egy betegség gyötri az embert... de az, sajnos, gyógyíthatatlan.

E tréfa óvatos, de egyben merész is volt. Nők, férfiak, öregek és fiatal lányok egyszeriben nekirugaszkodtak a találgatások széles világának. Mindenki titkot szimatolt, s e titok bőséges táplálékot nyújtott a képzelődésnek. Másnapra a gyanakvás még jobban lábra kapott. Mint-hogy egy kisvárosban az élet mindenki szeme láttára zajlik, az asszonyok közt terjedt el legelőbb a hír, hogy Brigitte a szokottnál több élelmiszert vásárolt a piacon. A tény vitathatatlan. Látták Brigitte-et kora reggel a piactéren, ahol - rendkívüli eset! - megvette az egyetlen található nyulat. Az egész város tudta, hogy madame de Dey nem szereti a vadat, így aztán a nyúl a legszerzteágazóbb feltevések kiindulópontja lett. Napi sétájuk során az öregek cél-tudatos sürgés-forgást észleltek a grófnő házában, bármennyire igyekeztek is palástolni tevékenységüket a ház lakói. A belső inas szőnyeget porolt a kertben. Tegnap ügyet sem vetett volna rá senki, de most ez a szegény szőnyeg része lett annak a regényes történetnek, amely az emberek fejében kialakult. Mindenki a magáét fújta. Másnap este Carentan nevezetes személyiségei, megtudván, hogy madame de Dey rosszulról panaszkodott, összegyűltek a polgármester fivérénel, egy feddhetetlen, köztisztelőben álló, érdemes öreg kereskedőnél, aki egyébként nős volt, s aki iránt a grófnő mindig nagy figyelmességet tanúsított. Ott azután a vagyonos özvegy valamennyi kérője előadott egy többé-kevésbé valószínű mesét; mindegyikük arra gondolt, hogy a maga hasznára fordíthatja azt a titokzatos körülményt, amely miatt a grófnő annyira kompromittálta magát. A közvádoló egész drámát talált ki, amelyben madame de Dey sötét éjszaka titkon ajtót nyit a fiának. A polgármester azt rebesgette, hogy állítólag egy pap érkezett Vendée⁹³-ből - méghozzá olyan, aki megtagadta a hűségesküt - és menedéket kért tőle; a nyulvételt azonban, amely pénteki napon történt, sehogy sem tudta beleilleszteni

---

⁹³ *Vendée* - megye Franciaország nyugati részén, az Atlanti-óceán partján, Nantes-tól délre. A vidék katolikus, királpárti nemesei és papsága polgárháborút robbantottak ki a Köztársaság ellen.

az elképzelésébe. A kerületi elöljáró a chouanok⁹⁴ vagy a vendée-iek egyik halálra keresett vezetőjére esküdött. Mások egy párizsi börtönökből szökött arisztokratát emlegettek. Egyszóval mindenki meggyanúsította a grófnőt e nagylelkű cselekedetek egyikével vagy másikkal, amelyek az akkori törvények szerint büntettnek számítottak és könnyen verpadra juttathatják elkövetőjüket. A közvádó egyébként azt is kijelentette suttogva, hogy hallgatni kell és vissza kell rántani a szerencsétlent a mélység széléről, amely felé rohan.

- Ha kiszivárog a dolog - fűzte hozzá - közbe kell avatkoznom, házkutatást kell tartanom nála, akkor pedig... - Nem fejezte be, de mindenki értett a ki nem mondott szóból is.

A grófnőt őszinte barátai annyira féltették, hogy a városka egyik tisztviselője levelet íratott neki a feleségével, amelyben kérve kéri, hogy szokásához híven estére fogadja vendégeit. Az idős kereskedő bátrabb volt, s már reggel megjelent madame de Dey-nél. Jövedele fontosságának tudatában nyomatékosan kérte, hogy vezessék hozzá. Elképedten torpant meg, észrevéve a grófnőt, amint éppen kertjének utolsó szál virágait szakította le, hogy vázába rakja őket.

„Bizonyára a szeretőjét bújtatja” - gondolta az öreg, s hirtelen szánalomra gerjedt e bájos asszony iránt. A grófnő arcán ülő különös kifejezés megerősítette gyanújában. Mélyen megindulva ez odaadás láttán, amely oly természetes az asszonyoknál, és amely mindannyiszor meghat bennünket - hiszen minden férfinak hízeleg az, ha egy nő áldozatot hoz értük -, a kereskedő felvilágosította a grófnőt a városban keringő pletykákról és a rá leselkedő veszélyekről.

- Mert ha vannak is hivatalnokaink közt néhányan - szólt befejezésül -, akik hajlandók elnézni önnek, mondjuk egy pap érdekében véghezvitt hősiességét, senki sem szánakozna önön, ha kiderülne, hogy a szíve miatt áldozza fel magát.

E szavak hallatán madame de Dey oly révetegen, szinte tébolyultan tekintett az öregre, hogy annak a hideg futott végig a hátán.

- Jöjjön - ragadta meg a grófnő az aggastyán kezét, s a szobájába vezette. Megbizonyosodván, hogy egyedül vannak, egy piszkos, gyűrött levelet vett elő a kebléből, s görcsös erőfeszítéssel formálva a szót, felkiáltott: - Olvassa!

Majd megsemmisülten karszékébe hanyatlott. Miközben az öreg kereskedő előszedte és megtisztította a szemüvegét, az asszony feltekintett, s talán először életében érdeklődve nézett rá. Kis idő múlva csendesen, elcsukló hangon megszólalt:

- Bízom önben.

- Nem leszek részes az ön bűnében? - kérdezte a jó ember egyszerűen.

A grófnő összerezzen. Először történt meg vele ebben a kis városban, hogy lelke rokonszenvet érzett valaki iránt. Az öreg kereskedő egyszerűen megértette a grófnő levertségét, meg örömet is. Fia részt vett a granville-i vállalkozásban⁹⁵, s most a börtönből írt anyjának, keserű és édes reményt keltve benne. Bizton hitt a szökés lehetőségében, s közölte, hogy

---

⁹⁴ *Chouanok* - (Huhogók) a vendée-i polgárháborút megelőző királypárti felkelések részvevői. Ezek a mozgolódások egészen Napóleon konzulságának idejéig folytatódtak az ország nyugati részein, Anjou-ban, Bretagne-ban és másutt. Később nemcsak a felkelőket nevezték így, hanem általában a királypártiakat.

⁹⁵ *Granville-i vállalkozás* - Granville: kis kikötő a Saint Maló-i öböl partján, Normandiában. 1793-ban, a vendée-i felkelők egyik vezére, La Rochejaquelein el akarta foglalni ezt a várost, de rajtaütése kudarcba fulladt.

három napon belül felkeresi, álrühában. Végzetes levelét szívszaggató búcsúszavakkal zárta arra az esetre, ha nem jutna el Carentanba harmadnap estig, s kérte anyját, jutalmazza nagy összeggel a hírvivőt, aki vállalta, hogy ezer veszélyen át eljuttatja hozzá e sorokat. A papírlap remegett az aggastyán kezében.

- És ma van a harmadik nap! - kiáltotta madame de Dey, talpra szökve. Visszavette a levelet, s fel-alá járkált a szobában.

- Oktalanul viselkedett - szólalt meg a kereskedő. - Miért volt szükség akkora bevásárlásokra?

- De hátha farkaséhesen, holtra fáradtan érkeznek, és... - itt megakadt az asszony.

- Bízom a fivéremben - kezdte újra az öreg -, rá fogom bírni, hogy az ön érdekében cselekedjék.

A kereskedő ebben a helyzetben éppoly fortélyosnak bizonyult, mint régen, amikor üzleteit intézte, s bölcs, körültekintő tanácsokkal látta el az özvegyet. Miután megállapodtak, mit kell mondaniuk és cselekedniük, az öreg útnak indult, és ügyesen választott ürügyekkel végigjárta Carentan legfontosabb házait, bejelentve mindenütt, hogy madame de Dey (éppen most jön tőle), rosszul léte ellenére este fogadja a vendégeit. A kérdésözön közepette, amellyel valamennyi család elárasztotta, firtatva a grófnő betegségének természetét, ügyesen kifogott a normandok közismert éleselméjűségén, s csaknem mindenkit sikerült félrevezetnie, akit e titokzatos ügy foglalkoztatott. Már az első látogatása csodát művelt. Egy köszvényes öreg hölgynek elmesélte, hogy madame de Dey kis híján belepusztult egy gyomorgörcsbe; de hála a híres Tronchin⁹⁶-nek. - aki annak idején azt tanácsolta, hogy hasonló esetekben egy élve megnyúzott nyúl bőrét rakja a gyomrára, s mozdulatlanul feküdjön az ágyban - a két nappal ezelőtt halálveszedelemben forgó grófnő, miután pontról pontra követte Tronchin különös előírását, annyira összeszedte magát, hogy estére már fogadhatja látogatóit. A mesének lenyűgöző sikere volt, s a carentani orvos, aki *in petto*⁹⁷ a royalistákhoz húzott, csak fokozta a hatást, amikor fontoskodóan taglalta ezt a sajátos esetet. Mindazonáltal a gyanú túlságosan mélyen gyökerezett néhány makacs vagy éppen filozófus elmében ahhoz, hogy teljesen eloszolják; este tehát mindazok, akik bejáratosak voltak madame de Dey házába, sietve és jó korán érkeztek, egyesek azért, hogy lopva figyeljék viselkedését, mások barátságból, de a legtöbben azért, mert a csodálatos gyógyulás híre nagy hatást tett rájuk. A grófnő a nagy kandalló mellé húzódva ült a szalonban, amely többé-kevésbé olyan szerény volt, mint a carentani szalonok általában; ugyanis az özvegy, nehogy megsértse vendégei szűklátókörűségét, lemondott a fényűzés élvezeteiről, amelyekhez valaha hozzászokott, következőképpen, nem is változtatott semmit a házában. A fogadószoba padlóját fel sem keféltette. A megfakult, régi faliszőnyeget a helyükön hagyta, megtartotta az ósdi, vidéki bútorokat, faggyúgyertyát égetett, és mindenben követte a kisváros szokásait: beleilleszkedett a vidéki életbe, nem riadva vissza sem a szinte elviselhetetlen kicsinyességektől, sem pedig a legkellemetlenebb nélkülözésektől. De tudva azt, hogy vendégei megbocsátják neki a fényűzést, ha az ő személyükről van szó, nem feledkezett meg semmiről, amiben kedvüket lelték. Nagyszerű vacsorákat adott. Sőt még zsugoriságot is színlelt, hogy megnyerje e számító lelkek tetszését; ügyesen rábeszélte magát bizonyos engedményekre a fényűzés terén, s utána ízléssel tett eleget a kéréseknek.

---

⁹⁶ *Tronchin* (1709-1781) - neves svájci orvos.

⁹⁷ *In petto*: lélekben, titkon (olasz).

Nos, este hét óra felé a carentani előkelő, de rosszmájú társaság hiánytalanul megérkezett, s nagy félkörben helyezkedett el a kandalló előtt. A ház asszonya, szerencsétlenségében erőt merítve az öreg kereskedő részvevő pillantásaiból, emberfeletti bátorsággal tűrte a kicsinyes kérdéseket, a kétértelmű és ostoba megjegyzéseket, amelyekkel vendégei elárasztották. A kapun koppanó kalapácsütések, vagy az utcán visszhangzó léptek hallatára magába fojtotta felindulását, s a vidék gazdagságát érintő érdekes kérdéseket tett fel. Viharos vitát kezdett az almaborok minőségéről, s bizalmasa oly jól kisegítette, hogy a jelenlevők szinte meg is feledkeztek szemmeltartásáról, mert viselkedését természetesnek, lelkiállapotát kiegyensúlyozottnak találták. Csak a közvádló, meg a forradalmi törvényszék egyik bírása ültek szótlanul, s árgus szemmel figyelve arcának legkisebb rezdülését is, szinte hallgatóztak az általános hangzavarban; időről időre kellemetlen kérdéseket szegeztek neki, ezekre azonban a grófnő csodálatra méltó lélekjelenléttel válaszolt. Mily nagy az anyák bátorsága! Miután kialakította a játzmákat, s mindenkit leültetett a boszton-, klopi- vagy visztasztalokhoz, még egy-két percig könnyedén eltársalgott néhány fiatal vendégével, tökéletes színésznőként játszva szerepét. Majd lottót kéretett magától, s mondván, hogy csak ő tudja megtalálni, eltűnt a teremből.

- Megfúlok, szegény Brigitte-em! - kiáltotta könnyeit szárítva, melyek bőven omlottak láztól, fájdalomtól és türelmetlenségtől csillogó szeméből. - Nem jön - folytatta, körülnézve a szobában, ahová felsietett. - Itt fellelegzem és élek. Még néhány perc, és itt lesz, minden bizonynal! Mert él még, biztosan tudom. A szívem súgja. Nem hallasz semmit, Brigitte? Ó, lemondanék hátralevő napjaimról, ha tudhatnám, hogy a börtönben van-e, vagy a földeken át közeleg! Csak gondolkoznom ne kellene!

Még egyszer körülpillantott a szobában, hogy rendben van-e minden. A tűz barátságosan lobogott a kandallóban; az ablaktáblák gondosan bezárva; a bútorok ragyogtak a tisztaságtól; a megvetett ágy arról tanúskodott, hogy a grófnő és Brigitte figyelme a legkisebb részletre is kiterjedt; az anya reménykedéséről árulkodtak a szobában tett aprólékos előkészületek: a virágok illata a szeretet éteri báját és legtisztább gyöngédségeit árasztotta. Csak egy anya érezhette meg, mire van szüksége egy katonának, s készíthetett elő számára így mindent a leg-tökéletesebb megelégedésére. Finom vacsora, válogatott borok, lábbeli, fehérnemű, egyszóval minden, amit csak a fáradt vándor kíván, vagy ami jól esik szívének, elő volt készítve, hogy semmi se hiányozzék, s hogy az otthon gyönyörűségei felfedjék előtte az anya szeretetét.

- Brigitte? - szólt a grófnő szívettpő hangon, s egy széket tolt az asztal mellé, hogy ezzel is érzékletesebbé tegye vágyának teljesülését, és fokozza a képzelet erejét.

- Ó, asszonyom, meg fog érkezni. Már nincs messze. Bizonyos, hogy él, és úton van hazafelé - folytatta Brigitte. - Egy kulcsot tettem a Bibliába, az ujjamon tartottam, miközben Cottin Szent János evangéliumát olvasta... és a kulcs, asszonyom, nem fordult el.

- Biztos jel ez? - kérdezte a grófnő.

- Ó, asszonyom, ezt mindenki ismeri. Az üdvösségembe fogadok, hogy él még. Isten nem tévedhet.

- Bár itt veszély fenyegeti, mégis alig várom, hogy itt legyen.

- Szegény Auguste úr! - sajnálkozott Brigitte. - Minden bizonynal gyalog jön az országutakon.

- És már nyolcat harangoznak! - kapott a fejéhez rémülten a grófnő.

Azután lement vendégeihez, mert félt, hogy máris a kellenél tovább időzött ebben a szobában, ahol bizakodva gondolt a fiára, s ahol minden az életéről beszélt. Mielőtt belépett volna a szalonba, egy pillanatig megállt az előcsarnokban, hallgatózva, hogy nem töri-e meg léptek zaja a városka süket csendjét. Rámosolygott Brigitte örökös férjére, aki dülledt szem-

mel figyelt ki az utcára, az éjszakába. A grófnő mindenben és mindenütt a fiát látta. Majd visszatért, vidámságot színelve, s lottójátékba fogott a kislányokkal; időnként azonban fájdalomokról panaszkodva, visszaült karosszékébe, a kandalló mellé.

Így festettek a dolgok és ilyen gondolatok foglalkoztatták az elméket madame de Dey házában, mialatt a Párizsból Cherbourg-ba vezető úton egy barna jakobinus-kabátot, a kor szinte kötelező ruhadarabját viselő fiatalember igyekezett Carentan felé. A sorozások kezdetén a fegyelem gyenge lábon állott, sőt egyáltalán nem is volt. A pillanatnyi feladatok nem nagyon engedték meg a Köztársaságnak, hogy azonnal felszerelje katonáit, s így gyakran lehetett látni az utakon olyan újoncokat, akik megtartották polgári ruhájukat. Ezek a fiatalemberek vagy megelőzték a zászlóaljukat a pihenőhely felé haladtában, vagy hátramaradtak, attól függően, hogy mennyire bírták a hosszú út fáradságait. A szóban forgó gyalogos jócskán megelőzte a Cherbourg felé tartó hadköteles oszlopot, amelyet a carentani polgármester minden órában várt, hogy kioszthassa a beszállásolási cédulákat. Fiatalemberünk fáradtan, de azért keményen lépkedett, s tartása elárulta, hogy már rég megbarátkozott a katonaélet szigorúságával. Bár a hold fénnel árasztotta el a Carentan melletti réteket, az újonc észrevette a hóval terhes, nagy, fehér felhőket; félelmében, hogy meglepi a hóvihar, szaporázni kezdte a lépteit, jobban, mint egyébként fáradtságától tellett volna. Hátán csaknem üres zsákot vitt, kezében pedig egy puszpángbotot. Ezt azokról a magas és sűrű sövényekről vágta, amelyek Alsó-Normandiában a nemesi birtokok legtöbbjét körülveszik. A magányos vándor beért Carentanba, amelynek holdfénnel szegélyezett, fantasztikusnak tetsző tornyai már egy ideje a szemébe ötlöttek. Léptei visszhangot vertek a csendes utcákon, amelyeken egy teremtett lélekkel sem találkozott; a polgármester házát keresve, kénytelen volt egy takácstól kérdezősködni, aki még mindig dolgozott. Már nem kellett sokat mennie, s a hadköteles hamarosan tető alatt volt a polgármester házában. Leült egy kőpadra, várva a kért beszállásolási cédulát. Az előljáró azonban behívta, s amint az ifjú megjelent előtte, tetőtől talpig alaposan végigmérte. A gyalogos jóarcú fiatalember volt, előkelő család sarjának látszott. Magatartása nemességről tanúskodott. Arcáról az értelem sugárzott, amely a jó nevelés eredménye.

- Mi a neved? - kérdezte a polgármester, ravasz pillantást vetve az előtte álló újoncra.

- Julien Jussieu - hangzott a válasz.

- Honnan jössz? - kérdezte tovább az előljáró, s száját hitetlenkedő mosolyra vonta.

- Párizsból.

- Bajtársaid ugyancsak messze lehetnek - folytatta a normand gúnyosan.

- Három mérfölddel előztem meg a zászlóaljat.

- Mert nyilván valamilyen érzem fűz Carentanhoz, nemde, hadköteles polgártárs? - vetette oda a polgármester a finom célzást. - Helyes - tette hozzá, egy kézmozdulattal csendre intve a beszélni készülő fiatalembert - tudjuk, hová küldjünk. Fogd - tartotta elé a beszállásolási cédulát - és indulj, *Jussieu polgártárs*.

A gúny árnyalata érzett ki a hangsúlyból, amellyel az előljáró e két utolsó szót kiejtette. A papírlapon madame de Dey háza volt megjelölve. A fiatalember kíváncsian olvasta a címet.

„Jól tudja, hogy nem kell messze mennie. Mihelyt kívül lesz, azonnal átvág majd a téren!” - állapította meg magában a polgármester, miközben az ifjú távozott. - Ugyancsak vakmerő fickó! Isten vezérelje! S mindenre tud válaszolni. De ha nem én, hanem más valaki kéri tőle a papírjait, akkor befellegzett volna neki!”

E pillanatban a carentani órák fél tízet ütöttek, s madame de Dey házában előcsarnokában meggyúltak a lámpák; a szolgák felsegítették asszonyaikra és gazdáikra facipőjüket, köpenyüket vagy rövid kabátjukat; a játékosok összeszámolták a pénzt, s valamennyien együtt indultak haza, követvén a szokást, amely minden kisvárosban egyforma.

- Úgy látszik, a közvádló még maradni akar - nézett körül az egyik hölgy, észrevéve, hogy hiányzik e fontos személyiség, amikor a társaság tagjai, kimerítve a búcsúzás minden lehető kifejezését, elváltak egymástól a téren, és indultak otthonuk felé.

E rettenetes hivatalnok valóban egyedül maradt a grófnővel, aki reszketve várta, hogy vendége mikor szánja rá magát a távozásra.

- Polgártársnő, - törte meg a csendet a férfi hosszú, ijesztő hallgatás után -, én azért vagyok itt, hogy ügyeljek a Köztársaság törvényeinek betartására...

Madame de Dey megborzongott.

- Hát nincs semmi mondanivalód? - kérdezte a férfi.

- Semmi - válaszolta döbbenet a grófnő.

- Ó, asszonyom - kiáltott fel a közvádló, hangnemet változtatva, s hirtelen leült a hölgy mellé -, ha nem beszél, mindketten a vérpadra kerülhetünk. Nagyon is jól megfigyeltem az ön jellemét, lelkiállapotát és mozdulatait, s így nem tévedhetek, mint a vendégei, akiket ezen az estén oly ügyesen félrevezetett, ön a fiát várja, immár nem kétséges előttem.

A grófnő tagadó mozdulatot tett; de falféherre sápadt, s arcizmait görcsbe merevítette a kétségbeesett erőfeszítés, hogy hazug nyugalmat mutasson. A közvádló kegyetlen tekintetét egyetlen rezzenés sem kerülte el.

- Nos, hát fogadja csak a fiát - szólalt meg újra a forradalmi tisztviselő. - De ne maradjon reggel hét óránál tovább az ön fedele alatt. Holnap reggel, egy feljelentéssel a kezemben, amelyet küldetek magamnak, megjelenek önnél...

A grófnő olyan üveges tekintettel nézett rá, hogy még egy tigris is könnyörületre indított volna.

- És alapos házkutatás után bebizonyítom - folytatta enyhült hangon - a feljelentés alaptalanságát, s ön, az én jelentésem következményeképp, megmenekül minden későbbi gyanúsítgatástól. Megemlítem majd az ön hazafiasságát, megbízhatóságát, és *valamennyien* megmenekülünk.

Madame de Dey kelepcétől tartott. Mozdulatlanul állt, lángoló arccal, jéghideg kézzel. A házat a kapun felhangzó kalapácsütés visszhangja verte fel.

- Ah! - sikoltotta az anya elszörnyedve, és térdre hullott. - Mentsék meg, mentsék meg!

- Igen, mentsük meg - kapott a szón a közvádló, a szenvedélyes pillantást vetett az asszonyra -, még ha a *kettőnk* életébe kerül is!

- Elvesztem - zihálta a grófnő, miközben a férfi udvariasan felsegítette.

- Asszonyom - szavalt szónoki mozdulat kíséretében - azt akarom, hogy senkinek... csak magának tartozzék köszönettel.

- Asszonyom, megérk... - kiáltotta a belépő Brigitta, azt hívén, hogy úrnője egyedül van.

A közvádlót megpillantva, a kipirult arcú, lelkesedő szolgáló elsápadt, lába a földbe gyökerezett.

- Ki jött, Brigitte? - kérdezte a közvádló lágy, megértő hangon.

- Egy hadköteles, akit a polgármester küldött hozzánk szállásra - mutatta a cédulát a szolgáló.

- Valóban - szólt a közvádoló, miután elolvasta a papírlapot. - Ma este egy zászlóalj érkezik a városba.

És távozott.

A grófnőnek e pillanatban sokkal inkább arra volt szüksége, hogy elhiggye régi ügyvédje őszinte szándékait, mintsem, hogy kételkedjék; rohant fel a lépcsőkön, jóllehet alig volt jártányi ereje; feltépte szobája ajtaját, s megpillantva fiát, félholtan omlott a karjai közé:

- Ó, gyermekem! - zokogta, s forró csókjaival borította el az ifjút.

- Asszonyom - szólalt meg az idegen.

- Ah! nem ő az! - tán törődött vissza a grófnő, s mozdulatlanul, rémülten meredt a hadkötelesre.

- Egek, micsoda hasonlatosság! - kiáltott fel Brigitte. Egy ideig csend volt, s az idegen maga is megborzongott madame de Dey láttán.

- Ah, uram! - sóhajtotta az özvegy, Brigitte férjére támaszkodva. Hirtelen mérhetetlen fájdalom fogta el, amelynek már az első rohama majdnem megölte. - Uram, nem láthatom tovább, engedje meg, hogy szolgálaim helyettesítsenek, s gondját viseljék.

Azután levánszorgott szobájába Brigitte-nek és régi szolgájának karján.

- Hogyan, asszonyom! - méltatlankodott a házvezetőnő, leültetve úrnőjét - ez az ember Auguste úr ágyában fog aludni, fel fogja húzni Auguste úr papucsát, meg fogja enni a pástétomot, amelyet én készítettem Auguste úrnak! Hát még, ha lefejeznek, akkor se...

- Brigitte! - kiáltotta madame de Dey.

Brigitte elhallgatott.

- Ugyan hallgass már, te nagyszájú - szólt rá a férje fojtott hangon. - Hát meg akarod ölni asszonyunkat?

E pillanatban meghallották, amint a hadköteles az asztalhoz ült a szobájában.

- Nem maradok itt - tört ki madame de Dey - kimegyek a kertbe, a melegházba, onnan jobban hallom, mi történik az éjjel odakünn.

Szívében váltakozott a félelem, hogy elvesztette fiát, és a remény, hogy mégiscsak betoppan. Az éj iszonyatosan csendes volt. A grófnő borzalmas perceket élt át, amikor a hadkötelesek zászlóalja a városba érkezett, és a katonák a szállásukat keresték. Minden lépéssel, minden neszszel kevesbedett a reménye; majd a természet felett ismét eluralkodott az ijesztő nyugalom. Hajnal felé kénytelen volt visszatérni a szobájába. Brigitte, aki asszonya minden mozdulatát figyelte, nem látván kilépni reggel a szobájából, bement, s a grófnőt holtan találta.

- Nyilván nem bírta hallgatni ezt a hadkötelest, amint öltözködött, fel-alá járkált Auguste úr szobájában, s az ő átkozott *Marseillaise*-üket énekelte, mint valami istállóban! - fakadt ki Brigitte. - Biztosan ez ölte meg!

A grófnő halálát azonban egy sokkal mélyebb érzés, és kétségkívül valamilyen borzalmas látomás okozta. Abban az órában, amikor Carentanban madame de Dey kilehelte lelkét, Morbihan-ban agyonlőtték a fiát. E tragikus esetet összefüggésbe hozhatjuk azokkal a megfigyelésekkel, amelyeket a távolság törvényeit nem ismerő vonzalmakról tettek; azokkal a dokumentumokkal, amelyeket néhány magányos ember tudós kíváncsisággal gyűjtöget, s amelyek egy napon megvetik az alapját egy új tudománynak melyhez mindaddig csak egy lángelme hiányzott.

A MARANA-VÉR⁹⁸

Noha Suchet⁹⁹ marsall mindent elkövetett, hogy fegyelemre szoktassa hadtestét, mégse tudta elkerülni, hogy Tarragona bevételének első pillanatában bizonyos zavarok és kilengések ne mutatkozzanak. Néhány jóhiszemű katona állítása szerint ez a győzelmi mámor kísértetiesen hasonlított a fosztogatáshoz, aminek egyébként a marsall egy-kettőre véget tudott vetni. Mihelyt helyreállt a rend, mihelyt valamennyi ezred szállására vonult és a helyőrségi parancsnokot kinevezték, életbe lépett a katonai közigazgatás. Ekkor a város arculata olyan lett, mint egy meszticé. Ha mindent francia módon szerveztek is meg, megengedték a spanyoloknak, hogy *in petto* kitartsanak nemzeti szokásaik mellett. Ennek az első pillanatban lezajlott fosztogatásnak, amelyről elég nehéz megállapítani, hogy mennyi ideig tartott, könnyen felfedezhető oka volt, mint minden eseménynek a nap alatt. A marsall hadseregében volt egy olyan ezred, amely csaknem teljesen olaszokból állt; parancsnoka bizonyos Eugène ezredes, rendkívüli vitézségű ember, valósággal második Murat, de akinek, mivel túlkésőn vetette magát a háborúba, nem lehetett sem bergi nagyhercegsége, sem nápolyi királysága, sőt golyót sem kaphatott Pizzóban¹⁰⁰. Ha nem szerzett is koronákat a fejére, olyan helyzetekben volt, hogy könnyen szerezhette volna golyókat a koponyájába, s nem lett volna csodálatos, ha valóban szerzett volna magának néhányat. Ennek az ezrednek az alkotóelemét az olasz légió roncsai alkották. Ez a légió azt jelentette Olaszországnak, amit Franciaországnak a gyarmati csapatok jelentenek. Gyülekezőhelye Elba szigetén arra szolgált, hogy tiszteletre méltóan oda deportálják egyrészt azokat a jó családokból való csemetéket, akiknek a jövője aggodalomra adott okot, másrészt azokat a félbemaradt, nagy embereket, akiket a társadalom jó előre tüzes vassal jelöl meg, *rossz csontoknak* nevezve őket. A legtöbbje mind meg nem értett ember, akiknek az élete vagy megszépülhet egy asszonyi mosolytól, amely felemeli őket ragyogása fényébe, vagy szörnyűvé válhatik egy tivornya végén egy gonosz megjegyzés hatására, amely részeg ivótársai ajkáról röppent el. Így hát Napóleon ezeket az erélytől duzzadó embereket az élvonalban menetelő 6. sorgyalozezredbe építette be, abban reménykedve, hogy a golyó okozta károktól eltekintve, szinte valamennyit tábormokká formálja át; de a császár számításai csupán a halál pusztításait tekintve bizonyultak tökéletesen helyeseknek. Ez a gyakran megtizedelt, mindig változatlan ezred nagy becsületet vívott ki magának a harctereken, és a legundorítóbb hírt szerezte a magánéletben. Tarragona ostrománál az olaszok elvesztették híres kapitányukat, Bianchit, aki a hadjárat alatt fogadott egy társával, hogy megeszi egy spanyol őrszem szívét, amit meg is tett. Ennek a tábori szórakozásnak a meséjét máshol találjuk meg, (Jelenetek a párizsi életből¹⁰¹), ahol a 6. sorgyalozezred életéről sok olyan részletre bukkanunk, amelyek megerősítik mindazt, amit itt mesélnek róla. Noha Bianchi azoknak a testetöltött démonoknak a hercege volt, akiknek ez a hadsereg kettőzött hírnevét köszönhette, mégis lakozott benne bizonyos lovagias becsület, amiért a hadseregben a legszörnyűbb féktelenségeket is elnézik a katonáknak. Néven nevezve a gyermeket, Bianchi kapitányból egy századdal ezelőtt remek betyár lett volna. Néhány nappal Tarragona ostroma előtt a kapitány valamilyen ragyogó cselekedettel tüntette ki magát, amit a marsall meg akart jutalmazni.

---

⁹⁸ *Les Marana (1832)*

⁹⁹ *Suchet (1770-1826)* - Franciaország marsallja, Napóleon spanyolországi hadjárata során, 1811-ben vette be Tarragona városát.

¹⁰⁰ *Pizzo* - ebben a kis calabriai kikötőben végezték ki Murat-t.

¹⁰¹ Ez az utalás helytelen. Bianchi kapitány története másutt jelent meg. (*Jelenetek a katonai életből.*)

Bianchi visszautasított mindent, rangot, pénzt, új kitüntetést, s mindössze azt a kegyet kérte viszonzásul, hogy ő legyen az első, aki Tarragona ostrománál felkúszik a vár fokára. A marsall tudomásul vette a kérést, és megfeledezett ígéretéről; de maga Bianchi emlékeztette rá. A tomboló kapitány elsőnek tűzte ki a vár fokára a francia zászlót, s rögtön utána meghalt: egy szerzetes ölte meg őt.

Erre a történelmi kitérésre azért volt szükség, hogy megmagyarázzam, hogyan hatolt be elsőnek a 6. seregre Tarragonába, s miért fajult el oly gyorsan a rendetlenség - ami elég természetes egy erőszakkal meghódított városban - enyhe fosztogatássá.

Ezek között a vasból való emberek között két kevésbé jelentékeny tiszt szolgált, akik mégis egymásra utalt helyzetüknél fogva elég fontos szerepet játszanak majd történetünkben.

Az első, a katonák ruházatáról gondoskodó kapitány, félig tiszt, félig civil, katonai szóval élve csak azért lépett a hadseregbe, hogy *jó üzletet kössön*. Bátornak vélte magát, elhencegett vele mindenfelé, hogy a 6. seregreben szolgál, oly hetykén viselte bajuszát, mintha kész volna mindent pozdorjává törni, de a bajtársai nem becsülték semmire. A vagyona óvatossá tette. Éppen ezért, két okból is *Habtestkapitány*-nak nevezték el őt. Elsősorban mert mihelyt valahol puskaropogást hallott, nyílsebesen elrepült a puszkagolyók elöl, mintha habból lett volna a teste, aztán meg ez a gúnynev a nőknél aratott sikereire célzott, amit egyébként meg is érdemelt, s amire bárki más büszke lett volna. Montefiore kapitány, a hírneves milánói Montefiore család leszármazottja, akinek azonban az olasz királyság törvényei megtiltották, hogy a nemesi címét viselje, egyike volt a legszebb fiúknak az egész hadseregben. Ez a szépség lehetett egyik titokzatos oka óvatosságának a csaták idején. Egy sebesülés, amely elégteleníthette volna az orrát, átszelte volna homlokát, vagy elszabdalta volna orcáját, szétromcsolta volna az egyik legszebb olasz férfiarcot, amelynek finom vonalait valaha is asszony álmodozva maga elé rajzolta. Arca meglehetősen hasonló ahhoz a típushoz, akitől Girodet¹⁰² *Lázadás Kairóban* nevű festményén, a haldokló fiatal török arcvonásait kölcsönözte, egyike volt azoknak az ábrándos arcoknak, amelyek majdnem mindig léprecsalják a nőket. Montefiore márki öröklött javakkal rendelkezett, s elzálogosította minden jövedelmét bizonyos számú évre, hogy megengedhessen magának olyan olasz kiruccanásokat, amilyenek Párizsban nem volnának elképzelhetők. Milánóban tönkrement egy színház fenntartásán, hogy rátukmáljon a közönségre egy rossz énekesnőt, aki állítása szerint az örülésig szerette őt. Szóval Montefiore kapitány előtt igen kecsegtető jövő állott, amit nem volt bolond eljátszani egy piros szalag¹⁰³ ócska darabkája ellenében. Ha nem is volt bátor ember, legalább bölcs volt, s ebben elődjai is voltak, ha ugyan szabad itt a mi parlamenti nyelvünkön beszélnem. Vajon nem esküdt-e meg II. Fülöp¹⁰⁴ a Saint-Quentin-i csata közben, hogy soha többé nem kíván tűzben lenni, kivéve az inkvizíció máglyatüzét, s vajon Alba hercege nem vallotta-e szintén, hogy a legrosszabb üzlet a világon egy korona önkéntelen cseréje egy ólomgolyó ellenében? Ennélfogva Montefiore Fülöp híve volt úgy is mint márki; Fülöp híve volt úgyis, mint szép fiú; s egyébként olyan mélyelméjű politikus, amilyen II. Fülöp lehetett. Nem törődött gúnynevével és az ezred megvetésével, azt gondolva magában, hogy a bajtársai semmiházik,

---

¹⁰² Girodet (1767-1824) - korában divatos francia festő.

¹⁰³ A piros szalag - amelyet Balzac itt említ, a francia Becsületrend szalagja.

¹⁰⁴ II. Fülöp - spanyol király, V. Károly fia (1556-1598). Vakbuzgó katolikus, az inkvizíció pártfogója. 1557-ben a spanyolok nehéz küzdelem után foglalták el Saint-Quentint. - Alba hercege (1508-1582) - V. Károly és II. Fülöp seregeinek vezére, hírhedt volt a fellázadt Németalföldön véghezvitt kegyetlenségeiről.

akiknek a véleménye nem sokat nyomna a latban, ha véletlenül túlélnek ezt az irtó háborút. Aztán meg a külseje valóságos értékével volt; már látta magát ezredesnek, szükségszerűen kinevezik, akár valamilyen női kegy csodája folytán, akár úgy, hogy ügyesen átváltozik ruházati kapitányból segédtsztté, majd segédtszttből szárnysegéddé valamelyik szivélyes marsall mellett. Neki a dicsőség pusztán öltözködés kérdése volt. Akkor majd egy szép napon egyik vagy másik újság azt fogja írni róla: *az a bátor Montefiore ezredes* stb. Akkorára százezer scudo¹⁰⁵ lesz a jövedelme, elvesz feleségül valamilyen előkelő lányt és senki sem lesz többé, aki kétségbe merné vonni vitézségét vagy ellenőrizné sebeit. Végül volt Montefiore kapitánynak egy barátja, Diard szállásmester személyében, aki a Provence-ban született, Nizza környékén.

Egy barát, akár a fegyházban, akár egy művész padlásszobájában, sok keserűségért tud vigaszt nyújtani. Nos hát Montefioréban és Diard-ban két filozófus veszett el, akik a bűnben való jártasságukkal vigasztalódtak, mint ahogy két művész a siker reményével zsongítja el élete fájdalmait. Mind a ketten a háborút az eredményeiben látták, nem pedig a cselekményeiben, s a halottakat egyszerűen hülyéknek nevezték. A véletlen katonákat csinált belőlük, noha ott lett volna a helyük a kongresszusok zöldposztós asztalai körül. Montefiorét a Ricciók¹⁰⁶ formájára alkotta a természet, Diard-t pedig a diplomaták mintájára. Mind a ketten azzal a lázas, mozgékony, félig nőies szervezettel voltak megáldva, amely egyformán alkalmas a jóra és a rosszra, de amelyből ugyanúgy kitelik - különös véralkatuk szeszélyeit követve - gáztett, mint nemes cselekedet, nagylelkű gesztus, mint alávalóság. Sorsuk minden pillanatban attól a többékevésbé heves kényszertől függ, amelyet szilaj és múló szenvedélyeik idegrendszerükre gyakorolnak. Diard elég jó könyvelő volt, de egyik katona sem bízta volna rá sem a pénztárcáját, sem a végrendeletét, talán az ellenszenv folytán, amit a katonák a bürokraták ellen éreznek. A szállásmesterből nem hiányzott sem a bátorság, sem bizonyos fiatalos nagylelkűség, olyan érzelmek, amelyeket sokan elvesztenek öregedés, fontolgtatás, számítgatás közben. Naponként változó, mint amilyen egy szőke nő szépsége lehet, Diard egyébként hencegő, nagyhangú ember volt, aki mindenféléről összevissza fecsegett. Művésznek mondta magát és, két híres tábornok példáját követve, összeszedte a műalkotásokat, egyedül csak azért - mondta esküdözve - hogy megmentse azokat az utókor számára. Bajtársai nagy zavarban lettek volna, ha igaz ítéletet kellett volna alkotniok róla. Sokan közülük, akik megszokták, hogy szükség esetén a pénztárcájához folyamodjanak, gazdagnak hitték, de Diard kártyás volt, s a kártyások sohasem mondhatnak a magukénak semmit. Kártyás volt, éppúgy mint Montefiore, s valamennyi tiszt játszott velük: mert, a férfiak szégyenére, nem ritkán látunk olyan embereket a zöld asztal körül, akik a játszma végén nem is köszönnek egymásnak és nem becsülik egymást semmire. Montefiore volt az ellenfele Bianchinak a spanyol szív megevésére kötött fogadásban.

Montefiore és Diard, amíg tartott az ostrom, a legutolsó sorokban húzódtak meg, de a város szívében legelől voltak, mihelyt elesett a város. Kézitusa közben adódnak ilyen véletlenek. Csakhogy a két barátnál megszokássá vált ez a tény. Egymást támogatva, bátran behatoltak a szűk és sötét kis utcák labirintusába, hogy ki-ki lebonyolítsa a maga üzleteit: az egyik festett madonnákat, a másik élő madonnákat keresett. Tarragona valamelyik eldugott zugában Diard egy pitvarra lett figyelmes, amely kolostorra vallott, s beugrott a kolostor betört kapuján, hogy

---

¹⁰⁵ *Scudo* - régi olasz pénz, értéke akkoriban kb. öt frank volt.

¹⁰⁶ *Riccio*, David - Stuart Mária skót királynő olasz származású udvaronca. 1566-ban gyilkolták meg a királynő férje és unokabátyja, Henry Stuart Darnley parancsára, aki féltékenyen nézte Riccio befolyásának növekedését.

megfékezze a katonák dühét. Éppen jókor érkezett, mert meggátolt két párizsit abban, hogy belelőjenek Albani¹⁰⁷ egyik festményébe, amely a Szűzet ábrázolta; megvásárolta tőlük a képet a bajusz ellenére, amellyel a két baka katonai fanatizmusból felékesítette a Szűzanyát. Montefiore, ahogy egyedül maradt, felfedezett a kolostorral szemben egy házat, egy posztókereskedő házat, ahonnan egy ráirányított puska lövés dördült el abban a pillanatban, amikor - tetőtől földszintig végimustrálva a házat - hirtelen megállította a tekintetét egy villogó pillantás, amelyet ő hévvel viszonzott: egy kíváncsi fiatal lány nézett le rá, akinek a feje az egyik ablakredőny sarkába húzódott. Az ostrommal bevett Tarragona, a dühtől tajtékozó Tarragona, amelynek minden ablaka tüzet szórt, az erőszakkal letiport Tarragona, szétzilált hajával, félig csupaszon, lángban álló utcáival, amelyek tele voltak megölt vagy gyilkoló francia katonákkal, ugyancsak megért egy pillantást, egy rettenthetetlen spanyol lány pillantását. Olyan volt ez, mint egy felnagyított bikaviadal. Montefiore megfélekedett a fosztogatásról, s egy pillanatig nem hallotta sem a sikolyokat, sem a puska lövéseket, sem az ágyúk bömbölését. Ennek a spanyol nőnek a profiljánál istenien gyönyörűbbet soha nem látott még, ő, Itália legnagyobb nőcsábásza, ő, aki megunta az olasz nőket, minden nőt megunt, s egy elképzelhetetlen nőről álmodott, éppen, mert unta már a nőket. Még meg tud remegni, ő, a kicsapongó, aki eltékozolta vagyonát, hogy megvalósítsa egy elfásult fiatalember ezer örülségét, ezer szenvedélyét - ő, társadalmunk legundokabb szörnyszülőttje. Remek ötlet villant át agyán, alighanem a hazafias kereskedő puska lövése adta hozzá az ihletet: felgyújtja a házat. De egyedül volt egészen, s nem voltak meg hozzá a szükséges eszközei; a csata középpontja a főtéren volt, ahol néhány nyakas spanyol még védekezett. Egyébként is jobb gondolata támadt. Ahogy Diard kijött a kolostorból. Montefiore nem szólt neki semmit felfedezéséről, s ide-oda járt vele a városban. De másnap az olasz kapitányt hivatalosan bekvártélyozták a posztókereskedőhöz. Elképzelhető-e természetesebb lakhely egy ruházati tiszt számára?

A derék spanyol házának földszintjét egy tágas, sötét bolthelyiség alkotta, amelyet kívülről vastag vasrácsok védtek, mint Párizsban a rue des Lombards vén üzleteit. Ebből a bolthelyiségből egy fogadószoba nyílt, amely egy belső udvarról kapta a világítást; szép nagy szoba, festmények, ódon függönyök, antik paraszastalok, egy szegre akasztott tollas kalpag, a gerillák puskái és Bartholo¹⁰⁸ köpenye; minden a középkori hangulatot idézte. Egy konyha is csatlakozott ehhez a közös helyiséghez, ehhez az egyetlen szobához, ahol étkeztek, ahol melegedtek a paraszastál tompa fényénél, cigarettáik füstje mellett halkán beszélgetve, hogy szítsák a szívekben a gyűlöletet a franciák ellen. Ezüst füles-kancsók, értékes edények díszítettek egy régimódi pohárszéket. De a szűkmarkúan szétszórt fény alig csillantotta meg a ragyogó tárgyakat; s mint valami holland iskolából származó festményen, itt minden megbarnult, még az alakok is barna színt öltöttek. A bolthelyiség s a színekben és a patriarkális életben oly gazdag szalon között egy meglehetősen sötét lépcső vezetett fel az üzlethelyiségbe, ahol ugye-sen alkalmazott ablaknyílások lehetővé tették a szövetek megvizsgálását. Majd efölött volt a kereskedő és a felesége hálószobája. Végül a tanonc és a szolgálólány tető alatti manzard-szobái következtek, amelyek kiugrottak az utcára, két támpillérre támaszkodva, ami az egész háznak különös külsőt adott; de az ő szobáikat a kereskedő és a felesége foglalta el, akik a maguk szobáját a tisztnek engedték át, alighanem azért, hogy ezzel elkerüljenek minden vitát.

Montefiore spanyolnak mondta magát, akit Napóleon üldözött, s aki akarata ellenére szolgálja a császárt. Ezek a fél-hazugságok megtették azt a kellő hatást, amit várt tőlük. Meghívták a

---

¹⁰⁷ *Albani*, Francesco (1578-1660) - olasz festő.

¹⁰⁸ Célzás Rossini *Szevillai borbély* című vígoperájára, amelyben doktor Bartholo, az idős orvos féltékenyen örzi az udvarlókától Rosinát, fiatal gyámleányát és kiszemelt menyasszonyát.

családi asztalhoz, hogy együtt étkezzék velük, ahogy azt a neve, a származása és a rangja megkívánta. Montefiore tudta, mi okból akarta kivívni magának a kereskedő jóindulatát; úgy szimatolt madonnája után, mint ahogyan a mesebeli emberevő óriás szaglászta Hüvelyk Matyi és testvérei friss húsának illatát. De minden bizalom ellenére, amit a posztókereskedőben keltenie sikerült, az öreg titokban tartotta előtte azt a madonnát; és nemcsak, hogy a kapitány semmilyen nyomára nem bukkant a fiatal lánynak az első napok alatt, amelyeket a becsületes spanyol fedele alatt töltött, hanem semmiféle zajt sem hallott és a legkisebb útbaigazító jelre sem akadt, amely elárulta volna a lány jelenlétét ebben az ódon lakásban. Pedig minden olyan kísértetiesen visszhangzott a csaknem teljesen fából épült vén építmény deszkapadlói között, hogy Montefiore az éjszaka első óráinak csendjében remélte, rájön, hol rejtőzködik a fiatal ismeretlen lány. Azt képzelte magában, hogy az egyetlen lánya ennek az öreg házaspárnak, biztosra vette, hogy szobafogságban tartják fenn a manzárd-szobákban, ahová ők maguk is felvonultak a megszállás idejére. De semmilyen jel nem árulta el ennek az értékes kincsnek a rejtékhelyét. A tiszt odatapasztotta arcát az ólomágakkal keretezett ferde kis négyszögekre, melyek a belső udvarra néztek, erre a falaktól körülvevett fekete lyukra; de nem vett észre semmilyen fényt, kivéve azt, amelyet azoknak a szobáknak az ablakai vetettek a falra, ahol az öregek éltek, jártak-keltek, köhögtek, fecsegték. Még az árnyéka sem látszott a fiatal lánynak. Montefiore túl ravasz volt ahhoz, hogy szenvedélye jövőjét kockáztatva éjnek idején átkutassa a házat, vagy halkán kopogtasson minden egyes ajtón. Ha ez a lángoló hazafi, aki bizonyára gyanakvó, mint amilyennek minden spanyol apának és posztókereskedőnek lennie kell, felfedezné őt, az egyenlő volna a biztos halállal. Így hát a kapitány elhatározta, hogy türelemmel vár tovább, minden reményét az időbe és az emberek tökéletlenségébe helyezve, akik közül még a gazemberek is, hát még a becsületes emberek, mindig megfelelnek valamilyen óvatosságról. Másnap felfedezte, hol alszik a szolgálólány, miután meglátott a konyhában egy függőágyszerű alkotmányt. Ami a tanoncot illeti, ő a bolthelyiség pultján aludt. Ezen a második napon, vacsora közben Montefiore addig átkozta Napóleont, míg végül is sikerült elhessegetnie vendéglátó gazdájának gondterhes homlokáról a ráncokat. Olyan volt ez az öreg spanyol, olyan komor, feketearcú, mint azok, akiket valamikor a hegedűk nyakába véstek; felesége öreg arcának ráncai között pedig újra felcsillant a gyűlölet vidám mosolya. A lámpa és a parazsastál visszaverődő fényei fantasztikus világítást adtak ennek a nemes teremnek. A háziasszony cigarettával kínálta vendégét, aki szinte honfitársának számított. E pillanatban Montefiore szoknyasuhogást hallott, és ugyanakkor feldőlt egy szék az egyik faliszőnyeg mögött.

- Jaj - mondta az asszony elsápadva. - Szentek, ti mindnyájan, segítsetek nekünk! Csak ne történt volna semmi baj.

- Van hát itt valaki önöknél? - kérdezte az olasz az izgalom legkisebb jele nélkül.

A posztókereskedő elkáromkodta magát, szidta a lányokat. Az asszony rémületében felnyitott egy titkos ajtót, s félholtan kivonszolta az olasz madonnáját, akire az elbűvölt szerelmes férfi mintha ügyet sem vetett volna. Csupán, hogy minden átlátszó színlelést elkerüljön, ránézett a fiatal lányra, házigazdája felé fordult és megkérdezte tőle anyanyelvén:

- Ez itt az ön lánya, uram?

Perez da Lagounia, így hívták a kereskedőt, élénk üzleti összeköttetésben állott Genovával, Firenzével, Livornóval, tudott hát olaszul, s ugyanazon a nyelven felelt:

- Nem. Ha az én lányom volna, nem lettem volna ennyire óvatos. Ezt a gyereket ránk bízták, s pusztuljak el inkább, semhogy a legkisebb baj érje őt. De hogyan adjak észet egy tizennyolc éves lánynak?!

- Nagyon szép teremtés - mondta hidegen Montefiore, aki nem is nézett többé a fiatal lányra.

- Az anyja szépsége meglehetősen híres volt - felelte a kereskedő.

És tovább dohányoztak, szemmeltartva egymást. Noha Montefiore keményen megfogadta, hogy a legröpkébb pillantással sem kompromittálja látszólagos hűvösségét, mégis, mihelyt Perez elfordította fejét, hogy köpjön egyet, megengedte magának, hogy lopva egy pillantást vessen a lányra, s két tüzesen csillogó szemmel találkozott. S ekkor azzal a látnoki képességgel, amely a kéjencnek, ugyanúgy, mint a szobrásznak, megadja a végzetes hatalmat, hogy egyetlen pillantással úgyszólván levetkőztessen egy nőt, hogy gyors és elmés következtetések útján maga elé varázsolja formáit, Montefiore olyan remekművet látott, amely megköveteli a szerelem minden gyönyörét. Fehér arc volt, amelyre Spanyolország ege enyhén barna árnyalatot vetett, ami kifejezésének angyali nyugalomához valamilyen tüzes büszkeséget adott, az áttetsző arcbőr alá belopakodott fényt, talán a tiszta mór vér érdemképpen, amely felélénkítette és megszínésítette. Feje tetejére felpúpozott haja aláhullott és körülölelte fekete fényével a két áttetsző kis fület, megrajzolva a halványkékes nyak körvonalait. Ezek a buján leomló hajfürtök kiemelték az égő szemeket és a szépen ívelt száj piros ajkát. A díszes spanyol szoknya remekül kidomborította a fűzfavesszőként könnyen meghajlítható derék vonalát. Ez nem volt Itália Szüze, ez Spanyolország Szüze volt, Murilloé¹⁰⁹, az egyetlen művészé, aki elég merész volt ahhoz, hogy Krisztus megfogamzásától érzett mámoros boldogságában fesse le őt - a legvakmerőbb, legforróbb festő lázas képzelete. Három dolog egyesült ebben a lányban, melyek közül egy is elegendő, hogy istennővé avasson egy nőt: a tenger fenekén nyugvó gyöngy tisztasága, a spanyol szent Teréz magasztos lelkesültsége, s az öntudatra még nem ébredt érzéki gyönyör. Megjelenése magán hordta a talizmán minden erényét. Montefiore már nem látott maga körül semmi vénséget: a fiatal lány mindent megfiatalított. Amilyen elragadó volt a látvány, olyan rövid ideig tartott. Az ismeretlent visszavezették rejtélyes szobájába, ahova a szolgálólány immár leplezetlenül vitte be a gyertyatartót és az ételt.

- Jól teszik, hogy elrejtik a lányt - mondta Montefiore olaszul. - Nyugodtak lehetnek, megőrööm a titkukat. Az ördögbe is! Olyan tábornokaink vannak, akik képesek őt katonai erővel elcipelteni.

Montefiore mámoros lelkesültségében már arra is gondolt, hogy feleségül veszi az ismeretlen lányt. Ekkor bizonyos felvilágosításokat kért a gazdájától. Perez szívesen elmesélte neki a kalandot, amelynek gyámleányát köszönhette; az óvatos spanyol kötelességének érezte, hogy bizalmába avassa vendégét, amire egyrészt a Montefiore család hírneve kötelezte őt, amelyről annyit hallott beszélni Olaszországban, másrészt meg akarta mutatni, milyen erősek azok a gátak, amelyek a fiatal lányt a csábítástól megóvják. Noha a jó öreg a pátriárkák bizonyos ékesszólásával rendelkezett, harmóniában erkölcsével és összhangban azzal a puskalövessel, amit Montefioréra leadott, mégis nyerni fog az előadása, ha összefogom kissé.

Abban a pillanatban, amikor a francia forradalom megváltoztatta az erkölcsait azoknak az országoknak, amelyek színpadul szolgáltak harcainak, Tarragonába érkezett egy örömlány, akit kiűztek Velencéből, Velence elbukása folytán. Ennek a teremtésnek az élete regényes kalandok és különös viszontagságok szövevénye volt. Többször történt meg vele, mint bármelyik más nővel, aki ehhez a társadalmon kívüli osztályhoz tartozott, hogy hála egy nagy úr szeszélyének, akit megfogott rendkívüli szépsége, bizonyos ideig fürdött az aranyban, ékszerekben, s a gazdagság ezer gyönyörűsége vette körül. Virágok, hintók, apródok, komornák, paloták, festmények, fennhézás, utazások, - ahogy azt II. Katalin csinálta; szóval egy

---

¹⁰⁹ *Murillo*, Esteban (1618-1682) - híres spanyol festő, aki gyönyörű Madonnákat alkotott.

szeszélyében teljhatalmú királynő élete, akinek néha a képzeletét is túlhaladták a neki engedelmeskedők. Majd anélkül, hogy erre ő, vagy bárki más, akár tudós, akár fizikus, akár kémikus magyarázatot tudott volna adni, minden aranya elpárolgott, s visszazuhant az utcára, szegényen, megfosztva mindentől, nem őrizve meg mást, csupán mindenható szépségét, egyébként nem törődve sem múlttal, sem jelennel és nem aggódva a jövőjéért sem. Valamilyik szegény, kártyás tiszt taszította nyomorba és tartotta fogva nyomorában, s ő imádta kedvese bajuszát és úgy ragaszkodott hozzá, mint kutya a gazdájához, csupán a gondjait osztotta meg ennek a katonai életnek, amelyért vigasztalást nyújtott; egyébként minden jó volt neki, éppolyan vidáman aludt egy padlástető alatt, mint a legfényűzőbb ágyfüggönyök selyme mögött. Mint olasz nő és spanyol nő is egyben, a legpontosabban betartotta a vallásos szertartásokat, s nem egyszer mondta szerelmesének: „Majd visszajössz holnap, ma Istené vagyok.” De ez az arannyal és parfümmel átitatott mocsok, ez a nemtörődomség minden iránt, ezek a vad szenvedélyek, ez a vallásos hit a szívben, mint egy sárba vetett gyémánt, ez a kórházban meginduló és véget érő élet, ezek a lélekbe és az egész életbe átvitt játékos-esélyek, végül ez az alkémia, ahol a bűn szítja az olvasztókemence tüzét, amelyben a legszebb vagyok sorra elolvadtak, cseppfolyóssá váltak, s eltűnt az ősök minden aranya és a nagy nevek becsülete, mindez egy különleges szellemből fakadt, amely híven öröklődött anyáról leányra a középkor óta. Egy asszony volt e szellem megteremtője, úgy hívták, *La Marana*. Tisztán nőkből álló családjában, mégpedig a XIII. század óta, egy apa fogalma, személye, neve, halalma teljesen ismeretlen valami volt. A Marana név azt jelentette számára, amit a *Stuart*¹¹⁰ név méltósága a híres skót királyi fajnak jelentett, egy becsületbeli név, amely a családnevet helyettesíti a családnak hűbérül átadott feladat állandó öröklése által.

Annak idején Franciaországban, Spanyolországban és Olaszországban, amikor a XIV. századtól a XV. századig a három országnak közös érdekei voltak, amelyek összekapcsolták vagy elkülönítették őket egy folytonos háború által, a *Marana* szó, a legtágabb értelemben véve, örömlányt jelentett. Ebben a korban az ilyenfajta nők a társadalomban bizonyos ranggal bírtak, amely ma teljesen elképzelhetetlen. Franciaországban Ninon de Lenclos¹¹¹ és Marion Delorme játszották egyedül az Imperiák, a Catalinák, a Marának szerepét, akik az előző századokban összegyűjtötték maguknál a csuhát, a talárt és a tört. Egyik Imperia fellángoló büntudatában Rómában valahol templomot épített, mint ahogy Rhodope valamikor piramist emelt Egyiptomban. Ez a Marana név, amelyet eleinte megbélyegzésként róttak erre a különös családra, melyről itt beszélünk, végül is az övé lett és megnemesítette benne a bűnt annak elvitathatatlan ősisége által. Nos, hát egy szép napon a XIX. századbeli Marana, a bőség vagy a nyomor egyik napján, nem tudom, ez a kérdés titok maradt közte és Isten között, de annyi bizonyos, hogy a vallásos áhítat és a melankólia egyik napján történt, ez a nő arra ébredt, hogy a két lába mocsárban van, a feje pedig a mennyekben. Ekkor megátkozta a vért az ereiben, átkozta önmagát, reszketett, hogy egy lánya szülessen, és megesküdtött, ahogyan az ilyenfajta nők esküdni szoktak, becsületesen, a legtisztább becsülettel, a legkeményebb akarattal, ami csak létezik a földön, megesküdtött az oltár előtt az oltárban való hittel, hogy erényes teremtést nevel a lányából, szentet formál belőle, hogy a szerelmi bűnök és a bukott nők hosszú soro-

---

¹¹⁰ *A Stuart-név méltósága* - a skót királyok a Fizzalan családból származtak, s eredetileg, mint a skót trón örökösei, majordomusai (stewart, stuart) címet viselték.

¹¹¹ *Ninon de Lenclos* (1620-1705) - francia kurtizán, Richelieu bíboros és több más híres ember kedvese. *Marion Delorme* (1611-1650) - kurtizán, szalonjában a legnevesebb művészek és politikusok találkoztak. *Imperia* (1455-1511) - római kurtizán, híres szépség. *Rhodope* - görög kurtizán. Fürdés közben egy sas felkapta a saruját, és az egyiptomi király térdére ejtette. A király felkutatta a saru tulajdonosát és feleségül vette.

zata végén egy angyalt adjon a mennyországnak mindannyiukért. Miután megtette fogadalmát, megszólalt benne a Marana vér, s a kurtizán újra belevetette magát kalandos életébe, szívében egy új gondolattal. Végül is szerelemre lobbant a prostituáltak heves szerelmével valaki iránt, akit úgy szeretett, mint ahogyan Henriette Wilson lord Ponsomby¹¹², ahogyan Dupuis kiasszony Bolingbroke-t, ahogyan Pescaire márkiné a férjét szerette; de nem, nem is szerette, hanem imádta azt a szőkehajú férfit, aki félig olyan volt, mint egy asszony, s akinek olyan erényeket tulajdonított, amilyenekkel nem bírt, hogy minden bűnt egyedül magára vehessen. Majd ettől a gyenge férfitől, ebből az esztelen házasságból, ebből a nászból, amelyet sem Isten, sem ember sohasem áld meg, amelyet a boldogságnak kellene igazolnia, de amelyet sohasem ment fel a boldogság, s amelyről egykor pirulva beszélnek az arcátlanok, egy lánya született Maranának, egy lánya, akit meg kellett mentenie, egy lánya, akinek szép életet kívánt és különösen szemérmes, ami belőle hiányzott. Ekkor, akár boldogan vagy nyomorultul, akár bőségben vagy szegénységben élt, szívét egy tiszta érzés töltötte el, valamennyi emberi érzés közül a legszebb, mert a legönzetlenebb. A szerelemnek még megvan a maga önzése, az anyai szeretetnek már nincs. A Marana olyan anya volt, mint amilyen anya nem volt senki más; mert örökös fuldoklásában az anyaság az üdvöt jelentő mentődeszka tudott számára lenni. Nem érte többet a késői bűnbánatnál, ha szentül teljesíti földi hivatása egy részét, egy angyallal többet küldve fel a mennyországba? Nem volt-e ez az egyetlen tiszta imádság, amellyel joga volt Isten elé járulnia? Következőleg, amikor ez a lány, ez a Maria-Juana-Pepita megszületett (a szentek történetének összes szentjeit szerette volna védőszentekül adni neki), szóval, amikor engedélyezték neki ezt a csöpp teremtést, olyan nagy véleménye volt az anyai méltóságról, hogy könyörgött a Bűnhöz, szavazzon meg neki fegyverszünetet. Erkölcössé vált és magányos életet élt. Vége a dáridóknak, vége az éjszakáknak, vége a szerelmeknek. Minden vagyona, minden öröme lánya törekeny bölcsőjében rejtett. Ennek a gyerekhangnak a muzsikája oázist teremtett neki élete forró homokjában. Ez az érzés semmiben sem mérhető semmilyen más érzéshez. Nem foglalta-e magába az összes emberi érzéseket és az összes mennyei reménységeket? Marana nem akarta beszennyezni a lányát semmilyen más mocsokkal, mint amelyet születésének eredendő bűne jelentett, s megpróbálta ezt a bűnt társadalmi erények keresztvizébe megfürdetni; apai vagyont és apai nevet követelt hát a lánya számára a fiatal apától, így hát ez a lány nem volt többé egy Juana Marana, hanem Juana de Mancini volt. Majd amikor hét évig tartó öröm és csókok, mámor és boldogság után szegény Maranának meg kellett magát fosztania ettől a bálványtól, hogy ne kelljen neki is az öröklött szegénységébe hajtania a fejét, ennek az anyának volt ereje hozzá, hogy lemondjon a gyerekéről a gyerek érdekében, s irtózatossá szenvedéssel egy másik anyát keresett neki, anyát és családot, követendő erkölcsöket, utánczandó szent példákat. Egy anya lemondása szörnyűsége vagy magasztos cselekedet. Itt magasztos volt.

Tarragonában véletlen szerencse folytán találkozott a Lagounia-házaspárral olyan körülmények között, hogy meggyőződhetett a spanyol férfi tisztességéről és felesége nagy erényességéről. Úgy érkezett számukra, mint egy mentőangyal. A kereskedő vagyona és becsülete pillanatnyilag veszélyben forgott, azonnali és titkos segítségre volt szüksége. Marana átadta neki azt a pénzösszeget, amely Juana hozománya volt, nem kérve tőle sem elismervényt, sem kamatot. Az ő igazságszolgáltatásában egy egység a szív dolga volt, a töré, az védte a gyengék igazságát, és Isten, mint legfelsőbb bíró. Miután megvallotta doña Lagouniának

---

¹¹² *Ponsomby*, Georges (1755-1817) - ír államférfi és miniszter, Anglia és Írország egyesítésének heves ellenzője. *Bolingbroke*, lord Henry Saint-John (1678-1751) - angol államférfi. Ellenségei elől Franciaországban keresett menedéket. *Pescaire márkinő*, lánynevén Vittoria Colonna, maga is költő. Verseit áthatja a szerelem korán elhunyt férje iránt. Michelangelo hozzá írta szerelmes szonettjeit.

helyzete nehézségét, leányát és vagyonát az ősi spanyol becsületre bízta, amelynek levegője ott honolt tisztán és csorbítatlanul ebben a vén házban. Doña Lagouniának nem volt gyermeke, végtelenül boldog volt, hogy fogadott lánya van, akinek a nevelésére felügyelhet. A kurtizán azzal a jó érzéssel búcsúzott kedves Juanájától, hogy sikerült biztosítania jövőjét és sikerült számára anyát találnia, egy olyan anyát, aki egy Mancinit formál belőle, nem pedig egy Maranát. Ahogy elhagyta a kereskedő egyszerű és szerény házát, ahol elevenen éltek a család polgári erényei, ahol a levegő szinte lehelte a vallásosságot, az érzelmek tisztaságát és a becsületet, a szegény örömlány, a gyermekétől megfosztott anya el bírta viselni fájdalmait, maga előtt látva Juanát, mint szűzlányt, mint feleséget és anyát, mint boldog anyát egy egész hosszú életen át. A kurtizán a ház küszöbére egy olyan könnyet hullatott, amit gyűjtenek az angyalok. E gyászos és reményteljes nap után Marana, leküzdhetetlen előérzetektől üzve, három alkalommal tért vissza, hogy viszontlássza leányát. Első ízben Juana veszélyes betegségbe esett. „Tudtam” - mondta Marana megérkezésekor Pereznek. Álmában távolról megpillantotta a haldokló Juanát. Szolgált, ápolta, virrasztott mellette. Majd egyik reggelen, miközben gyógyuló kislánya aludt, megcsókolta a homlokát és elment anélkül, hogy elárulta volna magát. Az anya elkergette a kurtizánt. Másodszor Marana eljött a templomba Juana de Mancini első áldozásakor. Egyszerű, sötét ruhájában, egy pillér árnyékába húzódva a száműzött anya felismerte önmagát lányában, aki ugyanolyan volt, amilyen ő volt valamikor, mennyei arcú angyal, tiszta, mint a frissen esett reggeli hó az Alpeseken. Még az anyaságában is szajha lévén, Marana a lelke mélyén minden szerelménél erősebb féltékenységet érzett, s kirohant a templomból, miután képtelen volt tovább ellenállni a vágyának, hogy megölje doña Lagouniát, akit ott látott állni ragyogó arccal, túlságosan beleélve magát anyaszerepébe. Végül Milánóban találkozott utoljára az anya és a lánya, ahol a kereskedő és felesége üzleti ügyben járt. Marana végigvonult a korzón teljes királynői fényében. Megjelent a lánya előtt villámszerű gyorsasággal, de Juana nem ismerte fel őt. Szörnyűséges gyötrelme! Ez a csókokkal elhalmozott Marana egyetlen csókra vágyott csupán, amelyért eladta volna mind a többi, egy leány friss és vidám csókjára, amelyet az anyjának ad, az anyjának, akit tisztel, az anyjának, aki minden házias erénnyel ékes. Az élő Juana meghalt az ő számára! Egy gondolat élénkítette fel a kurtizánt, akihez éppen ekkor így szólt Lina herceg: „Mi van veled, szerelmem?” Felséges gondolat! Juana immár meg van mentve. Talán a legegyszerűbb asszony lesz belőle, de nem egy gyalázatos ringyó, akinek minden férfi azt mondhatja: „Mi van veled, szerelmem?” El kell ismerni, hogy a kereskedő és a felesége eleget tettek kötelességüknek, a legszigorúbb tökéletességgel. Juana vagyona, amely az ő vagyonuk lett, megtízszereződött! Perez de Lagounia a környék leggazdagabb kereskedője, szinte babonás hittel tekintett a fiatal lányra. Miután megmentette cégüket a szégyenletes tönktől, ennek a mennyei teremtnak a jelenléte nem virágoztatta-e fel azt szédületesen? A felesége, ez az aranylelkű asszony, aki tele volt gyengéd tapintattal, vallásos gyermeket nevelt belőle, ugyanolyan tisztát, amilyen szépet. Juana éppen úgy a felesége lehetett egy előkelő úrnak, mint egy gazdag kereskedőnek, egyetlen olyan erény sem hiányzott belőle, amelyet ezek a fényes sorsok megkívánnak az asszonyoktól. A közbejött események nélkül Perez, aki arról álmódott, hogy Madridba költözik, egy spanyol mágnáshoz adta volna Juanát.

- Nem tudom, hol tartózkodik e pillanatban Marana - mondta Perez előadása befejezéseként - de bárhol van is a világon, ha megtudja, hogy az önök csapatai megszállták a mi vidékünket és megostromolták Tarragonát, már bizonyára útban van felénk, hogy örködjék a lánya fölött.

Ez az elbeszélés megváltoztatta az olasz kapitány elhatározásait; már nem kívánta, hogy Juana de Manciniből Montefiore márkiné legyen. Ráismert a Marana vérré abból a pillantásból, amelyet a fiatal lány az ablakfüggönyön át váltott vele, abból az imént alkalmazott ravaszágból, amellyel igyekezett magára terelni a figyelmét, az utolsó rávetett tekintetből. Ez a züllött

ember erkölcsös feleséget kívánt magának. A kaland tele volt veszélyekkel, de az ilyenfajta veszélyek a leggyávább embert sem riasztják vissza, mert élénkítik a szerelmet és annak gyönyöreit. A pulton alvó tanonc, a konyha függőágyában fekvő szolgálólány, Perez és a felesége, akik bizonyára a vén emberek könnyű álmával alusznak, ez a visszhangzó ház, a legéberebb felügyelet napközben, mindez akadály volt, mindez képtelenné tette ezt a szerelmet. De ennyi képtelenséggel szemben Montefiore javára szolgált a Marana-vér, mely e kíváncsi olasz nő szívében dobogott, aki erkölceit tekintve spanyol volt, aki szűz volt valójában, s alig várta hogy szerethessen. A szerelmi szenvedély, a lány és Montefiore, mindhárman tudtak dacolni az egész világgal.

Montefiore, aki egyformán hajtott mind a szerencsés emberek ösztöne, mind pedig valamilyen ködös remény, amelyre nincs magyarázat s amelyet csodálatos igazsággal előérzetnek szokás nevezni - Montefiore az éjszaka első óráit ablakfélfájának támaszkodva töltötte el, s azzal foglalkozott, hogy maga alá bámult, a búvóhely elképzelt helye felé, ahová a házaspár eldugta vénségük szerelmét és örömét. A félelemtelen levő üzlethelyiség választotta el egymástól a fiatalokat. A kapitány tehát nem folyamodhatott azokhoz a kis jeltadó zajokhoz, amelyekkel szerelmi műnyelven beszélgetnek egymással az egymás fölött lakó szerelmesek az őket elválasztó mennyezeten át hasonló alkalmakkor. De a véletlen segítségére jött, vagy talán maga a fiatal lány. Abban a pillanatban, ahogy nekitámaszkodott az ablakfélfájának, az udvar fekete falán egy fényfoltot látott, amelynek közepén Juana árnyéka rajzolódott ki; karjának megismételt mozdulatai, egész testtartása elárulták, hogy fészülködik, éjszakára kifésüli a haját.

- Vajon egyedül van-e? - töprengett magában Montefiore. - Ráköthetek-e veszély nélkül egy madzagra néhány garással súlyosbított levelet, hogy kopogtassak vele azon a kerek kis ablakon, amely bizonyára megvilágítja fülkáját?

Már írta is a levélkéjét, valódi katona-levelet, a családja által Elba szigetére deportált katona levelét, a rangjától megfosztott márkí, a valamikor előkelő ember levelét, aki most ruházati kapitány. Majd madzagot sodort mindabból, ami madzagnak való, rákötötte a garasokkal súlyosbított levélkét és a legmélysegebb csendben leeresztette a kerek fényfolt közepéig.

„A falra vetődő árnyékok majd elárulják nekem, vajon az anyja vagy a szolgálólány van-e vele, s amennyiben nincs egyedül - gondolta magában - gyorsan visszarántom a madzagomat.”

De amikor sok kínos próbálkozás után - mely kínok ugyancsak érthetők -, a pénzdarabok megkopogtatták az ablaküveget, csupán egyetlen alak, Juana karcsú felsőteste mozgott a fal fényfoltjában. A fiatal lány óvatos kézzel kinyitotta az ablakot, megpillantotta a levélkét, magához vette, és az ablakban állva, elolvasta. Montefiore, aki megnevezte magát, találkát kért tőle; a régi regények stílusában felajánlotta Juana de Mancininek a szívét és a kezét. Gyalázatos és közönséges fogás, de sikere mindig biztos! Vajon Juana korában a lélek nemessége nem növeli-e a kor veszélyeit? Egyik mai költőnk azt mondta szellemesen: a nő csak akkor bukik el, amikor erős. A szerető színleg akkor kételkedik a szerelemben, amit a szerelmesében kelt, amikor az a legjobban szereti őt; bizalmában és büszkeségében egy fiatal lány szeretne meghozandó áldozatokat kieszelni, s nem ismeri eléggé sem a világot, sem az embereket ahhoz, hogy nyugodt maradjon felkavart szenvedélyei közepette, s hogy megvetésével sújtson egy férfit, aki képes elfogadni egy életet egy csalárd szemrehányás levelezésképpen.

A társadalom fennkölt megalkotása óta a fiatal lány azok között a szörnyű szenvedések között vergődik, amelyeket egyformán okoznak neki az óvatos erény számításai vagy az elkövetett hiba szerencsétlen következményei. Gyakran elveszti a szerelmet, látszólag a leggyönyörűbbet, az első szerelmét, ha ellenáll; elveszti a házasságot, ha nem eléggé óvatos. Egyetlen

pillantást vetve Párizs társadalmi életének viszontagságaira, lehetetlen kétségbevonni a vallás szükségességét annak a tudatában, hogy esténként nem túl nagy az elcsábított lányok száma. Ámde Párizs a negyvennyolcadik szélességi fok alatt fekszik, Tarragona pedig a negyvenegyedik alatt. A klímabeli különbségek régi problémája még mindig hasznára van az elbeszélőknek, hogy igazolják vele a szerelem gyors megoldásait és esztelenségeit, vagy annak ellenállásait.

Montefiore szeme rátapadt a fényfolt közepére rajzolódó, elegáns fekete profilra. Nem láthatták egymást sem ő, sem Juana, egy bosszantóan elhelyezett szerencsétlen párkánydíz megfosztotta őket a néma levelezés előnyeitől, amely könnyen létrejön két szerelmes ember között, ha kihajolnak az ablakukon, így hát a kapitány lelke és figyelme ott csüngött a fénykörön, ahol talán tudtán kívül a fiatal lány ártatlanul elárulja a gondolatait mozdulataival, amelyek elkerülnék figyelmét. De nem. Juana különös mozdulatai szemernyi reményre sem jogosították fel Montefiorét. Juana azzal szórakozott, hogy darabokra vagdossa a levelét. Az erény, az erkölcs gyakran utánozza bizalmatlanságában azokat az óvatossági rendszabályokat, amelyeket a féltékenység sugall a komédia Bartholójának. Juana tinta, toll és papír nélkül, ollója segítségével felelt. Rövidesen visszakötötte a madzagra a levelet, a kapitány felhúzta magához, felbontotta, lámpájához vitte és elolvasta a kivágott betűket: *Jöjjön!*

„Menni! - gondolta magában. - Könnyű azt mondani! És a méreg, a puska, a tör, amit Perez tartogat számomra! És a tanonc, aki éppen csak hogy aludt a pulton! És a szolgálólány a függőágyban! És ez a vén ház, amely éppen olyan zengzetes, mint az operai basszusok, s ahol hallom az Öreg Perez horkolását. Menni? Talán nincs már a lánynak vesztenivalója?”

Kegyetlen észrevétel! Csak a züllött emberek képesek ilyen logikára, s ők tudnak csak odaadásért elítélni egy nőt. A férfi találta ki a Sátánt és Lovelace-t¹¹³. De a szűzlány egy angyal, akinek nem tud mást adni, csupán a bűneit; olyan nagy, olyan szép, hogy nem tudja őt nagyobbá, sem szebbé tenni: nem adatott meg neki, csak az a végzetes hatalom, hogy beszenyezze, magával rántsa őt a maga mocskos életébe. Montefiore megvárta az éjszaka legaltatóbb óráját, majd észrevételei ellenére megindult lefelé, cipő nélkül persze, pisztolyaival felfegyverkezve, lépésenként megállt, hogy hallgatózzék a csendben, két kezét maga elé tartotta, kitapogatta a lépcsőfokokat, szinte látott a sötétben, s minden pillanatban készen volt arra, hogy a legcsekélyebb baj esetén visszaszökik a szobájába. Az olasz magára öltötte legszebb uniformisát, belocsolta parfümmel fekete haját, s megadta magának azt a különleges ragyogást, amit az öltözet és a gondozott külső kölcsönöz a természetes szépségnek; hasonló esetben a legtöbb férfi épp annyira nő, mint maguk a nők. Montefiore minden baj nélkül érkezett annak a fülkének a titkos ajtajához, ahova a leányt elhelyezték; ügyes rejtekhely volt a ház egyik sarkában, kiszélesítve a szeszélyes beugrók egyike által, amelyek elég gyakoriak olyan helyeken, ahol az emberek kénytelenek a háztelkek drágasága folytán házaikat szorosán összetapasztani. Ez a fülke kizárólag Juanáé volt, aki napközben ott tartózkodott mindig, távol minden szemtől. Mindaddig fogadott anyja mellett hált; de a padlásszobák kicsinysége, ahol az öreg házaspár meghúzta magát, nem engedte meg nekik, hogy magukkal vigyék védencüket. Így hát doña Lagounia a titkos ajtó őrizetére és kulcsára s a leghatásosabb vallásos érzületek védelmére bízta a fiatal lányt, mert ezek az érzületek babonás hitté váltak benne, és a maga természetes büszkesége, érzékeny szemérmessége oltalmába helyezte őt, amely tulajdonságok kivételes teremtéssé avatták a női nemben a fiatal Mancini lányt: a legmeghatóbb erényei voltak, s ugyanakkor a legrajongóbb lelkesedései; szükség is volt erre a szerénységre,

---

¹¹³ *Lovelace* - Richardson *Clarisse Harlowe* című regényének egyik főalakja, a feslett erkölcsű, velejéig romlott ember típusa, aki semmi aljasságtól nem riad vissza.

ennek az egyhangú életnek a szent tisztaságára, hogy az megnyugtassa és lehűtse a Marának szertelenül lángoló vérét, amely ott dobogott a szívében, s amelyet nevelő anyja a démon kísértéseinek nevezett. Az ajtó hasadékán át a padlóra vetődő vékony fénycsík megmutatta Montefiorénak, hogy hova kell mennie, kapirgált az ajtón, s Juana kinyitotta. Montefiore vadul dobogó szívvel lépett a szobába, s a világtól elzárt teremtség arcáról naiv kíváncsiságot, bizonyos őszinte csodálatot olvasott le, mindenekelőtt pedig azt, hogy egyáltalában nincs tudatában annak a veszélynek, amely fenyegeti. A kapitányt egy pillanatra megdöbbenetette a szeme elé táruló kép magasztossága.

A falakon ibolyákkal telehintett szürke alapszínű kárpit; egy kis ébenfa-szekrény, egy antik tükör, egy hímzéssel letakart s ugyancsak ébenfából készült hatalmas, vén karosszék; majd egy csavaroslábú asztal; szép szőnyeg a padlón; az asztal mellett egy szék: ime minden. De az asztalon virágok és egy hímzett kézimunka; de a szoba mélyén egy keskeny kis ágy, amelyen Juana álmodozni szokott; az ágy fölött három kép; az ágy fejénél egy kereszt szenteltvíz-tartóval, egy arany betűkkel írt és bekeretezett imádság. A virágok könnyű illatot leheltek, a gyertyák enyhe fényt árasztottak; minden nyugalmas, tiszta és áldott volt. Juana ábrándos gondolatai, de különösen maga Juana, átadták varázsukat a tárgyakkal, amelyekben szemlátómást ott ragyogott a lelke: gyöngy a maga gyöngyházkagylójában. Juana, fehér ruhájában, csupán a szépsége által szép, elhagyva rózsafüzérét, hogy hívja a szerelmet, még magában Montefioréban is tiszteletet keltett volna, ha a csend, ha az éjszaka, ha Juana nem lett volna olyan szerelmes, ha a kis fehér ágy nem mutatta volna félig kibontott paplanait és fejpárnáját, ezer kusza vágy bizalmasát. Montefiore hosszasan állt egy helyben, valamilyen ismeretlen boldogságtól mámorosan; talán a Sátán boldogsága volt ez, amikor a mennyországot övező felhők résén át megpillantja az eget.

- Mihelyt megláttam önt - mondta tiszta toszkán nyelven és olaszosan dallamos hangon -, már szerettem is. Lelkem és életem az öné volt rögtön, s mindörökre az öné marad, ha úgy akarja.

Juana elbűvölve szíttá magába e szavak muzsikáját, amelyet a szerelem nyelvezete gyönyörűvé varázsolt.

- Szegény kicsikém, hogyan bírt megmaradni ilyen sokáig ebben a sötét házban anélkül, hogy elpusztuljon. Ön, aki arra született, hogy uralkodjék a társadalmi életben, hogy egy hercegi palotában lakjon, hogy ünneplések közepette éljen, hogy érezze mindazt az örömet, amit maga kelt életre, hogy minden a lába előtt heverjen, hogy a legpompásabb gazdagságot is elhomályosítva szépsége pompájával, aminél nincsen nagyobb gazdagság a világon, ön itt élt magányosan, ezzel a két kereskedővel!

Önző kérdés. Montefiore azt akarta tudni, hogy volt-e már kedvese Juanának.

- Igen - felelte a lány. - De ugyan ki mondta el önnek a legtitkosabb gondolataimat? Néhány hónap óta halálos szomorúság gyötör. Igen, szívesebben meghalnék, semhogy továbbra is ebben a házban maradjak. Nézze meg ezt a hímzést, minden egyes öltéshez a legszörnyűbb gondolatok ezrei fűződnek. Hányszor akartam megszökni, hogy a tengerbe vessem magamat. Miért? Már nem is tudom... Ostoba kis gyerekfájdalmakért, de amelyek bármilyen ostobák, nagyon tudnak fájni... Gyakran úgy csókoltam meg este az anyámat, mint amikor utoljára csókolja meg az ember az anyját, azt mondogatva magamban: „Holnap megölöm magam!” Aztán mégsem haltam meg. Az öngyilkosok a pokolba jutnak, s annyira félttem a pokoltól, hogy beletörődtem abba, hogy éljek, hogy mindig felkeljek, lefeküdjem, dolgozzam, hogy mindig ugyanazt csináljam ugyanabban az órában. Nem unatkoztam, de szenvedtem... S az apám és az anyám mégis imádnak. Ah, gonosz teremtség vagyok, tudom, eleget mondom a gyóntatómnak.

- Szóval, ön minden szórakozás, minden öröm nélkül élt itt?

- Ó, én nem voltam ám mindig ilyen. Tizenötéves koromig gyönyörködtem a dalokban, a muzsikában, az egyházi ünnepélyekben. Boldog voltam, hogy büntetlenek érzem magam, mint az angyalok, hogy hetenként áldozhatok, szóval szerettem Istent. De három év óta, szinte napról napra, minden megváltozott bennem. Először virágokat kívántam a szobámba, megkaptam, amit kértem, gyönyörű virágokat; majd arra vágytam, hogy... De már nem akarok semmit - tette hozzá kis szünet után, Montefioréra mosolyogva. - Nem írta ön az imént, hogy örökre szeretni fog?

- Igen, Juanám - kiáltotta halkán Montefiore, átkarolva a derekát ennek az elragadó lánynak és erővel a szívéhez szorítva őt - igen. De engedd meg, hogy úgy beszéljek hozzád, ahogy te Istenhez beszélsz. Nem vagy-e szebb, mint a mennyei Mária? Hallgass meg. Megeksüszöm neked - folytatta, haját csókolgatva - esküszöm, a homlokodat tekintve a legszebb oltárnak, hogy bálványommá teszek, hogy eltékozlom rád a világ minden vagyonát. A tied a sok hintóm, a milánói palotám, a tied minden ékszerem, ősi családom minden gyémántja; a tied minden kincsem, minden napra egy új, a tied ezer szórakozás, a világ minden öröme.

- Igen, mindezt nagyon szeretem - mondta Juana. - De úgy érzem a lelkemben, hogy minden-nél a világon jobban fogom szeretni az én kedves férjemet. *Mio caro sposo!*¹¹⁴ - suttogta; - mert lehetetlen más nyelven olyan elragadó gyöngédséget, olyan elbűvölő szerelmi dallamot adni, mint amelyet az olasz nyelv és hangleyítés kölcsönöz ennek a három felséges szónak. Márpedig az olasz nyelv volt Juana anyanyelve. - Újra meg fogom benne találni szeretett vallásomat - folytatta, olyan pillantást vetve Montefioréra, amely pillantásban az angyalarcok tisztasága fénylett. - Ő és Isten, Isten és ő... Tehát ön lesz az? - kérdezte. - Biztos, hogy ön lesz! - kiáltotta kis szünet után. - Jöjjön és nézze meg ezt a festményt, amelyet apám hozott nekem Itáliából.

Megfogta az egyik gyertyát, intett Montefiorénak, s megmutatta neki az ágya lába fölött függő képet: szent Mihályt, ahogy leteríti a démont.

- Nézze csak, a szeme ugyanolyan, mint az öné! Amikor megláttam önt az utcán, ez a találkozás olyannak tetszett nekem, mintha égi jelt kaptam volna figyelmeztetésül. Reggel, ábrándozás közben, mielőtt még anyám imára szólított volna, addig bámultam ezt a festményt, ezt az angyalt, amíg végül is a férjemet láttam benne. Istenem, úgy beszélek ön előtt, mintha magammal beszélnék! Bizonyára nagyon bolondnak tart engem. De ha tudná, milyen szüksége van arra egy nyomorult fogolynak, hogy elmondja a gondolatait, amelyek fojtogatják! Amíg egyedül voltam, ezekhez a virágokhoz, a kárpit ibolyáihoz beszéltem: jobban megértettek engem, azt hiszem, mint apám és anyám, akik mindig olyan komolyak.

- Juana - szólalt meg újra Montefiore, megragadva és csókolgatva a lány két kezét, olyan szenvedéllyel, amelyet minden pillantása, minden mozdulata és hangjának minden rezzenése elárult - beszélj nekem úgy, mintha a férjednek beszélnél, mintha önmagadnak beszélnél. Át-szenvedtem mindent, amit te szenvedtél. Alig van szükség közöttünk szavakra, hogy megért-sük egymás múltját; de a világ minden szava kevés lesz ahhoz, hogy eljövendő boldogságunkat kifejezzük vele. Tedd a kezedet a szívemre. Érzed, hogyan dobog? Fogadjuk meg egymásnak Isten előtt, aki lát bennünket és hall bennünket, hogy hűségesen kitarunk egymás mellett egész életünkön át. Nézd, fogadd el ezt a gyűrűt... és add nekem a magadét.

- Hogy én odaadjam a gyűrűmet?! - kiáltotta Juana rémülten.

---

¹¹⁴ Mio caro sposo: drága vőlegényem (olasz).

- És miért ne? - kérdezte Montefiore nyugtalanul, ennyi naivitás láttán.

- De hiszen ez a gyűrű szentatyánktól, a pápától származik. Egy szép hölgy húzta az ujjamra gyerekkoromban, egy dáma, aki táplált, aki elhelyezett ebben a házban, s azt mondta nekem, hogy ne váljak meg tőle soha.

- Juana, hát te nem fogsz engem szeretni?

- Itt a gyűrűm, nesze - mondta a lány. - Te méltóbb vagy rá, mint én.

Reszkető kezében tartotta a gyűrűt, miközben Montefiorét nézte átható, kérdő, fénylő tekintettel. Ez a gyűrű őt magát jelentette teljesen; odaadta neki.

- Ó, Juanám - mondta Montefiore, karjaiba véve őt - szörnyetegnek kellene lennie annak, aki képes volna megcsalni téged... örökké szeretni foglak...

Juana ábrándossá lett. Montefiore, azt gondolva magában, hogy ennél az első találkozásnál nem szabad megkockáztatnia semmit, ami megriaszthatná ezt a tiszta fiatal lányt, aki inkább erényből, mint vágyakozásból meggondolatlan, a jövőre bízta magát, férfiszépségére, melynek hatalmát ismerte, a gyűrűvel kötött ártatlan házasságra, a legmagasztosabb egyesülésre, minden szertartás közül a legkönnyebbre és a legerősebbre, a szívek találkozására. Az éjszaka hátralevő részében és másnap napközben Juana képzelete majd cinkosává szegődik szerelmének. Így hát erőt vett magán, hogy tisztelettudó és gyöngéd legyen. E gondolat jegyében, amelyet szenvedélye és még inkább a Juana által keltett vágyai is támogattak, szavai dédelgetők és kenetesek lettek. Magával ragadta az ártatlan fiatal lányt egy új élet minden tervébe, a legragyogóbb szavakkal festette le előtte a világot, a háztartásnak azokkal a kis kérdéseivel is szórakoztatta, amelyek annyira tetszenek a fiatal lányoknak, megállapodott vele azokban a vitás kérdésekben, amelyek jogokat és valóságot adnak a szerelemnek. Majd miután megállapodtak éjszakai találkaik rendszeres idejében, elhagyta a boldogságban úszó Juanát, de aki már nem volt a régi Juana; a tiszta és szentlelkű Juana nem létezett többé; rávetett utolsó pillantásában, abban az elragadó mozdulatában, amellyel felkínálta homlokát szerelmese ajkának, már több volt a szenvedély, mint amennyit egy fiatal lánynak mutatnia illik. A magány művelte mindezt, a természetével ellentétes munkák unalma; csak úgy lehetett volna őt okossá és erényessé tenni, ha fokozatosan hozzászoktatják a világhoz, vagy pedig örökre elrejtik azt előle.

- Milyen hosszú lesz nekem holnap a nap - mondta, miközben megkapta homlokára az egyelőre még szűziesen tiszta csókot. - De maradjon a társalgóban és beszéljen kicsit hangosabban, hogy hallhassam a hangját, megtelik tőle a szívem szerelemmel.

Montefiore, aki keresztüllátott Juana egész életén, hallatlanul meg volt elégedve magával, hogy sikerült türtőztetnie vágyait, és így azok kielégítését még teljesebben biztosította. Minden baleset nélkül visszaosont szobájába. Tíz nap múlt el anélkül, hogy bármilyen esemény is megzavarta volna a ház békéjét és nyugalomát. Montefiore latba vetette minden olasz hízelkedését, hogy levegye a lábáról az öreg Perez, doña Lagouniát, a tanoncot, még a szolgálólányt is, és valamennyien megszerették, de a bennük gerjesztett bizalom ellenére sem próbálta meg arra felhasználni a bizalmukat, hogy arra kérje őket, mutassák meg neki Juanát és nyissák ki elbűvölő fülkéje ajtaját. A fiatal olasz nő, aki kiéhezve várta, hogy lássa szeretőjét, gyakran kérte erre; de ő óvatosságból mindig elhárította magától a kérést. Egyébként is felhasználta minden hitelét és minden tudományát arra, hogy elaltassa a két öreg esetleges gyanúját, s hozzászoktatta őket, hogy ő katona létére sem kel fel többé ágyából soha déli tizenkettő előtt. A kapitány elhitette velük, hogy beteg. A szerelmesek tehát csupán éjszaka éltek, attól a pillanattól kezdve, amikor minden aludt már a házban. Ha Montefiore nem lett volna egyike azoknak a feslett életű embereknek, akiket a gyönyör szokása megtanít arra,

hogy minden körülmények között megőrizték hidegvérüket, úgy tízszer elvesztek volna ez alatt a tíz nap alatt. Egy fiatal szerető, első szerelme együgyűségében, beleesett volna azokba az elragadó meggondolatlanságokba, melyeknek oly nehéz ellenállni. De az olasz még a duzzogó Juanának, még az örült Juanának, még annak a Juanának is képes volt ellenállni, aki hosszú hajából láncot font és a nyaka köré dobta, hogy visszatartsa őt. Őszintén megvallva a legélesebb eszű embernek is nagy nehézségébe került volna, hogy felfedezze éjszakai találkáik titkait. Azt kell hinnünk, hogy bizonyos lévén sikerében, az olasz megengedte magának a lépésenként haladó lassú hódítás kimondhatatlan gyönyöreit, egy fokozatosan terjedő tűzvészhez hasonlóan, amely végül is mindent lángba borít. A tizenegyedik napon, ebéd közben, szükségesnek látta, hogy hétpecsétetes titok terhe alatt bizalmasan elmondja az öreg Pereznek, hogy egy rangján aluli házasság miatt fordult ellene a családja. Ez a hamis vallomás szörnyű galádság volt az éjszakai dráma közepette, amely ebben a házban lejátszódott. Montefiore, a tapasztalt játékos, kibúvót készített magának, melynek sikerét jó előre élvezte, mint művész, aki szereti művészetét. Arra számított, hogy csakhamar minden különösebb fájdalom nélkül elhagyja a házat és szerelmesét. S majd amikor Juana, talán az életét kockáztatva ezzel a kérdéssel, megkérdezi Perez, hogy hova lett a vendége, miután már oly sokáig várt rá, Perez azt fogja neki felelni, anélkül, hogy sejtene válasza jelentőségét: „Montefiore márki kibékült a családjával, amely végre hajlandó fogadni a feleségét, s hazament, hogy mindenfelé bemutassa őt.”

Akkor aztán Juana!... Az olasz soha nem kérdezte meg magától, vajon mi lesz akkor Juanából; de tanulmányozta a nemeslelkűségét, a gyanútlanágát, összes erényeit, s biztosra vette, hogy Juana hallgatni fog.

Valamiféle megbízatást kapott egyik tábornokától. Három nappal később, éjszaka idején, az elmenetele előtti éjszakán, mint a tigris, amely nem akar meghagyni áldozatából semmit, ahelyett, hogy visszament volna szobájába, már délután kopogtatott Juana ajtaján, hogy kicsit hosszabbá tegye a búcsú éjszakáját. Juanát, mint valódi spanyol nőt, mint valódi olasz nőt, kettős szenvedély birtokosát, boldoggá tette ez a vakmerőség, amely annyi hévre vallott! Megtalálni a házasság szerelmében egy tiltott viszony kegyetlen gyönyörűségét, elrejteni férjét ágyának függönyei mögé, félig megcsalni nevelő apját és nevelő anyját, s ha rajtakapnák őket, azt mondhatni nekik: „Montefiore márkiné vagyok!”, nem volt-e ez ünnep egy regényeslelkű fiatal lány számára, aki három év óta valahányszor szerelemről álmodott, álmában beleszötte annak minden veszélyét? A kárpit ajtó becsukódott mögöttük, örültségeik, boldogságuk mögött, mint valamilyen fátyol, amelyet fölösleges fellebbenteni. Körülbelül kilenc óra lehetett, a kereskedő és a felesége esti imádságaikat olvasták. Hirtelen négylovas kocsi lármája verte fel a kis utca csendjét; türelmetlen dörömbölések hangzottak a bolt ajtaján, a szolgálólány rohant ajtót nyitni. Egy pompásan öltözött asszony hatolt be két szökéssel az ódon terembe, noha az ezer út sarától szörnyen bemocskolt úti-batárból ugrott ki. Kocsija áthaladt Itálián, Franciaországon és Spanyolországon. A Marana volt! - a Marana, aki harminchat éve ellenére, élvezetei dacára a *belta folgorante*¹¹⁵ teljes fényében ragyogott (hogyan ejtsük el a Milánóban szenvedélyes imádói által az ő számára alkotott két büszke szót); a Marana, egy király nyilvános szeretője, elhagyta Nápolyt, Nápoly ünnepségét, Nápoly kék egét, aranyba és bókokba fűdetett, illatárban és selyemben úszó, csúcspontjára jutott életének diadalmas színhelyét, mihelyt tudomására jutottak királyi kedvesétől a spanyolországi események és Tarragona ostroma.

---

¹¹⁵ Bella folgorante: „Villámló szépség” (olasz).

- Tarragonába, gyorsan, mielőtt bevinnék Tarragonát - kiáltotta magánkívül. - Tíz nap alatt Tarragonában akarok lenni...

S anélkül, hogy törődött volna udvartartásával és királynői koronájával, Tarragonába érkezett, úgyszólván császári parancsal felszerelve, megrakodva arannyal, ami megengedte neki, hogy egy rakéta gyorsaságával és egy rakéta teljes ragyogásában repüljön át a francia birodalmon. Az anyák nem ismernek távolságot, egy igazi anya minden akadályt legyűr és látja a gyermekét a föld túlsó végén is.

- Lányom, kislányom! - kiáltotta Marana.

Erre a hangra, erre a váratlan kitörésre, e kiskirálynő láttára az imakönyv kihullott Perez és felesége kezéből: ez a hang mennykőcsapásszerű visszhangot csapott, s Marana szemei villámokat szórtak.

- Juana itt van - felelte a kereskedő nyugodt hangon, kis szünet után, ahogy magához tért a felindulástól, amit ez a váratlan érkezés, Marana tekintete és hangja keltett benne. - Itt van - ismételte meg a kis fülkére mutatva.

- Igen, de nem volt beteg? Most is jól érzi magát?

- Teljesen jól - nyugtatta meg doña Lagounia.

- Istenem! most vess engem a pokolba mindörökre, ha úgy kívánod - kiáltotta Marana, teljesen kimerülve, félholtan beleroskadva egy karosszékbe.

A rémület okozta hamis pirosság hirtelen eltűnt elsápadó arcáról. Volt ereje elviselni a gyötrelmeket, az öröm számára már nem maradt ereje, öröme hevesebb volt a fájdalomnál, mert keble megtelt a szenvedés jajával és az öröm aggodalmával.

- Mégis, hogyan sikerült őt megmenteniük? - kérdezte. - Tarragonát ostrommal vették be.

- Igen - mondta Perez. - De hogyan kérdezhetett ön tőlem ilyet, amikor élve látott engem? Csak a testemen keresztül férhettek volna Juanához.

E válaszra a kurtizán megragadta Perez kérges kezét, és megcsókolta azt, telehullatva a szeméből kibuggyanó könnyekkel. Ez volt az ő legnagyobb kincse a földön, mivelhogy nem sírt soha.

- Köszönöm a jóságát, Perez - mondta végre. - De nem kellett maguknak katonákat elszállásolniuk?

- Csak egyetlen egyet - felelte a spanyol. - Szerencsére kifogtuk a legderekabb embert a világon, aki valamikor spanyol volt, egy olaszt, aki gyűlöli Bonapartét, egy nő férfit, egy hideg embert... Későn kel és korán fekszik. Sőt beteg is e pillanatban.

- Egy olaszt? Mi a neve?

- Montefiore kapitány...

- Akkor ez nem lehet Montefiore márki...

- De, sénora, ő az.

- Látta Juanát?

- Nem - mondta doña Lagounia.

- Tévedsz, kedvesem - fordult feleségéhez Perez. - A márkinak látnia kellett Juanát, igaz, hogy csak egy rövid pillanatra; de úgy emlékszem, ránézett, amikor vacsora közben belépett ide.

- Ah, látni akarom a lányomat.

- Mi sem könnyebb ennél - mondta Perez. - Juana alszik. Ha benthagyta kulcsát a zárban, sajnos, fel kell, hogy ébresszük.

Ahogy felállt, hogy magához vegye az ajtó kettős kulcsát, a kereskedő tekintete véletlenül a magas ablakra esett. Ekkor meglátta a kis fülke ovális nagy ablakán át a belső udvar fekete falára vetődő fénykörben egy csoport árnyékrajzát, amelyet a kedves Canováig¹¹⁶ egyetlen más szobrász sem tudott volna megfejteni.

- Nem tudom, hová tettük a kulcsot - mondta Marának.

- Ön nagyon sápadtnak látszik - jegyezte meg a kurtizán.

- Mindjárt megmondom, miért - felelte Perez, felkapva és keményen megragadva a törét, amellyel hevesen kopogtatott Juana ajtaján, toroka szakadtából kiabálva: - Nyisd ki, Juana, nyisd ki!

Hangja szörnyű kétségbeesést fejezett ki, ami megdermesztette a két asszonyt.

És Juana nem nyitott ajtót, mert bizonyos időre volt szüksége, amíg elrejtí Montefiorét. Fogalma sem volt róla, mi történik a teremben. A kárpitajtó elé aggatott dupla függönyök felfogták a beszéd zaját.

- Asszonyom, hazudtam, amikor azt mondtam önnek, hogy nem tudom, hol a kulcs. Íme, itt van - folytatta, miután kivette a kulcsot a pohárszékből. - De fölösleges. Juana kulcsa bent van a zárban, és az ajtaja el van torlaszolva. Rászedtek bennünket, asszonyom! - mondta Marana felé fordulva. - Egy férfi van Juanánál.

- Örök üdvömrre, ez lehetetlen! - kiáltotta a felesége.

- Ne esküdözzék, doña Lagounia. Vége a becsületünknek, s ennek az asszonynak itt... - Maranára mutatott, aki felállt és úgy állt ott mozdulatlanul, mintha villám sújtotta volna - ...ennek az asszonynak joga van, hogy megvessen bennünket. Megmentett minket, megmentette életünket, vagyunkat, becsületünket, s mi csak a pénzét tudtuk megőrizni. Juana - kiáltotta - nyisd ki az ajtódat, vagy betöröm!

S a hangja, amely egyre hevesebb lett, a padlásig visszhangzott. De azért hideg és nyugodt maradt. A kezében tartotta Montefiore életét, s majd tisztára mossa lelkiismeretét az olasz vérével.

- Menjetez innen, menjetez, menjetez mindnyájan! - kiáltotta Marana, aki a tigris ügyességével vetette magát a törre, amelyet kicsavart a meglepett Perez kezéből. - Menjen innen, Perez - ismételte meg nyugodtan - menjenek mind, maga, a felesége, a szolgálólány és a tanonc. Én itt most megölök valakit. A franciák könnyen agyonlőhetik magukat, valamennyiüket. Ne legyenek itt hiába, ez az ügy egyedül rám tartozik. A lányom között és közöttem nem lehet más, csak Isten. Ami a férfit illeti, ki van szolgáltatva nekem. Az egész világ együttvéve sem tudná kitépni a kezem közül. Menjenek, menjenek hát, megbocsátok maguknak. Látom, ez a lány egy Marana. Maguk, a vallásuk, a becsületük, túl gyöngék voltak ahhoz, hogy az én vérem ellen küzdjenek.

Szörnyű sóhaj szakadt ki belőle, de a szeme száraz maradt. Mindent elveszített, de tudott szenvedni: kurtizán volt. A kárpitajtó kinyílt. Marana mindent elfelejtett, s Perez, aki intett a

---

¹¹⁶ *Canova*, Antonio (1757-1822) - olasz szobrász, főleg női aktokat és szerelmeseket mintázott. Napóleon kedvelt művésze.

feleségének, ott maradhatott a helyén. Mint öreg spanyol, aki becsület dolgában nem ismert tréfát, segíteni akarta bosszújában a megcsalt anyát. Juana, halványan megvilágítva, fehér ruhájában, nyugodtan állt a szoba közepén.

- Mit akarnak tőlem? - kérdezte.

Mararán könnyű borzongás futott végig.

- Perez - kérdezte - van ennek a fülkének egy másik kijárata is?

Perez nemet intett; s megbízva e mozdulatban, a kurtizán bement a szobába.

- Juana, az anyád vagyok, az anyád és a bírád, és te az egyetlen olyan helyzetbe juttattad magad, amely rákényszerít engem, hogy felfedjem magam előtted. Te leszálltál hozzám, te, akit a mennyországban kívántalak látni. Ah, mélyre süllyedtél, mondhatom! Szeretót rejtegetsz magadnál.

- Asszonyom, nálam nem tartózkodhatik más, mint a férjem - felelte Juana. - Én Montefiore márkis felesége vagyok.

- Hát két felesége van a márkinak? - dörmögte az öreg Perez mély hangján. - Nekem azt mondta, hogy nős ember.

- Montefiore, szerelmem! - kiáltotta a fiatal lány, szétrántva a függönyöket és megmutatva a kapitányt -, gyere, ezek az emberek itt rágalmazznak téged.

Az olasz sápadt és fakó volt, egy tört látott Marana kezében, és ismerte Maranát.

Így hát egyetlen ugrással kilódult a szobából, miközben dörgő hangon kiabált:

- Segítség! Segítség! Megölnek egy franciát! Hatodik gyalogezredhez tartozó katonák, rohanjatok el Diard kapitányért! Segítség!

Perez torkon ragadta a márkit és széles öklével betömte a száját; akkor a kurtizán visszatartotta, s így szólt hozzá:

- Fogja jó erősen, de hagyja, hogy kiabáljon. Nyissák ki az ajtókat, hagyják nyitva őket, és menjenek innen valamennyien, ismételten kérem. Ami pedig téged illet - folytatta Montefioréhoz fordulva - kiabálj, kérj segítséget... Mihelyt felhangzanak a katonák lépései, ez a tör a szívedben lesz. Van-e feleséged? Felelj.

Montefiore, aki két lépésnyire Juanától az ajtó küszöbére zuhant, nem látott, nem hallott már semmit, csak a tör pengéjét látta, melynek villogó fényei elvakították.

- Hát megcsalt volna? - mondta Juana lassan. - Azt mondta nekem, hogy nőtlen.

- Nekem pedig azt mondta, hogy nős - szólalt meg újra Perez mély hangján.

- Szűzanyám! - kiáltotta doña Lagounia.

- Leszel szíves felelni, te mocskoslelkű gazember? - sűgta Marana halkán, lehajolva a márki füléhez.

- Az ön lánya - hebegte Montefiore.

- Az én egykori lányom meghalt, vagy meg fog halni - felelte Marana. - Nekem nincs már lányom. Megtiltom neked, hogy kiejtsd ezt a szót. Felelj, nős ember vagy?

- Nem, asszonyom - nyögte ki végül Montefiore, időt akarván nyerni. - A lányát akarom feleségül venni.

- Az én nemeslelkű Montefiorém! - lélegzett fel Juana.

- Akkor hát miért kellett menekülnie és segítségért kiáltania? - kérdezte az öreg spanyol.

Szörnyű világosság!

Juana nem szólt semmit, de tördelte a kezét és leült a karosszékre. E pillanatban kint az utcán valamilyen zűrzavar támadt, amelynek zsvaját jól lehetett hallani a fogadószobában honoló mélységes csenden át. Egy 6. gyalogezredbeli katona, aki véletlenül éppen akkor ment el a ház előtt, amikor Montefiore segítségért kiáltott, elszaladt Diard-hoz, hogy értesítse őt. A szállásmester, aki szerencsére otthon volt, tüstént elindult néhány barátjával.

- Miért meneküljek? - szólalt meg újra Montefiore, ahogy meghallotta barátja hangját. - Azért, mert igazat mondtam önnek? Diard! Diard! - kiáltotta átható hangon.

De Perez, aki mindenáron azt kívánta, hogy az ő házában történjék a gyilkosság, intett a tanoncnak, hogy zárja be a kaput, úgyhogy a katonák kénytelenek voltak betörni azt. Így hát, mielőtt még beléptek volna, Marana beledöfötte a bűnösbe a törte; de rettenetes dühében nem célzott jól, s a tör pengéje elcsúszott Montefiore vállrojtján. Mégis annyi erő volt a döfésében, hogy Montefiore Juana lába elé zuhant, de a lány ezt észre se vette. Marana ráugrott az olaszra; majd ezúttal, nehogy újra elhibázza, megragadta a torkát, vasmarokkal fogta, s megcélozta szívét.

- Szabad vagyok és feleségül veszem! Esküszöm Istenre, anyámra, mindenre, ami szent: legényember vagyok, feleségül veszem, becsületszavamra!

És beleharapott a kurtizán karjába.

- Rajta anyám - mondta Juana - ölje meg őt! Túl gyáva, nem akarom, hogy egy ilyen hitvány férjem legyen, még akkor sem, ha tízszer szebb volna is.

- Ah, ez az én lányom, rád ismerem megint! - kiáltotta az anya.

- Mit történik itt? - kérdezte a váratlanul betoppanó szállásmester.

- Meg akarnak ölni - kiáltotta Montefiore - e lány nevében itt, aki azt állítja, hogy a szeretője vagyok, aki ravaszul törbe csalt, s most azt kívánják tőlem, hogy vegyem el feleségül, akaratom ellenére...

- Hogyan, te nem akard feleségül venni? - kérdezte csodálkozva Diard, akit meglepett Juana felséges szépsége, amelyet a felháborodás, a megvetés és a harag kölcsönzött amúgyis gyönyörű arcának. - Mondhatom, öregem, nagyok az igényeid! Ha férj kell ennek a lánynak, itt vagyok én. Tegyük hüvelyükbe a törjeiket.

Marana megragadta az olaszt, talpra állította, odavezette lánya ágyához, s a fülébe súgta:

- Ha futni hagylak, köszönd meg utolsó szavadnak. De emlékezz rá jól! Ha a nyelved valaha is bemocskolná a lányomat, akkor még találkozunk. - Majd Perezhez fordulva, megkérdezte tőle: - Mennyire rúghat a lányom hozománya?

- Kétszáz ezer piasztere van készpénzben...

- Ez még nem minden, uram - mondta Diard-nak a kurtizán. - Kicsoda ön?... Maga pedig elmehet - szólt oda Montefiorénak.

Ahogy megütötte a márki fülét a kétszáz ezer készpénzben fekvő piasztér, előrelépett, és azt mondta:

- Valóban szabad vagyok...

Juana pillantása torkára forrasztotta a szót.

- Ön valóban szabadon kísétálhat innen - mondta neki.

És az olasz kiment.

- Köszönöm, uram - szólalt meg újra Juana, Diard felé fordulva. - Csodálattal mondok önnek köszönetet. De az én uram a mennyekben lakozik, Jézus Krisztus lesz az. Holnap kolostorba vonulok...

- Juana, drága Juanám, hallgass! - kiáltotta az anyja, két karjába ölelve őt. Majd a fülébe súgta: - Egy másik férj kell neked.

Juana elsápadt.

- Kicsoda ön, uram? - ismételte meg Marana a kérdést, szemügyre véve Provence szülöttét.

- Én jelenleg még csak a 6. gyalogezred szállásmestere vagyok - felelte Diard. - De egy ilyen asszonyért lesz bennem erő, hogy Franciaország marsalljává váljak. A nevem Pierre-François Diard. Az apám polgármester volt. Tehát nem vagyok éppenséggel egy...

- Hagyjuk ezt! Ön egy tisztességes ember, ugye? - kiáltotta Marana. - Amennyiben ön tetszik Juana de Mancini signorának, boldogok lehetnek mind a ketten.

- Juana - folytatta komoly hangon - mint egy derék és becsületes ember felesége, gondolj arra, hogy anya leszel. Megesküdtem rá, hogy szegyenkezés nélkül csókolhatod majd homlokod a gyerekeidet... (Itt a hangja kissé megcsuklott.) Megesküdtem, hogy erényes asszony leszel. Készülj hát ebben az életben sok szenvedésre; de bármi történjék is veled, maradj meg tisztának, s légy mindenben hűséges a férjedhez: áldozz fel neki mindent, ő lesz a gyermekeid apja... Apaként fog bánni a gyermekeiddel!... Vigyázz! Egy szerető között és közötted mindig ott lesz az anyád; csak a veszélyek idején leszek anya megint... Látod Perez törjét?... A hozományodhoz tartozik - mondta, felvéve a tört és odahajítva Juana ágyára - itt hagyom neked, boldogságod biztosítékaként, amíg nyitva lesz a két szemem és szabad lesz a két karom... Isten veled - mondta, visszatartva könnyeit - adja az ég, hogy soha többé ne lássuk egymást.

Erre a gondolatra kibuggyantak könnyei és végigfolytak arcán.

- Szegény gyermekem! milyen boldogan éltél te ebben a kis fülkében, boldogabban, mint hiszed!... Tegyen meg mindent, hogy szegényke soha vissza ne sírja - mondta, leendő vejére tekintve.

Ez a pusztán bevezető elbeszélés nem a fő témája ennek a tanulmánynak, amelynek megértése kedvéért szükséges volt, hogy mindenekelőtt megmagyarázzam, miként történhetett, hogy Diard kapitány feleségül vette Juana de Mancinit; hogyan ismerkedett meg egymással Montefiore és Diard, s hogy megértessem, milyen szív, milyen vér és milyen szenvedélyek szították madame Diard cselekedeteit.

Amíg a szállásmester eleget tett azoknak a hosszadalmas és időt rabló formaságoknak, amelyek nélkül egy francia katona nem kaphat engedélyt a nősülésre, Diard szenvedélyesen beleszeretett Juana de Mancinibe. Juanának volt elég ideje, hogy gondolkozzék sorsa felett. Szörnyűséges sors! Juana, aki nem érzett Diard iránt sem becsülést, sem szerelmet, mégis hozzá volt kötözve az adott szó folytán, amely, ha tagadhatatlanul meggondolatlan volt is, de egyben szükséges is volt. A provence-i fiút se szépnek, se daliásnak nem lehetett mondani. Minden finomságot nélkülöző modora éppen úgy magán viselte a katonaság durvaságát, mint szűkebb hazája erkölceit és a tökéletlen nevelés nyomait. Hát szerethette-e Diard-t ez a fiatal lány, aki csupa báj volt és elegancia, akit a fényűzés és jóízlés leküzdhetetlen ösztöne sarkallt, s akit a természete egyébként is a magas társadalmi osztályok szférájába vont. Ami pedig a becsülést illeti, éppen azért nem becsülte Diard-t semmire, mert az elvette őt feleségül. Ez az

ellenszenv egészen természetes volt. A nő szent és szép teremtés, de alig van valaki, aki megérti őt, s alig van valaki, aki helyesen ítéli meg, éppen mert nem érti. Ha Juana szerette volna Diard-t, becsülte is volna. A szerelem a nőben egy új nőt teremt: a tegnapi másnap már nem létezik. Amikor újra felölti magára egy egész életre szóló szenvedély nászruháját, tisztán és fehéren ölti fel magára. Ahogy újjászületik, visszanyerve erkölcsét és szemérmét, nem létezik számára múlt; minden érzése a jövőre irányul, s mindent el kell felejtenie, hogy mindent újra tanuljon. Ilyen értelemben egy modern költő eléggé híres verse - mely egyébként egészen Corneille-szerűen¹¹⁷ hangzik, s amelyet Marion Delorme¹¹⁸ szájába adott a költő - súrolja az igazságot:

S a szerelem új szüzességet adott nekem.

Nem rémlik-e ez a vers Corneille egyik tragédiája reminiscenciájának, annyira feléleszti színházi irodalmunk apjának mondanivalójában oly kemény kifejezési módját? És mégis a költő kénytelen volt engedményt tenni a földszinti nézőközönség lényegében bohózáti szellemének.

Így hát Juana szerelem nélkül megmaradt a megcsalt, megalázott, méltóságától megfosztott Juanának. Juana nem tudott becsülni egy férfit, aki ilyenek fogadta el őt. Fiatal korának egész lelkiismeretes tisztaságával érezte ennek a látszólag könnyed, de a valóságban sérthetetlen és a szív szerint jogos megkülönböztetésnek az igazságát, s amelyet a nők ösztönösen minden érzésükre, még a legmeggondolatlanabbra is alkalmaznak. Juana mélységesen elszomorodott, ahogy megismerte az élet bonyolultságát. Könnybelábadt szemét, a sírást büszkén visszafojtva, gyakran fordította hol Perezre, hol doña Lagouniára; mind a ketten megértették a könnyekbe zárt keserű gondolatokat, de nem szóltak semmit. Ugyan mire valók a szemrehányások? Mire jók a vigaszok? Minél élénkebbek, annál szélesebbre tépik a sebet.

Egyik este Juana, szinte megbutulva a fájdalomtól, meghallotta fülkéjének ajtaján keresztül, amelyről azt hitték az öregek, hogy zárva van, nevelő anyjának egy kitörő panaszát.

- A szegény gyerek meghal bánatában.

- Igen - felelte Perez elérékenyedve. - De mit tehetünk mi az érdekében? Menjek talán most Arcos grófhhoz, akihez férjhez akartam adni, s dicsérjem neki nevelt lányom szűzies szépségét?

- Egy hiba még nem bűn - mondta az öregasszony, aki megbocsátóbb volt az angyaloknál.

- Az anyja adta oda annak az embernek - szólalt meg újra Perez.

- Egy pillanat alatt, s anélkül, hogy őt megkérdezte volna - kiáltotta doña Lagounia.

- Tudta jól, mit tesz.

- Kinek a kezébe kerül a mi gyöngyünk!

- Ha még egyetlen szót szólsz, elmegyek ahhoz a Diard-hoz és belekötök... S akkor aztán újabb baj zúdul ránk.

E szörnyű szavak hallatára Juana megértette, milyen boldogságot tett tönkre a hibájával. Szelíd visszavonultsága tiszta és jámbor óráinak jutalmaképpen elnyerte volna azt a fényes, ragyogó életet, amelynek gyönyörűségéről annyi szép álmot szőtt, álmokat, amelyek a vesztét

---

¹¹⁷ Corneille, Pierre (1606-1684) - a franciák nagy klasszikus drámaírója.

¹¹⁸ Marion Delorme - Viktor Hugo verses drámája (1831), amelynek fő gondolata az, hogy az őszinte érzelemért bocsánatot érdemel a kurtizán.

okozták. Lezuhanni a főúri méltóság magasságából Diard *úr*hoz. Juana zokogott, Juana majdnem megőrült. Néhány pillanatig a bűn és a vallás között ingadozott. A bűn azonnali megoldást jelentett, a vallás egy szenvedéssel teli életet. A vívódás viharos és ünnepélyes volt. Végzetes nap várta másnap, az esküvőjének a napja. Juana még megmaradhatott Juanának. Amíg szabad volt, tudta, meddig terjed a szerencsétlensége; mihelyt férjhez ment, nem tudhatta, meddig fog az terjedni. A vallás győzedelmeskedett. Doña Lagounia bement a lányához, hogy imádkozzék és virrasszon mellette, ugyanolyan ájtatosan, mint ahogyan egy haldokló mellett imádkozott és virrasztott volna.

- Isten akarja így - mondta Juanának.

A természet váltakozva rendkívüli erőt ad az asszonynak, amely segíti a szenvedésben, és rendkívüli gyengeséget ad neki, amely lemondásra készíti. Juana beletörődött sorsába, minden mellékgondolat nélkül. Engedelmeskedni kívánt anyja óhajának, s át akart zárando-kolni az élet pusztaságán, hogy feljusson az égbe, noha tudta jól, hogy kínos útja nem lesz virágokkal telehintve. Férjhez ment Diard-hoz. Ami a szállásmestert illeti, ha nem is kegyel-mezett meg neki Juana, ki más ne mentette volna fel őt? Bolondul szerette Juanát. A Marana, aki oly biztos ösztönnel érzi meg a szerelmet, felismerte benne a szenvedély jelét, s kitalálta hirtelen természetét, nagylelkű gesztusait, amelyek olyan jellemzők a délvidékiekre. Féktelen dühének paroxizmusában csak a jótulajdonságokat látta meg Diard-ban, s azt hitte, eleget lát belőlük ahhoz, hogy lánya boldogsága örökre biztosítva legyen.

A házasság első napjai látszólag boldogok voltak; vagyis, hogy rámutassunk ama lappangó tények egyikére, amelyekbe az asszonyok minden nyomorúságukat eltemetik, Juana nem akarta elrontani férje örömét. Kettős szerep, kínos eljátszani, s amelyet előbb-utóbb a legtöbb szerencsétlenül férjhez ment asszony eljátszik. Az ilyen életről a férfi csak a tényeket tudja elmesélni, egyedül az asszonyi szívek értik meg annak érzelmeit. Szinte lehetetlen az ilyen történetet teljes igazságában felvázolni. Juana, aki szüntelenül küzdött a természete, spanyol és egyben olasz vére ellen, minden könnyét már elsírta titokban, egyike volt azoknak a tipikus teremtetéseknek, akik arra hivatottak, hogy a legvégtelenebb kifejezést adják a női boldog-talanságnak: szüntelenül aktív fájdalom, melynek megfejtése olyan aprólékos megfigyeléseket igényelne, hogy az unalmassá válnék a drámai izgalmakra szomjas emberek számára. Nem tenne-e ki egy egész könyvet ez az analízis, amelyben minden feleség bizonyosan rátalálna a maga szenvedéseinek némelyikére, hogy azokból aztán valamennyit megértse? Természetét tekintve hálátlan könyv; erénye finom rajzokban, gondosan megfestett árnyalatokban rejtőznék, amelyeket a kritikusok puháknak és hosszadalmasoknak minősítenének. Különb-en is ki tudna belelátni ezekbe a megható és mélységes elégiákba, amelyeket bizonyos asszonyok magukkal visznek a sírba, anélkül, hogy egy másik szívet hordjon a maga szívében: meg nem értett melankóliák, még azok által sem, akik azok okozói, meg nem hallott sóhajok, viszonzás nélküli odaadás, legalább is itt a földön; félreértett nagyszerű hallgatások; megvetett bosszúk; állandó és eltitkolt nagylelkűség; kívánt és megcsalt gyönyörök; titokban véghezvitt angyali jótettek; végül ezeknek az elégiáknak minden vallásossága és kiolthatatlan szerelme, - igen, ki tudna ezekbe belelátni? Juana ismerte ezt az életet, s a sors semmitől sem kímélte meg őt. Teljesen asszony volt, de szerencsétlenül szenvedő asszony, a folyton megsértett és mindig megbocsátó asszony, a folt nélküli gyémánt tisztaságú asszony; ő, akinek a ragyogása és szépsége vetekedett a gyémántéval, ott hordta a szépségében a készenálló bosszúvágyat. Bizonyos, hogy nem volt az a nő, aki rettegett volna a törtől, amellyel megtoldották hozományát.

Pedig Diard, akiben valódi szerelem, egy olyan szenvedély lángolt, amely pillanatnyilag a legutálatosabb jellemeket is megváltoztatja és világosságra hozza mindazt a szépet, ami a lélekben lakozik, eleinte becsületes emberként viselkedett. Kényszerítette Montefiorét, hogy

kilépjen a hadseregből, sőt a hadtestükből is, hogy a felesége ne találkozzék vele az alatt a rövid idő alatt, amit számítása szerint még Spanyolországban kellett tölteniük. Majd a szállásmester kérte áthelyezését, és sikerült kineveztetnie magát a császári gárdához. Mindenáron nagy vagyonához illő rangot, méltóságot és tekintélyt kívánt magának szerezni. E gondolatoktól feltűzelve, bátornak mutatkozott egyik Németországban lezajlott legvéresebb csatában. De túl veszélyes sebet kapott ahhoz, hogy továbbra is szolgálatban maradjon. Csaknem elvesztette egyik lábát, úgyhogy nyugdíjazták, anélkül, hogy báróságot kapott volna, vagy hogy elnyerte volna azokat a jutalmakat, amelyekre vágyott, s amelyeket talán el is nyerhetett volna, ha nem lett volna Diard. Ez az esemény, sebesülése, megcsalt reményei közrejátszottak jelleme megváltozásában. Egy pillanatra felajzott provence-i erélye hirtelen cserbenhagyta. Mindamellettt eleinte felesége támogatta, akiben ezek az erőfeszítések, ez a bátorság, ez az ambíció bizonyos hitet keltettek férje iránt, s akinek mindenkinél jobban meg kellett mutatnia, milyenek az asszonyok, milyen vigasztalóak és gyöngédek az élet nyomorúságai közepette. Fellelkesítve Juana néhány szava által, a nyugalmazott ezredparancsnok Párizsban telepedett le, egyrészt azzal az elhatározással, hogy a hivatalnoki pályán olyan magas rangot harcol ki magának, amely feledtetni hajdani szállásmesteri tisztjét, másrészt, hogy madame Diard-t egy szép napon előkelő címekekkel ajándékozza meg. Szenvedélyes szerelme ez iránt a megejtő szépségű teremtés iránt segítette abban, hogy kitalálja az asszony titkos vágyait. Juana hallgatott, de ő megértette Juanát. Felesége nem szerette őt úgy, mint ahogy azt egy szerető álmaiban elképzeleli; ő tudta ezt, s azt akarta, hogy Juana becsülje őt, szeresse őt, rajongjon érte. Ez a szerencsétlen ember megsejtette a boldogságot, minthogy minden alkalommal szelídnek és türelmesnek találta a feleségét; de ez a szelídség, ez a türelem elárulták a lemondást, amelynek Juanát köszönhetette. A lemondás, a vallás - szerelem volt ez? Gyakran Diard a szűzies engedelmesség helyett inkább azt kívánta volna, hogy Juana megtagadja magát tőle; gyakran odaadta volna az örök üdvösségét azért, hogy Juana arra méltassa őt, hogy kisírja magát a keblén és ne rejtse el a gondolatait nevető álarc alá, amely irgalomból hazudott. Sok fiatal férfi - mert bizonyos korban már feladjuk a küzdelmet - győzedelmeskedni próbál balsorsa fölött, amikor időnként az élete horizontján felgyülemelő felhők felől már mennydörgés hallatszik; s abban a pillanatban, amikor végzetük mélységeibe zuhannak, javukra kell írni ezeket a titkos harcokat.

Mint sokan, Diard mindennel megpróbálkozott, s minden ellene fordult, amihez csak kezdett. Vagyonra megengedte neki, hogy a párizsi fényűzés gyönyörűségeivel vegye körül feleségét: Juana nagy palotája nagy fogadótermeiben nagy házat vitt, egyikét azoknak, ahol összesereglenek a művészek, akik természetüknél fogva felületesen ítélkeznek, szép számmal az intrikusok, azok az emberek, akik mindenütt ott vannak, ahol mulatni lehet, és bizonyos divatos emberek, valamennyien szerelmesek Juanába. Azoknak, akik Párizs porondjára lépnek, vagy meg kell zaboláznuk Párizst, vagy el kell szenvedniük Párizst. Diard-nak nem volt elég erős, elég szilárd, elég állhatatos jelleme ahhoz, hogy parancsolni tudott volna kora társadalmi életének, mert ebben a korszakban mindenki felfelé törekedett. A teljesen megállapodott társadalmi osztályozások talán nagyon üdvösek, még a nép számára is. Napóleon megvallotta nekünk, mennyi fáradságába került, hogy tekintélyt szerezzen magának udvara előtt, ahol az emberek többsége egyenrangú volt vele. De Napóleon korzikai volt, Diard pedig provence-i. Egyenlő tehetség mellett egy szigeten született ember mindig tökéletesebb, mint egy szárazföldi, s ugyanazon szélességi fok mellett az a tengerbe nyúló kar, amely Korzikát a Provence-tól elválasztja, a tudomány csúfjára valóságos óceán, amely két különböző hazát teremt.

Hamis helyzetéből, amelyet ő maga még hamisabbá tett, nagy bajok szakadtak Diard-ra. Talán hasznos tanulságok rejtőznek az események észrevétlen kapcsolatában, amelyek a történet végkifejlődéséhez vezetnek. Elsősorban Párizs mókamesterei nem tudták elfojtani gúnyos

mosolyukat azoknak a festményeknek a láttán, amelyekkel a hajdani szállásmester feldíszítette palotáját. Az előzőleg vásárolt festményeket az a néma szemrehányás fonta körül, amely mindazokat a képeket illette, amelyeket Spanyolországból raboltak el, s ez a szemrehányás mindazoknak a bosszúja volt, akiket Diard vagyona hiúságukban sértett. Juana megértett egynéhányat azokból a kétértelmű megjegyzésekből, amelyekben a francia ember jeleskedik. Ekkor az ő tanácsára férje visszaküldte a képeket Tarragonába. De a rosszmájúságában meg rögzött közönség így szólt: „Ez a Diard furfangos fickó, eladta a festményeit.” A jó emberek továbbra is abban a hitben éltek, hogy a fogadótermeiben megmaradt képeket nem rendes úton szerezte. Néhány irigy asszony azt firtatta folyton, hogyan kaphatott *egy Diard* ilyen gazdag és ilyen szép fiatal lányt, így támadtak a végnélküli kommentárok, a csúfondáros pletykák, úgy, ahogy az Párizsban lenni szokott. Mindamellet Juanát mindenütt tisztelettel fogadták, amely tisztelet tiszta és vallásos életének szólt, mert ez mindenben diadalmaskodott, még a párizsi rágalmonkon is; de ez a tisztelet csupán őt illette egyedül, a férje nem részesült benne. Juana női éleslátása és fénylő tekintete, miközben végigjárta szalonjait, csak szenvedést okozott neki.

Ez a megvetés voltaképpen teljesen természetes volt. A katonák, erényeik ellenére, amelyeket a képzelet tulajdonít nekik, nem kegyelmeztek a 6. gyalogezred hajdani szállásmesterének, éppen mert gazdag volt és szerepet kívánt játszani Párizsban. Ámde Párizsban a Faubourg Saint-Germain¹¹⁹ utolsó házától a rue Saint-Lazare utolsó palotájáig, a Luxembourg dombjától a Montmartre halmáig mindenki, aki totyog és locsog, aki azért vágja magát estélyi ruhába, hogy eltotyogjon hazulról, s azért totyog el hazulról, hogy minél többet locsogjon, mindezek a senkiházik és előkelő emberek, ez az arcátlanságba öltözött és szelíd vágyakkal, irigységgel és hízelgéssel bélelt társaság, mindezek az aranytól fénylő és kopottfényű sürgölődők, fiatalok és öregek, egynapos újnemesek és negyedik századbéli ősnemesek, mindaz a népség, amely gúnyolódik az újjgazdagon, amely attól fél, hogy kompromittálja magát, mindazok, akik sárba akarnak taposni egy hatalmat, de készek azt tisztelni, mihelyt ellenáll nekik - mindezek a fülek hallják, mindezek a nyelvek elfecsegik, mindezek a ravasz koponyák tudják, egyetlen este leforgása alatt, hogy hol született, hol nőtt fel, mit csinált, vagy mit nem csinált az új jövevény, aki számot tart tiszteletre ebben a társaságban. Ha nem is létezik büntetőtörvényszék a társadalom kiválasztottjai számára, a legkegyetlenebb főügyésszel találja szemben magát, egy erkölcsi lényvel, aki megfoghatatlan, aki egyszersmind bíró és hóhér: vádol és megbélyegez. Ne reméljenek semmit eltitkolni előtte, mondjanak el önként önmagunkról mindent, mert mindent akar tudni és amúgyis tud mindent. Ne kérdezzék, hol az a láthatatlan táviró, amely ugyanabban az órában, egyetlen szempillantás alatt, mindenünnen értesíti egy történetről, egy botrányról, egy újságról; ne kérdezzék, ki mozgatja. Ez a táviró társadalmi rejtély, a megfigyelő csak a hatásait állapíthatja meg. Hihetetlen példák sokasága van rá, egyetlen belőlük elegendő. Az Operában leszúrt Berry¹²⁰ herceg meggyilkolását a büntettet követő tizedik percben mesélték a Szent Lajos sziget legtávolabbi részén. A Diard-ról való vélemény a 6. gyalogezred jóvoltából ugyanazon az estén szüremlett be a felső társaságba, amely estén Diard első bálját adta.

---

¹¹⁹ *Faubourg Saint-Germain* - a régi nemesség negyede Párizsban. *Rue Saint Lazare* - akkoriban az újjgazdagok kedvelt lakóhelye. *Luxembourg* - Párizs egyik parkja a Szajna balpartján. *Montmartre* - akkor még vidékies kirándulóhely.

¹²⁰ *Berry herceg* (1778-1820) - XVIII. Lajos unokaöccse, az 1789-es forradalom alatt az emigráció vezető alakja. *Szent Lajos szigete* - sziget a Szajnan, Párizs közepén.

Így hát Diard nem tudott többé semmivel sem hatni a felső tízezerre. Ezentúl már csak a felesége hatalmában állott, hogy csináljon belőle valamit. Különös civilizációnk csodája! Párizsban, ha egy férfi a maga erejéből nem tud semmire se jutni, még mindig van esélye a felemelkedésre a felesége által, amennyiben a felesége fiatal és szellemes. Akadtak az asszonyok között betegek, látszatra gyöngék, akik anélkül, hogy pamlagukról felkeltek, hogy szobájukból kimentek volna, uralkodtak a társaságon, ezer rugót mozgattak, s odahelyezték a férjüket, ahova ők maguk hiúságuktól vezéreltetve kerülni akartak. Juana azonban, aki gyermekkorát a tarragonai kis fürkében élte át, teljes ártatlanságában, egyikét sem ismerte ezeknek a fondorlatoknak, ezeknek a hitványságoknak, a párizsi társaság ezen segédeszközeinek; mint fiatal teremtés kíváncsi szemmel nézte ezt a társadalmat, s csak azt látta meg belőle, amit a szenvedése és sértett önérzete feltárt előtte. Különben is Juana szűzies szíve tapintatával előre megérezte a dolgokat, mint a mimózaalkú teremtések. A magányos, fiatal nő, aki olyan hirtelen lett asszonnyá, megértette, hogy ha ő próbálná meg kényszeríteni a társaságot, hogy tisztelje a férjét, ez nem volna más, mint spanyolmódra koldulni, puskával a kézben. Aztán meg a kényszerű óvintézkedések gyakorisága és sokfélesége nem tenné-e nyilvánvalóvá azok szükségességét? Aközött, hogy ne törődjék az emberek tiszteletével és hogy túl nagy tiszteletet vívjon ki magának, valóságos szakadék tátongott Diard előtt. Juana hirtelen megsejtette a világot, mint ahogy nemrégiben megsejtette az életet is, és nem látott sehol sem mást, mint egy jóvátételten szerencsétlenség végeláthatatlan kiterjedését. Majd újabb bánatára elkésve felismerte férjének különös tehetségtelenségét; Diard az az ember volt, aki képtelen gondolataiban szoros összefüggést teremteni. Sejtelve sem volt arról, hogy milyen szerepet kell játszania a társaságban, nem fogta fel sem az egészet, sem az árnyalatokat, márpedig az árnyalatokon múlt minden. Vajon nem került-e azon helyzetek egyikébe, ahol könnyen lehet az erőt furfanggal pótolni? Hiszen a furfang, amely mindig diadalmaskodik, talán a legnagyobb erő minden erő között.

Ámde ahelyett, hogy igyekezett volna letörölni magáról a régi élete által rácsöppentett foltot, Diard minden erejét latbavetette, hogy kiszélesítse azt. Így aztán, miután nem sikerült tisztán felismernie, milyen szakaszába érkezett a császárság, azt akarta, hogy megyefőnökké nevezék ki, noha csupán lovassági őrnagy volt eddig. Ebben az időben majdnem mindenki hitt Napóleon lángeszében, az ő tekintélye mindent felnagyított. A megyeházák, ezek a pöttömnyi birodalmak, csupán díszes nagy urakat kívántak az élükre, a császár és király öfensége kamarásait. A prefektusok valósággal nagyvezérek lettek. Így hát a nagy nevek megteremtői nevettek a lovassági őrnagy bevallott ambícióján, úgyhogy végül is Diard egy alprefektúráért kezdett könyörögni. Valamilyen nevetséges aránytalanság volt igényei szerénysége és vagyona nagysága között. Királyi szalonokat nyitni, arcátlan fényűzést fitogtatni, aztán hátat fordítani a milliomosok életének, hogy elmenjen Issoudunba vagy Savenay-ba, nem volt-e ez rangján aluli cselekedet? Juana, aki túl későn értesült törvényeinkről, erkölcsseinkről, közigazgatásunk szokásairól, férje felvilágosításával is szükségszerűen elkésett. Az elkeseredett Diard sorban kopogtatott valamennyi miniszteriális hatalmasság ajtaján; Diard, aki mindenütt kosarat kapott, nem lehetett többé semmi, s ekkor a társaság ugyanúgy ítélte meg őt, ahogyan a kormányzat, és ahogyan ő maga is megítélte önmagát. Diard súlyosan megsebesült a harcmezőn és Diard nem kapott kitüntetést. A gazdagságnak örvendő, de becsülésnek nem örvendő szállásmester nem talált magának helyet az államban; a társadalom logikusan megtagadta hát tőle azt a helyet, amelyre ő számot tartott a társadalomban. Végül otthon ez a szerencsétlen flótás mindenben mindig a felesége fölényébe ütközött. Noha Juana úgyszólván bársonyos tapintattal bánt a férjével, ha ugyan ez a jelző nem túlságosan merész, hogy leplezze előtte ezt a fölényt, amelyen ő maga is csodálkozott, s amely ugyanakkor megalázta őt, Diard végül is torkig volt vele. Szükségszerűen a férfiak ennél a játéknál vagy elcsüggednek, vagy felfuvalkodnak, vagy gonoszok lesznek. Így hát Diard bátorságának vagy szenvedélyének csökkennie

kellett azoknak az ismételt csapásoknak a hatása alatt, amelyeket a hibái mértek az önérzetére, márpedig hibát hibára halmozott. Először is minden ellen küzdenie kellett, még a szokásai ellen is, a természete ellen is. Mint ízig-vérig provence-i ember, aki ugyanolyan őszinte a hibáiban, mint az erényeiben, akinek az idegszájai hárfahúrokhoz voltak hasonlóak, csupa szív volt régi barátaival szemben. Ugyanúgy segítségére sietett az éhenkórászoknak, mint az előkelő nyomorgóknak; szóval magához ölelt mindenkit, s aranytól csillogó szalonjában kezet nyújtott szegény ördögöknek. Látva ezt, a császárság tábornoka - az emberi fajtának olyan változata, amelynek írmagja sem marad rövidesen - nem ütötte lovaggá Diard-t, hanem ahogy hozzálépett, azt mondta neki pimaszul: „Kedvesem!...” Ott, ahol a tábornokok szemtelenségüket katonai kedélyeskedéssel leplezték, a kevés jó társaságbeli ember, aki Diard házában megfordult, azzal az elegáns, fölényes megvetéssel bánt vele, amely ellen egy új embernek szinte soha sincs fegyvere. Végül Diard viselkedése, félig olaszos hadonászása, beszéde, öltözködése elriasztotta tőle a tiszteletet, amit a közönséges emberek csak a jó modor által megkívánt dolgok pontos megfigyelésével tudnak maguknak kivívni, s aminek az igáját csupán a nagyhatalmú emberek tudják lerázni magukról. Ez a társadalom rendje.

Ezek a részletek halvány képét adják Juana egymásután következő ezernyi kínszenvedésének; minden egyes társadalmi szokás megadta neki a maga tűszúrását. És nem jelentett-e ez rettenetes szenvedést egy olyan lény számára - aki jobban szerette a tűszúrásoknál a tördő-féseket -, abban a küzdelemben, ahol Diard kapta a sértéseket anélkül, hogy megérezte volna, s ahol Juana érezte azokat anélkül, hogy őt bárki is megsértette volna? Majd érkezett egy pillanat, egy szörnyű pillanat, amikor világosan tudatára ébredt, hogy milyen is ez a társadalom, s ekkor megszólalt benne mindaz a fájdalom, amely már jóelőre összegyűlt benne. Teljesen képtelennek tartotta a férjét, hogy valaha is felkússzon a társadalmi rend létrafokain, s előre látta, mily mélyre kell majd buknia azon a napon, amikor cserbenhagyja a bátorsága. Ekkor Juanában szájalom ébredt Diard iránt. A fiatalasszony jövője vigasztalannak látszott. Állandó rettegésben élt, hogy valamilyen szerencsétlenség zúdul rájuk, anélkül, hogy tudta volna, merről fenyegetheti őket ez a veszély. Ez az előérzet olyan volt a lelkében, mint a ragály a levegőben; de volt benne annyi erő, hogy mosolyok alá rejtse aggodalmait. Sikerült elérnie, hogy ne gondoljon többé rájuk. Juana felhasználta befolyását és rávette Diard-t, hogy valamennyi nagyravágyó tervéről mondjon le, s mutassa meg neki, mint valami menedéket, a családi élet kedves és jóleső melegét. A bajok a társadalmi életből származtak, nem kellett hát száműzni a társadalmi életet? A családi életben Diard megtalálná a nyugalmat, a tiszteletet; ő uralkodnék. Juana elég erősnek érezte magát, hogy vállalja a kemény feladatot, azt, hogy boldoggá teszi őt - őt, aki még önmagával is elégedetlen. Erélye az élet nehézségeivel arányban megnőtt, megvolt benne a helyzete által megkívánt minden titkos hősiesség, s azok a vallásos vágyak hevítették, amelyek földöntúli erőt adnak egy angyalnak, akire egy keresztény lélek megmentése bízott: babonás költészet, allegorikus képei kettős természetűeknek.

Diard feladta terveit, bezárta házát, és otthonában élt, ha ugyan szabad egy ilyen családi kifejezést használnom. De itt volt a bökkenő. A szerencsétlen katona egyike volt azoknak a bolondul szertelen lelkeknek, akiknek folytonos mozgásra van szükségük. Diard egyike volt azoknak a férfiaknak, akik ösztönüktől üzve tüstént odébállnak, alighogy megjöttek, s akiknek az életük végcélja látszólag a szüntelen jövés-menésben rejlik, azokhoz a kerekéhez hasonlóan, amelyekről a Szentírás beszél. Talán önmagától akart menekülni. Anélkül, hogy ráunt volna a feleségére, anélkül, hogy Juanát bármikor is vádolhatta volna, az iránta való szerelme, miután lecsendesedett a birtoklás által, visszasegítette őt alaptermészetéhez. Ettől fogva sűrűbben lepte meg a levertség, s gyakrabban ragadtatta el magát délvidéki hevessége által. Minél erényesebb és feddhetetlenebb egy asszony, a férfi annál inkább szeretne rajta hibát találni, ha másért nem, csak azért, hogy a férfi törvényadta fölényét éreztesse; de ha véletlenül

az asszony a legteljesebb tiszteletet kelti benne, úgy szükségét érzi, hogy feleségét koholt hibákkal vádolja. Ilyenkor aztán a házastársak között a semmiségek megdagadnak és Alpesekké nőnek. Juana azonban, gög nélküli türelmében, szelídségében, amelyben nyoma sem volt annak a keserűségnek, amit az asszonyok megadásukba keverni szoktak, nem hagyta magát a számító gonoszság csapdáiba ejteni - a legádázabb gonoszság ez minden gonoszság közül. Aztán meg Juana egyike volt azoknak a nemes teremtéseknek, akik képtelenek megbotlani; szent és tiszta tekintetének, amelyben ott ragyogott az élete, mártír tekintetének varázsos súlya volt. Diard-t eleinte zavarta, majd bántotta ez a magas erkölcsiség, amelyet végül elviselhetetlen igának érzett. Felesége tisztessége nem keltett benne heves izgalmakat, márpedig ő izgalmakra vágyott. Ezerszámra akadnak a lelkek mélyén lejátszódó drámák, ha hidegen boncolgatunk egy látszatra szimpla és közönséges emberi életet. Nehéz példát válogatni mindazok közül a kicsi drámák közül, amelyek olyan gyorsan lezajlanak, de annyira előtérbe lépnek az életben, és majdnem mindig előhírnökei a legtöbb házasságban rejlő nagy szerencsétlenségnek. Mégis van egy jelenet, amely különösképpen alkalmas arra, hogy megjelölje azt a pillanatot, amikor ebben a kettesben élt életben az egyenletlenség kitört. Talán segítségemre lesz, hogy megmagyarázzam vele e történet kibontakozását.

Juanának két gyermeke, két fia volt, szerencséjére. Az első fia hét hónapra született esküvője után. Juan volt a neve, s az anyjára hasonlított. Második fiát két évvel azután szülte, hogy Párizsba költözött. Ez a fia Diard-ra és Juanára is hasonlított, de sokkal inkább Diard-ra, akinek a nevét is viselte, öt év óta Juana a kis Francisque-ot a legnagyobb gyöngédséggel gondozta. Az anya állandóan ezzel a gyerekével foglalkozott: őt dédelgette aranyos szavakkal, őt halmozta el játékokkal, de különösen firtató tekintete folyton rajta csüngött; Juana már a bölcsőtől fogva leste minden mozdulatát, tanulmányozta sikoltásait, mozdulatait; a természetét akarta kikémleni, hogy irányítsa nevelését. Úgy látszott, mintha Juanának csupán ez az egy gyereke volna. Diard, miután úgy látta, hogy Juant majdnem megveti a felesége, védelmébe vette őt, s anélkül, hogy tisztázta volna maga előtt a kérdést, hogy a kisfiú annak a múltó szerelemnek a gyümölcse-e, amelynek ő Juanát köszönhetette, ez a férj valamilyen bámulatos tetszelgéssel a Benjáminjává tette Juant. Madame Diard az ősei véreinek tulajdonított minden benne dülő érzés közül egyetlenegyét ismert el: az anyai szeretet érzését. Úgy szerette a gyerekeit, azzal a magasztos hévvel, amelynek példáját Marana szolgáltatta e történet bevezető részében, s azzal az elragadó szemérmességgel, a társadalmi erényeknek ama finom megértésével nevelte őket, amelynek gyakorlása jelentette élete diadalát és titkos elégtételét. A rejtett gondolat, a lelkiismeretes anyaság, amely a fanyar költészet pecsétjét verte rá Marana életére, Juana számára nyíltan bevallott élet volt, vigasza minden órájának. Az anyja úgy gyakorolta az erényt, ahogyan a többi asszonyok a bűnt: titokban. Lopta magába temetett boldogságát, nem élvezte az örömét. De Juana, akit ugyanolyan szerencsétlenné tett az erény, mint amilyené anyját a bűn, élete minden órájában rátalált azokra a kimondhatatlan örömekre, amelyek után annyira sóvárgott az anyja, s amelyektől örökre meg volt fosztva. Számára, akárcsak Marana számára, az anyaságban összpontosult minden földi érzés. Egyiknek is, másoknak is, ellentétes okok miatt, egyedül ez nyújtott vigaszt nyomorúságában. Juana anyai szeretete talán még nagyobb volt, mert, megfosztva a szerelemtől, minden hiányzó élvezetét a gyermekei élvezésében oldotta fel, s minthogy vannak a bűnökkel vetekedő nemes szenvedélyek is: minél jobban kielégülnek, annál nagyobbra nőnek. Az anya és a játékos kielégíthetetlenek. Ahogy Juana látta azt a nagylelkű bűnbocsánatot, amellyel Diard - apai szeretete által - naponta részesítette Juant, elérzékenyült; és attól a naptól fogva, amikor a házastársak szerepet cseréltek, a spanyol nő mélységes és őszinte figyelemben részesítette Diard-t, aminek már azelőtt is annyi jelét adta, de csak kötelességből. Ha ez az ember következetesebb lett volna életében, ha jelleme kuszaságával, állhatatlanságával és ingatagságával nem rombolja szét egy valódi, noha ideges érzelm felvillanásait, Juana kétségtelenül meg-

szerette volna őt. Szerencsétlenségére a délvidékiek ahhoz a típusához tartozott, akik szellemesek ugyan, de következetlenek a megjegyzéseikben; egyik napon nagy dolgokra képesek és másnap a semmivel egyenlők; gyakran erényeiknek esnek áldozatul, gyakran pedig bűnös szenvedélyek teszik őket boldogokká; remek emberek egyébként, ha jótulajdonságaikat kitartó erély fogja egybe. Két év óta hát Diard-t a leggyöngédebb láncok tartották foglyul otthonában. Szinte akarata ellenére egy asszony befolyása alatt élt, aki miatta színlelte a vidámságot, miatta volt mulatságos; Juana felhasználta a női zsenialitás minden segédforrását, hogy meghódítsa őt az erkölcs nevében, de ez a bűvészkedés nem terjedt odáig, hogy szerelmet is színleljen iránta.

E pillanatban egész Párizs a régi hadsereg egyik kapitányának az ügyével foglalkozott, aki a gyönyör paroxizmusában meggyilkolt egy asszonyt. Diard, ebédre hazatérve, beszámolt Juanának a gyilkos tiszt haláláról. Megölte magát, hogy elkerülje pöre szégyenét és a vérpadon való ocsmány kivégzést. Juana nem értette meg rögtön ennek a cselekedetnek a logikáját, úgyhogy a férje kénytelen volt elmagyarázni neki a francia törvények nemes igazságszolgáltatását, amely nem engedi meg, hogy a halottak ellen eljárást folytassanak.

- De papa, nem mondtad-e nekünk a múltkor, hogy a király kegyelmet adott? - kérdezte Francisque.

- A király csak életet adhat - felelte neki majdnem dühösen Juan.

Ez a jelenet ugyancsak különbözőképpen hatott Diard-ra és Juanára, akik mind a ketten fültanúi voltak a gyerekek közötti párbeszédnek. Az asszony Juanra vetett, örömtől csillogó tekintete végzetesen elárulta férjének szíve titkait, amelyek kifürkészhetetlenek voltak mind- eddig. Az idősebbik fiú egészen Juana volt, őt ismerte Juana; biztos volt a szíve és jelleme felől; imádta őt, s iránta való rajongó szeretetét titokban tartotta, hogy az hármuk titka legyen; az övé, a gyereké és Istené. Juan ösztönösen örült neki, hogy olyan nyers vele az anyja, aki apja és öccse között látszólag zsörtölődött vele, de mihelyt magukra maradtak, majd megfojtotta csókjaival. Francisque Diard-ra ütött, s Juana gondjai elárulták a törekvést, hogy kiirtsa a gyerekből apja hibáit és kifejlessze benne jótulajdonságait. Juana, nem is sejtve, hogy a tekintete túl sokat elárult, ölébe vette Francisque-ot és értelméhez mért kis leckét adott neki, szelíd hangon és meghatottan, mert még mindig annak az örömnak a hatása alatt állt, amit Juan válasza keltett benne.

- A fiú jelleme sok gondot igényel - mondta az apa Juanának.

- Bizony - felelte ő egyszerűen.

- De bezzeg Juan!

Madame Diard a férjére nézett, megrémülve a hangtól, amellyel az kiejtette a három szót.

- Juan tökéletesnek született - tette hozzá Diard. A mondata után sötét arccal leült; s minthogy a felesége néma maradt, újra kezdte: - Maga a *gyermekei* közül az egyiket jobban szereti a másiknál.

- Igen, ezt jól tudja - mondta az asszony.

- Nem! - felelte Diard. - Mindaddig nem tudtam, melyik kedvesebb magának.

- De hiszen még egyik sem okozott nekem fájdalmat - felelte élénken Juana.

- Igen, de melyik szerzett több örömet magának? - kérdezte Diard még élénkebben.

- Nem számláltam őket.

- De hamisak az asszonyok! - kiáltotta Diard. - Merje tagadni, hogy Juan a szíve gyermeke.

- Ha így van ez - mondta az asszony nemesen - az sem éppen csapás.

- Maga sohasem szeretett engem. Ha akarta volna, akkor a maga kedvéért birodalmakat hódítottam volna meg. Maga nagyon jól tudja, mi mindennel próbálkoztam, egyedül csak azért, hogy megnyerjem a tetszését. Ah, ha maga szeretett volna engem...

- Egy asszony, aki szeret - mondta Juana - magányosan él, távol a világtól. Nem ezt tesszük-e mi is?

- Tudom, Juana, hogy magának mindenben mindig igaza van.

Ez a mondat mélységes keserőséggel volt telítve, s életük további folyamán mindvégig éket vert közénk.

E végzetes nap másnapján Diard felkereste egyik régi pajtását és ott újra rátalált hajdani szórakozására, a kártyajátékokra. Szerencsétlenségére nagy halom pénzt nyert, s így ismét belevetette magát a játékba. Majd egy észrevétlen lejtő vonzásának engedve, visszazuhant hajdani tékozló életébe. Rövidesen már nem vacsorázott otthon. Miután néhány hónapig élvezte a függetlenség kezdeti boldogságát, meg akarta őrizni szabadságát és különvált a feleségétől; átengedte neki a tágas lakosztályokat és egy félemeleti szobába költözött. Egy év elteltével Diard és Juana már csak reggel, a villásreggeli idején látták egymást. Persze, mint minden játékos, váltakozva hol nyert, hol veszített. De miután nem kívánt hozzányúlni vagyonának tőkéjéhez, ki akarta vonni felesége ellenőrzése alól a jövedelmük fölötti rendelkezést; így aztán egy szép napon megvonta Juanától háztartásuk irányításának ráeső részét. A határtalan bizalmat a bizalmatlanság óvintézkedései követték. Majd a pénzügyekre vonatkozóan, amelyeket valamilyen közösen intéztek, Diard bevezette felesége szükségletei fedezésére a havi költőpénz rendszerét, amelynek összegét együtt állapították meg; az erről való beszélgetésük az utolsó ilyen meghitt megbeszélés volt közöttük, pedig ezek a beszélgetések a házasság egyik legvonzóbb kedvességei. Két szív között a csend azon a napon válik igazi, befejezett szakítássá, amikor nem hangzik el többé az a szó, hogy *mi*. Juana megértette, hogy ettől a naptól fogva csupán anya már, ami boldoggá tette őt, anélkül, hogy kutatta volna e szerencsétlenség okát. Nagy hiba volt ez részéről. A gyerekek a szülőket kölcsönösen felelőssé teszik egymás életéért, és Juanának nem lett volna szabad csupán búsulnia és aggódnia férje titkos életén. A szabaddá vált Diard egyhamar megszokta, hogy hatalmas összegeket nyer vagy veszít. Mint szépen és nagystílusú kártyázó játékos, híres lett a játékmódozóról. A megbecsülést, amelyet nem bírt megszerezni a Császárság idején, sikerült kivívnia magának a Restauráció napjaiban tőkésített vagyonával, amely ott gurult a zöld asztalokon, s híressé vált tehetségével, mert minden játékhoz remekül értett. A nagykövetek, a dúsgazdag bankárok, a nagyvagyonú emberek, s mindazok a férfiak, akik, miután túlzott hajszában éltek, a játék féktelen élvezeteihez fordulnak, csodálattal adóztak klubjukban Diard-nak, akit csak ritkán hívtak meg lakásukra, de valamennyien leültek vele játszani. Diard divatba jött. Rátartiságból egyszer, kétszer a tél folyamán estélyt adott magánál, hogy viszonzza játékosársai udvariasságait. Így hát e pillanatokra felvillanó ünnepek, bálók, luxuslakomák, fényözönök alkalmával Juana viszontlátta a társaságot; de ez olyan volt a számára, mint valamilyen adó, amelyet magányos boldogságára vetettek ki. Ő, a királynője ezeknek az ünnepeknek, olyannak látszott, mit valaki, aki egy idegen világból csöppent ide. Naivitása, amit semmi sem tudott megrontani, lelkének tiszta szűziessége, melyet új életének új erkölcsi visszaadtak neki, szépsége, igazi szerénysége őszinte hódolatot keltett mindenkiben. De minthogy alig látott szalonjaiban növendéget, megértette, hogy amennyiben a férje viselkedésében valamilyen új terv útjait követi, anélkül, hogy abba beavatta volna őt, még nem nyert semmit becsületben az előkelő társaság előtt.

Diard nem volt mindig szerencsés; három év leforgása alatt vagyonának háromnegyed részét eljátszotta. De szenvedélye elegendő erőt kölcsönzött neki annak kielégítésére. Sok mindenkivel összeköttetésben állt, s főleg a tőzsde elvetemült betyáraival, azokkal az emberekkel, akik a forradalom óta dogmává emelték azt a véleményüket, hogy egy lopás, ha nagystílu, csupán *ártatlan kis folt*, megtöltve páncélszekrényüket e pimasz elvek segítségével, amelyeket a XVIII. század lelkesen magáévá tett a szerelmi életben. Diard üzletember lett, s bizonyos *gyanúsaknak* nevezett üzletekbe bonyolódott, hogy törvényszéki nyelven fejezzem ki magamat. Szegény ördögöktől, akik nem ismerték az üzleti irodákat, örökös csódtömegeket vásárolt, amelyeket aztán egyetlen este felszámolt, megosztva a hasznot a likvidátorokkal. Majd amikor nem akadtak folyósítható adósságok, függő adósságokat keresett, s felkutatott az európai államokban, a barbár országokban vagy Amerikában elértéktelenedett követeléseket, amelyeket ismét feltámasztott. Amikor a Restauráció eltörölte a hercegeknek a Köztársaság és a Császárság idejéről származó adósságait, megbízásokat szerzett kölcsönüzletekre, csatornázásokra, s mindenféle vállalkozásra. Szóval az illedelmes sikkasztásra adta magát, amelyet annyi ügyesen álcázott vagy a politika kulisszái között bujkáló ember gyakorolt - közönséges lopásra, amely, ha egy egyszerű tolvaj követné el az utcalámpa fényénél, a börtönbe juttatná a szerencsétlent, de amelyet szentesít a párkánydíszek és gyertyatartók aránya. Diard megkaparintott és újra megint eladott cukorültetvényeket, telkekkel spekulált, s az övé a dicsőség, hogy feltalálta a *strómant* hasznothajtó szolgálatokra, akit meg kellett tartani bizonyos ideig, mindaddig, amíg nem akadtak mások. Majd a jutalékokon tűnődött, tanulmányozta a törvények hibáit, csempészéssel foglalkozott, megengedett módon. Hogy egyetlen szóval lefessük ezt a magas színvonalú üzérkedést, Diard *ennyi meg ennyi jutalékokért* annak a tizenöt törvényhozó szavazatának a megvásárlásáért, akik egyetlen éjszaka leforgása alatt a baloldali padsorokból átsétáltak a jobboldali padsorokba. Ezek a cselekedetek nem számítanak többé sem gáztetteknek, sem csalásoknak, mindezt egyszerűen kormányzásnak, az ipar támogatásának, pénzügyi zsenialitásnak nevezik: Diard-t a közvélemény a gyalázat padjára ültette, ahol már ült előtte néhány ügyes ember. Itt gyűlik össze a gazok arisztokráciája. Ez a jólnevelt csibészek főrendiháza. Szóval Diard nem volt közönséges játékos, akiről a drámaíró megírja, hogy aljas és kolduláson végzi. Ez a játékos nem létezik többé a társadalomban bizonyos topografikus magasságban. Manapság ezek az elszánt csibészek úgy halnak meg, hogy csillogó szerszámban, vagyonok aranygyeplői között hordozzák a bűnt. Hintóban ülve lövik föbe magukat, s elvisznek magukkal mindent, amit rájuk bízott az ember. Legalább is Diard-nak megvolt hozzá a tehetsége, hogy ne vásárolja le szállított áron a lelkifurdalásait, és sikerült magát felküzdenie ama kiváltságos emberek közé. Miután megismerte a kormányzás minden ágát, valamennyi titkát, és a befutott emberek szeszélyeit, rangjához illően helyt tudott állni abban a tüzes kemencében, amelybe belevetette magát. Madame Diardnak sejtelve sem volt arról a pokoli életről, amelyet férje folytatott. Megbékélve az elhagyatottsággal, amelyben ura hagyta, eleinte nem is csodálkozott rajta, miután minden perce el volt foglalva. Pénzét gyermekei oktatására szentelte: egy nagyon ügyes házitanítót vett fiai mellé, s megfizetett minden szükséges tanárt, hogy a tanításuk tökéletes legyen. Két igazi férfit akart nevelni belőlük, helyes ítéletű embereket, anélkül, hogy a képzeletüket le akarta volna fogni; miután életének már nem volt egyéb értelme, mint ők, elszíntelenedett élete nem okozott hát többé fájdalmat neki; a két fiú azt jelentette számára, amit a gyerekek hosszú ideig sok anyának jelentenek, élete bizonyos meghosszabbítását. Diard nem volt többé más, mint egy szerencsétlen véletlen; s amióta Diard megszűnt apa és családfő lenni, Juana már csupán a társadalmi külszín által rájuk rótt kötelékek erejénél fogva tartozott a férjéhez. Mindazonáltal az apai hatalom legnagyobb tiszteletében nevelte a gyermekeit, bármilyen képzeletbeli volt is az előttük; de igen szerencsésen segítette őt törekvésében férjének állandó távolléte. Ha Diard otthon marad, Juana minden erőfeszítését

megsemmisítette volna. A fiúkban már túl sok volt a tapintat és a finomság ahhoz, hogy ne ítéljék el apjukat. Elítélni az apát: erkölcsi apagyilkosság. Mégis idővel Juana férje iránti közönye megszűnt. Sőt ez az egyszerű érzés rémületté változott. Juana egy szép napon megértette, hogy egy apa magaviselete sokáig ránehezedhetik gyermekei jövőjére, s anyai gyöngédsége néha megsejtette vele az igazság egy részét. Napról napra élénkebb és szorongatóbb lett benne ettől az ismeretlen, de elkerülhetetlen szerencsétlenségtől való rettegés, amelyben állandóan élt. Így aztán azok alatt a ritka pillanatok alatt, amikor Juana látta Diard-t, átható pillantást vetett beesett arcára, amely sápadt volt az átvirrasztott éjszakáktól és ráncos lett az átélt izgalmaktól, s Juana pillantásának a fénye majdnem megremegtette Diard-t. Ilyenkor a férje magára erőltetett vidámsága még jobban megijesztette Juanát, mint nyugtalan-ságának komor kifejezése, amikor véletlenül megfélemezett szerepéről, hogy jókedvet mutasson. Úgy félt a feleségétől, mint gyilkos a hóhértól. Juana a gyermekei szegényét látta benne; s Diard rettegett az asszony nyugodt bosszúvágyától, tiszta homloka igazságosságától, mindig magasra emelt, mindig büntetni kész karjától.

Tizenötévi házasság után, Diard arra ébredt egyik reggel, hogy minden pénze elfogyott. Százezer tallérral tartozott és alig volt százezer frankja.¹²¹ Palotája, egyetlen kézzelfogható vagyontárgya, olyan jelzálogkölcsonnel volt megterhelve, amely felülmúlta értékét. Még néhány nap, s a gazdagság keltette tekintély szertefoszlik. Ezek után a kegyelemként kapott napok után egyetlen kéz sem fog feléje nyúlni, egyetlen pénztárca sem nyílik meg előtte. Majd, hacsak valamilyen kedvező esemény nem jön közbe, le fog zuhanni a megvetés posványába, talán mélyebbre, mint ahogyan azt megérdemelné, pontosan azért, mert érdemén felüli magasságba emelkedett. Szerencsére fülébe jutott, hogy az üdülési idény alatt több előkelő külföldi látogat el a Pireneusokban fekvő fürdőhelyekre, diplomaták, mágnások, akik mind hívei az ördög bibliájának és akiknek a zsebében bizonyára hatalmas összegek húzódnak meg. Tüstént elhatározta, hogy elutazik a Pireneusokba. Nem akarta azonban, hogy a felesége Párizsban maradjon, nehogy néhány hitelező feltárhassa előtte helyzetének szörnyű rejtelmét, elküldte hát vidékre két fiával együtt, még a házitanítót is megtagadva tőlük. Csak egy inast vitt el magával, s alig akarta megengedni Juanának, hogy egy szobalány is velük mehessen. Röviden, parancsoló hangon beszélt, mintha visszanyerte volna erélyét. Ez a váratlan utazás, amelynek okát nem sikerült kifürkésznie, megdermesztette és titkos borzalommal töltötte el Juanát. Férje vidáman vágott neki az útnak; s ahogy a négykerekű batár kényszerű rabsága összerelte őket, az apa napról napra figyelmesebbnek mutatkozott gyermekeivel és szeretetteljesebbnek az anyjuk iránt. Mégis minden nap gyászos előérzeteket keltett Juanában, az anyák előérzeteit, akik látható ok nélkül reszketnek, de akik ritkán tévednek, ha a reszketés így erőt vesz rajtuk. Előttük könnyebben fellibben a jövőt fedő fátyol.

Diard Bordeaux-ban, egy csendes utcában, kibérelt egy nagyon rendesen bebútorozott békés kis házat, s elhelyezte benne a feleségét. Véletlenül a ház az egyik utca sarkán állt, nagy kerttel mögötte. Mivel csupán az egyik oldala érintkezett a szomszéd házzal, meglehetősen szembe ötlött és három oldalról volt megközelíthető. Diard kifizette a bért, s csupán annyi pénzt adott Juanának, amennyi éppen csak hogy fedezte három hónap költségeit, alig hagyott nála ötven aranyat. Juana egyetlen megjegyzést sem tett erre a szokatlan fukarkodásra. Amikor a férje közölte vele, hogy a nyári hónapokra fürdőhelyre megy, ő pedig a gyerekekkel Bordeaux-ban marad, Juana tervbe vette, hogy tökéletesíti a fiúk spanyol és olasz nyelvtudását, és elolvastatja velük az e két nyelven írt remekműveket. Visszavonult, egyszerű és természetesen takarékos életre rendezkedett be. Hogy a háztartás nyügeitől szabaduljon, Diard

---

¹²¹ 1 tallér = 3 frank.

elutazása másnapján megállapodott egy vendéglőssel, hogy az étkeztetésükről gondoskodják. Szobalánya kiszolgálta, s noha férje visszatéréséig mindennel el volt látva, teljesen pénz nélkül maradt. Mulatsága mindössze abban állt, hogy olykor sétálni ment a fiaival. Harminchárom éves volt ekkor. Tökéletesen kivirágzott szépsége teljes fényében ragyogott. Ahol csak megjelent Bordeaux utcáin, az emberek mindenütt mint a szép spanyol asszonyról beszéltek róla. A hozzá intézett első szerelmes levél után Juana már csupán a kertben sétálgatott. Diard eleinte vagyona tett szert a fürdővárosban; két hónap leforgása alatt háromszázezer frankot nyert, de eszébe se jutott, hogy pénzt küldjön a feleségének; mindent megtartott magának, hogy még nagyobb játékba kezdhesen. Az utolsó hónap végén a fürdővárosba érkezett Montefiore márki, akit megelőzött nagy vagyonának, remek külsejének, egy híres angol nővel kötött boldog házasságának és nem utolsó sorban játékszenvedélyének a híre. Diard, mint régi bajtársa, meg akarta őt várni, azzal a szándékkal, hogy megkopasztja őt is, mint valamennyi többi játéktársát. Egy négyszázezer frankkal felfegyverkezett játékos mindig olyan helyzetben érzi magát, hogy ő a világ ura, és Diard, szerencsében bízva, felújította Montefioréval való ismeretségét; ez hűvösen fogadta őt, de leült vele játszani, s Diard elvesztette az utolsó vasát is.

- Kedves Montefiore - mondta a hajdani szállásmester, miután körbesétált a játéktermen, amikor már elúszott a vagyona - százezer frankkal tartozom neked, de a pénzem Bordeaux-ban van; ott hagytam a feleségemet is.

Diard-nak a zsebében volt a száz ezresbankó; de az olyan ember merészségével és villámgyors ötletével, aki megszokta, hogy mindennel megpróbálkozik, amiből valamilyen hasznot húzhat, még mindig reménykedett a szerencsejáték meghatározhatatlan szeszélyeiben. Montefiore kifejezte szándékát, hogy ellátogat Bordeaux-ba. Ha Diard kifizeti veszteségét, nem marad több pénze, és nem kérhet revansot. Márpedig egy revans-játszma olykor minden előbbi veszteséget sokszorosán visszahoz. Lángoló reményei azonban a márki válaszára függtek.

- Várj csak, drágám - mondta Montefiore - majd együtt megyünk Bordeaux-ba, őszintén megvallva, ma elég gazdag vagyok ahhoz, hogy ne akarjam elszedni egy régi jó pajtásom pénzét.

Három nappal később Diard és az olasz Bordeaux-ban volt. Montefiore felajánlotta a revansot. De egy este folyamán, amely azzal kezdődött, hogy Diard megfizette a százezer frankot, sikerült újabb kétszázezer frankot veszítenie pusztán becsületszóra. A provence-i vidám volt, mint az olyan ember, aki megszokta, hogy aranyban fürödjék. Tizenegyet ütött az óra, felhőtlen volt az ég, mind a két játékos egyformán szükségét érezte, hogy sétáljanak kicsit a szabad ég alatt, kigőzöltetve magukból a játék izgalmait; Diard azt javasolta Montefiorénak, jöjjön fel hozzá egy csésze teára, legalább rögtön megfizetheti neki a kártyaveszteségét.

- De mit fog szólni hozzá madama Diard? - aggodalmaskodott Montefiore.

- Ugyan! - legyintett a provence-i.

Lementek a lépcsőn. De mielőtt magához vette volna a kalapját, Diard az ebédlőterembe lépett, s egy pohár vizet kért; mialatt elhozták neki a vizet, fel és alá járt és sikerült észrevétlenül zsebébe csúsztatnia egy gyöngyháznyelű apró acélkést, mellyel a gyümölcsöt szokás meghámozni, s amelyet még nem szedtek le az asztalról.

- Hol laktok? - kérdezte tőle Montefiore az udvarban. - Nem tudom, hova küldessem a kocsimat.

Diard megadta neki a pontos címét.

- Tudod - mondta neki halkán Montefiore, karonfogva őt - amíg veled vagyok, nincs mitől félnem; de ha egyedül jönnék vissza és valami csavargó a nyomomba szegődne, nem volnék éppen rossz falat a számára, ha elvágna a torkomat.

- Mennyi pénz van nálad?

- Ó, úgyszólván semmi - felelte a gyanakvó olasz. - Csak éppen az, amit nyertem. Mégis szép kis vagyont jelentene egy nyavalyás koldusnak, aki élete végéig tisztességes emberként élhetne belőle.

Diard egy elhagyatott utcán vezette az olaszt, ahol felfedezett egy házat, amelynek kapuja egy fákkal és komor, sötét falakkal szegélyezett fasor végére nyílt. Ahogy ide értek, volt hozzá mersze, hogy katonásan arra kérje Montefiorét, hogy ő menjen előre. Montefiore megértette Diard-t és kész volt vele menni. Mihelyt mind a ketten a fasor útjára tették a lábukat, Diard tigrisügységgel fellökte a márkít egy gánccsal, úgyhogy a térde alatti ízületébe rúgott, vadul rátérdelt a torkára, és többször egymás után a szívébe döfte a kést, amíg csak bele nem tört a pengéje. Majd átkutatta Montefiore zsebeit, elvett tőle pénztárcát, pénzt, mindent. Noha Diard tombolása közben sem vesztette el hidegvérét, noha egy zsvány fürgeségével hajtotta végre tettét, noha hihetetlen ügyesen csapott le az olaszra, Montefiorénak mégis maradt annyi ideje, hogy elkiáltta magát: „Gyilkos! Gyilkos!”, világos és éles hangon, amely bizonyára megremegtette a már szunnyadozó emberek szívét. Végső sóhajai szörnyű kiáltások voltak. Diard nem tudta, hogy abban a pillanatban, amikor ők ketten befordultak a fasorba, egy sereg ember özönlött ki a színházakból, ahol éppen véget ért az előadás; ott állt a tömeg az utca túlsó végén és hallotta a haldokló hörgését, noha Diard mindent elkövetett, hogy térde kemény nyomásával elfojtsa Montefiore torkában a hangot, s így sikerült is fokozatosan megszüntetnie a kiáltásokat. Így hát ezek az emberek rohanni kezdtek a fasor felé; az utat szegélyező magas falak, visszaverve a segélykiáltásokat, pontosan elárulták a helyet, ahol a gaztettet elkövették. Közeledő lépéseik ott dübörögtek Diard agyában. De a gyilkos még nem vesztette el a fejét: kisurrant a fasorból az egyik utcába, ahol kényelmes lassúsággal lépegetett tovább, mint egy kíváncsi járókelő, aki belátta, hogy itt már minden segítség hiábavaló. Még hátra is fordult, hogy jól felbecsülje a távolságot, amely az odarohanóktól elválasztotta, s látta őket, ahogy beszaladtak a fasorba, egyetlen ember kivételével, aki egészen természetes óvatosságból Diard-t kezdte figyelni.

- Ó az! Ó az! - kiáltották a fasorba érkezők, miután megpillantották az elterült Montefiorét, látták, hogy a ház kapuja zárva van, és tűvé tettek mindent, anélkül, hogy a gyilkos nyomára akadtak volna.

Mihelyt elhangzott ez a kiáltás, Diard előnye tudatában egy oroszlán erejével és egy szarvas szökéseivel rohanni, vagyis inkább repülni kezdett. Úgy látta, vagy látni vélte, hogy egész sereg ember áll az utca másik végén, tehát egy keresztutcába vetette magát. De már minden ablak kinyílt, s minden ablakban kíváncsi fejek jelentek meg; valamennyi kapuból kiabálás hallatszott és fény özönlött ki. És Diard, hogy mentse a bőrét, hanyatthomlok rohant tovább, a fények és a sokaság közepette; de a két lába olyan hihetetlen fürge volt, hogy megelőzte a tömeget, nem bírta azonban kivonni magát a szemek ellenőrzése alól, amelyek még sebesebben futottak be a teret, mint az ő gyors lábai. Lakosok, katonák, csendőrök, egyetlen szempillantás alatt az egész városnegyed talpon volt. A hivatalos személyek felébresztették a rendőrfelügyelőket, mások meg a holttestet őrizték. A lárma szárnyra kapott, s úgy követte a menekülőt, mint egy nyomában fellángoló tűzvész lángja, melyet maga után vonszol, és elrepült a város közepéig, a törvényszéki palotáig. Diard úgy érezte, mintha egy rossz álmot élne át, ahogy így az egész város üvöltött, rohant, borzongott mögötte. Mégis még megőrizte lélekjelenlétét és gondolkozni is tudott: letörölte a kezét a házak falába. Végül is elérte a háza

mögötti kert falát. Azt hitte, sikerült üldözőit tévútra vezetnie, mert ezen a helyen teljes volt a csend, csak távolról hallatszott még a város moraja, úgy, mint valamilyen tenger zúgása. Vízet merített egy patakából és ivott egy kortyot. Meglátott egy halom félrehányt kőköckát, s odarejtette kincsét, engedelmeskedve ama ködös gondolatok egyikének, amelyek abban a pillanatban szokták meglepni a bűnözőket, amikor már nem lévén meg a képességük ahhoz, hogy cselekedeteiket a maguk egészében ítéljék meg, kénytelenek az ártatlanságukat a bizonyítékok bizonyos hiányára alapítani. Elrejtve a pénzt, igyekezett nyugalmat erőszakolni magára, mosolyogni próbált, és halkán kopogtatott háza kapuján, abban a reményben, hogy nem látta őt senki. Felnézett az emeletre, s az ablakzsáluk résein keresztül megpillantotta a felesége hálószobájából kiözönlő gyertyafényt. Ekkor, zavarodottságában, megjelentek előtte a fiai között ülő Juana szelíd életének képei, s úgy fejbe kólintották, mintha kalapácsütést mértek volna koponyájára. A szobalány nyitott ajtót, melyet Diard egy heves lábrúgással csapott be. E pillanatban fellélegzett; de ekkor észrevette, hogy verejtékben ázik, inkább árnyékban maradt hát és visszaküldte a szobalányt Juana mellé. Megtörölte arcát zsebkendőjével, rendbeszedte ruháját, mint valami piperkőc, mielőtt egy szépasszony szobájába belép; majd a hold fényébe lépett, hogy szemügyre vegye kezét és megtapogassa arcát; öröm futotta át, látva, hogy nincs rajta egyetlen vérfolt sem, a vér bizonyára befelé ömlött az áldozat testébe. De a gyilkosnak ez a rendezkedése időbe telt. Nyugodt, higgadt arccal ment fel Juanához, mint az olyan ember, aki színházból jön haza, hogy lefeküdjön. Miközben a lépcső fokait róttá, gondolkozhatott a helyzetén, amelyet két szóban foglalt össze: elmenni innen és elérni a kikötőt. Ezeket a gondolatokat nem is gondolta talán, ott látta őket az árnyékban, tüzes betűkkel írva. Csak kijusson a kikötőbe, majd elbújik nap közben, visszajön éjjel, megkaparintja kincsét, aztán megbújik az egyik hajó fenekén mint egy patkány, s elvitorlázik anélkül, hogy bárki is sejtjené, ki rejtőzik odalent. Mindenekelőtt aranyra volna szüksége, hogy végrehajtsa terveit! És nem volt semmije.

A szobalány jött eléje, hogy világítson neki.

- Félicie - kérdezte tőle - micsoda láрма ez az utcán, nem hallja, hogy kiáltoznak? Menjen csak, tudja meg, mi az, majd elmeséli nekem...

Juana fehér éjjeli köntösében egy asztal mellett ült Francisque és Juan között, akikkel Cervantest olvastatta spanyolul; a két fiú követte a szöveget, miközben az asszony hangosan olvasott, tanítva nekik a kiejtést. Mind a hárman abbahagyták az olvasást és Diard-ra néztek, aki állva maradt, zsebredugott kézzel, álmélkodva talán, hogy idecsöppent e nyugodalmas, kedvesfényű jelenet kellős közepébe, amelyet még szebbé tett ennek az asszonynak és ezeknek a fiúknak az arca. Megelevenedett festmény volt ez a Szűzanyáról, ahogy a fia és szent János között ül.

- Juana, mondani akarok neked valamit.

- Mi történt? - kérdezte az asszony, kitalálva férje sárga arcából a szerencsétlenséget, amelyet napról napra várt.

- Semmi az egész, de szeretnék veled beszélni... egyedül csak veled...

És jelentőségteljesen két fiúra nézett.

- Drága kicsikéim, menjetek a szobátokba és feküdjetek le - mondta nekik Juana. - Imádkozzatok nélkülem.

A két fiú csendesen kiment, a jólnevelt gyerekek kíváncsiság nélküli engedelmisségével.

- Édes Juanám - szólalt meg újra Diard hízkelkedő hangon - ugyancsak kevés pénzt hagytam nálad, végtelenül sajnálom. Mondd csak, drágám, amióta levettem a válladról a háztartás gondjait, havi tartásdíjat adva neked, nem takarítottál-e meg belőle véletlenül egy kis összeget, ahogyan azt minden asszony csinálni szokta?

- Nem - felelte Juana - nem maradt semmim, ön nem számolt gyermekei neveltetési költségeivel. Nem szemrehányásképpen mondom, csak éppen azért említem ezt a mulasztását, hogy megmagyarázzam, miért fogytam ki a pénzből. Mindaz, amit öntől kaptam, csupán arra szolgált, hogy kifizessem belőle a tanárokat és...

- Elég volt! - kiáltotta durván Diard. - A mennydörgős mindenit! Sürget az idő. Nincsenek ékszerei?

- Önnek tudnia kell, hogy sohasem hordtam ékszereket.

- Hát nincs az egész házban egyetlen vas sem?! - ordította dühöngve Diard.

- Miért ordít maga? - kérdezte az asszony.

- Juana - mondta - megöltem egy embert.

Juana a gyerekei szobája felé szökött, és csak akkor jött vissza, miután valamennyi ajtót bezárta.

- Nehogy a fiai meghalljanak valamit - mondta. - De hát kivel párbajozhatott maga?

- Montefioréval - felelte Diard.

- Ah! - röppent el ajkáról önkéntelenül a sóhaj. - Ő az egyetlen ember a világon, akit joga volt megölni...

- Sok oka volt annak, hogy végeznem kellett vele. De ne veszítsünk időt. Pénzt, pénzt és pénzt, az istenit neki! Lehet, hogy keresnek. Nem párbajoztunk, egyszerűen... megöltem.

- Megölte?! - kiáltotta Juana. - És hogyan...?

- Úgy, ahogy az ember megöl valakit. Elszedte tőlem kártyán egész vagyonomat, és én visszavettem tőle. Minthogy nincsen pénzünk, magának el kell mennie az én pénzemért, amíg még minden csendes; az alá a kőhalom alá rejtettem el, tudja, amely ott fekszik az utca végén.

- Szóval ellopta tőle a pénzt? - kérdezte Juana.

- Ugyan, mit törődik vele! A fő, hogy innen eltűnjek. Van magánál pénz? A nyomomban vannak.

- Kik?

- A rendőrség... a bírók.

Juana kiment és tüstént visszajött,

- Fogja - mondta neki, távolról nyújtva neki az ékszert: - ez doña Lagounia keresztje. Négy nagyértékű rubint van benne, úgy tudom. Menjen, menjen... menjen hát!

- Félicie nem jött vissza - mondta Diard dermedten. - Csak nem tartóztatták le?

Juana ott hagyta a keresztet az asztal szélén, s az utcára tekintő ablakokhoz rohant. Lent az utcán, a hold fényénél, katonákat látott, akik a legnagyobb csendben a fal hosszában helyezkedtek el.

Visszajött, nyugalmat színlelve, s így szólt a férjéhez:

- Nincs egyetlen perc veszténivaló ideje sem, a kerten át kell menekülnie. Tessék, itt a kis ajtó kulcsa.

Túlzott óvatosságból mégis lepillantott a kertbe. Az árnyékban, a fák alatt, itt-ott megvillant a csendőrcsákók ezüst széle. Még a kíváncsiság által odavonzott tömeg meghatározhatatlan zshivaját is hallotta, de a különböző utcák bejáratához odaállított őrszemek visszatartották a ház felé özönlő sokaságot. Az történt ugyanis, hogy Diard-t meglátták az ablakukból kinéző szomszédok. Csakhamar az ő figyelmeztetésükre és a megijesztett, majd elfogott szobalány felvilágosítása alapján a nép és a csapatok elállták azt a két utcát, amelynek sarkán állt a ház. Vagy egy tucat csendőr a színházból visszajövet körülfogta az épületet, mások átvették magukat a kert falán, s átkutatták minden zugát, amire a büntény nyilvánvalósága hatalmazta fel őket.

- Uram - mondta Juana - ön nem tud többé elmenekülni innen. Itt az egész város.

Diard az egyik ablaktól a másikhoz rohant egy szobába zárt madár eszeveszett aktivitásával, amikor az minden fénylő tárgynak nekiverődik. Hol az egyik, hol a másik kijáráthoz szaladt. Juana egy helyben állt, gondolataiba mélyedve.

- Hol bújhatnék el? - töprengett Diard. Megvizsgálta a kandallót, Juana tekintete pedig a két üres széken csüngött. Egy perc óta - számára - ott ült a két fia. E pillanatban felnyílt az utcai kapu, és számtalan lépés dübörgött az udvaron.

- Juana, drága Juanám, adjon nekem irgalomból valamilyen jó tanácsot.

- Megkapja tőlem - mondta az asszony - és megmentem magát.

- Ah, te leszel az én őrangyalom!

Juana visszajött, átnyújtotta Diard-nak egyik pisztolyát, s elfordította a fejét. Diard nem nyúlt a pisztolyhoz. Juana hallotta a zajt az udvarról, ahová letették a márki holttestét, hogy tetemre hívják a gyilkost; visszafordult Diard felé, aki ott állt sápadtan és fakón. Ez az ember ájultozott, és le akart ülni.

- Meg kell hogy tegye a gyermekei kedvéért - mondta az asszony, a kezébe adva a fegyvert.

- De Juanám, édes kis Juanám, azt hiszed hát, hogy ez... hogy ez ilyen sürgős? Meg szeretnék csókolni, Juana.

A csendőrök csizmái a lépcsőfokokon kopogtak. Juana ekkor visszavette a pisztolyt, célba vette Diard-t, akit üvöltése ellenére nem hagyott elmozdulni a helyéről, mert torkon ragadta, széltötte a koponyáját és elhajította a fegyvert.

E pillanatban hirtelen kinyílt az ajtó. Megjelent az egész emberi igazságszolgáltatás: a királyi ügyész, mögötte egy bíró, egy orvos, egy törvényszéki írnok, a csendőrök.

- Mit akarnak önök? - mondta az asszony.

- Ez itt Diard? - kérdezte az ügyész, a kétréteggyörnyedt testre mutatva.

- Igen, uram.

- Az ön ruhája tele van vérrel, asszonyom.

- Nem érti, hogy miért? - kérdezte Juana.

Leült a kis asztal mellé, kezébe vette a Cervantes-kötetet, és sápadtan ült a helyén, izgalomtól meggyötört, de csupán lelki izgalomtól, amelyen igyekezett úrrá lenni.

- Menjenek ki - mondta az ügyész a csendőröknek. Majd intett a vizsgálóbírónak és az orvosnak, hogy maradjanak.

- Asszonyom, ez alkalommal nem tehetünk egyebet, csak gratulálhatunk önnek férje halálához. Ha tévútra ragadta is a szenvedélye, legalább katonaként halt meg, ami fölöslegessé tesz minden további bírói beavatkozást. De noha igazán nem szeretnők ilyen pillanatban zavarni önt, a törvény kötelez bennünket, hogy minden erőszakos halál körülményeit megállapítsuk.

- Átmehetek a szobámba ruhát váltani? - kérdezte az asszony, letéve a könyvet.

- Igen, asszonyom; de legyen szíves aztán visszahozni ide a levetett ruhát. Az orvosnak bizonyára szüksége lesz rá...

- Túl kínos volna önnek, asszonyom, hogy végignézzem és végighallgasson engem, ahogy boncolom a férjét - mondta az orvos, aki megértette a vizsgálóbíró gyanúját. - Uraim, adjanak neki engedélyt, hogy a szomszéd szobában maradjon.

A köztisztviselők hallgattak a könyörületos orvos szavára, s ekkor Félicie követte úrnőjét, hogy szolgálatára legyen. A bíró és a királyi ügyész halkán beszélgetni kezdtek. Az igazságszolgáltatás emberei szerencsétlenségükre kénytelenek mindenre gyanakodni, mindent át gondolni. Addig gyanakodnak gonosz indulatokra és próbálják azokat megérteni - hogy a legellentmondóbb cselekmények mögött rejtett igazságokra bukkanjanak - amíg lehetetlenné válik, hogy szörnyű hivatásuk gyakorlása ne szárítsa ki bennük végül is a nagylelkű indulatok forrását, amelyet kénytelenek kétségbe vonni. Ha a sebész érzékei, miközben a test rejtelseit kutatja, végül is eltompulnak, vajon mivé lesz a bíró lelkiismerete, aki köteles szakadatlanul a lélek titkait fürkészni? Hivatásuk első mártírjai, a bírók, elvesztett illúzióikat gyászolják mindig, s a bűn ugyanolyan súllyal nehezedik rájuk, mint magukra a bűnözőkre. Egy aggastyán, aki az ítélőszékben ül, magasztos jelenség, de nem borzasztja-e meg az embert egy fiatal bíró? Márpedig ez a vizsgálóbíró fiatal ember volt, és kénytelen volt így szólni a királyi ügyészhez:

- Nem gondolja ön, hogy az asszony cinkostársa a férjének? Nem kell-e megindítani ellene az eljárást? Ki kell őt hallgatni?

A királyi ügyész teljes közömbösséggel vonogatta a vállát, s így felelt neki:

- Montefiore és Diard közismert gazemberek voltak. A szobalány nem tudott a büntettről semmit. Nyugodjunk meg ebben.

Az orvos boncolt, vizsgálta Diard-t, és diktálta az írnoknak jegyzőkönyvét. Hirtelen berohant Juana szobájába.

- Asszonyom...

Juana, miután már levetette véres ruháját, az orvos elé ment.

- Ön megölte a férjét - suttogta az orvos, a spanyol nő füléhez hajolva.

- Igen, megöltem.

..., *És mindezekből a tényekből együttesen világosan következik - folytatta a diktálást az orvos - hogy nevezett Diard önként és önkezével oltotta ki életét.*

- Készen van? - kérdezte az írnoktól kis szünet után.

- Igen - felelte az.

Az orvos aláírta a jegyzőkönyvet, Juana ránézett csillogó tekintettel, mert alig bírta visszafojtani könnyeit, amelyek csak átmenetileg futották be szemét.

- Uraim - mondta a királyi ügyésznek - idegen vagyok, Spanyolországban születtem. Nem ismerem az önök törvényeit, egyetlen lelket sem ismerek Bordeaux-ban, egy szívességet kérek önöktől. Adassanak nekem Spanyolországba szóló útlevelet...

- Várjunk csak - kiáltotta a vizsgálóbíró. - Hova lett, asszonyom, a Montefiore márkítól elrabolt összeg?

- A férjem valamilyen kőrákásról beszélt nekem homályosan - felelte az asszony -, azt mondta, oda rejtette a pénzt.

- Hol az a kőrákás?

- Kint az utcán.

A két tisztviselő egymásra nézett. Juana felséges mozdulattal magához intette az orvost.

- Uram - súgta a fülébe - csak nem vádolnak valamilyen gazsággal engem?! Annak a kőhalomnak ott kell valahol lennie a kertem alatt. Szeretném, ha ön menne oda, kérem, tegye meg. Nézzon körül, kutasson át mindent, találja meg azt a pénzt.

Az orvos elment, magával vitte a vizsgálóbírót is, és ketten megtalálták Montefiore pénztárcáját.

Harmadnap Juana eladta aranykeresztjét, hogy az útiköltséget fedezhesse. Ahogy két fiával a spanyol határra induló gyorskocsi felé ment, valaki utána kiáltott az utcán. Haldokló anyját szállították kórházba; és a hordágy függőnyeinek résein át Marana megpillantotta a lányát. Juana egy kapualjba vitte a hordágyat. Itt találkozott utoljára anyja és a lánya. Noha mind a ketten halkán beszéltek egymással, Juan meghallotta ezeket a búcsúszavakat:

- Haljon meg békességben, anyám, én mindnyájukért megszenvedtem!

EL VERDUGO¹²²

Egy kis városban, Mendában, a Harang éppen éjfél utött.

Ugyanabban a pillanatban egy fiatal francia tiszt, aki a mendai kastélyban, a kertet szegő hosszú terasz mellvédjére támaszkodott, úgy látszott, mély gondolatokba merült, amelyek nemigen férhettek össze a hadiélet gondtalanságával; igaz, hozzá kell tennünk azt is, hogy soha még ilyen óra, ilyen hely és ily éjszaka nem lehetett kedvezőbb az elmélkedésre.

Spanyolország szép ege kék kupolát emelt a feje fölé. A szikrázó csillagok és az enyhén fénylő hold gyönyörű völgyre világítottak, amely csábító szépségében ott terült el a lábánál.

Egy virágzó narancsfá mellől a parancsnok jól láthatta, mintegy száz láb mélységben, a kis Menda városát, amely az északi szelek elől, úgy látszott, a kastélyt tartó szikla tövében keresett menedéket. Ha oldalt fordult, láthatta a tengert, amelynek ragyogó hullámai széles ezüstszalaggal keretezték be a tájéket. A kastély maga fényárban úszott. Egy bál vidám zürzavara, a zenekar hangjai, néhány tiszt és táncosnők nevetése hozzá is eljutottak, a hullámok távoli zsongásával keveredve. Az éjszaka hűvössége szinte újabb erőt öntött a nappali forróságtól elcsigázott testébe. Amellett a kert fái és virágai oly hévvel illatoztak, hogy a fiatal emberre valóságos illatár borult.

A mendai kastély egy spanyol nagyúr birtoka volt, aki ebben az időben egész családjával ott lakott. Az estély egész idején a nagyúr idősebbik lánya oly bánatos kíváncsisággal nézegette a fiatal tisztet, hogy a spanyol nő rokonszenve nem ok nélkül ringathatta álmokba a franciát.

Clara igen szép teremtség volt s három fiútestvére s egyetlen húga ellenére Léganès márki vagyona eléggé tetemesnek látszott ahhoz, hogy a mi Victor Marchand-unk még gazdag hozományra is számíthasson. Csakhogy mint merjen hinni abban, hogy Spanyolország leg-gőgösebb arisztokrata aggastyánja odaadja leányát egy párizsi szatócs fiának! Különben is a spanyolok gyűlölték a franciákat.

Mivel G...t...r¹²³ tábornok, az egész tartomány kormányzója, gyanította a márkiról, hogy felkelést készít elő VII. Ferdinand¹²⁴ érdekében, Victor Marchand zászlóalját azért szállá-solták el Mendában, hogy fékentartsa azokat a szomszédos vidékeket, amelyek a márkinak engedelmessé váltak. Ney¹²⁵ marsall egy újabb sürgönye arra engedett következtetni, hogy az angolok ezen a tájon esetleg hamarosan partra szállnak, s ugyanakkor a márkira is felhívta a figyelmet, mint egy olyan emberre, aki a londoni kormánynak dolgozik. Épp ezért, a spanyol főúr jó fogadtatása ellenére, a fiatal francia tiszt szüntelenül figyelt és gyanakodott.

---

¹²² (1829)

¹²³ G...t...r - valószínűleg Gautier (v. Gauthier) tábornokról van szó, akit Napóleon 1809 áprilisában Spanyolországba rendelt, és az ún. Nagy Hadsereg vezérkarához osztott be.

¹²⁴ VII. Ferdinánd (1784-1833) - spanyol király. 1808-ban, uralomrajutásának évében, Napóleon a forradalom és a császárság vívmányainak terjesztése ürügyén hadjáratot indított Spanyolország ellen, Ferdinándot letaszította trónjáról, s helyébe saját testvérét, Bonaparte Józsefet (Joseph király) ültette. 1813-ban Ferdinánd visszanyerte trónját, megsemmisítette az alkotmányos vívmányokat, feloszlatta a spanyol nemzetgyűlést (a Cortest), és visszaállította az abszolút monarchiát. 1820-ban lázadás tört ki ellene, amelyet francia segítséggel vérbe fojtott.

¹²⁵ Ney, Michel (1769-1815) - Franciaország marsallja. A francia forradalom és a császárság háborúiban, és főleg az oroszországi hadjáratokban dicsőséges haditetteket vitt véghez.

Miközben a teraszra tartott, ahonnan jól vizsgálhatta a gondjaira bízott város és a környék állapotát, magában azon tűnődött, vajon mivel magyarázza a márki iránta való barátságát s hogyan egyeztesse össze a vidék nagy nyugalma tábormoka nyugtalanságával; viszont, legalább egy percre, az óvatosság egy neme s bizonyos érthető kíváncsiság egy-kettőre elűzte ezeket a gondolatokat a fiatal parancsnok elméjéből.

A városban ugyanis szokatlanul sok fényt vett észre. Szent Jakab ünnepe ellenére aznap reggel rendelte el, hogy a megszabott órában minden tüzet kioltanak. Egyedül a kastély kapott felmentést a rendelet alól. Itt-ott ugyan látta felcsillanni katonái szuronyát a megszokott őrhelyeken; de sehogy sem tetszett neki ez az ünnepélyes csend, és semmi sem jelezte, hogy az ünnep mámorea magával ragadta volna a spanyolokat.

Igyekezett kitalálni, miért szegték meg a lakosok ezt a szigorú rendeletet, s titokzatos kihágásuk annál érthetlenebbnek tetszett, mivel mindenüvé küldött éjszakai őrzéssel s rendszertel megbízott tiszteket.

A fiatalság lendületével már-már rohant egy nyíláson át, hogy mielőbb lejutasson a magaslat szikláiról s hamarabb érjen oda, mint a rendes úton, ahhoz a kis őrhelyhez, amelyet a kastély felől, a város kapujánál állított fel, amikor valami gyöngye kis zaj egyszerre megállította futás közben. Úgy vélte, hogy az út homokja könnyű női léptektől csikorog. Hátrafordult s nem látott semmit; de szeme hirtelen megakadt az óceán rendkívüli ragyogásán. Ugyanott, ugyanabban a percben oly gyászos látvány tárult elé, hogy szinte belemerevedett ebbe a meglepetésbe, érzékeit vádolva tévedéssel.

A hold fehérlő fényénél vitorlákat vett észre, mégpedig elég nagy távolságra. Megremegett s először próbálta meggyőzni magát, hogy ez a látvány semmi más, csak az optika csapdája, amelyet a hold és a hullámok szeszélye rögtönzött.

Ugyanabban a pillanatban egy rekedt hang a tiszt nevét ejtette ki; a parancsnok a nyílás felé nézett, ahonnan lassan annak az őrszemnek a feje merült fel, akivel ma este a kastélyba kísértette magát.

- Őrnagy úr?

- Én vagyok. Mi baj? - felelte halkán a fiatalember, akinek valami előérzet azt sugallta, hogy titokban kell cselekednie.

- Ezek a zsványok odalenn úgy nyüzsögnek, mint a férgek, s ha megengedi, egy-kettőre elmondom, mi mindent figyeltem meg.

- Beszélj - felelte Victor Marchand.

- Utána mentem egy embernek, aki a kastélyból erre tartott, tolvajlámpával a kezében. Egy tolvajlámpa rettentően gyanús! Nem hinném, hogy ez a jó keresztény gyertyákat gyújtogatna ilyen tájban... Ezek belénk akarnak kötni, gondoltam magamban azonnal, s loholtam a nyomában. Találtam is, őrnagy úr, innen három lépésre, egyik jókora darab sziklán, egy csomó rőzseköteget.

Hirtelen félelmes kiáltás szakította félbe a katonát, olyan, hogy visszhangzott tőle a város. A parancsnok egyszerre váratlanul fényáradatban állott. A szegény gránátos golyót kapott és azonnal földre bukott. Ugyanakkor szalma- és szárazfa-tűz csapott fel s úgy lángolt, akár egy tűzvész, a fiatalembertől tíz lépésre. A bálteremben elhallgatott a muzsika és a nevetgélés.

Az ünnep zaját és zenéjét halálos csend követte, amelyet most egyszerre nyögések szakítottak félbe. Az óceán fehér síkján ágyúlövés hangzott fel. A fiatal tiszt homlokáról csurgott a hideg verejték. Még a kardja sem volt vele. Megértette egyszerre, hogy katonáinak vége, s az

angolok mindjárt partra szállnak. Még akkor is, ha élve marad, elveszti a becsületét s már látta magát, hogy vonszolják a hadbírótság színe elé; akkor aztán végigmérte szemmel a völgy mélységét s már-már leugrott, amikor Clara ragadta meg a kezét.

- Meneküljön! - mondta neki - bátyáim jönnek utánam, magát keresik, hogy megöljék. Ott lenn, a szikla lábánál, Juanito andalúziai lova várja. Siessen!

Két kezével tuszkolta; a meglepett fiatalember egy pillanatig bámulva nézett a lányra; de aztán annak az önvédelmi ösztönnek engedve, amely sose hagyja cserben az embert, ha még oly erős is, rohant a jelzett irányban a parkba, s szaladt-szaladt a sziklákon át, ahol addig csak a kecskék jártak.

Hallotta Clarát, mint buzdítja bátyjait az üldözésre: hallotta gyilkosai lépteit; hallotta a puskagolyók füttyülését a füle mellett; de azért elérte a völgyet, megtalálta a lovat, felült rá, s eltűnt, mint a villám.

2

Pár óra múlva a fiatal tiszt odaért G...t...r tábornok szállására; vacsora közben találta, egész táborkarával.

- Fejemet hozom, tábornok úrnak! - mondta a zászlóalj-parancsnok, sápadtan s egészen összetörve.

Leült s elmondta szörnyű kalandját. Szavait félelmes hallgatás fogadta.

- Szerencsétlen, de nem bűnös - szólalt meg végül a félelmes generális. - Végre is nem lehet felelős a spanyolok bűnéért; s hacsak a marsall nem dönt másképp, én magam máris felmentem.

De ezek a szavak csak gyenge vigaszt nyújtottak a szerencsétlen parancsnoknak.

- Hogyha megtudja a császár! - kiáltotta.

- Valószínűleg agyonlövöti - felelte a tábornok - de addig még meglátjuk. Egy szó, mint száz, erről már ne beszéljünk - tette hozzá szigorú hangon - inkább csak a bosszúnkról, hogy üdvös félelmet keltsünk ott, ahol vadak módjára folytatják a háborút.

Egy óra múlva már útban volt egy egész ezred gyalogság, egy lovasszázad és egy tüzérosztag. Az egész menetoszlop élén a tábornok és Victor lovagolt.

A katonák már hallottak pajtásaik lemészárlásáról, s csak úgy égtek a bosszúvágytól. A hadiszállás és a Menda városa közötti utat boszorkányos sebességgel járták végig. Útközben a tábornok több felfegyverzett falura bukkant. Valamennyi nyomorult helységet bekerítették s a lakosokat megtizedelték.

Valami érthetetlen végzet arra bírta az angol hajókat, hogy további közeledés helyett a nyílt tengeren vesztegeljenek; de aztán később kiderült, hogy ezek a hajók csak tüzérseget hoztak magukkal és így gyorsabban haladtak, mint a többi szállítóhajó. Menda városa ilyen módon hiába várta védelmezőit, holott az angol vitorlások az ő előőrseiknek látszottak, s a francia csapatok majdnem puska lövés nélkül, egy-kettőre bekerítették. A halálra ijedt lakosok mind megadták magukat, mégpedig feltétel nélkül.

A Fél-szigeten nem is oly ritka önzetlenség sugallatára, a franciák gyilkosai, sejtve, hogy a tábornok közismert kegyetlenségével tán felégeti az egész várost és kardélre hányatja Menda minden lakosát, ajánlkoztak, hogy ők maguk jelentik fel magukat a generálisnak. A tábornok beleegyezett, de azzal a kikötéssel, hogy a kastély lakóit az ő kezébe szolgáltatják, mégpedig a márkitól az utolsó lakójáig. Miután a mendaiak ezt a feltételt is elfogadták, a tábornok megígérte, hogy mindenki másnak megkegyelmez s katonáinak megtiltja a fosztogatást vagy a gyújtogatást. Viszont roppant sarcot vetett ki, s a leggazdagabb lakosoknak túszként kellett jelentkezni a fizetés kezességéül; ennek a határidejét huszonnégy órára korlátozta.

A tábornok mindent megtett, hogy megóvja csapatai biztonságát, gondoskodott a hely védelméről, s szigorúan megtiltotta a házakban való elszállásolást.

Miután a katonák a szabadban ütöttek tanyát, ő maga a kastélyba ment, s megszállta, akárcsak egy várat. A Léganès-család tagjait, valamint a személyzetet azonnal őrizetbe vették, megkötözték s ugyanabba a terembe börtönözték, ahol a bált tartották. Innen, ennek a teremnek valamennyi ablakából könnyen végig lehetett látni a városra néző teraszon. A vezérkar egy szomszédos csarnokban rendezkedett be, s itt vitatták meg azonnal, a tábornok elnökletével, hogyan védekezzenek az ellenséges partraszállás ellen. Miután még elküldtek egy hadsegédet Ney marsallhoz s ágyúkat vontattak fel a partra, a tábornok és a vezérkar rátért a foglyokra.

Kétszáz spanyolt, akiket a város lakói adtak kézre, azonnal agyonlőtték a teraszon. E katonás kivégzés után a tábornok elrendelte, hogy ugyanannyi akasztófát állítsanak a teraszra, ahány fogoly van a bálteremben, és azonnal hívják oda Menda város hóhériját. A vacsoráig maradó időt Victor Marchand arra használta, hogy benézzen a kastély foglyaihoz. Csakhamar visszajött a tábornokhoz.

- Azért sietek, hogy kegyelmet kérjek - mondta elfulladó hangon.

- S épp maga! - felelt a tábornok, keserű gúnnal a hangjában.

- Sajnos! - válaszolta Victor -, szomorú kegyelmet kérek. A márki látta az akasztófákat, szeretné, ha családját másféle büntetésben részesítenék, s kéri, hogy akasztófa helyett fejezzék le a nemeseket.

- Úgy lesz! - mondta a tábornok.

- Azonkívül még azt kéri, ne tagadják meg tőlük a vallás végső vigasztalását, és oldják le bilincseiket; ígérjük, nem próbálnak elmenekülni.

- Megengedem - szólt a tábornok. - De ön felel valamennyiért.

- Az aggastyán felajánlja egész roppant vagyonát, ha legkisebb fia kegyelmet kap.

- Ne mondja! - felelt a generális. - Az ő egész vagyonával máris Joseph király rendelkezik.

Elhallgatott. Megvető ötlet szántott végig a homlokán s így folytatta:

- Többet kapnak, mint amennyit kérnek. Kitalálom, miért olyan fontos ez a legutolsó kérése. Nos, hát mondja meg neki, hogy megveheti neve fennmaradását, de úgy, hogy egész Spanyolország emlékezzék az árulásra és a büntetésre! Meghagyom a vagyonát s az életét annak a fiának, amelyik vállalkozik a hóhérságra... Menjen, s többet ne beszéljen erről.

A vacsorát felszolgálták. A tisztek az asztal körül nekiláttak az evésnek, annál is inkább, mert a fáradtság felcsigázta az étvágyukat. Egyedül csak Victor Marchand hiányzott a lakomáról. Miután soká habozott, visszatért a bálterembe, ahol most ez az oly gögös Léganès-család búslakodott s szomorúan szemlélte ezt az eléje táruló látványt, ott, ahol két nappal előbb a két lány s a három fiatalember mámoros keringőzését láthatta; elborzadt, ha arra gondolt, hogy ezt az öt fiatal főt hamarosan a hóhérbárd vágja el a törzsétől. Az apa, az anya, a három fiú és a két lány meg se moccan az aranyozott karosszékben. Nyolc szolgájuk ott állt mögöttük, mindegyik hátrakötött kézzel. Ez a tizenöt elítélt komoran nézegette egymást, s szemük alig árulta el legbensőbb érzelmeiket. Némelyikük homlokán keserű lemondás látszott és a kudarc bánata. Katonák álltak körülöttük, merev mozdulatlanságban, s tisztelettel tekintve kegyetlen ellenségeik fájdalmára.

Amikor Victor megjelent, minden arc feléledt a kíváncsiságtól. Parancsára a katonák feloldozták a foglyokat, ő maga meg Clarához ment, hogy megszabadítsa kötelékeitől. A lány szomorúan mosolygott. A tiszt akarva, nem akarva megérintette a lány karját s bámulta szénfekete haját és hajlékony derekát. Igazi spanyol szépség volt: spanyol színű, spanyol szemű, hosszú, hajlott szempilláival s még a holló szárnyánál is feketébben fénylő szembogárral.

- Sikerült? - fordult hozzá Clara, azzal a gyászos mosollyal, amelyben még ilyenkor is van valami a fiatal lányból.

Victor akaratlanul is felsóhajtott. Egymás után Clarára és három fiútestvérére nézett. Az egyik, a legidősebb, harmincéves lehetett. Kicsi volt, elég formátlan, büszke és megvető arc-kifejezéssel, modora nem volt híjával egy bizonyos választékosságnak, amellet, úgy látszott, ismeri azt a finomabb érzékenységet, amely a spanyol udvariasságnak valaha olyan jó hírt kölcsönzött. Juanito volt a neve. A másik fiú, Philippe vagy húszéves lehetett. Hasonlított Clarára. A legifjabb nyolcéves volt. Egy festő Manuel vonásain biztosan felfedezett volna valamit abból a római állhatatosságból, amely a republikánus David¹²⁶ gyermekképeiről sugárzik. Az öreg márki fehérfürtös feje mintha csak egy Murilló-képről került volna a terembe. A parancsnok e látványra csak a fejét ingatta: hogy várhatná, hogy bármelyik is ráállna a generális alkujára? Mindamellet volt annyi mersze, hogy közölje az egészet Clarával. A leány először beleborzadt, de arca hirtelen megenyhült, majd letérdelt apja elé.

- Apám! - szólt hozzá -, esküdtesd meg Juanitót, hogy híven fog engedelmeskedni a te parancsodnak; mi mindenbe beleegyezőnk.

A márkinét hirtelen reszketeg reménység szállta meg; de mikor férjéhez hajolva meghallotta, hogy micsoda szörnyűséget közölt vele a fiatal lány, az anya elvesztette eszméletét. Juanito mindent megértett, s oly szilajon ugrott talpra, akár egy ketrecbe zárt oroszlán.

Victor magára vállalta, hogy elküldi a katonákat, miután a márkiék teljes megadást ígértek. A szolgákat elvitték, s a hóhér felakasztotta mindnyájukat. Amikor a családra már csak Victor vigyázott, az idős apa felállt és így szólt:

- Juanito!

Juanito csak feje egy mozdulatával felelt, amely egyet jelentett a kérés megtagadásával; utána székre hullt és csak nézte szüleit, száraz és rettenetes tekintettel. Clara a térdére ült s vidám arccal így kérlelte:

---

¹²⁶ *David*, Louis (1748-1825) - a francia forradalom és Napóleon híres festője. Brüsszelben halt meg, számkivetésben.

- Juanitóm, kedvesem - mondta, és átkarolta a nyakát s megcsókolta szemhéját -, ha tudnád, milyen jó lesz a halál, hogyha a te kezedből kapom! Így majd nem kell irtóznom a hóhér gyűlöletes kezétől. Meggyógyítsz minden rám váró bajtól és... ugye, kedves Juanitóm, úgyszem akartad, hogy férjhez menjek, akkor pedig...

A leány bársonyos szeme tüzes tekintetet lövellt Victorra, mintha bátyja szívében a franciák gyűlöletét akarná felkelteni.

- Légy bátor - szólt hozzá öccse, Philippe. - Különböztünk egészen kihál, habár a királlyal rokon.

Egyszerre Clara talpra ugrott, a testvérek csoportja Juanito körül szétszéledt, s ez a jogosan lázadó fiú idős apját látta maga előtt, aki ünnepélyes hangon így szólt hozzá:

- Juanito, parancsolom!

4

A fiatal gróf mozdulatlan maradt, amire apja térdre esett. Clara, Manuel és Philippe önkéntelen is követte a példát. Mindnyájan, kitért kezükkel, annak próbáltak könyörögni, akinek a családot meg kell menteni a feledéstől, s mintha csak ismételték volna az apai kérelmet:

- Fiam, hát nincs benned spanyol erő és igazi érzékenység? Meddig hagysz még térdén állva? S szabad-e csak a magad életére s szenvedéseire gondolnod?... Az én fiam ő, asszonyom - tette hozzá az aggastyán s a márkiné felé fordult.

- Beleegyeznek! - kiáltott fel végső kétségbeesésében az édesanya, amikor látta, hogyan enyhül meg Juanito szemöldöke, mivel csak ő ismerte ennek a jelentőségét.

Mariquita, a legkisebbik lány, térdénállt és úgy fogta föl gyöngé karjába az édesanyját; s mivel forró könnyeket ontott, kisöccse, Manuel megpirongatta.

E pillanatban érkezett a kastély házikáplánja; a család azonnal körülfogta s odavezette Juanitóhoz. Victor nem bírta tovább ezt a látványt, intett Clarának, s rohant ki, hogy még egy próbát tegyen a tábornoknál; épp jó kedvében találta, a lakoma közepén s tisztjeivel koccintgatva, akik máris belefogtak vidámnál vidámabb históriáikba.

Egy óra múlva Menda lakóiból száz előkelőség jött a teraszra, hogy a tábornok parancsára, végignézze a Léganések kivégzését. Egy sor katonát is kirendeltek a spanyolok fékmentésére: ezeknek az akasztófák alá kellett állniuk, ahol még akkor ott függtek a márkiék cselédjei. A polgárok feje szinte e mártírok lábát súrolta. Harminc lépésre tőlük töké állt és egy hóhérbárd csillogott. A hóhér is ott volt, az esetre, ha Juanito nem vállalná a feladatát. Csakhamar a spanyolok, a legmélyebb csend közepette, több ember léptét hallották, egy kis csapat katona kimért járásának neszt s puskáik könnyű csattogását.

Ezek a különböző zajok éppoly módon keveredtek a tiszt lakoma víg hangjaival, mint nemrég a bál csalfa tánczenéje a véres árulás készüléteivel. Minden szem a kastély felé nézett, s már látták is a nemes dinasztia, amelynek minden egyes tagja hihetetlen szilárdsággal közeledett. Mindegyikük homloka nyugodt volt és felhőtlen. Egyetlen ember támaszkodott sápadtan és összetörtén a papra, aki a vallás minden vigaszával próbálta erősíteni ezt az embert, az egyetlen, aki túléli a többi. A hóhér - mint mindenki - megértette, hogy Juanito elfogadta a helyét egy napra. A vén márki és felesége, Clara, Mariquita és a két fiú egymás mellé térdeltek, pár lépésre a végzetes helytől. Juanitót a pap támogatta. Amikor a tőkéhez ért, a hóhér meghúzta a

ruhaujját, félrevonta s bizonyosan pár tanácsot adott neki. A gyóntató oly módon helyezte el az áldozatokat, hogy ne láthassák a kivégzést. De ők igazi spanyolok voltak s egyenesen és erősen álltak mind a lábukon.

Clara rohant elsőnek bátyja felé.

- Juanito - mondta neki - könyörülj a gyengeségemen! Kezdd velem!

Ugyanakkor felhangzottak egy férfi rohanó léptei. Victor érkezett oda, e jelenet színhelyére. Clara már térdelt, fehér nyaka már várta a hóhérbárdot. A tiszt elsápadt, de volt annyi ereje, hogy odafusson.

- A tábornok kegyelmet ad neked, ha hozzám jössz feleségül - mondta neki halk hangon.

A spanyol lány büszke és megvető tekintetet vetett a tisztre.

- Végezz, Juanito! - mondta mélyen zengő hangjával.

Feje Victor lábához hullott.

Léganès márkiné megvonaglott, amikor ezt a zajt meghallotta: de ez is volt fájdalmának egyetlen látható jele.

- Jó lesz így, Juanito bátyám? - kérdezte a kis Manuel testvérétől, fejét a tőkére hajtva.

- Mariquita, mi az? Te sírsz? - mondta Juanito a húgának.

- Ó, igen - felelte a fiatal lány. - Terád gondolok, szegény Juanitóm: milyen rossz lesz neked minélkülünk!

Csakhamar feltűnt a márki kevély arca. Nézte gyermekei vérét, odafordult a néma és mozdulatlan nézőkhöz, kinyújtotta két kezét fia, Juanito felé, s erős hangon így szólalt meg:

- Spanyolok, most adom a fiamra az én apai áldásomat! - Rajta, *márki*, nem kell félned, nem érhet semmi szemrehányás.

De amikor Juanito meglátta anyját, a gyóntatóra támaszkodva, felkiáltott:

- Édesanyám!

Hangja a borzalom ordítását váltotta ki a nézőkből. Még a lakoma lármája s a tiszték víg nevetése is lecsillapult erre a szörnyűséges üvöltésre. A márkiné megértette, hogy Juanito bátorsága már kimerült, egyetlen ugrással átlendült a terasz kökerítésén, s feje ott zúzódott szét a kiszögellő sziklákön. Egyszerre a bámulat kiáltása hangzott fel. Juanito elájult.

- Tábornok úr - szólalt fel egy félig részeg katonatiszt - most hallom Marchand-tól, miféle kivégzések folynak odakinn; fogadok, nem a tábornok úr parancsára...

- Felejthetjük-e, uraim - kiáltott fel G...t...r tábornok - hogy talán egy hónap múlva ötszáz család gyászol Franciaországban, és hogy mi Spanyolországban vagyunk? Azt akarják, hogy itthagyjuk a csontjainkat?

Ez után a beszéd után nem akadt senki, de még egy hadnagy sem, aki hozzányúlt volna a pohárhoz.

Minden tisztesség ellenére, amivel ma is körülveszik, az *El verdugo* (a hóhér) cím ellenére, amelyet a spanyol király nemesi címként adományozott az utolsó Léganèsnek, Juanitót emészti a bánat, egyedül él, s csak ritkán mutatkozik. Csodálatos bűne terhét nehezen tudja hordani, s úgy látszik, türelmetlenül várja fiának a születését, hogy így végre joga legyen azoknak az árnyaknak a társaságához, amelyek földi útjain szüntelenül kísérik.

ISTEN VELED...¹²⁷

Középpárti képviselő, előre! Rajta! Kicsit jobban ki kell lépnünk, ha a többiekkel együtt asztalhoz akarunk ülni. Szedje a lábát! Ugrás, márki! No lám, jól van! Akár a szarvas, úgy ugrik át árkon-bokron!

A l’Ile Adam-i erdő egyik mezsgyefáján üldögélő vadász biztatta így a társát, aki alighanem jó ideje keresgélhette az utat az erdő sűrűjében. Várakozás közben békésen szívta havannáját, s a mellette lihegő négy kutya ugyancsak a feljük bukdácsoló urat nézte. Hogy megértsük, milyen mulatságos volt az intelmeknek ez az időnként újra kezdődő zápora, tudnunk kell azt is, hogy a tömzsi kövér úr szépen domborodó pocakja jellegzetesen miniszteriális jól tápláltságra vallott. Keservesen bukdácsolt a frissen kaszált, hatalmas rét hepehupás tarlóján, ráadásul a nap is egyenesen az arcába tűzött, s homlokán csak úgy patakzott a verejték. Hogy egyensúlyát el ne veszítse, hol előre dőlt, hol hátra: suta mozdulataival rázós úton zöcskölődő szekérré emlékeztetett.

Szeptember volt, szőlőérlelő, meleg szeptemberi nap. A nagy hőség zivatart ígért. A sűrű sötét felhők között még kéklert az égbolt, de nyugatról kelet felé sárgás felhők vonultak ijesztő gyorsasággal, s könnyű szürkés függőnyt vontak a kivillanó azúrra. A szél csak a magasabb légrétegekben fújt, a légnyomás a lapályos területekre szorította a föld forró páráit. A kövér vadász magas szálerdővel körülfogott völgyben baktatott várakozó társához, a völgyben megrekent levegő olyan forró volt, akár a kemencében. Az izzó és néma erdő mintha csak szomjazna. Hallgattak a madarak, nem zümmögtek a bogarak, még a fák orma is alig rezzenet. Aki emlékszik 1819 forró nyarára, az most nyilván szánakozik a köz e boldogtalan szolgáján; hiszen már vért izzadott, hogy utolérje tréfás kedvű társát, aki nyugodtan szivarozgatott, s közben a nap állása után ítélve, kiszámította, hogy mintegy délután öt óra lehet.

- Voltaképpen hol a csodában vagyunk? - kérdezte a kövér vadász, s minthogy már nem érzett magában annyi erőt, hogy átugorja a társától elválasztó széles árkot, verejtékező homlokát törölgetve, egy magányos fának támaszkodott.

- S ezt még te kérdezd tőlem? - nevetett a barátja, s végigfeküdt a lejtőt borító magas, sárgás fűben. Szivarjának végét az árokba hajította és így folytatta: - Szent Hubert-re¹²⁸ esküszöm, hogy ismeretlen vidéken soha többé nem kóborlok el egy képviselővel, még ha százszor is hajdani iskolatársam, mint te, kedves d’Albon!

- Jaj, Philippe, hát nem értesz franciául? Alighanem Szibériában hagytad az eszedet! - vágott vissza a kövér, s komikusan fájdalmas pillantást vetett egy tőle mintegy száz lépésnyire meredező cölöpre.

- Tudom már - kiáltott Philippe. Felkapta sapkáját, felpattant, egy ugrással a réten termett, s az útjelző cölöp felé iramodott. - Erre d’Albon, erre! Balra át! - kiáltotta társának, s egy széles, kövezett út felé mutatott. Ez az út Baillet-ből l’Ile-Adamba vezet! Ha erre megyünk, elérjük a cassani utat, hiszen nyilván a l’Ile-Adami-iből indul ki.

- Helyes, ezredes uram - válaszolt d’Albon, s fejére illesztette sapkáját, amellyel eddig legyezte magát.

---

¹²⁷ *Adieu (1830)*

¹²⁸ *Szent Hubert* - Mastricht és Liège püspöke, a vadászok védőszentje (656-728).

- Előre hát, igen tisztelt képviselő uram - folytatta az ezredes. Füttyentett a kutyáknak, s ezek mintha már készségesebben engedelmeskedtek volna neki, mint gazdájuknak, a bírónak.

- Vajon tudja-e, márki uram - folytatta a kaján hadfi - hogy még több mint két mérföldet kell megtennünk? Az a falu ott, alighanem Baillet.

- Irgalmas ég! - jajdult fel d'Albon márki. - Hát csak menj Cassanba, ha kedved tartja, de az biztos, hogy egyedül mégy. Bánom is én a vihart! Inkább megvárom, míg egy lovat küldesz nekem a kastélyból. Kedves Sucy barátom, ön csúfot űz belőlem. Azt mondtuk, hogy kicsit elvadászatunk, bekószáljuk a vidéket, amit ismerek, de szó sem volt arról, hogy eltávolodunk Cassantól. Tessék, ahelyett, hogy elszórakoztunk volna, már hajnali négy óta futtat, mint egy agarat, aztán az egész reggelink két csésze tej volt! No, várj csak! Legyen csak uraságodnak egy pere a bíróság előtt, majd intézkedem, hogy elveszítse, még ha százszor igaza lenne is.

A csüggedt vadász ezzel leült az egyik mérföldköre, az útjelző cölöp lábánál, letette a puskáját, meg üres vadásztarisnyáját és nagyot sóhajtott.

- Frankhon! Íme néped képviselői! - kiáltott nevetve de Sucy ezredes. - Ó, te szegény d'Albon, ha te is eltöltöttél volna hat évet a legsötétebb Szibériában...

De nem fejezte be, tekintetét az égre emelte, mintha e hat év minden szenvedésének csak Isten és ő volna a tudója.

- Rajta, gyerünk! - folytatta azután. - Ha itt ülve maradsz, elveszett ember vagy.

- Mit csináljak, Philippe, ez már olyan régi bírósági gyakorlat nálam! Szavamra, nagyon elfáradtam! Ha legalább egy nyulat lőttem volna!

Furcsa ellentét volt a két vadász így egymás mellett. A negyvenkét éves miniszteri tanácsos még harmincnak sem látszott, a harminc éves katonát meg legalább negyvennek gondolhatta volna az ember. Mindkettőjük gomblyukában ott virított a Becsületrend tisztikeresztjének vörös rozettája. Az ezredes sapkája alól kibúvó hajtincsekben, mint a szarka szárnyán, fehérrel keveredett a fekete, a bíró halántékán szép szőke haj csillogott. Az egyik magas volt, szikár, sovány, sápadt arcán a mély ráncok szörnyű szenvedélyekről, vagy talán rettenetes élményekről tanúskodtak, a másik kedélyes, igazi epikureushoz¹²⁹ illő arca ragyogott az egészségtől. Mindkettőjüket leburnította a nap, és az árkok meg a mocsarak, amelyeken átgázoltak, alapos nyomot hagytak barna bőrlábszárvédőjükön.

- Indulás! - kiáltotta de Sucy. - Előre! Egy óráska gyaloglás és máris Cassanban leszünk, ahol megrakott asztalhoz ülhetünk.

- Alig hinném, hogy valaha szerelmes lettél volna is - válaszolt a bíró, nevetnivalón, szálnalmas hangon. - Hiszen olyan kérlelhetetlen vagy, mint a büntető törvénykönyv 304. cikkelye.¹³⁰

Philippe de Sucy hirtelen összerezsent, széles homlokán elmélyültek a redők, s arca elborult, akár az égbolt. Noha kínosan eltorzuló vonásai gyötrelmesen keserű emlékekről beszéltek, szeme száraz maradt. Mint minden erős ember, ő is mélységesen titkolta az egész lényét

---

¹²⁹ *Epikureus* - Epikurosz görög materialista filozófus (i. e. 341-270) tanítványa. Epikurosz etikai tanítása szerint az embernek ésszerűen kell törekednie a boldogságra, mégpedig a szellem művelése és az erkölcsösség útján. Köznapi értelemben az olyan embert *is* jelenti, aki az érzéki élvezetekben keresi a kielégülést.

¹³⁰ *Büntető törvénykönyv 304. cikkelye* - a gyilkost halálbüntetéssel sújtja.

megrázó felindulást, s talán mint minden tiszta jellem, ő is valamiképpen szemérmetlennek érezte, hogy hangot adjon a fájdalomnak, amelynek mélységét emberi szó fel nem mérheti, és talán attól is félt, hogy kigúnyolják azok, akik képtelenek megérteni. D'Albon érzékeny lelkületű ember volt, azok közé tartozott, akik megsejtik a másik szenvedését, és együtt éreznek embertársukkal, ha akaratlanul, valami ügyetlenség folytán fájdalmas megrázkódtatást okoznak neki. Tisztelte barátja hallgatását, megfélekedett fáradságáról, felállt és hang nélkül követte; nagyon bántotta, hogy olyan sebet érintett, amely még nyilván nem hegedt be.

Philippe megszorította d'Albon kezét, s néma megbánásáért végtelenül fájdalmas pillantással mondott köszönetet, azután megszólalt:

- Egyszer majd, barátom, elmondom neked, az életem történetét. Ma még nem tudom.

Csendben mentek tovább. Amikor az ezredes arcáról eltűnt a fájdalom, a képviselő megint csak érezte, hogy mennyire fáradt, s elcsigázott ember módjára ösztönösen vagy talán inkább szándékosan fürkészte az erdő mélyét, felpislogott a fák csúcsára, kémlelte a fák között az utakat, egyre azt remélte, majd csak megpillant valami hajlékot, ahol vendégszeretet kérhet. Éppen egy keresztúthoz értek, amikor a fák között felfelé szálló, könnyű füstre lett figyelmes. Megállt, fürkészve nézett a füst irányába, s észrevette, hogy egy hatalmas facsoportból néhány fenyő sötét, zöld ága kandikál ki.

- Ház! Ház! - kiáltotta boldogan. Egy tengerész kiálthatta volna így: „Föld! Föld!”

Aztán frissen nekivágott a sűrű bozótnak, a gondolataiba mélyen elmerült ezredes gépiesen ment utána.

- Hacsak tojásrántottát, házikenyeret és egy széket kaphatnék itt, menten lemondanék arról, hogy Cassanig gyalogoljak pamlagért, szarvasgombáért és bordeaux-i borért.

Nagy lelkesedésének az volt az oka, hogy a bíró messziről megpillantotta egy ház falát, amelynek fehéres színe élesen kivált az erdei fák bütykös törzsének barna sűrűjéből.

- No lám! Úgy nézem, valami régi monostor épülete lesz ez - kezdte rá újból d'Albon márki, amint egy ódon, megfeketedett rácshoz ért, és a rácson át meglehetősen nagy parkkal körülvett, az egykori monostorok stílusában épült házat pillantott meg. - Ezek a gazfickó szerzetesek értettek ám ahhoz, hogy jól megválasszák maguknak a helyet!

A bíró így adott hangot csodálatának, amelyet a pillantása elé táruló poétikus remetelak képe váltott ki belőle. A ház annak a dombnak oldalán állott, amelynek tetején Nerville falu épült. Az erdő nagy, százados tölgyei körülfogták s elzárták a külvilágtól. Déli fekvésű volt az épület főrésze, amely hajdan a szerzetesek lakhelye lehetett. A park mintegy negyven holdon terült el. A házat pázsit vette körül, zöldjében tisztavízű csermelyek csobogtak, üde tavacsok csillogtak, s mi sem árulta el, hogy a természetet itt gondos tervezés szépítette. Itt-ott különböző fajtájú, szép lombkoronával ékes, sudár fák pompáztak. A művészi kiképzett grottákkal, a hatalmas teraszok leomlott lépcsőzetével, rozsdáttá mellvédjeivel maga az elvadult remetei magány volt e kert. Az emberi kéz munkájának eredménye itt eggyé vált a természet legfestőibb alkotásaival. Az emberi szenvedélyek nyilván elcsitulnak e hatalmas fák tövében, melyek e remetelakot elzárják a világ zajától, s megvédik a nap hevétől.

„Micsoda összevisszaság!” - gondolta d'Albon márki, miután elgyönyörködött a tájban, amely a romok miatt szomorúnak, szinte átoksújtott földnek látszott. Valahogyan baljósan rémlett ez az emberektől elhagyott hely. A borostyán kacskaringós indái mindenbe belekapaszkodtak, mindenre dúslombú leplet borítottak. A fákat, a padokat, a tetőzetet és kőlapokat romantikus színekbe takarta a barna, zöldes, sárgás és rőt színű moha. A szüette ablakfákat megrongálta az idő, elkorhasztotta az eső; az erkélyek leomlottak, a teraszok málladoztak. Egyik-másik

ablakzsalu már csak egyetlen sarokvason lógott. A hasadozott ajtókat könnyűszerrel benyomta volna bárki. A fagyöngy csillogó csokraival teleaggatott, elhanyagolt gyümölcsfák ágai hosszúra nőttek, de termést nem hoztak. A sétányokat magas fű verte fel. A pusztulás e jelei megragadó költészettel telítették a tájat, s álmokat ébresztettek a szemlélő lelkében. Költő hosszan időzne itt, hogy megcsodálja e csupa összhang zűrzavart, e szépséges enyészetet, s szíve megtelne mélabúval.

E pillanatban napsugarak villantak át a szétszakadozó felhőzeten, s ezerszínű fénykévével világították meg a félig elvadult tájat. Felragyogott a barna tető, csillogott a moha, a fák alatt különös árnyékok táncoltak a pázsiton, holt színek éledtek, igéző ellentétek versengtek, s a lombok élesen kirajzolódtak a fényben. A világosság hirtelen kihunyt. Az előbb még oly beszédes táj most elnémult, újra gyászos, vagy talán inkább lágyszínekbe burkolózott, a mélabús őszi alkony színeibe.

- Íme, Csipkerózsika palotája - gondolkozott fennhangon a bíró, aki már csak földbirtokos szemmel nézte a házat. - Ugyan kié? Nagy számár lehet a tulajdonosa, hogy nem lakja ezt a szép hajlékot.

E pillanatban egy nő szökellt fel a rácskerítés jobb oldalán nőtt diófa alól, s nesztelenül suhant el a bíró előtt, mint egy felhő árnyéka. A meglepő látomás elnémította d'Albon márkit.

- Mi van veled, kedves barátom? - kérdezte az ezredes.

- Dörzsölöm a szemem, mert nem tudom, álmodom-e, vagy ébren vagyok - válaszolt a bíró, és szoroson a kerítéshez állt, hátha újból felvillan az előbbi látomás.

- Alighanem ott, a fügefafa alatt van most - mondotta, és a ház falától balra, a kerítés jobboldalán zöldellő lombok felé mutatott.

- Ugyan kicsoda?

- Honnan tudjam? - válaszolt d'Albon márki. - Itt ugrott fel - mondta halkán - itt, előttem egy különös nő, mintha csak az árnyékvilághoz tartoznék, nem az élők közé. Olyan karcsú, olyan könnyed, olyan légies, szinte átlátszó. Az arca hófehér, az öltözéke, a szeme, a haja meg fekete. Amint elsuhant, rám tekintett... hát én egyáltalában nem vagyok ijedős, de merev, hideg tekintetétől megfagyott bennem a vér.

- Szép? - kérdezte Philippe.

- Nem tudom. Csak a két szemét láttam.

- Ördög vigye a cassani ebédet! Maradjunk itt - kiáltotta az ezredes. - Olyan vagyok most mint egy gyerek, úgy szeretnék bejutni ebbe a különös házba. Nézd csak ezeket a vörösre festett ablakkereteket, meg a párkányon a vörös vonalakat, mintha csak az ördög hajléka volna! Talán a sátán örökölte a szerzetesektől. No, keressük a fehér-fekete hölgyet! Gyerünk! - kiáltotta Philippe tettetett vidámsággal.

E pillanatban a két vadász kiáltást hallott, mintha egy csapdába esett egér hangja lett volna. Figyeltek. Az egymáshoz surlódó falombok susogása úgy hangzott a csendben, mint a hullámok morajlása, de hiába figyeltek, hogy meghalljanak bármi kis neszt, a táj néma maradt, a föld nem árulta el a titokzatos nő lépteinek nesztét, ha ugyan járt.

- Ez aztán furcsa! - kiáltotta Philippe, amint végigment a park mentén.

A két barát hamarosan egy erdei úthoz ért, amely Chauvry-ba vezetett. Amint ezen az ösvényen a párizsi út felé tartottak, megint csak egy rácskerítéshez jutottak, s a titokzatos ház homlokzatát látták maguk előtt, innen nézve a teljes zűrzavar képe tárult eléjük. A három,

derékszögben emelt épület falain hatalmas repedések szántottak végig. A földön halmozódó téglák és cseréptörmelék, a megrongált tető, mind... mind azt mutatta, hogy senki sem törődik a házzal. A fák alatt ott rothadt a lehulló gyümölcs. Tehén legelészett a pázsiton, a szőlőlugasról egy kecske szaggatta az éretlen fürtöket és a hajtásokat.

- Itt minden csupa összhang, s az összevisszaság valahogyan tudatosnak látszik - mondotta az ezredes, s meghúzta a kapucsengő láncát, de a csengő néma maradt: hiányzott a nyelve.

A két vadász csak egy beroszdásodott rugó élesen csikorgó neszt hallotta. A rács mellett, a falba vágott kis kapu nagyon rozogának tetszett ugyan, mégis ellenállt minden próbálkozásnak.

- No, ez aztán mindenestül furcsa hely - szölt az ezredes d'Albon márkinak.

- Ha nem volnék bíró, most azt gondolnám, hogy az a fekete nő nem más, mint boszorkány.

Alighogy elhallgatott, a tehén a rácshoz ért és langyos orrát feléjük nyújtotta, mintha csak arra vágyódna, hogy végre emberi lényeket láthasson. Ekkor azonban egy nő rántotta meg a tehén kötőfékét - ha ugyan így nevezhetjük azt a meghatározhatatlan lényt, aki az egyik sűrű bokor mögül került elő. A fejére kötött vörös kendő alól kenderkócra emlékeztető világos hajtincsek bújtak ki, vállkendő nem volt rajta, s a fekete-szürkecsíkos durva vászonszoknyája is jóval rövidebb volt a kelleténél, jócskán kilátszott belőle a lába. Az ember azt hihette volna, hogy Cooper¹³¹ kedvelt vörösbőrűjeinek egyik törzséhez tartozik, mert mintha csak vörös festéssel mázolta volna be, olyan volt a lába, nyaka és meztelen karja. Lapos ábrázatán az értelem egy sugara sem villant. Vizenyős szemében semmi fény, semmi melegség. Ritkás, fehéres szőrszálak meredeztek a szemöldöke helyén. Elrajzolt ajka mögül kilátszott rendetlenül nőtt fogsora, amely fehéren villogott, akár a kutyák fogazata.

- Hé, asszony! - kiáltotta de Sucy.

Lassú léptekkel jött egészen a rácsig, s mikor meglátta a két vadászt, erőltetett, kínos mosolyra torzult a képe, s együgyűn bámulta őket.

- Micsoda hely ez itt? És miféle ház? Kié? S maga kicsoda? Idevaló?

Csak úgy záporoztak a kérdések a szerencsétlenre, de a válasz csak néhány torokhang volt, ami inkább állat morgására, mintsem emberi beszédre emlékeztetett.

- Hiszen ez süketnéma - állapította meg a bíró.

- *Barátok-háza!* - rikkantotta most a parasztlány,

- Igaza van, ez a ház hajdan valóban Paulai Szent Ferenc rendjének monostora lehetett.

A kérdezősködés előlről kezdődött. De a parasztlány úgy viselkedett, mint egy szeszélyes gyermek, a fapapucsával játszadozott, a békésen legelésző tehén kötőfékjét csavargatta, irult-pirult, bámulta a két vadászt, sorra vizsgálta öltözkük minden egyes darabját, rikácsolt, dűnnyögött, vihogott, de nem beszélt.

- Mi a neved? - kérdezte Philippe, s merőn nézte, mintha csak meg akarná babonázni.

- Geneviève - mondta a parasztlány ostobán vihogva.

- Abból ítélve, amit eddig láttunk, a tehén a legértelmesebb teremtmény itt! - tört ki a bíró. - Elsütöm a puskámat, akkor talán előjön valaki.

---

¹³¹ *Cooper vörösbőrűi* - James Fenimore Cooper (1789-1851) az amerikai irodalom nagy mesemondója, vagy 30 művet írt, legismertebb *Az utolsó mohikán*.

Ahogy d'Albon márki maga elé kapta fegyverét, az ezredes egy mozdulattal leintette, s a titokzatos nőre mutatott, aki olyan erős kíváncsiságot ébresztett bennük. Az ismeretlen mintha mély elmélkedésbe merült volna, oly lassú léptekkel közelgett az egyik távolabbi fasorban, hogy a két barát alaposan szemügyre vehette. Nagyon kopott, fekete selyemruhát viselt. Hosszú haja dús gyűrűkben hullott homlokára, vállára, le egészen a derekáig, mint egy kendő, úgy takarta be. Nyilván megszokta már fürtjei ziláltságát, mert csak néha-néha simította hátrább, ilyenkor azonban elég volt egyetlen hirtelen fejmozdulat, hogy homlokát, szemét kiszabadítsa a sűrű fátyol mögül. E mozdulata egyébként az állatok mozgására emlékeztetett, csak az állatoknál látjuk a gépies mozdulatoknak ezt a bámulatraméltó biztonságát, amelynek gyorsasága szinte csodának látszik egy nőnél. A két vadász ámulva látta, mint ugrik fel egy almafa ágára, s hogy kapaszkodik ott súlytalanul, akár egy madár. Letépett egy gyümölcsöt, evett belőle, majd lágyan, kecsesen, akár egy mókus, földre ejtette. Tagjai csodálatosan rugalmasak voltak, mozgásában semmi sutaság, semmi erőlködés. Játszadozott a fűvön, gyermeken hempergett, aztán egyszerre csak kinyújtotta kezét, lábát, s olyan szabadjára, olyan természetességgel hevert végig a pásziton, mint egy kecses cica, mikor elalszik a napon. Távolról ézengés hallatszott, erre hirtelen megfordult, négy lábra állt, olyan elképesztően ügyes, gyors mozdulattal, akár egy kutya, ha idegen lépteket hall. A furcsa testtartás közben fekete haja két széles, előre hulló szalagra bomlott, s a különös kép szemlélői megcsodálhatták a titokzatos nő vállát, mely fehéren csillant mint a rét margarétája, csodálatos nyakát, amelyből következethettek az egész test szép arányosságára.

Egyszerre csak fájdalmas kiáltást hallatott és hirtelen felpattant. Egymást követő gyors mozdulatai olyan lágyak, gyorsak voltak, mintha csak nem is emberi lény volna, hanem Osszián költeményeinek egyik légi leánya elevenedett volna meg. Az egyik tavacskához ment, lábát könnyedén megrázta, hogy leessék a cipője, és alabástromfehér lábát szemmel látható kedvteléssel mártogatta a vízbe, s nyilván elgyönyörködött abban, hogy amint a lába nyomán megmozdul a víz, tükre fodrozódik és csillog, mint a drágakő. Azután a partjára térdelt, s mint egy gyermek, játékosan vízbe merítette, majd hirtelen kirántotta hosszú fürtjeit, s elnézte, amint a hajából a nap sugaraiban villogó, gyöngyfűzér szemeiként peregnek a cseppek.

- Hiszen ez a nő örült! - kiáltott a bíró.

Geneviève rekedt kiáltása hangzott most fel, mintha a titokzatos nőt akarná figyelmeztetni, aki hangjára hirtelen felegyenesedett, s haját hátravetette. Az ezredes és d'Albon márki e pillanatban világosan látta a nő arcvonásait, ő meg amint észrevette a két barátot, ugrándozva, mint egy özsuta, a kerítés rácsához sietett.

- *Isten veled!* - mondta lágy, dallamos hangon, de ez a dallam, melyre olyan kíváncsian várt a két barát, nem fejezett ki semmi érzelmet, semmi gondolatot.

D'Albon márki megbámulta hosszú szempilláját, sűrű fekete szemöldökét, vakítóan fehér bőrét, amelyet a legkisebb pír sem színezett, legfeljebb apró kék erecskék látszottak át rajta. Csak mikor a bíró a barátja felé fordult, hogy hangot adjon csodálatának, melyet a különös nő láttán érzett, csak akkor vette észre, hogy az ezredes élettelenül fekszik a fűvön. D'Albon márki elsütötte a puskáját, hogy így szólítson ide valakit, majd segítségért kiáltott, s megpróbálta felemelni az ezredest. A lövés zajára a titokzatos nő, aki eddig mozdulatlanul állt, villámgyorsan futni kezdett, rémülten kiáltozott, mint a megsebzett állat, s szemmel látható rettegés hajszolta keresztül-kasul a pásziton. D'Albon márki a l'Île Adamba vezető útról csészazörgést hallott, zsebkendőjével integetett arrafelé, hogy felhívja a kocsiban ülők figyelmét. A cséza máris a Barátok-háza felé fordult, s d'Albon márki szomszédait, de Granville-t és feleségét ismerte fel az utasokban. Azonnal kiszálltak s a kocsit felkínálták a bírónak. De Granville-nénál véletlenül akadt egy üvegcese repülő só, ezt azonnal de Sucy orra alá tartották,

hogy belélegezze. Amint az ezredes kinyitotta a szemét, máris a pázsit felé tekintett. Az ismeretlen nő most is ott futkosott sikoltozva. Az ezredesből érthetetlen kiáltás szakadt ki, a borzalom hangja, szeme ismét lecsukódott, intett, mintha arra kérné barátját, hogy szabadítsa meg ettől a látványtól.

De Granville és felesége felajánlották d'Albon márkinak kocsijukat, ők, mint kedvesen mondták, majd gyalog folytatják sétájukat.

- Voltaképpen ki ez a hölgy? - kérdezősködött a bíró az ismeretlen nő felől.

- Errefelé úgy tudják, hogy Moulins-ból került ide - válaszolt de Granville. - De Vandières grófnénak nevezi magát, úgy mondják, örült, de még csak két hónapja tartózkodik itt, és nem tudom, mi igaz a sok szóbeszédből.

A bíró köszönetet mondott a házaspárnak, azután a kocsival Cassanba indult.

- Ó az! - kiáltott fel Philippe, mikor magához tért.

- Ki az az ő? - kérdezte d'Albon.

- Stéphanie! Holt és élő, él és örült! Azt hittem, belepusztulok.

Az elővigyázatos bíró, aki látta, hogy barátját rendkívül súlyos megrázkódtatás érte, nem kérdezgette, nem zaklatta, türelmetlenül várta, hogy mielőbb a kastélyba érjenek, mert az ezredes úgy elváltozott egész mivoltában, minden vonásában, hogy d'Albon már-már attól félt, hogy a grófné szörnyű betegsége ráragadt a barátjára. Mihelyt a kocsi a l'Île Adam-i útra ért, d'Albon a helység orvosáért küldte a szolgát, úgyszólván mire az ezredest lefektették, az orvos már ott állt ágya mellett.

- Szerencse, hogy az ezredes úr étlen-szomjan volt - mondotta az orvos - különben már nem élne. Kimerültsége mentette meg.

Miután közölte, hogy mindenekelőtt mi a teendő a beteg körül, kiment, hogy maga készítsen valami nyugtató italt. De Sucy másnap reggelre jobban volt, de az orvos továbbra is mellette akart maradni.

- Bevallom, márki úr - mondotta a bírónak - attól tartottam, hogy a beteg agyát érte valami bántalom. De Sucy úrnak igen erős megrázkódtatásban volt része, most nagyon szenved, de az első fájdalmat kibírta, és ez a döntő. Holnapra talán már túl lesz a veszélyen.

Az orvos nem tévedett, másnap már azt is megengedte, hogy a bíró bemenjen a beteghez.

- Kedves barátom - szólalt meg Philippe, s megszorította a bíró kezét - egy szívességet kérek tőled! Azonnal menj a Barátok-házához, tudj meg, amit csak lehet a hölgyről, akit ott láttunk, és siess vissza, türelmetlenül számlálom a perceket.

D'Albon márki lóra ült, s vágatott a hajdani apátságához. Mikor odaért, látta, hogy a rácskapunál magas, szikár férfi áll. Udvarias igen-nel válaszolt, mikor a bíró megkérdezte, hogy vajon ebben az omladozó házban lakik-e. A márki ezután elmondotta neki, hogy mi hozta ide.

- Hogyan, uram - kiáltott fel az ismeretlen - tehát ön adta le azt a puska lövést? Csaknem megölte szegény betegemet.

- De hiszen a levegőbe lőttem!

- Kevesebbet ártott volna a grófnénak, ha eltalálja.

- Nincs mit egymás szemére vetnünk, mert a grófné megpillantása csaknem megölte a barátomat, de Sucy ezredest.

- Philippe de Sucey báróról van szó? - kiáltott fel az orvos kezét összecsapva. - Aki Oroszországban volt a berezinai¹³² átkeléskor?

- Igen - válaszolt d'Albon - a kozákok elfogták és Szibériába vitték, körülbelül tizenegy hónapja tért vissza onnan.

- Fáradjon beljebb, uram - kérte az orvos, s vendégét egy földszinti fogadószobába vezette, ahol minden a szeszélyes pusztítás nyomait viselte. Értékes porcelánvázák darabokban heverték egy óra mellett, amelynek állványa még épségben volt. Az ablakokról ronggyá tépett selyemkárpit lógott, de a muszlinfüggöny két szárnya épen maradt.

- Látja, uram, micsoda pusztítást visz véghez az a szépséges teremtés, akinek én az életemet szentelem - szólalt meg az orvos, mikor beléptek a fogadószobába. - A grófné ugyanis az unokahúgom, és bármily tehetetlenek bizonyult is eddig a tudásom, azt remélem, hogy egyszer majd mégiscsak visszanyeri ép elméjét. Most egy olyan módszerrel próbálkozom, amely, sajnos, csak a gazdagok számára elérhető.

Az orvos ezután elmondott egy történetet a bírónak. Terjengősen beszélt, mint minden olyan ember, aki magányban tölti életét, s beszéd közben újjáéledő bánat gyötri. Az elbeszélést itt-ott kiigazítottuk, kurtábbra fogtuk, kihagytuk belőle a bíró közbeszólásait és az orvos elkalandozásait.

1812. november 28-án Victor tábornagy¹³³, mikor este 9 óra tájt elhagyta Studcjanszka magaslatait, amelyeket egész napon át védett, mintegy ezer emberét azzal a paranccsal hagyta hátra, hogy az utolsó pillanatig védjék a hidat, mely a Berezinán épített két híd közül még megmaradt. Ez az utóvéd feláldozta magát, hogy megkísérelje megmenteni a lemaradt csapatok szörnyű tömegét, a dermesztő hidegtől bénult embereket, akik makacsul vonakodtak elhagyni a hadsereg szekérsorát. Az önfeláldozó utóvéd hősiessége hiábavalónak bizonyult. A Berezina partjára tömegesen özönlő katonák szerencsétlenségükre rengeteg járművet, lőszeresládát, ezerféle ingóságot találtak ott, mindazt, amit a november 27-én és 28-án átkelő csapatok kényszerűségből a folyóparton hagytak. A nem is álmodott javak örökösei, ezek a szerencsétlenek, akik félig eszüket veszítették a hidegtől, most betelepédtek az üres sátrakba, összetördeltek mindent, amiből kalyibákat építhettek, tüzet raktak mindenből, ami a kezük ügyébe került, feldarabolták az elhullott lovakat, hogy ehessenek, a kocsikról leszaggatták a kárpitozást és a fedélvásznot, hogy betakarózhassanak - s aludtak, ahelyett, hogy még az éjszaka rendben átkeltek volna a Berezinán, melyről a szörnyű balsors úgy döntött, hogy a hadsereg végzete legyen.

A szerencsétlen katonák fásultságát csak az értheti meg igazán, aki saját emlékeiből tudja, hogyan vonultak át ezen az óriási hősivatagon, mikor közel s távolban semmi mást nem láttak, csak havat, mikor hó volt az italuk, az ágyuk, hó volt a táplálékuk, meg legfeljebb még néhány fagyott répa, pár marék liszt, s valamennyi lóhús. Az éhségtől, szomjúságtól, fáradtságtól, kialvatlanságtól félholtan egy folyópartra érkeztek a boldogtalanok, s itt tűzre, fára, élelemre, töméntelen gazdátlan holmira, táborhelyekre, egyszóval egy rögtönzött városra leltek. Studcjanszka valósággal darabokra szedve került le a magaslatról a lapályos partvidékre.

---

¹³² *Berezinai átkelés* - Napóleon oroszországi visszavonulásának nevezetes eseménye. A francia hadsereg zöme csak a legnagyobb nehézségek és áldozatok árán tudott átkelni a Berezina folyón, Kutuzov csapatainak rajtaütései közepette (1812. november 26-29.). *Studcjanszka, Zemblin, Boriszov*, - helységek a berezinai átkelőhely közelében.

¹³³ *Victor tábornagy* (1764-1841) - Bellune herceg, résztvett a császárság valamennyi hadjáratában, Napóleon 100 napos uralma alatt a Bourbonok partjára áll. 1821-1823 között hadügyminiszter.

Bármennyire is a gyötrelem és gyász városa volt, minden nyomorúságával, minden veszélyével együtt a jószerecsként mosolygott az emberekre, akik már elképzelni sem tudtak mást, mint Oroszország rettentő pusztaságait.

A folyópart most egyetlen hatalmas menedékhely volt, mely húsz órára mégis befogadhatta őket. Talán az életbe való belefáradás, talán a váratlan kínálkozó kényelem tette, de ez a hatalmas embertömeg most képtelen volt bármi másra gondolni, mint a pihenésre. Noha az orosz balszárny tüzésége szünet nélkül lőtte a fehér havon óriási foltként hol feketén, hol tűzvörösen kirajzolódó tömeget, a meggémberedett emberek már csak olybá vették a golyózapot, mint egy újabb kényelmetlenséget. Az ágyútűz most csak olyan viharok számított, amit mindenki vállvonogatva fogad, hiszen villámai csak itt-ott csaphatnak le, betegeket, haldoklókat, vagy éppen holtakat találva. Minden pillanatban újabb meg újabb lemaradt csoport érkezett. Ezek a jövő-menő félholtak amint a partra érkeztek, azonnal elváltak egymástól, egyik tűzrakástól a másikig mentek helyet koldulni, s minthogy többnyire elkergették őket, újból csoportokba verődtek, hogy erőszakkal csikarják ki a megtagadott vendégszeretetet. Süket fülekre talált annak a pár tisztnek a szava, aki figyelmeztette őket, hogy holnap a biztos halál vár itt rájuk; maradék erejüket nem arra használták fel, hogy átkeljenek a folyón, éjszakai menedéket építettek maguknak, meg többnyire végzettsé váló ételt készítettek; a rájuk leselkedő halált nem érezték szörnyűnek, hiszen egy órai alvást engedett nekik. Szörnyűnek már csak az éhséget tartották, a szomjúságot és a hideget. Mikor már nem maradt több fa, tűz, takaró és fedél, szörnyű harc kezdődött a nincstelenül érkezők és a gazdagok között, kiknek már volt hol lehajtani a fejüket. A gyengék elhullottak.

Aztán eljött a pillanat, mikor pár ember az üldöző oroszok elől menekülve, már csak havat talált fekhelyül, belefeküdtek és soha többé fel nem keltek. A félholtak serege észrevétlenül úgy összetömörült, olyan süketté vált, olyan érzéketlenség vagy olyan boldogság fogta el, hogy Victor tábornagy, ki Wittgenstein¹³⁴ húszezer oroszával szemben hősiesen védte őket, most kényszerűségből erőszakkal tört át az embererdőn, hogy átkelhesse a Berezinán ötezer derék harcosa, kiket a császár színe elé vezetett. A szerencsétlenek inkább hagyták, hogy összetapossák őket, csak mozdulniuk ne kelljen, a kihunyt tűzre mosolyogva, hangtalanul pusztultak el és nem is gondoltak Franciaországra.

Esti tíz óra volt már, mire Bellune herceg - vagyis Victor tábornagy - a folyó túlsó partjára ért. Mielőtt elindultak volna, a Zemlinbe vezető hidakon, a studcjanszakai utóvédet Éblé¹³⁵ tábornokra bízta, neki köszönhetik életüket mindazok, akik túléltek a berezinai tragédiát. Éjfél tájt a hős tábornok egyik kiváló tisztjével együtt kilépett a híd közvetlen közelében levő kis kalyibából, s hosszan elnézte a Berezina partja és Boriszlovból Studcjanszkába vezető út között összegyűlt roppant tömeget. Már nem dörögtek az orosz ágyúk, a hómezőn gyújtott tüzek elhalványultak, sápadt fényük csak itt-ott vetett világot egy-egy arcra, melyen már nem volt semmi emberi. Itt hevert, s embertelen közönnyel itt játszott életével a világ különböző népeinek oly sok fia, az a harmincezer boldogtalan, akit Napóleon bevetett Oroszország ellen.

- Mentsük meg mindahányat - szólt a tábornok segédtisztjéhez. - Holnap reggelre Studcjanszka az oroszok kezében lesz. Abban a pillanatban, ahogy itt feltűnnek, fel kell gyűjtanunk a hidat, bátorság, barátom! Törj magadnak utat a magaslatig. Közdöd Fournier tábornokkal, hogy már éppen csak annyi ideje maradt, hogy állásait feladva, utat törjön a tömegben

---

¹³⁴ *Wittgenstein* (1769-1843) - porosz származású orosz tábornok Kutuzov seregében.

¹³⁵ *Éblé* (1750-1812) - francia tábornok, az utászok parancsnoka, meghalt az oroszországi visszavonulás közben.

át a hídra. Ha látod, hogy Fournier tábornok csapatai már megindultak, kövesd őket. Szedj össze pár épkezláb embert, s irgalmatlanul gyűjtsátok fel a sátrakat, lőszeres ládákat, a felszerelést, kocsikat, mindent! Kergesd az egész népséget a hídra! Kényszerítsd őket, hogy aki csak mozogni tud, meneküljön a túlsó partra. A tűz az utolsó mentsvárunk. Hiszen, ha Berthier hagyta volna, hogy elpusztítsam az egész átkozott kocsikaravánt, nem veszett volna senki a folyóba... csak az én szegény hidászaim, az ötven hős, aki megmentette a hadsereget, s akit mindenki elfelejt majd.

A tábornok homlokához emelte kezét és elnémult. Érezte, hogy Lengyelország lesz a sírja, s hogy egyetlen hang sem emlékezik meg majd a hősokról, akik megbirkóztak a vízzel, a Berezina vizével! - s leverték a hídpilléreket. Egy maradt közülük életben, azaz hogy egy szenved még közülük valamelyik faluban, mindenkitől elfelejtve.

A hős szárnysegéd elindult. Alig tett száz lépést Studcjanszka felé, Éblé tábornok máris felköltötte néhány holtfáradt hidászat s velük együtt megkezdte a könyörületesség művét: felgyújtotta a híd körül berendezett táborhelyeket, így kényszerítette az alvókat, hogy átkeljenek a hídon. Közben fiatal tisztje nagy ügyel-bajjal eljutott Studcjanszka egyetlen megmaradt faházához.

- Nagyon tele van ez a barakk, bajtárs? - kérdezte a ház falánál foglalatoskodó katonát.

- No, ugyancsak derék harcos, ha ide be tud jutni - válaszolt a kérdezett, egy tiszt, s meg sem fordult, kardjával forgácsolta a ház falát.

- Te vagy az, Philippe? - kérdezte a szárnysegéd, aki a hangról egyik barátját ismerte fel.

- Nézd csak, te is itt vagy, öregem! - Philippe de Sucey állt a vele egykorú, huszonhárom éves szárnysegéd előtt. - Azt hittem, hogy már átjutottál ezen az átkozott folyón! Talán bizony valami kis édességet hoztál az ebédünkhöz? Szívesen látunk - tette hozzá s lehántotta a fa kérgét, hogy abrak helyett adhasson valamit a lovának.

- A parancsnokot keresem. Éblé tábornok utasítását hozom, hogy induljon Zemblinbe. Éppen csak annyi időtök van, hogy átvágjatok a félholtak erdején. Ha ti megindultok, őket majd tűzzel kényszerítem arra, hogy talpraálljanak.

- Valósággal felmelegítesz! Legalábbis a híreidtől kiver a verejték. Hej, öregem, tudod-e, hogy már rég halott lennék, ha nem volna az én két jó hétalvóm! Csak miattuk vigyázok a lovamra, miattuk nem eszem meg. Mondd, kérlek, nincs valami harapnivalód? Harminc órája nem jutottam egy falathoz, s közben verekedtem, mint az őrült, nehogy meggémberedjek, nehogy kialudjon a maradék bátorságom.

- Szegény barátom, nincs semmim, semmim! Mondd csak, a tábornok odabent van?

- Be ne lépj! A sebesültjeink vannak itt a barakkban. Menj csak még feljebb, jobb kéz felől majd meglátsz valami disznóól félért, ott találod a tábornokot. Isten áldjon, barátom! Ha majd egyszer valamelyik párizsi szalonban ismét négyest táncolunk...

Szavait nem fejezte be, a szél e pillanatban oly kegyetlenül rákezdett, hogy a szárnysegéd nekiindult, nehogy megfagyjon, de Sucey őrnagynak meg valósággal megdermedt az ajka. Csakhamar megint csend uralkodott a tájon, s e csendet nem zavarta más, mint a barakkból kihallatszó jajgatás, meg egyhangú, apró reccsenések; de Sucey lova dühödt éhségében a barakk fájának fagyos kérgét ropogtatta. Az őrnagy visszadugta kardját a hüvelyébe, megragadta az oly nehezen életben tartott becses állat kantárszárát, s hiába ellenkezett, elrángatta a hitvány abrak elől, amely most alighanem nagyon kedvére való volt.

- Gyerünk, Őzike, gyerünk! Csak te mentheted meg Stéphanie-t, kedves lovam. Menj csak, később majd pihenhetünk, s alighanem meg is halhatunk.

Philippe de Sucy bundájába burkolózva - részben ennek köszönhető, hogy életben maradt s még mozogni tudott - futni kezdett, lábával erősen csapkodta a keményre fagyott havat, nehogy megdermedjen. Talán ötszáz lépést sem tett még, mikor észrevette, hogy hatalmas tűz lángol ott, ahol reggel a kocsiját egy öreg katonája gondjaira hagyta. Szörnyű nyugtalanság fogta el. Mint mindazok, akiken e fejvesztett menekülés során az ember egész valóját betöltő érzelem uralkodott, de Sucy őrnagy is mindig elég erős volt ahhoz, hogy barátain segítsen, még olyankor is, mikor önmaga mentésére már nem lett volna ereje. Csakhamar egy dombhajlathoz ért, itt rejtett el a golyók elől egy fiatalasszonyt, gyermekkori játszótársát, legdrágább földi kincsét.

A kocsitól pár lépésre mintegy harminc lemaradt katona melegezett a magasra csapó lángok körül, s közben deszkákat, ládafedeleket, kerekeket és kocsiodalakat dobáltak tűzre. Ez a harminc katona nyilván utolsónak érkezett a Studcjanszka alatti széles terephajlattól a végzetes folyó partjáig gyülekező tömegbe, az emberek, a lángok, az égő barakkok óceánjába, ebbe az eleven tengerbe, amelyen csaknem észrevehetetlen mozdulatok vertek hullámokat, s amelynek tompa zúgását egyszer-egyszer borzalmas dörrenés szakította meg. A szerencsétlenek az éhségtől és kétségbeeséstől hajtva, nyilván erőszakkal kutatták át de Sucy kocsiját. Az öreg tábornokot és a fiatalasszonyt, akiket de Sucy takarókba, bundákba, meg mindenféle ócska holmiba burkolva a kocsiban hagyott, most ugyancsak ott találta a tűz mellett gubbasztva. A katonák a kocsi egyik ajtaját is leszakították. Mikor a tűz körül melegedő emberek meghallották az őrnagy lovának dobogását, az éhség dühödt kiáltásába olvadt össze mindnyájuk hangja.

- Egy ló! Egy ló!

- El onnan! Vigyázz! - kiáltotta két vagy három katona és célba vették a lovat.

Philippe a kancája elé ugrott s rájuk rivallt:

- Latrok! A tűzbe taszítalak benneteket! Van elég elhullott ló odafenn, hozzatok magatoknak!

- Micsoda tréfás egy legény ez a tiszt! Egy-kettő, el onnan! - ordított most egy óriási gránátos.

- Nem? Na hát, ahogy akard!

A puskadörrenésnél is erősebben csattant fel egy asszony sikolya. A golyó szerencsére nem érte Philippe-et, de az Őzike haláltusában vergődött, három ember rárohant és bajonettekkel végzett vele.

- Kannibálok! Legalább a takarót és a pisztolyaimat adjátok ide - kiáltotta elkeseredetten Philippe.

- Vidd csak a pisztolyaidat - vetette oda a gránátos. - Hanem a takaró... nézd csak ott azt a gyalogost, két nap óta egyetlen falatot sem evett, s nézd, hogy vacog a széllel-bélelt gúnyájában. A tábornokunk...

Philippe némán nézte a katonát, elnyűtt cipőjét, csuparongy nadrágját, meg fején a dérlepte, ócska katonasapkát. Gyorsan magához vette a pisztolyait, öt ember a tűzhöz vonszolta a kancát, s nekiálltak a feldarabolásnak, olyan ügyesen, hogy a párizsi mészároslegények sem csinálták volna különül. A tetemről villámgyorsan leszedték s az izzó parázsra rakták a húst. Az őrnagy az asszony mellé telepedett, aki oly rémülten sikoltott fel, mikor ráismert. Most egy kocspárnán gubbasztva melengette magát, némán, mosolytalanul nézett az őrnagyra. Philippe csak most vette észre azt a katonát, akire a kocsit bízta. Megsebesült szegény. A lemaradottak

nyilván megtámadták, kénytelen volt meghátrálni a túlerővel szemben, de most mint az eb, amely végsőkéig harcolt gazdája életéért, ő is kivette részét a zsákmányból, s valami fehér takarót csomózott magára köpenyként. E pillanatban nem törődött mással, csak azzal a darab lóhússal, amit a parázs felett forgatott, s az őrnagy látta az arcán, milyen örömmel készül a lakomázásra. Vandières gróf három nap óta egész gyerekesen viselkedett, most is csak ült egy párnán a felesége mellett, merőn a lángokba bámult, a melegben lassanként felengedett dermedtsége. A Philippe-et fenyegető veszély, majd megérkezése éppoly közönyösen hagyta, mint a kocsikifosztásakor kitört harc. De Sucey a fiatalasszony keze után nyúlt, mintha így akarná kifejezni szeretetét, s azt, hogy mennyire fáj neki, hogy ilyen nyomorúságban látja, de csak némán ült mellette egy olvadozó hóbuckán, ő is megfélemedett a veszélyről, megfélemedett mindenről, élvezte a boldogságot, hogy átmelegedhet kicsit. Megmerevedett arcvonásai akarata ellenére is valami együgyű örömről beszéltek, ő is türelmetlenül várta, hogy megsüljön a katonájának átengedett húscsapat. A piruló hús illata fokozta éhségét, s éhsége elnémította szívét, tetterejét és szerelmét. Harag nélkül bámulta a kocsikifosztásának eredményét. A tűz körül melegedő emberek megosztottak a takarókon, párnákon, prémeken, a gróf, a grófné és az őrnagy ruháin. Philippe körül nézett, vajon maradt-e valami használható holmi a ládák tartalmából. A lángok fényénél látta a kocsik körül szétszóródott aranyat, drágaköveket, ezüstöt, amire még csak ügyet sem vetettek, ebből senki semmit nem vett el. Ezek az emberek, akiket a véletlen gyűjtött így össze, most szótlanul ültek a tűz körül, s némaságukban volt valami mondhatatlan borzalom; mozdulni is csak annyit mozdultak, hogy kényelmesebben elhelyezkedjenek. Az ekkora nyomorúság már szinte groteszk. A hidegtől eltorzult arcokat piszok takarta, s a lecsorgó könnyek nyoma világosan mutatta, milyen vastag ez a szennyréteg. Ábrázatuk még szörnyűbbnek hatott az ápolatlan szakáll miatt. Az egyik női kendőbe burkolózott, a másik lópokrócba; olvadozott a szennyes takarókra, rongyokra rakódott zúzmarára. Akadt olyan is, ki féllábán csizmát, a másikon cipőt viselt, de nem volt köztük egyetlenegy sem, akinek ruházatán ne lett volna valami nevetséges furcsaság. Csakhogy ezek az emberek, hiába lett volna min tréfálkozniuk, elmerülten, komoran hallgattak. A csendet csak a tábor távoli mormolása, az égő fa ropogása, a lángok pattogása törte meg, és a kardcsapkodás: a legéhesebbek szabdalták az Őzike tetemét, hogy jó falatokhoz jussanak. Néhány szerencsétlen, ki mindnyájuknál fáradtabb volt, mélyen elaludt, s ha valamelyikük álmában a tűzbe hemperedett, nem akadt senki, hogy kihúzza. Könyörtelen logikával úgy gondolták, ha bajtársuk még nem halott, majd észbekap, hogy jobb lesz biztosabb helyre ülnie, ha megpörkölődik. De ha csak a tűzben tér magához, ha elpusztul, nem siratja senki. A katonák egymásra néztek, mintha tulajdon érzéketlenségüket a másik közönyével akarnák igazolni. A fiatal grófné kétszer nézett végig ilyen jelenetet, s egy hangot sem szólt.

Mikor a parázsra rakott lóhús megsült, mindnyájan mohón enni kezdtek; az állatoknál utálatosnak tartjuk azt a falánkságot, ahogy most ők nekiestek az evésnek.

- Na, ilyet még úgy sem láttam: egy lovon harminc gyalogos! - nevetett a gránátos, aki lelőtte az Őzike.

Már csak ez az egyetlen tréfa emlékeztetett a francia szellemességre.

A többség hamarosan beburkolózott rongyaiba, deszkadarabokra heveredtek, meg más egyéb szedett-vedett holmira, hogy ne kelljen a hóba feküdniük és a holnappal mit sem törődve, aludtak. Mikor az őrnagy átmelegedett, s csillapította éhségét, leküzdhetetlen álomosság nehezedett szempilláira. Rövid ideig az álommal küszködve nézte a fiatalasszonyt, aki a tűz felé fordította arcát, s úgy aludt. Csak csukott szeme, s homlokának egy része látszott, egészen beburkolózott bundájába, amelyre még egy vastag dragonysköpenyt borított, fejét egy vérrel szennyezett párnára hajtotta. Asztrahán sapkáját az álla alatt csomóba kötött kendő tartotta, ez

annyira-amennyire arcát is védte a hidegtől; lábát behúzta köpenye alá. Amint így összegubbasztva aludt, igazán nehezen lehetett volna megállapítani, hogy kicsoda-micsoda: bájos, fiatal nő, szerelmesének büszkesége, a párizsi bálók királynője? vagy talán a legutolsó markotányosnő? Bizony, még leghívebb barátjának tekintete sem látott már semmi nőit ebben a rongyhalmazban. A leküzdhetetlen álmok sűrű fátylat borított az őrnagy szemére, már csak két fekete pontnak látta a férjet és a feleséget. A lángok, a tűz körül elnyúlt alakok, az illanó melegtől három lépésnyire ordító szörnyű hideg... már mindez csak álmok voltak. Philippe-et csökönnyösen visszatérő gondolat riasztgatta: „Ha én elalszom, mindnyájan meghalunk, nem akarok elaludni.” Már is elaludt. Egyórás alvás után szörnyű zenebonóra, robbanásra ébredt. Egyszeriben szívébe markolt a köteleességtudat, s a barátnőjét fenyegető veszély gondolata. Üvöltésszerű hang szakadt ki belőle. Csak ő és katonája voltak talpon. Tűztenger lángolt az éjszakában, tűztenger pusztította a sátrakat, kalyibákat, fényénél világosan látszott a kétségbeesetten üvöltöző tömeg. A lángok ezernyi reménytelen és félőrült arcot világítottak meg. S e poklon keresztül egy csapat katona tört a híd felé, útjukat holttestek jelezték.

- Visszavonul az utóvéd! - kiáltotta az őrnagy. - Már nincs remény!

- A kocsidat nem gyújtottam fel, Philippe - mondta most egy baráti hang.

De Sucy hátrafordult, a fiatal szárnysegéd állt előtte.

- Mindennek vége - válaszolt. - Nincs lovam, megették. De meg hogyan is tudnám talpraállítani ezt az eltompult tábornokot és a feleségét?

- Kapj fel egy izzó fadarabot, ijessz rájuk!

- A grófnéra?

- Ég áldjon! - harsogta a szárnysegéd. - Csak annyi időm van már, hogy átjussak ezen az átkozott folyón. Át kell jutnom! Franciaországban vár az anyám. Micsoda éjszaka! Ezek a szerencsétlenek meg itt hevernek a havon, már azt sem bánják, ha elégnék, csak ne kelljen felállniok. Négy óra van, Philippe! Két óra múlva megmozdulnak az oroszok. Higgy nekem, még látni fogjuk a Berezinát, tele holttestekkel. Philippe! Magaddal törődj most! Lovad nincs, a karodban úgy sem viheted el a grófnét, jöjj hát velem! - s ezzel megragadta az őrnagy karját.

- Hogy én elhagyjam Stéphanie-t?

Az őrnagy felrántotta a grófnét, talpraállította, kétségbeesésében durván megrázta, erőszakkal felébresztette. A fiatal asszony dermedt, halott pillantással nézett rá.

- Mennie kell, Stéphanie, vagy itt pusztulunk!

A grófné nem válaszolt, ki akart csúszni az őrnagy karjából, hogy tovább alhassék. A szárnysegéd felkapott egy égő fadarabot megrázta Stéphanie arca előtt.

- Mentsük meg, akarata ellenére! - kiáltotta Philippe, s ezzel felkapta a grófnét, és a kocsiba vitte.

Azután visszazaladt barátjához, könyörgött neki, hogy segítsen. Ketten ragadták meg az öreg tábornokot, akiről már azt sem tudták, hogy holt, vagy eleven, s őt is betették a kocsiba. Az őrnagy lábával taszította odébb a földön fekvő embereket, visszaszedte tőlük, az elrabolt rongyokat, rádobálta a házaspárra, majd a kocsisarkába vetett még néhány darab lóhúst.

- És most hogyan gondolsz? - kérdezte a szárnysegéd.

- Majd én húzom - válaszolt az őrnagy.

- Megőrültél!

- Igen! - tört ki Philippe, s karját keresztbe fonta a mellén. Hirtelen valami kétségbeesett ötlete támadt.

- Idehallgass - mondta és megragadta katonájának épségben maradt karját - rád bízom egy órára! Egy percre el ne felejtöd: inkább meghalsz, de senkit nem engedsz a kocsi közelébe!

Az őrnagy gyorsan összeszedte a grófné gyémántjait, ezt tartotta az egyik kezében, a másikban kardját szorította, s dühödten kezdte kardlapozni az alvók közül azokat, akikről úgy vélte, hogy rettenthetetlen katonák. Felébresztette a hatalmas gránátost, és még két másik embert, akiknek a rangját nem tudta megállapítani.

- Égünk! - kiáltotta rájuk.

- Tudom - válaszolt a gránátos - de bánom is én.

- Egyik halál olyan mint a másik, akkor már inkább tegyük kockára az életünket egy szép asszonyért s talán még Franciaországot is viszontláthatjuk.

- Én inkább alszom - mondta az egyik ember és elnyúlt a hóban. - Ha még egyszer háborgatsz, beléd vágom a kardom!

- Miről van szó, őrnagy uram? - állt fel a gránátos. - Ez az ember részeg. Tudja, párizsi, és szereti a kényelmét.

- Ez a tiéd, derék gránátos - kiáltotta az őrnagy és egy gyémánt nyakláncot nyújtott feléje - ha hajlandó vagy velem jönni, s életre-halálra harcolni. Innen tíz percnnyire táboroznak az oroszok, nekimegyünk az első ütegnek s elhozunk tőlük két lovat.

- No és az őrszemek?

- Majd hármunk közül... - elhallgatott, a szárnysegédre nézett, majd így folytatta: - Ugye, Hippolyte, velünk tartasz?

A szárnysegéd igent intett.

- Valamelyikünk elintézi az előőrsöket. De az is lehet, hogy ezek az átkozott oroszok is alszanak.

- Rendben van, őrnagy, derék legény vagy! De aztán engem is felveszel a kocsiba?

- Igen, ha nem hagyod ott fenn a bőrödöt. Ha meg én pusztulnék el... ígérjétek meg nekem mindketten, hogy csak a grófné megmentésével törődtek.

- Így lesz - mondta a gránátos.

Elindultak az orosz vonal felé, az ütegek irányában, amelyek oly borzalmas pusztítást vittek véghez a folyóparton összeroskadt szerencsétlenek között. Alighogy nekiindultak, máris felhangzott a lódobogás; a felriasztott ütegek sortüze az alvók feje felett fütyült, s a lovak patájának viharos dobogása úgy hangzott, mint amikor a kovácsműhelyben egyre sebesebben kalapálják a vasat. A hőslékű szárnysegéd odaveszett... Az atléta gránátosnak semmi baja nem esett.

Philippe is megsebesült: barátja védelmében egy bajonettszúrás érte a vállán, de azért erősen kapaszkodott a ló sörényébe, s két térdével keményen szorította a vékonyát.

- Istennek hála! - kiáltott fel, mikor meglátta, hogy katonája most is ott áll a kocsi mellett.

- Ha igazságos akar lenni, őrnagy uram, akkor úgy intézi, hogy kitüntetésként kapjak, ügyesen játszottunk a puskával, meg a karddal, ugye?

- Még semmit sem végeztünk! Fogjuk be a lovakat. Itt vannak a kötelek.

- Ez nem elég.

- Hát akkor meg ne sajnáld az alvókat, szedd le róluk a sálakat, takarókat...

- No, nézd csak, ez a koma meghalt! - kiáltotta a gránátos, mikor az első emberről kezdte leszedni a holmikat. - No, ez jó, ezek itt meghaltak!

- Mind?

- De az ám! Úgy látszik, a lóhús hóval aligha tesz jót.

Philippe megremegett. A hideg egyre fokozódott.

- Úristen! Elveszíteni egy asszonyt, akit már annyiszor meg tudtam menteni!

Az őrnagy megrázta a grófnét s szólongatta: - Stéphanie! Stéphanie!

A fiatal asszony kinyitotta a szemét.

- Megmenekültünk!

- Meg... - mondta utána Stéphanie, és visszahanyatlott a takarók közé.

A lovakat valahogyan befogták. Az őrnagy az egészséges kezében a kardját fogta, másikban a gyepplőszárat, pisztolyait előkészítette s felült az egyik lóra, a gránátos meg a másikra. Az öreg katonát, akinek lába teljesen átfagyott, feldobták a kocsiba, rá a tábornokra és a grófnéra. Kardlappal csaptak a lovakra, s ezek valósággal lerepítették a kocsit a síkságra, de itt már kimondhatatlanul sok nehézség akadályozta az őrnagyot. Pár méter után már csak úgy tudtak volna továbbjutni, ha könnyörtelenül átgázolnak alvó férfiakon, nőkön, de még gyermekeken is - mert egy sem volt hajlandó mozdulni, mikor a gránátos költögette őket. De Sucy már hasztalan kereste az utat, amit az utóvéd még csak az imént tört az embertömegben, eltűnt nyom nélkül, mint a hajó után a hullámmarázda. Már csak lépésben tudtak előbbre jutni, minden pillanatban megállították őket, a katonák egyre azzal fenyegetőztek, hogy leütik a két lovat.

- Át akar jutni? - kérdezte a gránátos az őrnagytól.

- Az életem árán is!

- Akkor indulás! Szánakozással nem megyünk semmire.

És a gránátos nekihajtotta a lovakat az embereknek, feldöntötte a kalyibákat, vér freccsent a kerekekre, s holtak szegélyezték nyomukat az embererdőn át. Az igazság kedvéért meg kell mondanunk, hogy a gránátos szünet nélkül mennydörögte: - Vigyázat, népség, vigyázat!

- A szerencsétlenek! - szánakozott az őrnagy.

- Ez, vagy a hideg, ez, vagy az ágyú, úgyis végük! - s a gránátos kardjának hegyével ösztökélte gyorsabb vágására a lovakat.

Már hamarabb is bekövetkezhettek volna a katasztrófa, amelytől eddig szinte csoda folytán megmenekedtek; s csak most szakította meg útjukat: a kocsi felborult.

- Sejtettem! - kiáltott fel a rendíthetetlen gránátos. - No lám, a bajtárs meghalt.

- Szegény Laurent! - sóhajtott az őrnagy.

- Laurent? Csak nem az 5-ös vadászoktól?

- De igen.

- Akkor a rokonom... Ebben a kutya életben manapság már annyi ideje sincs az embernek, hogy elsirassa.

Pótolhatatlan időt vesztek, mire a kocsit felállították, s a lovakat kiszabadították a rájuk csavarodott kötelek közül. A hirtelen rázkódtatás olyan erős volt, hogy még a fiatal grófné is felébredt, magához tért kábulatából, kibontakozott a takarók közül és felállt.

- Hol vagyunk, Philippe? - kérdezte csendesen és körülnézett.

- Ötszáz lépésnyire a hídtól. Át fogunk menni a Berezinán. A túlsó parton már nem gyötröm magát, Stéphanie, hagyom majd aludni, ott már biztonságban leszünk, szépen átjutunk Vilnába. Adja Isten, hogy soha meg ne tudja, mibe került a maga élete.

- Megsebesültél?

- Semmiség.

Elérkezett a tragédia órája. Orosz ágyútűz jelezte a reggelt. Studcjanszka a kezükön volt, onnan lötték a síkságot, s ahogy derengett, az őrnagy látta, hogy hadoszlopaik már mozgolódnak, s felsorakoznak a magaslaton. A parton összegyűlt tömegből a rémület kiáltása hangzott, egy pillanat alatt mindnyájan talpon voltak, ösztönösen felfogták a veszélyt, és hatalmas hullámként zúdultak a hídra. Az oroszok meg özönlöttek lefelé, sebesen, mint a megállíthatatlan tűzvész. Férfiak, nők, gyerekek, lovak a hídra tódultak. Az őrnagy és a grófné szerencsére elég messze voltak a partról. Éblé tábornok a túlsó parton felgyújtotta a híd lábait. Hiába volt minden figyelmeztetés, egy ember sem akart visszafordulni, ha már feljutott a hídra, a menekülés egyetlen útjára. A túlterhelt híd összeroppant, s a végzetes magas part felé őrzöngve sodródó emberáradat a meredekről lavinaként zúdult a hevesen örvénylő folyóba. Nem kiabálás, nem sikoltozás hangzott a folyó felől, csak valami tompa csobbanás, mint mikor kő zuhan a vízbe; egy perc múlva már a hullák ezreit sodorta a Berezina. A parton maradtak, hogy elkerüljék ezt a halált, most olyan hirtelen kezdtek hátrálni, s olyan borzalmas erővel ütköztek a még mindig előrenyomulóba, hogy igen sokan ott fulladtak meg. Vandières gróf és a felesége a kocsinak köszönhette, hogy életben maradt. A lovak, miután átgázoltak élőkön és holtakon, most ott veszték, a part felé sodródó emberáradat tiporta őket halálra. Az őrnagyot és a gránátost erejük mentette meg: ölték, hogy meg ne ölessenek. A tengernyi tömeg vad viharzása, az egyazon indulattól hajtott testek előre meg hátra özönlése folytán néhány percre üresen maradt a Berezina partja. A tömeg visszatódult a lapályra. A magas partról néhányan ugyan a folyóba vetették magukat, nem mintha azt remélték volna, hogy így elérik a túlsó partot, amely nekik most Franciaországot jelentette, hanem inkább azért, hogy megmenekedjenek Szibéria pusztaságaitól. Egyik-másik vakmerőt éppen a végső kétségbeesés mentette meg. Egy tiszt jégabláról jégablára ugorva érte el a túlsó partot, egy katona meg a csodával határosan kúszott át a holttestekből és jégtömbökből összeverődött zátonyon.

Az embertömeg végre megértette, hogy az oroszok nem fognak legyilkolni húszezer megdermedt, eltompult, fegyvertelen embert, aki még csak nem is védekezik, és most valamennyi gyötrelmes kétségbeeséssel várta sorsát. Így csak az őrnagy, a gránátos, az öreg tábornok és a felesége maradtak a part közvetlen közelében, pár lépésre onnan, ahol az imént még híd volt. Száraz szemmel hangtalanul álltak, körülöttük a holtak tömege. Néhány épkézláb katona és tiszt csatlakozott hozzájuk, kik most a veszélyben visszanyerték minden tetteiket. Mintegy ötvenen gyülekeztek így össze. Az őrnagy pillantása a járművek számára épített híd roncsaira tévedt, ami az utolsó előtti napon roskadt össze. Mintegy kétszáz lépésnyire álltak onnan.

- Ácsoljunk egy tutajt - kiáltott most fel.

Alighogy szavai elhangzottak, az ötven ember a hídroncok felé rohant. Kapocsvasakat, faalkatrészeket, köteleket hordtak egy halomba, mindent, ami a tutajépítéshez használható volt. Az őrnagy vezetésével mintegy húsz katona és tiszt állt őrséget, hogy a tutajépítőket megvédjék, ha a tömeg kitalálná, mi a szándékuk, s a végső kétségbeeséstől hajtva, megtámadná őket. Az a szabadságvágy, amely az életet tartja a rabokban, s csodával határos tettekre ösztönzi őket, csak halvány visszfénye lehet annak az érzésnek, amely most lelkesítette a szerencsétlen franciákat.

- Itt vannak az oroszok! Itt vannak az oroszok! - kiáltozta az őrség a tutajépítőknél.

Nyikorgott a fa, nőtt a tutaj, egyre szélesebb, egyre hosszabb lett. Tábournokok, közkatonák, ezredesek görnyedtek a kerekek, vasalkatrészek, kötélzet és deszkák súlya alatt; Noé bárkája építésének képe elevenedett meg a Berezina partján. Az ifjú grófné férje mellett ült, bántotta, hogy nem tud részt venni az építők munkájában, de azért ő is segített, hurkokat kötött, hogy erősítsék a kötélzetet. Végre elkészült a tutaj. Negyven ember bocsátotta a vízre, s mintegy tíz katona tartotta a köteleket, amelyekkel a parthoz akarták horgonyozni. Mikor az építők meglátták, hogy a tutaj a víz színén reng, kegyetlen önzéstől hajtva, sorra leugráltak a meredek partról, rá a tutajra. Az őrnagy kézen fogva tartotta Stéphanie-t és a tábournokot, mert félt, hogy baj történik, mikor a katonák nekirohannak a tutajnak; s most reszketve látta, hogy máris feketélik a tömegtől, tolongnak rajta, akár egy színház nézőterén.

- Vadállatok! - kiáltotta - én mondtam, hogy építsünk tutajt, én mentettelek meg benneteket, s most még helyet sem adtok!

Csak zavaros dörmögés volt a válasz. A szélén álló emberek a parthoz feszített rudakkal nekikeseredetten taszították el a tutajt, hogy a jégtáblákon, holttesteken át elérjék a túlsó partot.

- Ördög és pokol! Mindenkit a vízbe lökök, ha nem adtok helyet az őrnagynak, meg a két társának! - kiáltotta a gránátos, s kardjával akadályozta meg, hogy a tutajt messzebb lökjék és akármilyen rémülten üvöltöztek a menekülők, még szorosabbra tömörítette soraikat.

- Jaj, leesem! Végem! - hangzott innen is, onnan is. - Induljunk! Rajta!

Az őrnagy száraz szemmel pillantott barátnőjére, aki az égre emelte szemét, s tekintetében fenséges belenyugvás tükröződött.

- Veled meghalni... - csak ennyit mondott.

A tutajon álló emberek helyzete valamiképpen nevetségesnek tűnt. Fenyégetően üvöltöztek ugyan, mégsem mertek szembeszállni a gránátossal, mert úgy össze voltak préselve, hogy ha csak egy embert is meglök, mindnyájan elvágódnak. Egy kapitány e veszéllyel mit sem törődve, megpróbálta a tutajt megszabadítani a gránátostól, aki az első ellenséges mozdulatra megragadta a tisztet és a vízbe lökte: - Na, te kacska! eredj csak, ha inni akarsz! - kiáltotta utána.

- Van már két hely! Gyerünk, őrnagy úr, hajítsa ide azt az asszonykát, azután igyekezzék maga is. Hagyja azt az öreg vitézt, annak már úgy sincs sok hátra!

- Siessenek! - harsogták a tutajról egy emberként.

- Gyerünk, őrnagy úr... ezek itt már morognak, s igazuk van!

De Vandières gróf leszórta tábournoki egyenruhájáról a rácsavart takarókat, s kihúzta magát.

- Mentsük meg a grófot! - kiáltotta Philippe. Stéphanie megszorította barátja kezét, ráborult, görcsösen átölelte.

- Isten veled! - mondta.

Több szóra nem volt szükség, ennyiből is megértették egymást. Vandières gróf összeszedte minden erejét, lélekjelenlétét, s a partról a tutajra ugrott; Stéphanie még egy utolsó pillantást vetett Philippe-re, s követte férjét.

- Őrnagy uram! Szívesen átadom a helyemet - kiáltott most a gránátos. - Se feleségem, se gyerekeim, se anyám!

- Rád bízom őket! - kiáltott vissza az őrnagy, s a grófra és feleségére mutatott.

- Legyen nyugodt, vigyázok rájuk, mint a szemem világára!

Philippe mozdulatlanul nézett a tutaj után, amelyet oly vadul taszítottak a víz sodrába, hogy hatalmas rázkódtatással vágódott a szemközti partnak. A tutaj szélén álló gróf a folyóba zuhant, s egy vad iramban úszó jégtábla abban a pillanatban levágta s úgy repítette el a fejét, akár egy ágyúgolyót.

- Hé, őrnagy! - üvöltötte a gránátos.

- Isten veled! - csendült egy női hang.

Philippe de Sucyt megbénította a rémület, végsőkig elcsigázta a hideg, földre sújtotta a bánat, a kimerültség.

- Szegény unokahúgom elméje elborult - tette hozzá az orvos percnyi csend után. - Uram! - folytatta, s megszorította d'Albon márkí kezét - milyen kegyetlen volt az élet ehhez a szegény, kedves, érzékeny lelkületű asszonykához. Miután a szörnyű balsors elszakította ettől a Fleuriot nevű gárdagránátostól, két éven át hurcolták mindenüvé a hadsereg nyomában, nyomorult gazfickók játékszere volt. Mesélték nekem, hogy mezítláb, rongyokban járt, hónapokon át nem jutott ápoláshoz, rendes táplálékhoz, hol befogadták valamelyik kórházba, hol elkergették mint egy kutyát. Csak az Isten a tudója, mennyi szörnyűséget vészelt át a szerencsétlen. Egy német városkában az örültek házába zárták, rokonai meg holtnak hitték és megosztokdtek a hagyatékán. 1816-ban Fleuriot gránátos egy strasbourg-i vendéglőben bukkant rá, idejutott szegényke, miután megszökött rabságából. A parasztok mesélték aztán el a gránátosnak, hogy egy teljes hónapon át az erdőben bujkált, valóságos hajtóvadászatot rendeztek utána, de nem tudták elfogni. Akkoriban Strasbourg környékén tartózkodtam, én is hallottam az erdőben bujkáló vad leányról, s szerettem volna közelebről megvizsgálni a különös eseményeket, amelyekből annyi nevetséges mendemonda született. Mi ment bennem végbe, mikor a grófnéra ismertem... Fleuriot, amit tudott, mindent elmondott nekem erről a rettenetes történetről. A húgommal együtt Auvergne-ba vittem a szegény embert, ott fosztott meg tőle a halál. Ő némileg mégis tudott bánni a grófnéval. Ő volt az egyetlen, aki rá tudta venni, hogy felöltözködjék. *Isten veled!*... ezelőtt ritkán mondta e két szót, amely számára a beszédet jelenti. Fleuriot gondolatokat, képzeteket akart benne felkelteni, de próbálkozása kudarcot vallott, csak annyit ért el, hogy némileg gyakrabban mondta ki a két szomorú szót. A gránátos kicsit mégiscsak el tudta szórakoztatni, eljátszozott vele, hogy foglalkoztassa, s én azt reméltem, hogy az ő segítségével... de hát...

Stéphanie nagybátyja pár pillanatra elhallgatott aztán megint csak folytatta:

- Itt talált magának egy másik szerencsétlent, akivel úgy látszik, megértik egymást. Ez a félkegyelmű parasztlány - ráadásul rútt is a szerencsétlen - beleszeretett egy kőművesbe. A kőműves feleségül is vette volna, mert a lánynak van pár négyszögöl földje. Egy éven át nem volt boldogabb lány a földkereken, mint szegény Geneviève. Kicicomázta magát, vasárnaponként táncolni ment Dallot-val, a szerelem utat talált hozzá, szívében és elméjében legalább már egy

érzés kicsírázott. Dallot azonban meggondolta magát. Megismerkedett egy egészséges lánnyal, akinek ráadásul két négyszögöllel nagyobb földje volt, mint Geneviève-nek. Dallot faképnél hagyta szegényt. A szerencsétlen most elveszítette azt a csepp eszét is, amit a szerelem bontakoztatott ki benne. Ma már legfeljebb arra jó, hogy teheneket őrizzen, vagy takarmányt gyűjtsön. A húgom és ez a szerencsétlen bizonyos értelemben barátnők, láthatatlan köteléssel fűzi őket egymáshoz közös sorsuk, s az érzelem, mely tragédiájuk oka. Nézze csak - mondta - s az ablakhoz vezette d'Albon márkit.

A szép grófné Geneviève térdei között, a földön ült. A parasztlány egy hatalmas szarufésűvel odaadó buzgalommal bontogatta Stéphanie hosszú, fekete fűrtjeit, a grófné nyugodtan túrte, sőt apró sikolyai valami ösztönösen átértzett gyönyört árultak el. D'Albon márki megborzongott, amint látta elomló testét, s ezt a már szinte állati önfeledtséget, amely a lélek teljes hiányát mutatja.

- Philippe! Philippe! - tört ki a márkiból a keserűség. - Ez a múlt szörnyűségeinél is szörnyűbb. Nincs már semmi remény?

Az orvos válaszul az égnek emelte tekintetét.

- Isten önnel, uram - köszönt el d'Albon márki, s megszorította az aggastyán kezét. - A barátom vár rám, ön is hamarosan találkozni fog velem.

- Hát valóban ő az! - kiáltott fel de Sucy, alighogy meghallotta d'Albon márki első szavait. - Ó, hogy még kételkedtem! - tette hozzá s könny csordult ki fekete szeméből, amelynek pillantása mindig oly szigorú volt.

- Igen, Vandières grófné - válaszolt a bíró.

Az ezredes máris felkelt, s gyorsan öltözködni kezdett.

- Ugyan, Philippe - szólt az elképedt bíró - csak nem örültél meg?

- Már nincs semmi bajom - válaszolt röviden az ezredes. - Ez a hír elcsitította fájdalmaimat. És ugyan micsoda fájdalom kínozhatna engem, ha Stéphanie-ra gondolok! Megyek a monostorba, látni fogom, beszélni fogok hozzá, meggyógyítom. Stéphanie szabad. Most majd ránk ragyog a boldogság, vagy nincs Isten az égben. Hát el tudod képzelni, hogy szegényke nem nyeri vissza az eszét, ha egyszer hallja, hogy én szólok hozzá?

- Már látott téged, s nem ismert rád - válaszolta csendesen a bíró, aki észrevette, hogy barátja túlzott reményeket táplál, és igyekezett egészséges kételyt ébreszteni lelkében.

Az ezredes összerendezte, de aztán hitetlenül legyintett és megint csak mosolygott. Senki sem mert ellenkezni vele. Kis idő múlva már a hajdani rendházban volt, ott, ahol az öreg orvos és unokahúga éltek.

- Hol van Stéphanie? - kiáltotta, amint megérkezett.

- Pszt! - intette csendre Stéphanie nagybátyja. - Alszik. Nézze, ott!

És Philippe meglátta a szegény örültet: egy padon kuporgott a napfényben. Hajának dús erdeje kuszán borult arcára, védte a nap heve ellen, két karja kecsesen csüngött a földre; maga alá húzott lábbal, természetes bájjal úgy pihent ott, mint egy őzsuta. Keble szelíden pihegett, fehér arcának bársonya makulátlan, akár a gyermeknek, oly csodálatos, szinte áttetsző arcbőre. Geneviève mozdulatlanul ült mellette, kezében egy nyárfaág - nyilván Stéphanie törte le egyik fa csúcsáról. A félkegyelmű lágyan ingatta az ágat alvó társnője felett, hogy elhajtsa a legyeket, frissítse a levegőt. A parasztlány Fanjat doktorra és az ezredesre pillantott, aztán

akár egy állat, mely felismerte gazdáját, fejét lassan a grófné felé fordította, s tovább őrködött, a csodálkozás vagy a megértés legcsekélyebb jele sem látszott rajta. Perzselő volt a hőség. A kőpad szinte szikrázott, a földről játszi párafelhők reppentek a levegőbe, mintha aranypor szállongana, csillogna a pázsit felett. Geneviève talán fel sem vette az emésztő hőséget. Az ezredes hevesen megszorította az orvos kezét. A szeméből kicsorduló könny végigpergett kemény arcán, s a pázsitra hullt, Stéphanie lába elé.

- Uram - szólalt meg az orvos - már két esztendeje, hogy a szívem nap nap után meghasad. Hamarosan ön is úgy lesz majd, mint én. Ha könnyei el is apadnak, a fájdalom nem csitul.

- Ön ápolta őt - mondotta az ezredes és tekintete csupa hála, csupa féltés volt.

A két férfi közt nem volt több szóra szükség, erősen megszorították egymás kezét, mozdulatlanul álltak, s elnézték, hogy az álom milyen csodálatos nyugalmat borít a szépséges teremtésre. Stéphanie egyszer-kétszer felsóhajtott, mintha csak egészséges, épelméjű ember volna, s e sóhajokra megremegett a boldogtalan ezredes.

- Kérem, ne áltassa magát - mondta csendesen Fanjat. - Látom, hogy most teljesen épelméjűnek gondolja őt.

Aki már órákat töltött el azzal, hogy gyönyörködve figyelte gyengéden szeretett kedvese álmát, kinek szeme ébredéskor mosolyogva tekint rá, az minden biztonnal megérti az édes és szörnyű érzést, amely az ezredesben dült.

Számára ez az álom az élet illúziója volt, az ébredés csak a halál, a legborzalmasabb halál lehetett.

Egyszerre csak egy kecskegida került elő valahonnan, a pad felé szökdécselt, körülszaglászta Stéphanie-t, aki felébredt a gida ugrándozására. Oly könnyedén állt fel, hogy még az ijedős állatka sem riadt meg tőle. Amint észrevette Philippe-et, menekülni kezdett, a gida meg utána. Egy bodzabokor kerítéséig futottak, ott Stéphanie felsikkantott, mint egy rémült madár. Az ezredes egyszer már hallotta ezt a sikolyt, mikor d'Albon márki előtt először jelent meg a grófné a rácskerítés mögött. Aztán felmászott egy japán akácra, elfészkelődött a fa dús lombkoronájában, s elkezdte bámulni az *idegent*, kíváncsian, mint egy erdei mókus.

- Isten veled! Isten veled! Isten veled! - hajtogatta, s hangja tompán, üresen csengett.

Mintha csak egy madár csivitelte volna lélektelen dalát.

- Nem ismer meg! - tört ki az ezredesből a keserűség. - Stéphanie! Philippe van itt, a te Philippe-ed!

A szerencsétlen katona a japán akác felé rohant, talán három lépésnyire volt a fától, mikor a grófné szinte kihívóan ránézett, noha szeme tükrén mintha valami félelem suhant volna át, aztán egy ugrással az akácfán termett, onnan egy fenyőre menekült, s itt ágról ágra hintázott, szinte természetfeletti könnyedséggel.

- Ne hajsolja - intette az orvos az ezredest. - Valami olyan rossz érzést ébreszthetne benne, amit soha nem tudnánk legyőzni. Majd én segítek, hogy megszokja önt, s magához tudja édesgetni, ülünk le itt a padra. Ha úgy tesz, mintha ügyet sem vetne rá, szegényke majd hamarosan közelebb lopózik hozzánk, hogy megnézhesse önt.

- Ő, és nem ismer rám, menekül előlem! - hajtogatta az ezredes, s lecsüggesztett fejjel támaszkodott egy fához, amelynek árnyékában egy kerti pad állt. Az orvos hallgatott. A grófné kisvártatva csendesen lefelé csúszott a fenyőről, s közben lidércként cikázott ide-oda a lombok között, egyszer-másszor úgy hajladozott a szélben, akár a fák. Minden ágon meg-

megpihent, az idegent kémlelte, de mikor látta, hogy az meg sem moccan, végül is a pázsitra ugrott, s lassú léptekkel feléje indult a zöld fűben. Mikor a kerti padtól pár lépésnyire megállt az egyik fa mellett, Fanjat doktor halkán odaszólt az ezredesnek:

- A jobb zsebemben talál pár szem cukrot, vegye ki belőle úgy, hogy ő ne vegye észre, aztán mutassa oda neki, akkor majd idejön. Az ön kedvéért szívesen lemondok az örömről, hogy édességet adhatok neki. Él-hal a cukorkáért, cukorral rá tudja szoktatni, hogy közelebb jöjjön és megszokja önt.

- Mikor még nő volt - jegyezte meg szomorúan Philippe -, cseppet sem szerette az édességet.

Amint az ezredes feléje mutatta a hüvelyk- és mutatóujja között tartott cukrot, Stéphanie ajkán újból felhangzott a vad kiáltás, hirtelen Philippe felé lendült, de aztán megállt, megbénította az ösztönös félelem, amelyet Philippe ébresztett benne; hol a cukrot nézte, hol elfordította a fejét, akárcsak egy szerencsétlen kutya, ha beidomították, hogy csak akkor nyúlhat az ételhez, mikor gazdája a lassan végigmondott ábécé valamelyik utolsó betűjét ejti ki. Az édesség vad kívánása végül is legyőzte a félelmet. Stéphanie Philippe-hez rohant, félénken előrenyújtotta szép, barna kezét, hogy megszerezze a zsákmányt, ujjai szerelmesének kezét érintették, amikor elkapta a cukrot, amellyel egy bokor mögé menekült. A jelenet teljesen lesújtotta az ezredest, s könnyek között menekült a szalonba.

- Vajon a szerelemnek nem lenne annyi ereje, mint a szeretetnek? - szólt hozzá Fanjat doktor.

- Báró úr, én nem vesztettem el a reményt, szegény húgom ennél már sokkal rosszabbul is volt.

- Elképzelhető ennél rosszabb? - tört ki Philippe.

- Meztelenül jött-ment - válaszolt az orvos.

Az ezredes megborzongott, elsápadt, sápadtságát betegség jelének vélte az orvos, megtapogatta az ütőerét, s észrevette, hogy vendégének magas láza van. Nagy nehezen ágyba parancsolta, kis adag ópiumot adott be neki, hogy nyugodtan tudjon aludni.

Talán egy hét telt el így, s közben de Sucy bárót nem egyszer gyötörte halálos aggodalom; már könnyei is elapadtak. Újból és újból megtörő szíve nem tudta megszokni a grófné szörnyű betegségének megnyilvánulásait, de azután valami módon kiegyezett e gyötrelmes helyzettel, s így fájdalma enyhülésre lelt. Hősiessége nem ismert határt. Ahhoz is volt lelkiereje, hogy magához édesgesse Stéphanie-t; finom cukorkákat hozott, végtelen óvatossággal adogatta neki, s egyre azon volt, hogy megőrizze a szerény eredményeket, amelyeket szerelmese ösztöneinek, az értelem eme utolsó foszlányainak fejlesztésében elért. Sikerült is Stéphanie-t olyan *kezessé* tenni, amilyen még nem volt betegsége óta. Az ezredes reggelenként lement a parkba, és ha sokáig hiába keresgélte a grófnét, ha nem tudta, melyik fa ágán ringatózik, a park melyik zugában kuporog, egy madárkával játszadozva, ha nem tudta elképzelni, hogy a tető melyik részén gubbaszt, elég volt, ha füttyülni kezdte az ismert dalt: *Szíriába visz az utunk*. Szerelmük emlékei közé tartozott ez a dal, s ha Stéphanie meghallotta, máris futott Philippe-hez, könnyedén, mint egy őzike. Megszokta már az ezredest, cseppet sem félt tőle, sőt hamarosan annyira megszeliődött, hogy térdére ült, s átölelte vékony, mozgékony karjával. Mikor így üldögéltek, mint a szerelmesek, Philippe pár szem cukorkát adott a torkos grófnénak. Ha már mindet elszopogatta, gyakran megesett, hogy Stéphanie átkutatta barátja zsebeit, mozdulatai ilyenkor a majom gépies ügyességére, sebes mozdulataira emlékeztettek. Mikor meggyőződött arról, hogy Philippe zsebeiben nincs már semmi, üres, kifejezéstelen szemmel bámult rá, tekintetében nyoma sem volt annak, hogy felismerné barátját. Játszadozott körülötte, megpróbálta lehúzni a cipőjét, hogy megnézte a lábát, széttépte a kesztyűjét, fejébe csapta a sapkáját; hagyta, hogy Philippe karjába vegye, tűrte izzó csókjait s csendesen nézte, ha szeméből

könnyek hullottak. Megértette ugyan a *Szíriába visz az utunk* dallamát, de arra már nem lehetett rávenni, hogy kiejtse a saját nevét: *Stéphanie!* Philippe e gyötrelmes próbálkozások során egyszer sem adta fel a reményt. Egy-egy szép őszi délelőtt, mikor a grófné valamelyik sárguló nyárfa alatt üldögélt egy padon, a boldogtalan szerelmes a lába elé feküdt, hosszan, kitartóan, addig nézett Stéphanie szemébe, amíg csak tűrte, s közben egyre azt remélte, hogy a tekintetében felvillanó fény egyszer majd az értelem fénye lesz. Voltak percek, mikor azt hitte, reménye máris teljesedik, hogy az üres, merev madártekintet megrezzen, ellágyul... s ilyenkor felkiáltott: „Stéphanie! Stéphanie! Ugye hallasz engem, ugye látsz engem!” De Stéphanie számára e hang nem jelentett többet, mint a szél susogása a lombok között, vagy a tehén bőgése, melynek hátára kapaszkodott; s a boldogtalan ezredes kezét tördelte reménytelen-ségének mindig megújuló gyötrelmében. Az idő múlása és hiábavaló fáradozásai egyre mélyítették fájdalmát. Egyszer egy nyugodt alkonyon az orvos a csendet, békét lehelő magányos parkot járta, s rajtakapta az ezredest, amint éppen egy pisztoly megtöltésével bajlódik. Az öreg orvos látta, hogy Philippe-ben kialudt a remény utolsó szikrája is, s most úgy érezte, hogy minden csepp vére a szívébe tolul, de minden erejét összeszedve, erőt vett szédülésén, mert azt akarta, hogy hűga - ha örülten is -, de éljen. Az ezredeshez sietett.

- Mit akar ezzel a pisztollyal?

- A magam számára készítem elő. Az ő számára már ott van egy - válaszolt az ezredes és a padon heverő töltött pisztolyra mutatott, majd a csőbe benyomta a fojtást.

Stéphanie a fűben hevert és a golyókkal játszadozott.

- Persze, ön még nem tudja, hogy ma éjszaka, álmában kimondta az ön nevét! *Philippe!* ezt suttofta.

- A nevemet! - kiáltott fel az ezredes, és kezéből kihullt a fegyver.

Stéphanie máris felkapta, de az ezredes kitépte a kezéből, magához vette a padon heverő fegyvert is, és elrohant.

- Szegény kicsikém - sóhajtott az orvos megkönnyebbülten, mert hazugságával elérte, amit akart. Keblére ölelte a szerencsétlen teremtet: - Meg tudott volna ölni ez az önző ember, el akarta venni tőled az életet, mert ő szenved. Nem tud téged önmagadért szeretni! De ugye, édesem, megbocsátunk neki? Hiszen nincs észnél, te meg csak örült vagy. Csak az ég ura szólíthat téged magához. Azt képzeljük, hogy szerencsétlen vagy, mert nem veszel részt nyomorúságunkban. Micsoda ostobák vagyunk! Pedig te boldog vagy - folytatta az öreg orvos és térdére vette Stéphanie-t - boldog vagy, nem bánt semmi, úgy élsz, mint az ég madarai, az erdő vadja...

Stéphanie rávetette magát egy ott ugrándozó rigóra, apró sikongás közben boldogan megragadta s megfojtotta. Ránézett a halott madárra, egy fa tövébe hajította, s többé már nem is gondolt rá.

Az ezredes másnap már hajnalban lement a parkba, most újból hitt sorsuk jobbra fordulásiában. Stéphanie-t kereste s mikor nem találta, füttyörészve hívogatta. Mikor szerelmese odasietett hozzá, karonfogta s most először sétált vele így együtt a hervadó őszi fák sátra alatt, amelyről sárgult leveleket tépett le a hűvös reggeli szél. Az ezredes egy padra telepedett. Stéphanie magától a térdére ült. Philippe megremegett az örömtől.

- Kedvesem - szólott hozzá s forrón csókolgatta a kezét -, én vagyok, Philippe!

Stéphanie kíváncsian pillantott rá. Az ezredes erősebben szorította magához.

- Érzed a szívem verését? Mindig csak érted dobogott. Most is szeretlek. Philippe nem halt meg, itt van, nála vagy. Te vagy az én Stéphanie-m, és én vagyok a te Philippe-ed.

- Isten veled - hangzott a válasz. - Isten veled!

Az ezredes megremegett, mert úgy érezte, hogy a benne fellobbant öröm visszhangra lelt szerelmesében; kiáltása, a reménynek e szívettépő hangja, az örök szerelem és lázas szenvedély végső próbálkozása megvilágosította kedvese elborult agyát.

- Stéphanie! Boldogok leszünk!

A grófné örömteli kis sikolyt hallatott, szemében mintha az értelem tétova fénye villant volna.

- Felismer engem!... Stéphanie!...

Az ezredes szívét végtelen boldogság töltötte el, szemébe könny szökött, de egyszerre csak látta, hogy a grófné egy darabka cukrot mutat feléje. Miközben ő beszélt, átkutatta a zsebét, akkor találta. Ő tehát emberi gondolatnak, érzelemnek képzelte azt, ami egy majom huncutkodásából is kitelik. Eszméletlenül zuhant a földre.

Amikor Fanjat doktor rájuk talált, a grófné az ezredes alélt testén ült, cukrot szopogatott, s örömeiben úgy illegette magát, hogy az ember megcsodálta volna, ha egészséges nő utánozza így a cicáját, vagy a papagáját.

- Ó, barátom - szólalt meg Philippe, mikor magához tért -, minden nap s a nap minden órájában újra megszakad a szívem! Túlságosan szeretem. Mindent kibírnék, ha örületében is megmaradt volna benne a nőiességnek csak egy vonása. De így látni őt... mindig vadnak, mint aki sem szemérmet, sem szégyent nem ismer, látni, hogy...

- Önnek tehát holmi színpadias téboly kellene - vágott közbe keserűen az orvos. - Egyszóval az ön szerelmének odaadását előítéletek kormányozzák? Nos, uram, én még arról a szomorú örömről is lemondtam, hogy etessem őt, hagytam, hogy maga játszadozzék vele, magamnak csupán a legnehezebb feladatokat tartottam meg. Míg ön aludt, én virrasztottam felette, én... Távozzék, kérem, hagyja őt el. Hagyja el ezt a szomorú magányt. Csak én tudok szegény kis jószágom mellett élni, csak én értem örületét, én ismerem minden kis mozdulatának titkát. Egy napon még hálás lesz nekem.

Az ezredes elhagyta a Barátok-házát s életében már csak egyszer tért oda vissza. Az orvos megrémült, midőn látta, hogy szavai hogyan hatottak az ezredesre, mert már-már őt is úgy szerette, mint beteg hűgát. A két szerelmes közül nyilván Philippe volt a szánnivalóbb, hiszen ő egyedül hordozta a legszörnyűbb fájdalom terhét.

Mikor az orvos tudakozódott az ezredes után, elmondották neki, hogy a szerencsétlen ember egy Saint-Germain melletti birtokán húzta meg magát. De Sucey ugyanis egy álma után kidolgozott egy tervet, hogy hogyan fogja meggyógyítani a grófnét. Az ősz hátralevő heteit az orvos tudta nélkül e roppant vállalkozás előkészítésének szentelte. Kastélyának parkjában egy kis patak csörgedezett, s ez telenként elárasztott egy meglehetősen nagy, lápos területet, mely a Berezina jobbpartjának mocsaras lapályára emlékeztetett. A park mögötti dombtetőn épült Chatou falucska, valahogyan úgy, mint Studcjanszka, a Berezina lapálya felett, s a kép így még hasonlatosabb volt a szörnyűségek színhelyéhez. Az ezredes munkásokat fogadott fel, egy csatornát ásott velük, hogy ez helyettesítse a gyilkos folyót, amelyben odavesztek Franciaország kincsei és Napóleon hadserege. Philippe emlékei nem homályosultak el, s a park egy részét sikerült úgy átalakíttatnia, hogy hasonmása lett a berezinai partrészletnek, ahol Éblé tábornok a hidakat építtette. De Sucey is hídállványokat emeltetett, majd felgyújtotta ezeket, s a megfeketedett, üszkös gerendák kísértetiesen emlékeztettek a hídoszlopokra,

amelyek a Berezina mindkét partján hírül adták a lemaradóknak: a Franciaországba vezető út bezárult előttük. Az ezredes különböző roncs-faalkatrészeket hozatott, hasonlókat azokhoz, amelyekből sorstársai annak idején tutajt építettek. Teljesen feldúlta a parkot, hogy minél tökéletesebbé tegye az illúziót, melyhez utolsó reményét fűzte. Rongyos egyenruhákat, jelmezeket hozatott, hogy párszáz parasztot átöltöztethessen. Kalyibákat, táborhelyeket, tüzelőállásokat eszkábáltatott össze, s ezeket is felgyújtotta. Egyszóval nem feledkezett meg semmiről, ami élethűbbé tehetné a borzalmas képet, s fáradozását siker koronázta. December első napjaiban, mikor vastag hótakaró fedte a földet: a Berezinát látta maga előtt. Ez a kulisszákból épült Oroszország olyan rémületesen hű volt, hogy nem egy fegyvertársa mikor megpillantotta, azonnal ráismert hajdani gyötrelmeinek színhelyére. De Sucy megőrizte e tragikus díszlet titkát, s a párizsi szalonokban csak mint a báró hóbortját emlegették.

1820 januárjának első napjaiban az ezredes kocsiba ült - egy olyan kocsiba, amely Vandières grófot és a feleségét vitte Moszkvából Studcjanszkába - és a l'Île-Adam-i erdő felé vette útját. A kocsiba fogott lovak is csaknem pontos hasonmásai voltak azoknak, amelyeket élete kockáztatásával hozott el az orosz előőrsöktől. Ő maga ugyanazt a szedett-vedett furcsa öltözetet, ugyanazt a csákót, ugyanazokat a fegyvereket viselte, mint 1812. november 29-én. Még a haját, meg a szakállát is megnövesztette, hogy külseje minél elhanyagoltabbnak látszódjék, s minden pontosan olyan legyen, mint a szörnyű valóságban volt.

- Tudom, mit akar - mondotta Fanjat doktor, mikor az ezredes kiszállt a kocsiból. - Ha azt kívánja, hogy terve sikerüljön, ne mutatkozzék így előtte. Ma este majd beadok egy kis ópiumot Stéphanide-nak, s míg alszik, felöltöztetjük úgy, ahogyan Studcjanszkában volt, s beültetjük a kocsiba. Én majd egy csészán megyek maguk után.

Hajnali két óra tájt a fiatal grófnét a kocsiba vitték, párnákra fektették, durva takarót borítottak rá. Néhány környékbeli paraszt lámpása világította meg a különös szöktetést.

Hirtelen éles sikoly hasított az éjszaka csendjébe. A félmeztelen Geneviève rohant ki a kamrácskából, ahol aludni szokott.

- Isten veled! Isten veled! Vége már! Isten veled! - kiáltozta forró könnyek között.

Fanjat doktor és az ezredes hátrafordultak.

- Mi lel, Geneviève? - kérdezte az orvos.

Geneviève arcán mélységes rémület látszott, kétségbeesetten rázta a fejét, karját az égnek emelte, tekintetét le nem vette a kocsirol, hosszú, morgásszerű hangot hallatott, azután némán visszament kamrájába.

- Jó előjel! - szólalt meg az ezredes. - A lánynak fáj, hogy egyedül marad. Talán látja, hogy Stéphanie visszanyeri öntudatát.

- Adja Isten - válaszolt Fanjat doktor, akit nyilván megrázott ez a váratlan jelenet.

Mióta az orvos elmebetegségekkel foglalkozott, nem egyszer tapasztalta, hogy az örülteket néha szinte prófétai szellem szállja meg, előre tudnak, vagy megéreznek dolgokat, mint ahogyan az utazók mesélik egyik-másik vad törzs tagjairól.

Mint ahogyan az ezredes tervezte, Stéphanie kocsija reggel kilenc óra tájt haladt át a „Berezina lapályán”. Kartácstűz ébresztette fel, mintegy száz lépésnyire szóltak az ágyúk. Ez volt a jeladás. S most ezer torokból hangzott fel a szörnyű üvöltés, éppen úgy, mint annak idején, mikor az oroszokat borzalommal töltötte el a húszezer elmaradó katona rémületének hangja, azoknak halálkiáltása, akik látták, hogy saját hibájuk miatt csak a halál, vagy a rabság között választhatnak.

A grófné az üvöltés és az ágyúdörgés hangjára kiugrott a kocsiból, tébolyult félelmében fel-alá rohant a hóval borított térségen. Láta a felégetett táborhelyeket, a végzetes tutajt, melyet most egy befagyott Berezinára taszítottak. Philippe őrnagy is ott volt... kardjával hadakozott a tömegben.

Vandières grófné szívtépően felsikoltott, s a minden ízében reszkető ezredes elé ugrott. Kicsit összeszedte magát s bizonytalan tekintettel nézte a különös képet. Szeme egy pillanatra felvillant, de fénye nem az értelem villanása volt, csak az a kifejezéstelen csillogás, amit a madarak szemében olyan szépnek tartunk. Kezét tétován homlokához emelte, mint aki töpreng valamin: nézte a megelevenedett emléket, a szeme elé táruuló múltat, majd hirtelen Philippe-re pillantott és *látta*. A tömegben szörnyű csönd vált úrrá. Az ezredes hangosan lélegzett, szólni nem mert, az orvos szeméből könnyek peregtek.

Stéphanie arcát először csak gyenge pír színezte, aztán egyre élénkebb lett s végül üde, rózsás, akár egy fiatal lány arca. Fellángoló értelem ébresztett benne új életet, boldogságot; mint a tűzvész úgy borította el. Görcsös reszketés rázta meg egész testében. Azután a fel-felvillanó töredékek közös keretben egyetlen képet alkottak, mikor Stéphanie tekintetében égi sugár, eleven láng villant. Élt, gondolkozott! Reszketett, talán rémületében. Isten maga oldotta meg másodszor ezt a néma nyelvet, Isten maga élesztett új tüzet e kihunyt lélekben. S azután mint az elektromosság áramló ereje, úgy elevenítette meg e testet az emberi akarat, amely oly hosszú időre elszállt belőle.

- Stéphanie! - kiáltotta az ezredes.

- Ó, Philippe van itt... - szólalt meg a boldogtalan grófnő.

Az ezredes kitárt, reszkető karjába futott. A szerelmesek ölelése megrendítette a körülötte állókat. Stéphanie zokogásba tört ki. Könnyei hirtelen elapadtak, holtra vált, mint akit villám sújtott, s gyenge hangon mondta:

- Isten veled, Philippe. Szeretlek, Isten veled!

- Meghalt! - kiáltotta az ezredes s ölelő karja tehetetlenül hullott le.

Az öreg orvos fogta fel húga élettelen testét, fiatalos erővel emelte karjába s egy farakásra ült vele. Nézte a grófné arcát, szívére tette görcsösen remegő kezét. A szív nem dobogott már.

- Igaz - mondta, s hol a mozdulatlanul álló ezredest nézte, hogy Stéphanie arcát, amelyet a halál elárasztott azzal a sugárzó szépséggel, tűnő dicsfényvel, amely talán a ragyogó jövőendő ígérete.

- Igen, meghalt.

- Jaj, ez a mosoly - tört ki Philippe. - Nézze, mosolyog! Hát lehetséges, hogy meghalt?

- Már hideg... - válaszolt Fanjat doktor.

De Sucey pár lépéssel odább ment, hogy elszakadjon a látványtól, de aztán megállt, füttyülte a dalt, amelyre mindig hallgatott az örült, de most nem futott feléje szerelmese, hát tétova léptekkel, mint a részeg, füttyürészve távozott, egyszer sem nézett vissza.

De Sucey tábornokot a társaságban nagyon kedves és főként nagyon vidám embernek tartották. Alig néhány napja, hogy az egyik hölgy dicsérte jókedvéért és egyenletes kedélyéért.

- Ó, asszonyom - válaszolta a bókra - esténként, mikor egyedül vagyok, nagyon drágán fizetek jókedvemért.

- Hát előfordul önnel, hogy egyedül van?

- Nem - válaszolt a tábornok mosolyogva.

Ha az emberi természet egy hozzáértő megfigyelője látja e pillanatban de Sucy arc kifejezését, talán megborzongott volna.

- Miért nem nősül meg? - kérdezősködött tovább a hölgy, akinek több leánya volt nevelőintézetben. - Ön gazdag, magasrangú tiszt, ősnemesi család sarja, tehetséges, jövője van, az élet a mosolygós arcát fordítja ön elé.

- Igaz - felelte de Sucy -, csak hogy *az* a mosoly megöl engem.

A hölgy másnap döbbenet hallotta, hogy de Sucy az éjszaka föbelőtte magát. Az előkelő világ többféleképp tárgyalta az érthetetlen öngyilkosságot, s mindenki az okát kutatta. Az okoskodók saját hajlamaik szerint játékkal, szerelemmel, nagyravágyással, titkos kicsapongásokkal magyarázták e katasztrófát, az 1812-ben megkezdődött tragédia zárójelenetét. Csak két ember - egy bíró és egy öreg orvos - tudta, hogy Philippe de Sucy is azon kemény emberek közé tartozott, akiket Isten tragikus erővel ajándékozott meg, akik nap nap után győztesen kerülnek ki valami titokzatos szörnyel vívott iszonyú harcból. Ha Isten akárcsak egy pillanatra is leveszi róluk erős kezét - elhullanak.

KERTI MULATSÁG¹³⁶

De Fontaine gróf, az egyik legősibb poitou-i család feje okosan és bátran szolgált a Bourbonok ügyét a háború alatt, amelyet a királpárti felkelők viseltek a Köztársaság ellen. Miután szerencsésen megmenekült mindazon veszedelmektől, amelyek a királpárti vezetőket fenyegették a történelem ezen viharos szakaszában, kedélyesen mondogatta:

- Én is azok közé tartozom, akik a trón lépcsőin ölették meg magukat!

És ez nem volt üres tréfákozás olyan embertől, aki a Quatre-Chemins-i véres csata után ott hevert a holtak között.

Noha a vagyonekobbzás anyagilag tönkretette a hűséges királpárti férfiút, mégis következetesen visszautasította a Napóleon császár által felkínált jövedelmező posztokat. Arisztokrata hitvallásához mindenkor hű maradt, vakon követte ennek parancsait akkor is, mikor úgy vélte: itt az ideje annak, hogy élettársat válasszon. Bár erősen csábított egy újjgazdag köztársaság-párti család, amelynek feje igen nagyra értékelte volna ezt a frigyét, a gróf mégis egy Kergarouët lányt vett feleségül, aki ugyan vagyontalan volt, de Bretagne egyik ősi családjának sarja.

Mikor a Restauráció beköszöntött, már egy nagyszámú család gondja nehezedett de Fontaine grófra. A nagylelkű nemesnek ugyan eszébe sem jutott, hogy kegyeket kérjen, mégis engedett felesége óhajának; Párizsba ment, otthagyta birtokát, amelynek szerény jövedelméből alig fedezhette gyermekei szükségleteit.

Elszomorodott, mikor látta, hogy hajdani bajtársai milyen féktelen mohósággal vetik rá magukat tisztségekre, állami méltóságokra és már készülődött, hogy visszatér birtokára, amikor levelet kapott a minisztériumból, amelyben egy meglehetősen ismert nevű kegyelmes úr közölte vele; tábornaggyá léptették elő annak a királyi rendeletnek értelmében, amely lehetővé teszi, hogy a katolikus csapatok tisztjeinek betudják azt a húsz évet, amelyet XVIII. Lajos névleges uralkodása alatt szolgáltak le. A királpárti gróf néhány nappal később, anélkül, hogy utánajárt volna, hivatalból megkapta a Becsületrend és a Szent Lajos-rend keresztjét.

Az egymást követő kegyek megingatták elhatározását, s miután úgy érezte, mindezt az uralkodónak köszönheti, már nem érte be azzal, hogy családját vasárnaponként kegyeletes lélekkel elvigye a Tuilériák Marsall-termébe, hogy ott a misére siető uralkodó útjában együtt kiáltsák: „Éljen a király!”, hanem úgy vélte, kérhet külön kihallgatást.

A hamarosan engedélyezett kegy nem hozott semmi rendkívülit. A királyi fogadóterem tele volt az uralkodó agg híveivel, púderes parókájuk bizonyos magasságból nézve, hótakaróra emlékeztetett. A nemesúr itt viszontlátta több régi sorstársát, akik kissé hűvösen fogadták, az uralkodócsalád azonban - mint lelkesedésében mondotta - *elragadó* volt, mikor a legkegyesebb herceg, akiről pedig a gróf úgy tudta, hogy őt csak névről ismeri, odalépett hozzá, kezét szorította vele és kijelentette: íme, itt a legigazibb királpárti nemes. A fogadtatás lelkes volt, de egyik fenséges személynek sem jutott eszébe, hogy megkérdezze, vajon mi mindent áldozott a gróf; sem azt, hogy nagylelkűségében mennyit folyósított a katolikus hadsereg pénztárának. De Fontaine kissé későn kapott észbe, hogy a saját költségére háborúskodott.

---

¹³⁶ *Le Bal de Sceaux* (1829)

Mikor a fogadás már vége felé járt, úgy vélte, hogy megkockáztathat egy szellemes megjegyzést anyagi helyzetére, mely nem volt különb annyi más nemes helyzeténél, őfelsége meglehetősen jólélekkel nevetett, kegyes fülekre talált nála minden szellemes mondás; olyan királyi tréfával válaszolt azonban, amelynek szelidsége félelmetesebb a harag vagy a dorgálás szavainál.

A király egyik bizalmasa máris odalépett a számító nemeshez s csiszolt, udvarias kifejezésekkel tudomására adta, hogy még nem érkezett el az uralkodóházzal való elszámolás ideje; az övénél jóval régebbi keletű számlák várnak elintézésre, amelyek kétségkívül adalékokat nyújtanak a Forradalom történetéhez is.

A gróf óvatosan kivált az érdemes férfiak csoportjából, amely félkaréjban, tiszteletteljesen sorakozott fel a királyi család előtt, majd miután némi ügyel-bajjal kiszabadította a vézna lábszárak közé keveredett kardját, a Tuilériák kertjén át hintójához sietett, amelyet a Szajnaparton hagyott. Kocsijában, mit sem törődve azzal, hogy bajba keverheti magát, igazi makacs ősnemes módjára, akiben még frissen él a Liga¹³⁷ és a barikádok emléke, hangosan kifakadt az udvarnál végbement változások ellen.

- Hajdanában - dűnnyögött - mindenki nyíltan beszélt a király előtt ügyes-bajos dolgairól, a főurak nyugodtan kérhettek kegyeket vagy pénzt, ma pedig megbotránkozást okoz az ember, ha a király szolgálatában elköltött pénzt kéri. A rézangyalát! A Szent Lajos-rend, meg a tábornagyi rang igazán nem ér fel azzal a háromszázezer frankkal, amit a király szolgálatában úgy elköltöttem, mint egy fillért. Újra kell beszélnem a királlyal, de négyszemközt, a dolgozószobájában!

Ez a beszélgetés már csak azért is lehűtötte de Fontaine buzgalmát, mert állandóan süket fülekre talált, mikor újabb kihallgatást kért. Egyébként rájött, hogy a császárságban az ügyeskedők olyan posztokba furakodnak, amelyet a régi monarchia alatt csak a legelőkelőbb családok sarjai tölthettek be.

„Minden elveszett - monda magában egy délelőtt. - A király voltaképpen sohasem volt egyéb, mint forradalmár. Monsieur nélkül, aki tudja, mivel tartozik rangjának, aki reménysége hű szolgálóinak, Monsieur¹³⁸ nélkül ugyan nem tudom majdan minő kezekre kerülne a francia korona, ha ez így folytatódik. Átkozott alkotmányos rendszerük a legrosszabb minden kormányforma között; s Franciaországnak sohasem felelhet meg. XVIII. Lajos és Beugnot¹³⁹ mindent elrontott nekünk Saint Ouenban.”

Az elkeseredett gróf felkészült, hogy előkelően lemondván minden kártérítésről, visszatér birtokára. A március 20-i események azonban éppen ekkor olyan új vihar kitörését jelezték, amely esetleg áldozatul követeli a törvényes királyt és híveit. A nemesgondolkodású emberek télvíz idején nem adják ki szolgálók útját; de Fontaine gróf is ilyen ember volt: kölcsönt vett fel birtokára, követte a rémülten menekülő uralkodócsaládot. Nem tudta ugyan, hogy az emigrációhoz való csatlakozás hasznosabb lesz-e neki, mint önfeláldozása a múltban, de miután látta, hogy a király nagyobb becsben tartja azokat, akik megosztották vele a száműzetés kenyerét, mint azokat, kik hajdan fegyverrel a kézben tiltakoztak a Köztársaság

---

¹³⁷ *Liga* - a katolikus párt szövetsége Franciaországban. Guise herceg alapította a Szent Bertalan éji vérengzés után, 1576-ban, a katolikus vallás védelmébe, de tulajdonképpen II. Henrik elűzése és a Guise-ek trónrajuttatása céljából.

¹³⁸ *Monsieur* - a király testvérének hivatalos címe. Artois gróffjáról, XVIII. Lajos öccséről, a későbbi X. Károlyról van szó.

¹³⁹ *Beugnot*, Jacques-Claude (1761-1835) - francia politikus, Lucien Bonaparte tanácsadója, majd Jérôme Bonaparte pénzügyminisztere Westphaliában. Végül XVIII. Lajos minisztere. 1814. május 2-án a Párizs melletti Saint-Ouenben tette közzé XVIII. Lajos kormánynyilatkozatát.

visszaállítására ellen; talán azt remélte, hogy okosabban cselekszik, ha külföldre távozik, mintha hazai földön vállal veszélyes szolgálatot. Udvaronchoz méltó latolgatása nem bizonyult afféle hiú számításnak, mely papíron pompás eredményeket ígér, de megvalósítása csődbe vezet.

Így egyik legügyesebb és legszellemesebb diplomatánk¹⁴⁰ mondása szerint de Fontaine gróf a király azon ötszáz hűséges híve közé számított, aki Gand-ban osztozott vele a száműzetésben, illetőleg azon ötvenezer közé, aki onnan visszatért. A királyi udvar e rövid távolléte alatt de Fontaine gróf abban a szerencsében részesült, hogy XVIII. Lajos igénybe vette szolgálatait, és többször volt alkalma arra, hogy bebizonyítsa politikai feddhetetlenségét és őszinte ragaszkodását.

Történt, hogy egy este, mikor az uralkodót éppen nem foglalkoztatta más, eszébe jutott az a tréfa, melyet a Tuilériákban hallott de Fontaine gróftól. Az öreg királypárti nem szalasztotta el ezt a jó alkalmat és olyan szellemesen mesélte el a vele történeteket, hogy a király, aki soha, semmit sem felejtett, alkalmas időben visszaemlékezett e beszámolóra. Az irodalom e fenséges kedvelőjének feltűnt, hogy milyen ügyes egyik-másik jelentés, amelynek szövegezését a titoktartó nemesúrra bízták.

De Fontaine ennek a képességének köszönhetően, hogy a király mint a korona egyik legmegbízhatóbb hívét tartotta számon.

A király második visszatérése után a grófot is kinevezték rendkívüli megbízottnak s több más társával együtt bejárta Franciaországot. Feladata az volt, hogy mint fellebbezhetetlen bíró ítélkezzen a lázadás szítói felett, de a gróf nagyon mértéktartóan élt félelmetes hatalmával. Mihelyt az ideiglenes bíraskodás megszűnt, a bíróság elnöke beült az államtanácsosi párnaszékbe, képviselő lett, keveset beszélt, mindenre figyelt és alaposan változtatott felfogásán. Bizonyos, az életrajzírók előtt ismeretlen körülmények folytán, a király olyannyira bizalmába fogadta, hogy egy napon, a csipkelődő kedvű uralkodó így szólt az éppen belépő de Fontainehez:

- Kedves barátom, eszembe sem jutna önt főosztályvezetőnek vagy miniszternek kinevezni. Ha ön, vagy jómagam hivatalt vállalnánk, nézeteink miatt aligha maradnánk sokáig egy poszton. A parlamentáris kormányzásnak az az előnye, hogy megkímél bennünket a kényelmetlenségtől, melyet akkor éreztünk, mikor magunknak kellett elbocsátanunk államtitkárainkat. Államtanácsunk valóságos vendégfogadó, ahova a közönség gyakorta ugyancsak különös utasokat küld, de végül is mindenkor tudni fogjuk, hol találunk helyet hűséges híveinknek.

E gúnyoros bevezetést egy királyi rendelet követte, amely de Fontaine grófot a korona rendkívüli birtokában levő uradalmak egyik vagyonekezelőjévé nevezte ki. Minthogy odaadó figyelemmel hallgatta királyi barátja csipkelődését, őfelsége ajkán menten felcsendült a de Fontaine név, valahányszor szükségessé vált olyan bizottság alakítása, melynek tagjai busás jövedelemhez jutottak. A gróf bölcsen hallgatott királyi barátja kegyeiről és a bizalmas beszélgetések alkalmával - XVIII. Lajos ezt éppúgy élvezte, akárcsak a szellemes leveleket - roppant mulatságosan adta elő a politikai anekdotákat, s ha szabad ezzel a kifejezéssel élnünk, a diplomáciai és politikai pletykákat, amelyek akkoriban bőségesen teremték. Mindenki tudta, hogy a *kormánypártiságoskodásról* mesélt apró történetekkel - ezt a kifejezést használta a felséges tréfamester - alaposan meg lehetett nevetetni.

De Fontaine gróf gyakorlatiasságának, szellemének és ügyességének köszönhetően, nagyszámú családjának minden tagja - még a legfiatalabb is - úgy helyezkedett el a költségvetés dúslombú ágai között, akárcsak a selyemhernyó az eperfán - mondogatta tréfásan királyi

---

¹⁴⁰ *Egyik legügyesebb és legszellemesebb diplomatánk* - Talleyrand, francia államférfi (1754-1838), az 1790-es nemzetgyűlés elnöke, a direktórium, majd a konzulátus és a császárság külügyminisztere. A restauráció után XVIII. Lajos szolgálatába áll.

urának. - Így a legidősebb fiú, a király jóságából kimagasló, örökös tisztséghez jutott a közigazgatásban. A másodszülött, aki a Restauráció előtt egyszerű kapitány volt, a Gand-ból való hazatérés után egy megyei ezredet kapott, majd 1815 zavaros napjaiban, mikor mit sem törődtek a szabályzattal, átlépett a királyi gárdába, innen a testőrségbe, majd megint vissza a sorkatonasághoz, ahol a Trocadéro¹⁴¹-ügy után egyszeriben altábornagy, s ugyanakkor a gárda egyik parancsnoka lett belőle.

A harmadik fiú először alprefektusi kinevezést kapott, de hamarosan az államtanács előadója lett, majd Párizs város egyik közigazgatási szervének élére került, s így helyzetét nem fenyegették a parlamenti viharok. Észrevétlenül záporoztak e csendes kegyek, amelyekről éppúgy nem esett szó, mint de Fontaine gróf kiváltságos helyzetéről. Noha az apa és három fia külön-külön elég színekurát élvezett, úgyhogy az államtól húzott jövedelmük csaknem felért egy minisztériumi főosztályvezető jövedelmével, politikai pályafutásuk senkiben sem ébresztett irigységet. Az alkotmányos rendszer bevezetésének ezen kezdeti idejében csak nagyon kevés embernek volt helytálló elképzelése a költségvetés békés berkeiről, ahol az ügyes kegyenc olyan jövedelmekhez juthatott, amely felért az elpusztított apátsági uradalmak jövedelmével. De Fontaine gróf, aki nemrégiben még dicsekedett, hogy nem olvasta a Chartát¹⁴², s mennydörgött az udvaroncok mohósága ellen, most hamarosan bebizonyította fejedelmi urának, hogy a népképviselőt lényegét és lehetőségeit éppoly világosan látja, mint ő.

De hiába állt nyitva a pálya a gróf három fia előtt, hiába eredményezett busás jövedelmet a négy tisztség, de Fontaine-re túlságosan nagy család gondja nehezedett, semhogy gyorsan és könnyen visszaszerezhesse volna vagyonát. Három fia előtt sokat ígérő jövő állt, tehetségesek voltak, előnyökkel indultak, de a grófnak még három leánya is volt, s nem akart visszaélni az uralkodó kegyességével. Úgy gondolta, a király előtt csak egyet említt meg e szüzek közül, akiknek már elérkezett az idő, hogy meggyűjtsák lámpásaikat. A király sokkal jobb ízlésű ember volt, semhogy művét befejezetlenül hagyja. Az első de Fontaine lány egy olyan királyi mondás eredményeként, amely nem kerül semmibe, de milliókat ér, házasságot kötött egy főadószedővel, Planat de Baudryval. Egy este, noha a király meglehetősen rosszkedvű volt, mégis elmosolyodott, mikor meghallotta, hogy van egy második de Fontaine kisasszony is, akit aztán férjhez adott egy fiatal állami hivatalnokhoz. Az ifjú férj polgári származású volt, ez igaz, de gazdag, tehetséges és a király bárói címet adott neki.

Amikor a következő évben a gróf megemlítette Émilie de Fontaine kisasszonyt is, a király csípős hangon válaszolt:

- *Amicus Plato, sed magis amica Natio.*¹⁴³

Pár nappal ezután a király *de Fontaine barátját* egy meglehetősen ártatlan versikével vidította. Ő epigrammának mondotta és a háromlevelű lóhere formájában oly ügyesen bemutatott három leányzó felett csúfolódott. Ha hinni lehet a krónikának, az uralkodó e tréfájához a három isteni személyt egységét vette hasonlatul.

---

¹⁴¹ *Trocadero* - erőd Cadiz előtt. A francia csapatok spanyolországi hadjáratuk során 1823. augusztus 31-én foglalták el.

¹⁴² *Charta* - az ún. *Charte constitutionnelle de France*-ról, Franciaország alkotmányos alapokmányáról van szó, amelyet XVIII. Lajos fogadtatott el. Ezt az okmányt X. Károly elűzése után módosították.

¹⁴³ *Amicus Plato, sed magis amica Natio.* - eredeti formájában *natio* szó helyett *veritas* szerepel (Platón kedves nekem, de az igazság még inkább). Értelme az, hogy a tekintélyi érvek, illetve összeköttetések nem elegendők, tényekre, érdemekre van szükség. A *natio* (nemzet) szóval a király a közérdekre célzott.

- Vajon őfelsége kegyeskedne a versikét menyegzői köszöntővé átalakítani? - kérdezte a gróf, aki igyekezett hasznot húzni a tréfából.

- Az okát érteném, de értelmét nem látom - vágott vissza nyersen a király, aki cseppet sem élvezte, ha lírája felett tréfálgostak, bármily ártatlan volt is a tréfa.

E naptól kezdve kevésbé volt nyájas de Fontaine gróffal. Az ember nem is gondolná, hogy a királyok mennyire szeretnek ellenkezni.

Mint a legkisebb gyermekek általában, Émilie de Fontaine is a család üdvöskéje volt, akit mindenki kényeztetett. Az uralkodó elhidegülése már csak azért is bántotta a gróft, mert lányt még soha nem volt oly nehéz férjhez adni, mint a család e kedvencét.

Hogy minden nehézséget megértsünk, alaposan körül kell néznünk a szép hajlékban, ahol a korona rendkívüli birtokainak vagyongezelje lakott az uralkodó udvartartásának terhére.

Émilie atyja birtokán töltötte gyermekkorát, élvezte azt a bőséget, amely az ifjúkor minden vágyát ki tudja elégíteni. Ott legkisebb óhaja is törvény volt nővérei, fivérei, anyja, de még atyja számára is. Bolondult érte az egész család. Boldog élete akkor is folytatódott, amikor érettebb korba jutott, hiszen a jószerecsse éppen akkor árasztotta el kegyekkel a családját. Párizs fényűzését éppen olyan magától értetődőnek tartotta, mint azt, hogy a birtok bőségesen termelt virágot, gyümölcsöt; olyan természetesnek látta, mint a falusi bőséget, mely zsengekorának öröme volt. Mint ahogyan gyermekkorában nem kellett leküzdenie semmi akadályt, mikor vidám kedvteléseit üzte, óhajai teljesültek tizenéves korában is, mikor belekerült az előkelő világ forgatagába. Így lassanként hozzászokott az örömhöz, amit a vagyon nyújthat; a szép ruhákat és a hintókat, a fényes szalonok eleganciáját éppen olyan nélkülözhetetlennek tartotta, mint a hízelkedők őszinte, vagy hazug bókjait, mint az udvar ünnepeit és hívságos pompáját. Mint a legtöbb elkényeztetett gyermek, ő is zsarnokoskodott azok felett, akik szerették, csak azokkal kedveskedett, akik közönyösek voltak iránta. Hibái vele együtt növekedtek, és szülei hamarosan látták, milyen keserű gyümölcsöt hozott e káros nevelés. Émilie de Fontaine tizenkilenc éves korában még nem volt hajlandó választani a sok fiatalember között, akiket atyja ügyeskedése csődített össze leánya fogadásaira. Émilie, bár még fiatal volt, a társaságban a legnagyobb szellemi szabadságot élvezte, mely akkoriban csak kijuthatott egy nőnek. A királyokhoz hasonlóan, neki sem voltak barátai, de mindig, mindeütt azt látta, hogy boldogan fogadják; az övénél jobb természetet nyilván ellágyított volna ennyi hódolat. Egyetlen férfi, még az idősebbje sem tudott szembezállni egy olyan fiatal teremtés véleményével, akinek már egy pillantása szerelmet ébresztett a hideg szívekben is.

Sokkal gondosabb nevelést kapott, mint nővérei, ügyesen festett, beszélt olaszul és angolul, pompásan zongorázott, hangját a legjobb mesterek képezték, és csengése mindenkit lenyűgözött. Szellemes volt, olvasott, őt látva szinte hihetővé vált Mascarille¹⁴⁴ mondása, hogy az előkelő emberek mindent tudnak már, mikor a világra jönnek. Könnyedén csevegett az olasz vagy a flamand festészetről, a középkorról vagy a renaissance-ról, hányavetin bírálta az új és régi irodalmat, könyörtelen szellemességgel hangsúlyozta ki egy-egy mű hibáit. Semmitmondó szavait is áhítattal fogadta rajongó udvara, ahogyan a szultán megnyilatkozásait fogadhatják a törökök.

A felületes embereket így elkápráztatta; az elmélyült szellemek felismerésében pedig természetes ösztöne segítette, reájuk annyi kedvességet pazarolt, hogy valósággal elbűvölte őket s kisiklott komolyabb vizsgálódásuk elől.

---

¹⁴⁴ *Mascarille* - a ravasz és szókimondó lakáj típusa a XVII-XVIII. századi komédiákban. Molière-nél is szerepel (*A szeleburdi*).

A csábos külső érzéketlen szívet takart, származására éppoly gőgös volt, mint szépségére, és - mint sok más fiatal lány - ő is úgy érezte, senki nem elég emelkedett szellemű ahhoz, hogy lelkének kiválóságát felfogja.

Mínthogy szívéhez még nem férközött heves szenvedély, amely előbb vagy utóbb minden nő szívéhez utat talál, ifjúi lelkesedése mértéktelen hévvel fordult a rang felé és mélységes megvetést tanúsított a polgárság iránt. Magatartása fennhéjázó volt az újsütetű nemesekkel szemben is, s egyre azon buzgólkodott, hogy családja egyenrangúnak számítsa a faubourg Saint-Germain legjelesebb családjaival.

Ezek az érzelmek nem kerültek el de Fontaine gróf éber figyelmét, hiszen két idősebb leánya kiházásításakor nemegyszer szenvedett Émilie gúnyolódása, tréfái miatt. A logikusan gondolkodó olvasó talán csodálkozik, hogy az öreg királpárti legidősebb leányát egy fő-adószedőhöz adta feleségül, aki ugyan magáénak mondhatott néhány urasági birtokot, neve előtt azonban nem állt az a nemesi partikula, melynek a trón annyi védelmezőjét köszönhetette; a második leányát pedig egy államhivatalnokhoz, akinek bárói címe még nagyon is újkeletű volt, semhogy elfeledtethette volna, hogy atyja még tűzifát árult.

A nemesúr felfogásának e változása - éppen, mikor elérte hatvanadik életévét, vagyis mikor az emberek már nemigen mondanak le elveikről - nemcsak abból a sajnálatos tényből származott, hogy a modern Babylonban élt, ahol végül is betörtek minden kemény vidéki ember; de Fontaine gróf új politikai felfogása részben a király barátságának, tanácsainak eredménye volt. A filozófus uralkodó öröme lelte abban, hogy a vendée-i felkelőt a XIX. század haladása és a monarchia megújulása által szükségszerűen felvetett eszmék mellé állítsa.

XVIII. Lajos úgy akarta elegyíteni a pártokat, ahogyan Napóleon elegyítette a dolgokat és az embereket. A törvényes király, aki talán éppen olyan szellemes volt, mint vetélytársa, ellenkező irányban igyekezett hatni. A Bourbon-ház utolsó feje a papság megfélemezésével éppoly buzgón igyekezett eleget tenni a polgárságnak és a császárság embereinek, mint ahogyan I. Napóleon buzgólkodott azon, hogy maga köré gyűjtse a főurakat és adományokat juttasson az egyháznak. Az államtanácsos, e királyi gondolatok ismerője, észrevétlenül lett egyik legbefolyásosabb, leghiggadtabb vezetője e mérsékelt pártnak, amely a nemzeti érdek nevében hön óhajtotta a különböző felfogások fúzióját. Az alkotmányos kormányzás költséges elveit hirdette és minden képességével azon volt, hogy elősegítse a politika ama hintajátékát, mely urának lehetővé tette, hogy kormányozza Franciaországot a viharok közepette. De Fontaine grófot talán a remény is kecsegtette, hogy egy hirtelen parlamenti fordulat után főrend lesz, hiszen akkoriban a legöregebb politikusokat is meglepte e változások váratlan eredménye. Egyik sarkalatos elve volt, hogy Franciaországban csak a főrendiházi tag az igazi nemes, mert csak a főrendi családok élveznek nemesi kiváltságokat.

- A nemesi rang kiváltságok nélkül annyit ér, mint a nyél balta nélkül - szokta mondogatni.

La Fayette¹⁴⁵ pártjától éppolyan távol állott, mint La Bourdonnaye-étől; buzgón munkálkodott az általános megbékélésen, mert úgy vélte, csak ez nyithatja meg Franciaország előtt az új korszakot és a ragyogó jövőt. A családokat, amelyekkel társaságban vagy otthonukban találkozott, igyekezett meggyőzni hogy a katonai és a közigazgatási pálya a jövőben vajmi csekély előnyökkel kecsegtet. Rábeszélte az anyákat, hogy gyermekeiket független foglal-

---

¹⁴⁵ *La Fayette márki* (1757-1834) - francia tábornok és köztársasági politikus. Résztvett az amerikai függetlenségi háborúban, az 1789-es forradalomban, majd az 1830-as forradalomban. *La Bourdonnaye* (1767-1839) - politikus a restauráció idején, ádáz ellenforradalmár. Az 1830-as forradalom vetett véget politikai pályafutásának.

kozásra, ipari pályára neveljék, megértette velük, hogy a katonai pályát és a magas állami tisztségeket az alkotmány értelmében nagyon helyesen a főrendi nemesi családok ifjabb sarjainak tartják fenn. A nemzet a választott parlament, a választott hivatalnokok révén szerinte éppen elég szóhoz jutott az államigazgatásban, nem beszélve a pénzügyek intézéséről, amely mint mondotta, csakúgy mint hajdan, most is a polgárság kitűnőségeinek jut osztályrészül. A de Fontaine-család fejének ezen új felfogása s a két idősebb lánynak e felfogás jegyében fogant bölcs frigye erős ellenzésbe ütközött a családon belül.

De Fontaine asszony hű maradt a régi eszmékhez, ezt alig tagadhatta volna meg egy olyan asszony, aki anyai ágon a Rohanoktól¹⁴⁶ származott. Egy ideig ugyan szembeszállt a két idősebb lányának boldogságára, szerencséjére vonatkozó tervekkel, végül mégiscsak engedett a rejtett szempontoknak, amelyeket a házastársak esténként mondanak el egymásnak, mikor közös párnán pihennek.

De Fontaine gróf pontos számokkal, józanul bebizonyította feleségének, hogy bevételeik nagy részét felemészti a párizsi tartózkodás, a reprezentációs kötelezettségek, fiaik nevelési költsége, s az, hogy Párizsban nagy házat visznek, amely mindkettőjüket kárpótolja a Vendée egyik eldugott vidékén együttesen, bátran viselt nélkülözésekért. Ezért mint égi kegyet kell megragadni az alkalmat, hogy leányaikat oly pompás révbe juttathatják. Hiszen később hatvan, nyolcvan, vagy talán százezer frankos évi jövedelmet élveznek majd. Hozomány nélküli lányok nem köthetnek egykönnyen ilyen előnyös házasságot. Végül itt az ideje annak is, mikor azt kell nézniök, hogy jövedelmükből félretegyenek valamit és gyarapíthassák a de Fontaine uradalmat, helyreállíthassák a családi földbirtok hajdani nagyságát. A grófnő engedett, mint ahogyan az ő helyében minden anya, talán nála készségesebben, behódolt volna a meggyőző érvek előtt; kijelentette azonban, hogy legalább Émilie-t úgy kell kiházásítani, hogy ne szenvedjen csorbát a gög, amelyet sajnálatosan ő is erősített harmadik leánya ifjú lelkében.

Így azok az események, amelyeknek örömet kellett volna árasztani a családra, a széthúzás csírájává lettek. A fő-adószedő és a fiatal állami hivatalnok szenvedő alanyai voltak a rideg formaságoknak, amelyeknek a grófné és Émilie hódoltak. Merev etikettjük később még szélesebb körben gyakorolható házizsarnokságot: az altábornagy nőül vette Mongenod kisasszonyt, egy gazdag bankár leányát; az elnök meg okos megfontolással összeházasodott egy fiatal hölgyvel, akinek atyja sóval kereskedett és két-háromszoros milliomos volt; végül a harmadik fivér polgári elveihez híven Grossetête kisasszonnyal, a bourgeois-i fő-adószedő egyetlen leányával lépett frigyre.

A három sógornő és a két sógor annyi vonzerőt talált, annyi személyes előnyhöz jutott a politikai hatalom magasabb köreiből és a faubourg Saint-Germain szalonjaiban, hogy közös erővel valóságos kis udvart alkottak gögös sógornőjük körül. Ez a gög és érdekek diktálta egyezség azonban nem volt elég szoros ahhoz, hogy az ifjú uralkodónő kicsiny államában ne törtek volna ki meglehetősen gyakran forradalmak. A nagy család minden egyes tagjában apró összetűzések szították a csúfolódó kedvet, ezek ugyan nem lépték túl a jómodor határát, de anélkül, hogy a külvilág felé színlelt rokoni egyetértést sérelem érte volna, a családon belül barátságosnak éppen nem mondható érzelmeket keltettek. Így az altábornagy bárónévá előléptetett felesége olyan nemesnek képzelte magát, mintha legalább is Kergarouët-lány volna, s

---

¹⁴⁶ *Rohanok* - régi nemesi család, amely nagy szerepet játszott a francia történelemben, tagjai közül számos főpap került ki. Balzac itt Rohan kardinálisra, a royalisták egyik fő alakjára gondol, aki a forradalom és a Köztársaság idején ellenforradalmi tevékenységet fejtett ki, s végül emigrált (1734-1803).

azt hitte, hogy jó százezer frankos évjáradéka már feljogosítja arra, hogy olyan fennhéjázó legyen, mint Émilie, akinek néha csipkelődve kívánt szerencsés jegyességet, miközben közölte vele, hogy X felsőházi tag leánya feleségül ment Y úrhoz, akinek sem címe, sem rangja nincs.

De Fontaine vicomte felesége meg örömét lelte abban, hogy szép és fényűző ruháinak, bútorainak és fogatainak mutogatásával elhomályosíthatja Émilie sikereit.

A harmadik de Fontaine kisasszonyban mindig elkeseredett harag ébredt, ha sógorai és sógornői időnként gúnyosan vették tudomásul leplezetlen nagyravágyását, és haragján még a csípős megjegyzések záporával is alig tudott könnyíteni. Mikor a családfő úgy érezte, hogy az uralkodó hallgatólagos és könnyen elveszíthető barátsága némileg elhidegült, ez kétszeresen bántotta, hiszen kedvenc leánya nővéreinek a csipkelődéseiért még az eddigieknél is fennhéjázóbb kijelentéseket tett.

Ilyen körülmények között, az idő tájt, hogy a családi patvarkodás meglehetősen komolyra fordult, halálos betegség támadta meg az uralkodót, éppen, mikor de Fontaine gróf úgy érezte, hogy ismét kegyeibe fogadja. A nagy politikus, aki a viharok közepette oly okosan vezette hajóját, hamarosan elhunyt.

De Fontaine gróf, aki biztos volt afelől, hogy ismét az udvar kegyébe kerül, komoly erőfeszítéseket tett, hogy a legkiválóbb házasulandó fiatalembereket gyűjtse leánya köré. Akik már kísérleteztek az oly nehéz probléma megoldásával, amit egy gögös és szeszélyes lány férjhez adása jelent, azok talán megértik, milyen nehéz dolga volt szegény grófnak. Ha kedvenc gyermeke óhaja szerint nyer befejezést ez az utolsóként magára vállalt feladat, úgy méltó koronát kap a gróf tízéves párizsi pályafutása. Családja úgy szállta meg a különböző minisztériumi illetménylistákat, hogy már az osztrák uralkodóházhoz volt hasonló, mely frigyei révén majd egész Európát megszállta. Az öreg királpárti nem is fáradt bele a férjjelöltek felvonultatásába, annyira szíven viselte leánya boldogságát, de el sem lehet képzelni, hogy a fennhéjázó teremtés milyen tréfásan bírálta imádói érdemeit és közölte végső döntését.

Az ember azt képzelhette volna, hogy akárcsak az *Ezeregynap*¹⁴⁷ egyik hercegnője, Émilie is elég gazdag és elég szép ahhoz, hogy a világ összes hercegei közül válasszon; egyikre gúnysabb megjegyzést tett mint a másikra; az egyiknek túl vastag a lába, vagy csámpás a térde a másik rövidlátó; ezt Durand-nak hívják amaz meg sántít; s úgyszólván kivétel nélkül mindet kövérnek találta. Soha nem volt olyan élénk, bájos és vidám, mint mikor két-három kérőt visszautasított; a téli évad ünnepeibe vetette magát, egyik bálból a másikba sietett, éles tekintettel fürkészte a nap ünnepeit hírességeit; reményeket ébresztett, aztán mindig visszautasította őket.

A természet bőségesen megajándékozta a Célímène¹⁴⁸ szerephez szükséges tulajdonságokkal. Émilie de Fontaine magas volt és karcsú, magatartása méltóságos, vagy pajkos, ahogy éppen jónak látta. Kissé hosszú nyaka volt, így könnyed bájjal tudta pusztá fejtartásával kifejezni a gögöt és a lenézést. Bármelyik pillanatban könnyedén vett fel olyan arckifejezést és tett olyan mozdulatot, amivel a nők a félig kimondott gondolatnak vagy mosolynak oly kedves, vagy oly kegyetlen magyarázatát adják. Szép, fekete haja és dús, erősen ívelt szemöldöke arcának

---

¹⁴⁷ *Ezeregynap* - az *Ezeregyéjszaka* meséinek hatására összeállított perzsa mesegyűjtemény, franciára Pétis de La Croix fordította (1712). Szereplője egy kérőkben válogató, férfigyűlölő hercegnő.

¹⁴⁸ *Célímène* - Molière *Embergyűlölő* című komédiájában Alceste kikapós felesége.

büszke kifejezést kölcsönzött; tükre, de meg a kacérsága is megtanította arra, hogy tekinté-
tének merevségével, vagy szelídségével, ajkának mozdulatlanságával, vagy könnyed elhúzá-
sával, mosolyának hűvösségével vagy kedvességével miként tegye riasztóvá, vagy miként
enyhítse ezt a büszkeséget.

Ha Émilie meg akart hódítani egy szívet, tiszta hangja dallamosan csengett, de ha akarta:
kurtán pattogott, mikor egy tolakodó lovag torkára akarta forrasztani a szót. Fehér arca,
alabástrom homloka tiszta vizű tó tükrére emlékeztetett, mely fodrozódik, ha szellő fújja, de
szélcsendben boldog derű csillog rajta. Több olyan fiatalember is akadt, aki gögjiének
áldozatul esvén, azzal vádolta, hogy komédiázik, de ő bebizonyította a vád alaptalanságát,
úgyhogy tetszenivágyást keltett a rossznyelvűben, lenyűgözte kacér gögjiével. A divatos,
férjhezadó lányok közül nála jobban egy sem értett ahhoz, hogy gögösen fogadja egy kiváló
ember üdvözlését; egy sem tudott olyan sértő udvariasságot tanúsítani, amely alacsonyabb
rangúnak tünteti fel a velünk egyenrangút, egy sem tudott oly fennhéjázóan viselkedni
azokkal, akik megpróbálták vele felvenni a versenyt. Mindenütt inkább tisztelettel, mintsem
bókokkal fogadták; viselkedése, magatartása még egy hercegnő szalonjában is császári trónná
avatta a széket, amelyen helyet foglalt.

De Fontaine gróf túl későn vette észre, hogy legkedvesebb leányának nevelését mennyire
elrontotta az egész család kényeztetése. A csodálat, amelyet a társaság kezdetben tanúsít egy
fiatal lány iránt, melyért azonban hamarosan bosszút is áll, még erősebben szította Émilie
gögjét s növelte önbizalmát. Az, hogy mindenütt elnézésre talált, kifejlesztette benne az
elkényeztetett gyermekek természetes önzését, akik - akárcsak a királyok - csúfot üznek abból,
aki hozzájuk közeledik.

Fiatalságának bája és vonzó tulajdonságai a világ elől ekkor még elrejtették hibáit, amelyek
oly visszataszítóak egy nőnél, akit az odaadás és önmegtágadás tesz szeretetreméltóvá. De a jó
atya szemét semmi sem kerüli el: de Fontaine gróf gyakran próbálkozott azzal, hogy az élet
rejtélyes könyvének legfontosabb lapjait megmagyarázza leányának. Hiú próbálkozás!
Nagyon is gyakran bánkódhatott leánya szeszélyes engedetlensége és gúnyoros elméssége
miatt, semhoggy véghez vihette volna azt a nehéz feladatot, amit az ilyen nehéz természet meg-
nevelése ró egy apára. Beérte hát azzal, hogy időnként gyengéd és jóságos tanácsokat adott, de
szomorúan látta: leggyengédebb szavai is leperegnek leánya szívéből, mely mintha csak
márványból volna.

Az apák szeme későn nyílik ki; s az öreg nemesnek jó sok keserőséget kellett lenyelnie, mire
észrevette, hogy leánya a gyengédség ritka pillanataiban is milyen leereszkedően bánik vele.
Ilyenkor kisgyermekre emlékeztetett, aki valahogy így beszél az anyjához: „Siess, csókolj
meg, hadd menjek játszani!” Szóval Émilie nagy kegyesen még szerette is szüleit. De gyakran,
a fiatal lányoknál megmagyarázhatatlannak tűnő váratlan szeszélyből elzárkózott előlük, alig
mutatkozott, panaszkodott, hogy túlságosan sok emberrel kell osztzkodnia atyja és anyja
szeretetében; mindenkire, még fivéreire és nővéreire is féltékenykedett. Mikor aztán nagy
fáradtságosan valóságos pusztaságot teremtett maga körül, mesterséges magányáért, maga-
csinálta bánatáért az egész világot vádolta ez a különös lány. Húsz éves fejjel a sorsot vádolta,
a körülményektől kérte számon a boldogságot, nem tudta, hogy első és legfőbb feltétele
önmagunkban rejlik. Inkább a világ végére menekült volna, mint hogy a két nővérehez
hasonlóan menjen férjhez, ugyanakkor gyötrelmes féltékenységet érzett, hogy ők már férjes
asszonyok, gazdagok, boldogok. Anyja, aki atyjával együtt szenvedett miatta, néha már arra
gondolt, hogy talán az örület egy csírája okozza e viselkedést.

A léleknek ez a tévelygése meglehetősen érthető: a társadalmi ranglétra magas fokán álló családok leányainak szívében, ha a természet feltűnő szépséggel áldotta meg őket, igen gyakran születik meg ez a titkos gőg. Csaknem mindegyiküknek az a meggyőződése, hogy a negyven vagy ötven éves anya már nem érezhet rokonszenvet ifjúi lelkük iránt, nem értheti meg csapongását. Azt képzelik, hogy a legtöbb anya féltékeny a leányára, a saját ízlése szerint akarja őt öltöztetni kifejezetten azért, hogy elhomályosítsa, vagy hogy learassa előle a bókokat. Nagyon gyakran ez az oka a titkon hullatott könnyeknek és lábadozásnak az állítólagos anyai zsarnokság ellen.

E bánatokhoz, melyeknek oka képzelt ugyan, de azért nem kevésbé valóságosak, még hozzájárul az a hóbort is, hogy életükből egész regényt csinálnak, ragyogó horoszkópot készítenek önmaguknak, úgyhogy valóságnak tekintik a jövőről szőtt álmaikat, hosszú töprengés után nagy titokban elhatározták: szívével és kezükkel csak azt a férfit ajándékozzák meg, aki ilyen vagy olyan jótulajdonsággal bír, képzeletük megalkotja az ideált, akihez jövődöbelijüknek feltétlenül hasonlítania kell. Miután kikerülnek az életbe, és a múltó évek komoly gondolatokra készítetik őket, kénytelenek meglátni a világot a maga prózai mivoltában, kénytelenek látni a szomorú példákat, az ideálról alkotott kép színei végül is megfakulnak, aztán egy szép napon azon veszik észre magukat, hogy már benne is vannak az élet sodrában s csodálkozva tapasztalják, hogy a házasság költészetéről szőtt ábrándjaik nélkül is boldogok.

Eme *ars poetica*¹⁴⁹ szerint Émilie de Fontaine a maga gyarló bölcsességével szintén megszabta azt az ideált, amelyhez hasonlítania kell annak a nősülendő fiatalembernek, aki az ő kezét akarja elnyerni. Gőg és gúny fogadta azt a hódolót, aki más volt, mint az ideálról szőtt ábránd. Ez volt gúnyoros megvetésének forrása.

- Elsősorban is fiatal legyen és régi nemesi család sarja - határozta el magában - főrendiházi tag, vagy valamelyik főrend elsőszülött fia. Egyszerűen elképzelhetetlen, hogy a kocsim ajtaján ne lássam a címeremet azúrpalást lebegő redőibe foglaltan; hogy a longchamps-i lóversenyek napján ne hajthassak végig a Champs-Élysées fái alatt mint a hercegek. Hiszen atyám is azt mondja, hogy valamikor a főrendiházi tagság lesz a legnagyobb méltóság Franciaországban. Katona legyen, de ha akarom, mondjon le a rangjáról, és legyen kitüntetése, hogy tisztelegjenek előttünk.

E ritka erények mit sem érnek azonban, ha e csodalény ezenkívül nem rendkívül szeretetreméltó, kedves modorú, szellemes és karcsú. A soványság elengedhetetlen feltétel volt, bár ez a tetszetős testi adottság nagyon is mulékony, főként a népképviseleti kormányzat idején. De Fontaine kisasszonynak tehát pontos elképzelése volt, s ebből nem engedett. Az a fiatalember, aki az első pillantásra nem felelt meg a feltételeknek, már nem is érdemelte meg a második pillantást.

- Ó, Istenem, nézzék csak milyen kövér ez az úr! - ez a megjegyzés nála a legteljesebb megvetést fejezte ki.

Mintha a tisztességesen megtermett férfiak érzelmre képtelen emberek, rossz férjek volnának, akik nem méltók arra, hogy a civilizált társadalom tagjai legyenek. Bár a kövérséget Keleten a szépség kívánatos járulékanak tekintik, a nőknél szerencsétlenségnek, a férfiaknál meg egyenesen bűnnek tartotta.

E képtelen nézeteket mulatságossá tette Émilie vidám tolmácsolása. A gróf mégis úgy érezte, hogy leányának túlzott nagyralátása később majd óhatatlanul gúny tárgya lesz, hiszen máris szemet szúrt azoknak a nőknek, akik legalább olyan éleslátóak voltak, mint amilyen kegyet-

---

¹⁴⁹ *Ars poetica*: költői hitvallás és program (latin).

lenek. Félt, hogy leánya különködése végül nevetlenségé fajul. Reszketve gondolt arra, hogy a könyörtelen világ máris csúfot űz a fiatal nőből, aki oly régóta szerepel a társadalmi élet színpadán, és még mindig nem tudja, mi lesz a játék kifejlete. Máris nem egy olyan szereplő akadt, akit felbosszantott a visszautasítás és csak a legcsekélyebb alkalomra várt, hogy megbosszulhassa magát. A közönyösek, a tunyák meg már kezdtek belefáradni a játékba: az emberi nemet mindig fárasztja a hódolat, amellyel mások előtt adózik.

Az öreg nemes mindenki másnál jobban tudta, hogy milyen művészettel kell megválasztani a pillanatot, mikor valaki a világ, az udvar, a társaság vagy a közélet színpadára lép: s azt is tudta, hogy még nehezebb a megfelelő pillanatban távozni onnan. Éppen ezért a X. Károly trónralépését követő első télen három fiával és két vejével együtt kettőzött buzgalommal fáradozott azon, hogy szalonjába gyűjtse a fiatalembereket, akiket Párizsban és a megyék különböző küldöttségeiben a legkiválóbb partiknak tekintettek. A házában rendezett fogadások fénye, ebédlőjének fényűzése és szarvasgombától illatos vacsorái felvehették a versenyt azokkal a híres vendégségekkel, amelyeknek segítségével az akkori miniszterek biztosították parlamenti seregeik szavazatát.

A tiszteletre méltó képviselőt akkoriban úgy emlegették, mint a halálos gyomorrontásban szenvedő dicső Képviselőház törvényhozói tisztességének egyik legfőbb megrontóját. Különös dolog: próbálkozásai, hogy leányát férjhezadja, csak erősítették ragyogó pozícióját. Talán titkos előnyhöz jutott úgy, hogy szarvasgombás vacsorái kétszeres hasznot hoztak? De nem volt semmi visszhangja az ilyenféle vádaknak, amelyek nyilván azoktól a gúnyoskedvű liberálisoktól származtak, kik bőbeszédűségükkel pótolták azt, hogy a parlamentben oly kevesen képviselték a pártot. A poitou-i nemes magatartása oly fennkölt, oly tiszteletre méltó volt, hogy sohasem köthettek bele, pedig a kor rosszmájú újságai a csípős megjegyzések egész áradatát zúdították a parlamenti közép háromszáz szavazójára, a Villèle¹⁵⁰ kormányt támogató miniszterekre, rendőrügynökökre, minisztériumi főosztályvezetőkre, a fehérsztaal hőseire és a hivatalból kirendelt védőkre.

De Fontaine gróf a leánya férjhezadása érdekében indított hadműveletek során többször is bevetette minden csapatát, azt hitte, hogy a jelöltek seregét a lánya most majd mégsem nézi csupa pojácának.

Valami belső elégtételt érzett, hogy atyai kötelességét híven teljesíti. Mikor már minden számba jöhető férj-jelöltet felkutatott, azt remélte, hogy annyi szív között majd csak akad egy, melyet kegyeivel tüntet ki a szeszélyes Émilie. Képtelenségnek érezte, hogy ismét előlről kezdje a hadműveleteket, de egyébként is belefáradt a leánya szeszélyeibe; ezért a böjt vége felé egy délelőtt, mikor a képviselőházban nem volt feltétlenül szükség az ő szavazatára, elhatározta, hogy beszélni fog vele.

Miközben egyik inasa művészien kiképezte sárga koponyáján azt a púder-háromszöget, mely a kétoldalt csüngő galambszármnyal együttesen alkotta tisztos frizuráját, az atya némi titkos izgalommal parancsolta meg öreg szolgájának, hogy szóljon a fennhézázó hölgynek: azonnal jelenjék meg a családfő előtt.

- Joseph - mondotta, mikor az inas befejezte a púderezést - tüntesse el ezt a törülközőt, igazítsa meg a függönyöket, húzza helyre a karosszékeket, rázza le a szőnyeget a kandalló előtt és szép egyenesen rakja vissza a helyére, törölgessen le mindenütt. Igyekezzenek! Nyissa ki az ablakot, hadd szellőzzön ki a szobám!

---

¹⁵⁰ *Villèle gróf* (1773-1854) - francia politikus, 1822-1827 között a képviselőház elnöke. Szélsőséges királypárti, emiatt rendkívül népszerűtlen volt.

A gróf egyre-másra osztogatta parancsait, s az öreg Joseph, aki kitalálta ura szándékát, valósággal kifulladt, mire kicsit felfrissítette a szobát - amely természetesen a legelhanyagoltabb volt az egész házban - és nagyjából rendbe rakta a szétszórt számlákat, különböző kartonokat, elszámolási könyveket és e szentély bútorzatát, ahol a gróf királyi birtokok védelmében buzgólkodott.

Mikor Joseph némi rendet teremtett az összeviSSzaságban és mintha csak egy divatáru kereskedésben volna, feltűnő helyre rakta azokat a holmikát, amelyek a legkellemesebbek lehetnek a szemnek, vagy a színük miatt esetleg valami kellemes hivatali varázst ébreszthetnek a szemlélőben, megállt e papírrengeteg közepette - még a padlóra is került az iratokból - és egy pillanatig jómaga is elgyönyörködött a szobában, majd bölintott és kiment.

Az állam e boldogtalan javadalmasa nem osztozott szolgája elragadtatásában. Mielőtt beleült volna hatalmas, támlás karosszékebe, bizalmatlan pillantást vetett maga köré, gyanakodva vizsgálta háziköntösét, lesepert róla néhány dohányszálat, gondosan kifújta az orrát, rendberakta a kandalló előtt a lapátokat és tüzpizskálókat, felszította a parazsat, megigazította a papucsát, parókájának a gallérja és a mellénye között vízszintesen fekvő farkincáját hátradobta, hogy függőlegesen lógjon, aztán egy seprűvel még összekotorta a hamut a makacsul füstölgő kandalló előtt. Az aggastyán, miután egy utolsó pillantással felülvizsgálta szobáját, végül is letelepedett karosszékebe, s azt remélte, hogy itt most semmi nem ad okot azokra a tréfás és ugyanakkor tiszteletlen megjegyzésekre, melyekkel leánya szokott válaszolni a bölcs tanácsokra. Most igazán nem akarta kockáztatni atyai méltóságát. Óvatosan felszipantott egy csipet burnótot, kettőt-hármat tüsszentett, mintha csak névszerinti szavazásra készülne, s máris hallotta leánya könnyű lépteit. Émilie a *Sevillai borbély* egyik áriáját dúdolva lépett a szobába.

- Jó reggelt atyám. Mit óhajt tőlem ily korán?

E szavak után - mintha csak a dalt folytatná - megcsókolta atyját, de csókjából hiányzott az a meghittség, mely oly édessé teszi a gyermeki szeretetet; hanyag felületességgel üdvözölte atyját, mint egy nagyvilági dáma, aki biztos abban, hogy mindig tetszik, akármit is csinál.

- Kedves gyermekem - kezdte komolyan a gróf - azért kérettelek magamhoz, mert a jövőről akarok veled nagyon higgadtan beszélni. Most, amikor férjet kell választanod, még pedig úgy, hogy tartós boldogságot...

- Kedves atyám - vágott közbe Émilie legsimogatóbb hangján - úgy emlékszem, még nem járt le a fegyverszünet, amit jegyességemre vonatkozólag kötöttünk.

- Émilie, ma ne tréfálkozzunk e komoly téma felett. Azok, akik téged igazán szeretnek, egy idő óta összefogtak, hogy megfelelő jövőt teremtsenek neked, és bűnös hálátlanság lenne, ha semmibe vennéd a ragaszkodásnak azokat a megnyilvánulásait, melyekkel nemcsak én, de mindnyájan körülveszünk.

E szavak hallatára Émilie - miután gúnyoros és vizsgálódó pillantást vetett atyja szobájára - végül is kiválasztotta az egyik karosszéket, amely valószínűleg a legritkábban szolgálta a kérvényezők kényelmét, odahúzta a kandallóhoz úgy, hogy szemben üljön atyjával s olyan mélységesen komoly képet vágott, hogy lehetetlenség volt nem észrevenni gúnyolódó kedvét; karját keresztbefonta habfehér vállkendője felett, amelyen alaposan összegyűrődött a sok fehér tüllfodrocška. Miután mosolyogva egy oldalpillantást vetett öreg atyja gondterhelt ábrázatára, beszélni kezdett:

- Még soha nem hallottam öntől, kedves atyám, hogy a kormány háziköntösben tenne nyilatkozatokat. De - fűzte hozzá mosolyogva - ez mit sem tesz, a nép csak legyen szerény. Halljuk hát törvényjavaslatait, hivatalos előterjesztéseit.

- Eljön majd az idő, mikor szívesen hallgatnád még őket, hóbotos teremtés! Ide hallgass, Émilie, a jóhírem gyermekeim öröksége, és ezt nem vagyok hajlandó még sokáig kockáztatni azzal, hogy egész ezredre való táncost toborzok köréd, hogy aztán minden tavasszal mindet szélnek ereszd. Ha te nem is tehetsz róla, mégis miattad kerültünk haragos viszonyba egy-két családdal. Remélem, most már jobban felfogod mind a magad, mind a családod helyzetének nehézségeit. Huszonkét éves vagy, kedves leányom, voltaképpen már három éve férjnél kellene lenned... Fivérideid és két nővéred gazdag és boldog frigyet kötöttek. Csakhogy, gyermekem, a kiházásítással járó költségek, meg az, hogy édesanyádnak miattad nagy házat kell vezetnie, oly mértékben apasztották jövedelmünket, hogy örülök, ha százezer frank hozományt tudok adni neked. Ezentúl elsősorban anyád sorsával akarok foglalkozni, nem szabad őt gyermekeiért egészen feláldozni. Ha én eltávozom közületek, nem szabad, hogy ő bárkinek kényre-kegyre ki legyen szolgáltatva, hadd élvezze azután is a jómódot, amellyel oly későn kárpótolom a nehéz időkben irántam tanúsított önfeláldozásáért. Be kell látnod, gyermekem, hogy jelentéktelen hozományoddal koránt sincsenek arányban nagyralátó terveid. De még így is nagyobb áldozatot hozok érted, mint bármelyik testvéredért, ők azonban nagylelkűen megegyeztek abban, hogy soha nem tesznek nekünk szemrehányást, mert kedvencünket előnyben részesítettük.

- Ó, az ő helyzetükben! - mondotta Émilie és gúnyosan ingatta a fejét.

- Édes leányom, soha ne becsüld le azokat, akik szeretnek téged. Tanuld meg, hogy csak a szegények nagylelkűek! A gazdagok mindig alapos okot találnak arra, hogy ne mondjanak le húszezer frankról egy rokonuk javára! Ejnye, ne duzzogj gyermekem, beszéljünk okosan. Mondd csak, a házasulandó fiatal emberek között nem tűnt fel neked de Manerville?

- Jaj, amelyik *arany* helyett mindig azt mondja, hogy *ahhany*, és folyton a lábát nézegeti, mert azt képzelem, hogy szép kicsi és csodálja magát. Különben is szőke, és én nem szeretem a szőke férfiakat.

- És mit szölsz de Beaudenord-hoz?

- Nincs nemesi címe. Csúnya és kövér. Igaz ugyan, hogy barna. Ennek a két fiatalembernek meg kellene egyeznie abban, hogy kettőjükből lesz egy: az első az alakját és a nevét adná a másodiknak, az viszont megtartaná a haját és akkor... talán...

- És mi a kifogásod de Rastignac ellen?

- Madame de Nucingen bankárt csinált belőle - válaszolt Émilie gúnyosan.

- És de Portenduère-hez, aki rokonunk?

- Rosszul táncol szegény és pénze sincs. És elvégre, egyiküknek sincs nemesi címe, pedig én legalább grófné akarok lenni, mint anyám.

- Tehát ebben a szezonban nem találkoztál senkivel, aki...

- Nem atyám, senkivel.

- De hát kihez mennél férjhez?

- Egyik főrend fiához.

- Bolond vagy, édes leányom! - mondta de Fontaine gróf és felállt.

Hirtelen azonban égre emelte tekintetét, mintha újabb adag türelmet akarna meríteni valami ájtatos gondolatból, majd részvevő atyai pillantást vetett elérzékenyedett gyermekére, megfogta a kezét, megszorította és gyengéden így szólt hozzá:

- Te szegény, bolondos kis jószág! Az Isten a tanúm, hogy lelkiismeretesen teljesítem atyái kötelességemet... lelkiismeretesen? nem! odaadóan, édes gyermekem. E szezonban nem egy olyan derék fiatalembert mutattam be neked, akinek ismerem a képességeit, erényeit, jellemét és akiket hozzád méltónak véltem. Édes gyermekem, én teljesítettem feladatomat. Sorsod felett most már határozz te magad, és örülök is, bánkódom is afelett, hogy mentesülök a leg-súlyosabb atyái feladattól. Nem tudom, meddig lesz még módodban hallani e hangot, mely sajnos, soha nem volt szigorú, de véds jól az eszedbe, hogy nem a ragyogó tulajdonságok és nem a vagyon, hanem a kölcsönös megbecsülés biztosítja a boldog házasság alapját. Ez a boldogság már csak természeténél fogva is szerény és csendes. Rendben van, gyermekem, azt fogadom el vejemül, akit te választasz, de ha boldogtalan leszel, jusson eszedbe, hogy nincs mit atyád szemére vetned. Soha nem fogom tőled megtagadni a közbenjárást, segítséget, csak azt kérem, hogy választásod komoly és végleges legyen, kétszer nem kockáztatom az ősz fejemnek kijáró tiszteletet.

De Fontaine kisasszonyt nagyon mélyen érintette atyja szeretetteljes magatartása és kenetes beszé-
dének ünnepélyessége, de titkolta ellágyulását; a felindulástól még mindig reszkető gróf térdére ült,
gyengéden cirógatta és olyan kedvesen hízelt neki, hogy az aggastyán homlokáról eltűntek a
redők. Mikor Émilie látta, hogy atyja megnyugodott kissé, halkán beszélni kezdett:

- Hálásan köszönöm gyengéd gondoskodását, kedves jó atyám. Látom, még a szobáját is
rendbeszedte kedvenc leánya tiszteletére. Ugye, nem gondolta, hogy ilyen bolondos, ilyen
makacs? De hát csak nem olyan nehéz egy francia főrendet találni férjül? Hiszen azt mon-
dotta, hogy tucatjával nevezik ki a főrendeket! Remélem, segítségemre lesz majd tanácsaival!

- Igen, szegény gyermekem, igen! Sokszor foglak még óva inteni. Mert ne felejtse el, hogy a
főrendiházi tagság nagyon is új tisztség a mi kormánypártiságoskodásunkban - mint ezt a
boldogult király szokta mondogatni - semhogy egy főrend egyszersmind nagy vagyon ura is
lehessen. A gazdag még gazdagabb akar lenni. Még a leggazdagabb főrendnek sincs fele
akkora jövedelme, mint a legszegényebb angol felsőházi tagnak. A francia főrendek mind
gazdag örökösöket keresnek fiaik számára, nem számít, hogy milyen családból származik az
örökös. A főrendek fiainak legalább még két évszázadon át érdekházasságot kell kötniök.
Elképzelhető, hogy míg az általad oly hön óhajtott szerencsére várakozva fecsérled legszebb
éveidet, szépséged (mert századunkban igen sokan kötnek szerelmi házasságot), mondom,
szépséged közben csodát tehet. Mikor az okosság olyan szép arcot visel, mint a tiéd is, az
ember bízhat a csodákban. Hiszen a külső legkisebb és legnagyobb erényeit is mily könnyedén
felismered! s ez már nem kicsiség. Így egy olyan okos teremtetést, mint te vagy, felesleges is
figyelmeztetni a dolog nehézségeire. Biztos vagyok, hogy soha, senkiről sem fogod azt hinni,
hogy kiváló ember, pusztán azért, mert jómegjelenésű. Végül abban pedig teljesen egyetérték
veled, hogy a főrendek fiait mindenki mástól megkülönbözteti sajátos külsejük és utánoz-
hatatlan modoruk. Bár manapság már semmi sem jelzi a magas rangot, te talán mégis találsz
valami nem tudom mit ezekben a fiatalemberekben, ami a szemedben másoknál különbé
teszi őket. S amint látom, olyan szorosra fogod a szíved gyeplőjét, mint a jó lovas fogja a
kantárt, ha nem akarja, hogy lova megbotoljon. Hát édes leányom, szerencse fel!

- Csúfolódsz, atyám. Nos, hát kijelentem, hogyha nem lehetek egy francia főrend felesége, úgy
inkább de Condé kisasszony kolostorában halok meg.

Kibontakozott atyja karjaiból és büszkén arra, hogy sorsának ő maga az ura, a „Matrimonio
segreto” *Cara non dubitare*¹⁵¹ kezdetű áriáját dúdolva távozott.

---

¹⁵¹ *Matrimonio segreto* - Titkos házasság, *Cimarosa* (1749-1801) olasz zeneszerző vígoperája.
„Kedves, ne tétovázz” kezdetű áriát éneklük.

Történetesen e napra esett valami családi évforduló, melyet együtt ünnepeltek meg. A desszertnél Émilie nővére, madame Planat, a főadószedő hitvese, meglehetősen nyíltan beszélt egy fiatal amerikairol, aki hatalmas vagyon ura és szenvedélyes szerelemre gyulladt Émilie iránt, s káprázatos házassági ajánlatot tett neki.

- Egy bankár, úgy tudom - mondta Émilie lenézően. - Nem szeretem a pénzembereket.

- De, Émilie - szólt közbe Villaine báró, a középső de Fontaine lány férje - maga nem szereti a hivatalnokokat sem, s így nemigen értem, hogy amennyiben elutasítja a nemesi cím nélküli birtokosokat is, hát voltaképpen melyik társadalmi osztályból választ majd férjet?

- No és még hozzá ez a te soványság-mániád - tette hozzá az altábornagy.

- Tudom mit akarok - válaszolt Émilie.

- A sógornóm szépen csengő nevet, szép, fiatal férjet, fényes jövőt és százezer frankos évjáradékot akar. De Marsay például megfelelné neki - jegyezte meg de Fontaine bárónő.

- Azt tudom, kedves sógornóm - vágott vissza Émilie - hogy nem megyek oly ostobán férjhez, mint egyesek. Különben meg, hogy elejét vegyem a férjhezmenési vitáknak, ezennel közlöm, hogy a jövőben a nyugalmam ellenségének tekintem azt, aki erről beszél nekem.

Émilie nagybátyja, egy altengernagy, akinek vagyona a kártalanítási törvény után húszezer frankos évjáradékkal gyarapodott, el akarta oszlatni a vita nyomán kerekedett rossz hangulatot, s minthogy a hetven éves aggastyán kemény igazságokat is szemébe mondhatott unokahúgának, akiért bolondult, most így szólt közbe:

- Ne gyötörjék az én kis Émilie-met. Hát nem értik? Arra vár, hogy Bordeaux hercege elérje a nagykorúságot.

Általános nevetés fogadta az aggastyán tréfáját.

- Jól vigyázzon, mert még magához megyek feleségül, vén számár! - vágott vissza Émilie, akinek utolsó szavai szerencsére elvesztek a zajongásban.

- Édes gyermekeim - szólt közbe de Fontaine grófnő, hogy élet vegye az orcátlanságnak. - Émilie éppen úgy, mint ti, csak az édesanyjától fog majd tanácsot kérni.

- A saját ügyeimben bizony csakis magamra fogok hallgatni - mondta fennhangon de Fontaine kisasszony.

Most minden tekintet a családfő felé fordult, mintha mindnyájan arra lennének kíváncsiak, hogy miként próbálja megmenteni méltóságát. A derék nemesúr ugyanis nemcsak a társaságban örvendett nagy megbecsülésnek, de szerencsésebb helyzetben volt, mint sok más családfő, mert családjának minden tagja értékelni tudta kiváló tulajdonságait, melyeknek segítségével vagyont szerzett övéinek s olyan mélységes tisztelettel övezték, melyet csak az angolok és néhány kontinensi arisztokrata család tanúsít a családfa élő képviselője iránt. Mély csend támadt és az asztal körül ülők tekintete hol az elkényeztetett gyermek duzzogó és gögös arcára, hol meg de Fontaine gróf és felesége szigorú homlokára szegeződött.

- Úgy döntöttem, hogy Émilie lányom maga határozhat sorsa felől - hangzott a válasz. A gróf hangja szokatlanul mélyen csengett.

A családtagok és a vendégek ekkor szánakozó kíváncsisággal néztek de Fontaine kisasszonyra. E szavak mintha azt jeleznék: az atyai jóság belefáradt már, hogy örökké leánya önfejűségével harcoljon, melyet a család úgyis gyógyíthatatlannak vélt. A két vő összesúgott, a fivérek meg gúnyosan összenevettek feleségükkel. Ettől kezdve senki sem érdeklődött a gögös leány házassági tervei felől. Az öreg nagybácsi volt az egyetlen, aki úgyis mint vén

tengeri medve, feszülő vitorlával, bátran nekivágott a nyílt tengernek, közelharcba bocsátkozott unokahúgával, s ha Émilie harcias kedvében volt, nem tétovázott: viszonzta a tüzet.

Mikor a költségvetési vita után érkezett a nyár, hasonlóan a La Manche túlsó partján élő, jellegzetesen parlamenti családokhoz, amelyeknek minden közhivatalhoz van valami kapcsolatuk, az alsóházban pedig tíz szavazatuk, ez a család is, akárcsak egy fészekalja vándormadár, szárnyrakelt Aulnay, Antony és Châtenay szép vidéke felé.

A jómódú főadószedő nemrégiben vásárolt e vidéken egy nyári lakot a feleségének, aki csak a parlamenti ülésszakok idején tartózkodott Párizsban. Noha a szépséges Émilie megvetette a polgárságot, ez a megvetés nem terjedt odáig, hogy a polgárság által összegyűjtött vagyon előnyeit is megvetette volna. Elkísérte nővérét a pompás villába, nem annyira az ott gyülekező rokonság iránti szeretetből, inkább azért, mert az illem feltétlenül megkívánja, hogy nyáron minden magát valamire tartó nő elutazzék Párizsból. Sceaux zöldellő vidéke nagyszerűen megfelelt a társadalmi illem követelményeinek és annak a kötelezettségnek, melyet egy közéleti személyiség családtagjainak kell vállalniuk.

Miután nem valószínű, hogy a sceaux-i kerti multság híre Szajna megye határain valaha is túljutott volna, részletesebben kell beszámolnunk e hetenként ismétlődő ünnepegről, mely nagy látogatottsága folytán szinte hagyománnyá vált. Sceaux városka meglehetősen divatos üdülőhely, szépnek mondott környéke miatt. Talán nem is olyan rendkívüli ez a vidék, s hírnevét talán csak a párizsi polgárság ostobaságának köszönheti, mely mikor kikerül a város köbörtönéből, akár Beauce síkságát is csodásnak tartja. Aulnay költői lankáin, Antony dombjain és Bièvre patak völgyében azonban mégis laknak világot járt művészek, külföldiek, valóban igényes emberek, meg szép fiatal nők, akiknek pedig van ízlésük, úgyhogy végül is azt kell hinnünk, hogy a párizsiak okkal szeretik Sceaux környékét.

Sceaux azonban nemcsak szép tájaival, valami egyébvel is vonzotta a párizsiakat. Egy kert közepén - ahonnan elragadó kilátás nyílt - hatalmas, minden oldaláról nyitott rotunda büszkélkedett. Kecses oszlopok tartották a hatalmas és mégis könnyed kupolát, mely a kerek táncporondot védte. A környék birtokosai, még a legrátartibbak is, nyaranként legalább kétszer-háromszor elzarándokoltak a falusi Terpsichore¹⁵² eme palotájához; ritkaságszámba ment, ha valamelyik család egy nyáron elmaradt. A kirándulók vagy pompás hátaslovon érkeztek, vagy könnyű, elegáns kocsikon, amelyek vastag porfelhőbe burkolták a békés gyalogosokat. Az ügyvédbojtárok és Aesculap¹⁵³ leendő utódai, meg egyéb fiatalember, akiknek sápadt arcbőre nedves levegőjű párizsi szatócslakást idézett az ember emlékezetébe, nyaranként valósággal rajzoltak a sceaux-i vasárnapi kerti multságra. Odacsábította őket az a remény, hogy előkelő hölgyekkel találkoznak, akik rajtuk felejtik a szemüket, vagy az a gyakrabban teljesedő óhaj, hogy ravaszdi fiatal parasztlányokat ismerhetnek meg. Nem egy polgári házasság terve született a kerek porond közepét elfoglaló zenekar hangjainál. Ha beszélni tudna, de sok szerelemről mesélhetne a kupola! A szép rotunda, a kellemes kert, a bájos környék és a színes társaság vitathatatlanul több vendéget csábított Sceaux-ba, mint amennyi a Párizs-környéki vasárnapi táncmultságok két-három másik színhelyét látogatta.

A de Fontaine családból Émilie nyilvánította ki elsőnek azt az óhaját, hogy részt akar venni a járás vidám kerti multságán, hogy kicsit *leereszkedjék a nép közé*. Úgy gondolta, pompásan elszórakozik az ott összegyülekező társaságon. A többiek csodálkoztak, hogy ilyen tömegbe akar keveredni, de végül is az inkognitó oly multságos lehet!

---

¹⁵² *Terpsichore* - a tánc és az ének múzsája.

¹⁵³ *Aesculap* - a görög mitológiában az orvostudomány istene.

De Fontaine kisasszony már előre elképzelte a városi utcákra illő turnürös ruhákat, meg azt, hogy hány meg hány derék polgár szívében hagy emléket varázsos pillantása és mosolya; már előre mulatott a táncoló nők szenvedésén és máris hegyezte ceruzáit, hogy minél több lappal szaporíthassa karikatúra-albumát.

Nagyon türelmetlenül várta a vasárnapot. A Planat-kastély lakói gyalog vágtak neki az útnak, nehogy kocsijuk elárulja, milyen előkelő személyek tisztelik meg jelenlétükkel a kerti mulatságot. Korán megvacsoráztak, hogy időben indulhassanak. Május volt, és az előkelő társaság kiruccanása az egyik legszebb koranyári estére esett. De Fontaine kisasszony ugyan-csak meglepődött, mikor látta, hogy a kupola alatt négyest táncoló párok szemmel láthatóan a legjobb társasághoz tartoznak. Itt-ott megpillantott egy-két olyan fiatalembert, akiről látszott, hogy egész hónapon át takarékoskodott, csak hogy ezen a napon elkápráztathassa a világot; azután észrevett fiatal párokat, akiknek öröme éppen nem házastársi kapcsolatra vallott; de gúnyolódó kedve csak itt-ott csipegethetett, aratni nem tudott. Csodálkozva látta, hogy a perkálba öltözött öröm éppen olyan, mint a selyembe öltözött, és hogy a polgárlányok éppen olyan kecsesen, sőt egyik-másik kecsesebben táncol, mint a nemesurak hölgyei. A legtöbb nő ruhája egyszerű volt, de alkalomhoz illő. Azok, akik a vidám gyülekezetben a föld urait képviselték - vagyis a parasztok - példás tapintattal húzódtak meg az egyik sarokban. Még Émilie-nek is alaposan körül kellett néznie a különböző rangú-rendű mulatozók seregén, hogy valami olyasmit lásson, ami felett tréfálkozni tud. De nem jutott ideje sem arra, hogy rákezdjen a gúnyos megjegyzésekre, sem arra, hogy felfigyeljen valami furcsaságra, melyből örömmel űz gúnyt minden karikaturista.

A gögös leányzó váratlanul olyan virágot fedezett fel a réten - a hasonlat illő az évszakhoz - amelynek üdén csillogó színei az újdonság varázsával hatottak képzeletére. Gyakran megesik velünk, hogy nézünk egy ruhát, egy kárpitot, egy papírlapot és nem látjuk meg rajta azt a színfoltot, azt a csillogó pontot, amely csak később ötlük szemünkbe, mintha abban a pillanatban keletkezett volna, mikor észrevettük. De Fontaine kisasszonyban is valami ehhez hasonló lélektani jelenség ment végbe, mikor egy fiatalembert megpillantva, váratlanul felismerte benne az oly rég megálmódott, tökéletes külsejű ideált.

A táncporond körül durva székek sorakoztak, a de Fontaine család is itt foglalt helyet, és Émilie a szélső székre telepedett, hogy akármikor felállhasson, körülnézhesen és - mintha csak múzeumi képcsarnokban volna - kedve szerint tanulmányozhassa a táncporondon látható élőképeket. Lornyonját fennhézóján szegezte egy tőle két lépésre álló férfira, úgy nézegette, mintha egy tanulmányfejet, vagy egy zsánerképet bírálna, vagy dicsérne. A megelevenedett hatalmas festményen kalandozó tekintetét váratlanul ragadta meg ez a figura, mely mintha csak akarattal került volna a kép legjobban megvilágított sarkába, mintha fontosabb lenne minden egyébnél, amit a kép ábrázol.

Az elmélázó és magányos ismeretlen könnyedén támaszkodott az egyik oszlophoz, mely a kupolát tartotta; karját keresztbe fonta, fejét oldalra hajtotta, mintha csak egy festőnek állna modell. Egész tartása csupa elegancia, csupa büszkeség volt, mégis mentes minden mesterkéeltségtől. A legkisebb apróság sem mutatott arra, hogy figyelmet akarna kelteni, s fejét szándékosan hajtja kissé jobbra, hogy arca háromnegyed profilban lássék, mint ahogyan Nagy Sándor, Byron és néhány más nagyság örököltette meg magát. Mély érzelemről beszélő tekintete állandóan az egyik táncoló hölgy mozdulatait követte. Karcsú, könnyed alakja az Apolló szobrok harmonikus arányaira emlékeztetett. Szép, fekete haja természetes csigákban hullott magas homlokára.

De Fontaine kisasszony első pillantásra észrevette, hogy milyen finom fehérműt visel, hogy szép kecskebőr kesztyűje nyilván a legjobb műhelyből került ki, és az ír bőrből készült cipő milyen szépen simul az előkelően kicsi lábra. Nem viselt visszataszító csecsebecséket, amikkel a nemzetőrség hajdani ficsúrjai, meg a pultok lovagjai aggatják tele magukat. Csak a lornyonyját tartó fekete zsinór simult jól szabott mellényére.

A kényes Émilie még soha nem találkozott férfival, akinek szemét ilyen hosszú, visszahajló pilla árnyékolta volna. Mélabút és szenvedélyt tükrözött ez a határozottan férfias, barna arc. Mindkét szájszöglete felfelé húzódott, mintha ajaka mindig kész lenne a mosolyra, ez a vonás azonban arcát korántsem tette vidámmá, inkább valami szomorkás kedvről árulkodott. Vonásai annyi szellemről, annyi értelemről, magatartása annyi méltóságról tanúskodott, hogy az embernek eszébe sem jutott volna azt mondani: „Lám ez egy szép férfi, vonzó férfi!”, aki meglátta, szeretne volna közelebből megismerni. Akarva, nem akarva, de a legélesebb szemű megfigyelőnek is az jutott volna eszébe, hogy az idegen kiváló férfiú, akit valami nagyon fontos ügy hozott el erre a falusi mulatságra.

Ehhez a sok megfigyeléshez alig kellett egy pillanat, de e pillanat alatt titkos csodálat tárgya lett az a férfiú, akit Émilie méltónak tartott arra, hogy ennyire szemügyre vegyen. Nem arra gondolt, hogy „legyen főrend...”, hanem „ó, ha nemes... de egész biztosan az...”

Még meg sem fogalmazta e gondolatát, hirtelen felállt és fivéréből, az altábornagytól követve elindult az oszlop felé. Úgy tett, mintha a vidám négyest figyelné, de a nőknél megszokott mesterkedéssel egy pillanatra sem vette le tekintetét az oszlopnál támaszkodó fiatal férfiről. Az idegen udvariasan félrehúzódott útjukból, s egy másik oszlopnak dőlt.

Udvariassága úgy sértette Émilie-t, mintha a legnagyobb nevetlenséget tanúsította volna. Elkezdett a fivérével csevegni és hangját jóval magasabbra emelte, mint azt a jómodor megengedi, negédesen forgatta a fejét, feltűnően sokat gesztikulált, többet nevetett, mint amennyire oka lett volna, nem annyira fivére szórakoztatására, inkább azért, hogy felkeltse a rendíthetetlen nyugalma idegen figyelmét. Kisded játékaiban azonban kudarcot vallottak. De Fontaine kisasszony tekintete ekkor abba az irányba fordult, amerre a fiatalember oly kitartóan nézett, s máris észrevette iránta tanúsított közönyének okát.

Az előttük lejtő négyes közepén egy sápadt, fiatal hölgy táncolt, hasonló azokhoz a skót istennőkhöz, akiket Girodet szerepeltet hatalmas vásznán, amelynek témája Osszian és a francia harcosok találkozása. Émilie-nek úgy rémlett, hogy az az előkelő hölgy táncol a négyesben, aki nemrégiben költözködött erre a vidékre.

A táncosa, egy tizenöt év körüli, vöröskezű legényke, világossárga nadrágot, kék zubbonyt és fehér cipőt viselt s ez ékesszólóan bizonyította, hogy a hölgy nagyon szeret táncolni, s azzal sem sokat törődik, hogy kivel. Mozdulatai ellentétben voltak látszólagos törekenységével, de fehér bőrét már könnyű pír színezte, arca kezdett kigyúlni.

De Fontaine kisasszony közelebb lépett a táncolókhöz, hogy az idegen hölgyet alaposan szemügyre vehesse mikor majd visszakerül a helyére, és partnerei táncolják el azt a figurát, amit ő most fejezett be. De az ismeretlen úr is előbbre lépett, a szép táncosnő felé hajolt, és a kíváncsi Émilie világosan hallotta a parancsoló és mégis szelíd hangon mondott szavakat.

- Clara, ne táncoljon többet, kicsikém.

Clara kicsit duzzogva húzta el a száját, de engedékenysége jeléül biccentett és mosolygott. A kontratánc után a fiatal férfi gyengéd szerelmesként borított egy kasmirsálta a lány vállára s úgy ültette le, hogy ne érje a szél.

De Fontaine kisasszony látva, mikor felállnak és körbe sétálják a táncporondot, mint akik távozni készülnek, módot talált arra, hogy kövesse őket, mégpedig azzal az ürüggyel, hogy a kertből nyíló szép kilátást akarja megcsodálni. Fivére kicsit gúnyos jókedvvel kísérte szeszélyesen csapongó útján. Émilie látta, mikor a szép pár beszáll egy elegáns fogatba, melyre eddig libériás szolga ügyelt lóhátról. Mikor a fiatalember a magas ülésre telepedve a gyeplőt igazgatta, minden különösebb ok nélkül szétnézett, ahogy az ember a nagyobb tömegre szokott pillantani. Tekintete megakadt Émilie-en, akinek így része lehetett abban a gyenge vigaszban, hogy a férfi kétszer is visszanézett rá, majd a fiatal hölgy is hátrafordult. Talán féltékenységből?

- Úgy vélem, most már eleget gyönyörködtél a kertben, visszamehetünk a táncolókhöz.

- Nem bánom - válaszolt Émilie. - Nem lady Dudley rokona volt ez a hölgy?

- Lehet, hogy lady Dudley-nél vendégeskedik egy rokon - válaszolt de Fontaine báró - de hogy egy fiatal hölgy volna nála, azt már kétlem.

De Fontaine kisasszony másnap bejelentette, hogy szeretne kilovagolni, öreg nagybátyját és fivéreit lassanként hozzászoktatta, hogy elkísérjék e reggeli lovaglásokra, melyek - mint mondotta - nagyon üdvösek az egészségére. Különös előszeretettel lovagolt annak a falunak a határában, ahol lady Dudley lakott. Lovas hadműveletei mégsem vezettek sikerre, az ismeretlen nem látta viszont oly hamar, mint ahogyan remélte, amikor elkezdte e vidám felderítő utakat.

Többször is elment a sceaux-i kerti mulatságra, de nem találkozott újból össze az ifjú angollal, aki egyenest az égből pottyant, hogy álmainak hőse és varázsa legyen. Bár a lányokban ébredő szerelmet misem serkenti jobban, mint az akadály, Émilie de Fontaine-nak már akadtak olyan pillanatai, amikor csaknem feladta a különös, titkos nyomozást, mikor már alig reménykedett vállalkozása sikerében, amelynek szokatlan volta egyébként némi fogalmat ad arról, hogy milyen merész természetű volt.

Bizony sokáig kerülgethette volna Chatenay-t, anélkül, hogy megpillanthatja, akit keresett. - Az ifjú Clara - ezt a nevet hallotta említeni Émilie - ugyanis nem angol lány volt és a külföldinek vélt úr nem a virágillatos Chatenay-ben lakott.

Émilie egy este a nagybátyjával lovagolt ki; az altengernagynak a szép napok beálltával meglehetősen hosszú fegyverszünetet engedélyezett a köszvénye. Émilie ezen az estén össetalálkozott lady Dudley-val. Az előkelő külföldi hölgy mellett Vendenesse úr ült a hintóban. Émilie felismerte a „szépséges” párt, s eddigi elképzelései egy pillanat alatt szétfoszlottak. Bosszankodott, mint minden nő, ha csalódik várakozásában, s olyan hirtelen fordította meg lovát s olyan vágtaiba kezdett, hogy nagybátyja alaposan megszenvedett mire nyomába ért.

- Alighanem túlságosan vén vagyok már ahhoz, hogy megértsem a húsz éveseket - gondolta magában az öreg tengerész, miközben vágára biztatta lovát - vagy pedig a mai fiatalság más, mint az én időmben volt. De mi leli az unokahúgomat? Tessék, most meg poroszkál, mint egy csendőrzárőr Párizs utcáin. Mintha bekerítő hadműveletet végezne ott, akörül a derék úr körül, aki alighanem a versein tűnődik, mert ha jól látom, valami füzetet tart a kezében. Hát szavamra, nagy számár vagyok! Nyilván ezt a fiatalembert keressük mi!

Amint ez eszébe jutott az öreg tengerésznek, lépésre fogta a lovát, hogy hangtalanul érjen unokahúga mellé. Az altengernagy túl sok szerelmi cselszövésben vett részt az 1770-es években - évkönyveink szerint a széptevés dicsőséges tettnek számított akkoriban - semhogy azonnal észre ne vegye, hogy Émilie teljesen véletlenül a sceaux-i kerti mulatságon látott ismeretlenre bukkant. Bár szürke szemére fátylat borított a kor, Kergarouët gróf mégis

meglátta unokahúgán a rendkívüli izgalom jeleit, hiába erőltetett Émilie nyugalmat az arcára. Égő tekintete szinte döbbenet meredt az előtte békésen haladó idegenre.

„Bizony erről van szó! - gondolta az altengernagy - úgy követi, mint egy kereskedelmi hajó a kalózokat. Aztán amint majd eltávolodik tőle, búbanatos lesz, hogy voltaképpen nem is tudja, ki az, akit szeret, még csak azzal sincs tisztában szegényke, hogy nemesúr, vagy polgár. Bizony jó, ha a fürtös fej mellett mindig van egy olyan öreg paróka, mint én vagyok...”

Hirtelen megsarkantyúzta a lovát, s nekiindult, úgy hogy unokahúga lovának is tovább kellett menni, ő pedig olyan hirtelen vágatott el közte és az ifjú között, hogy ez kénytelen volt az utat szegélyező füves töltésre ugrani. A gróf azonnal megállította a lovát és odakiáltott neki:

- Nem tudott volna félreállni?

- Bocsánat, uram - válaszolt az idegen. - Nem gondoltam, hogy nekem kellene öntől elnézést kérnem, amiért csaknem fellökött.

- Ej, barátoskám, elég volt már - vágott közbe élesen az altábornagy, és hangja sértően rikácsolt.

Felemelte ostorát, mintha a lován akarna végigvágni, de közben megsuhintotta a fiatalember vállát és hangosan mondta:

- A liberális polgár kötekedő fajzat, de ha már kötekedő, legalább használná az eszét!

A fiatal férfi felfelé ment a töltésen, de mikor meghallotta a csúfondáros szavakat, megállt, karját keresztbefonta és nagyon felindultan mondta:

- Uram, az ön ősz fejét nézve, nem gondoltam volna, hogy még örömét leli a párban.

- Ősz fej?! - szakította félbe az altengernagy. - Orcátlanul hazudsz! Még csak szürke!

Az így kezdődött vita néhány pillanat alatt úgy elmérgesedett, hogy a fiatal férfi elvesztette önuralmát, holott elhatározta, hogy fegyelmezett marad. Amikor Kergarouët gróf látta, hogy húga milyen feldúltan közeledik feléjük, odaadta névjegyét a fiatalembernek, s kérte, hogy a történekről ne beszéljen a gondjaira bízott ifjú hölgy előtt. Az idegen önkéntelenül is elmosolyodott és átadta névjegyét az ősz tengerésznek, mondván, hogy egy chevreuse-i villában lakik, meg is mondta, melyikben, majd sietve távozott.

- Kedves húgom, maga miatt csaknem baj érte ezt a jámbor ifjút - szólalt meg a gróf, miközben Émilie elé vágatott. - Hát nem tudja szorosabbra fogni a lova gyeplőjét? Hagyta, hogy én takargassam a maga szeszélyeit, s kockáztassam a méltóságomat, pedig ha maga miatt a karját törte volna ez a fiatalember, még akkor is mindent elrendezhetett volna egy pillantásával, néhány barátságos szóval, hiszen ehhez pompásan ért mikor éppen nem gőgösködik.

- De, kedves bátyám, nem az én lovam volt a hibás, hanem a magáé. Igazán azt hiszem, hogy már nem is volna szabad nyeregbe ülnie, már nem olyan jó lovas, mint tavaly nyáron volt. De ahelyett, hogy együgyűségeket beszél...

- Mi az ördög! együgyűségeket? De az ugye nem együgyűség, hogy szemtelenkedik a nagybátyjával?

- Nem kellene utánanéznük, hogy ez a fiatalember nem sebesült-e meg? Nézze csak, hiszen sántít!

- Dehogy! Szalad az! No, én alaposan megleckéztettem.

- Jaj, bácsikám, erről ráismerek magára.

- Ne tovább, kedves húgom - kiáltotta a gróf és kantáránál fogva visszatartotta Émilie lovát. - Nem értem, miért kellene udvariaskodunk egy ilyen szatócsnépséggel, legyen boldog, hogy fellökte egy bájos fiatal lány, vagy a *Belle-Poule* parancsnoka.

- Miből gondolja, hogy polgárember volna, bácsikám? Én úgy látom, hogy nagyon jómodorú úr.

- Manapság már mindenki jómodorú, kedves húgocskám.

- Nem, nem, nem lehet akárkinek olyan megjelenése, olyan viselkedése, mint a szalonok világához szokott emberé. Fogadni mernék, hogy nemes.

- Aligha volt ideje arra, hogy ilyen alaposan megfigyelje.

- Nem ma láttam először.

- És nem is ma kereste először - vágott vissza nevetve az altengernagy.

Émilie elpirult, nagybátyja pár percig nem segítette ki zavarából, de aztán így szólt hozzá:

- Émilie, ugye tudja, hogy ha saját gyermekem volna, akkor sem szerethetném jobban, éppen azért, mert a családban maga az egyetlen, akiben él az a jogos büszkeség, amelyet csak az előkelő születés adhat. Az ördögít! Ki hitte volna, hogy az egészséges elvek így kihálnak! Egyszóval, szeretném, ha megbízna bennem. Édes kislányom, látom, hogy ez a fiatal úr nem közömbös magának. De csitt! A család kigúnyolna bennünket, ha azt látná, hogy esetleg rossz lobogó alatt hajózunk. Hiszen tudja, mit akarok ezzel mondani. Hadd segítsek magának, húgocskám. Legyen ez a kettőnk titka, s én megígérem, hogy ezt a fiatalembert hamarosan bemutatom a Planat-villában.

- És mikor, bácsikám?

- Holnap.

- De, ugye, ez nem kötelez engem semmire?

- Az ég világon semmire. Bombázhatja, felgyújthatja, otthagyhhatja, mint valami ócska hajóroncsot, ha magának úgy tetszik. Nem először fog megtörténni az ilyesmi, igaz-e?

- Milyen jó maga, bácsikám!

A gróf mihelyt hazaérkezett, feltette okuláróját, lopva kihúzta zsebéből a névjegyet, amelyen ez állt:

MAXIMILIEN LONGUEVILLE

5, rue du Sentier

- Kedves húgom, a legnagyobb lelkinyugalommal próbálja kihalászni magának; a fiatalember az egyik legszebben csengő történelmi nevet viseli, s ha ma még nem is főrend, feltétlenül az lesz.

- Honnan tud róla ennyi mindent?

- Ez az én titkom.

- A nevét is tudja?

A gróf csendesen biccentett; deres fejével most leginkább egy öreg tölgyfára emlékeztetett, mely körül néhány levél repked a hideg őszi szélben. Émilie e biccentésre kipróbálta rajta mindig hatásos kacérságának erejét. Jól tudta, miként lehet legjobban hízelegni az öreg tenge-résznek, gyermek módjára simogatta, gyengéd szavakat suttogott, még meg is csókolta, csak

hogy elárulja neki a nagy titkot. Az aggastyán, ki azzal töltötte napjait, hogy unokahúgával ilyen jeleneteket játszattott - melyekért gyakran valami csecsebecsével fizetett, vagy úgy, hogy átengedte páholyát az Olasz operában - most sokáig kérette, főleg becéztette magát.

Mínt hogy azonban a játék túlságosan sokáig tartott, Émilie megharagudott, hízélgés helyett gúnyolódni és duzzogni kezdett, de azután a kíváncsiság megint csak visszakergette nagybátyjához. Az agyafúrt tengerész ünnepélyesen megígértette unokahúgával, hogy a jövőben fegyelmezettebb lesz, szelídebb, nem olyan önféjú, hogy kevesebb pénzt fog költeni és főként azt, hogy neki mindent elmond. A szerződést megkötötték és meg is pecsételték egy csókkal, mely Émilie fehér homlokán csattant el. A nagybácsi ezután félrehúzta unokahúgát a szalon egyik sarkába, a térdére ültette s a névjegyet két kezének hüvelykujjával úgy fogta, hogy az írást teljesen eltakarta, csak egyenként mutatta meg neki a Longueville név betűit és makacsul ellenszegült, hogy ennél többet is felfedjen Émilie előtt.

Ez az esemény még jobban elmélyítette de Fontaine kisasszony titkos vonzalmát; az éjszaka jórészen át legszebb reményképeiben gyönyörködött. Az oly sokat sóvárgott véletlen végre meghozta Émilie-nek, hogy ezentúl ne az álomvilág egy ködalakja köré szövögesse eljövendő házasesletének ábrándképeit. Mint minden fiatal nőt, ki mit sem tud a szerelem és a házasság veszélyeiről, úgy őt is elbűvölték a házasság és a szerelem csalóka külsőségei, így hát ez az érzélem is úgy született, mint ahogyan az első fiatalság minden vonzalma, mint azok a kedves és kegyetlen tévedések, amelyek oly végzetesen befolyásolják a fiatal lányok életét, akik még nem elég tapasztaltak ahhoz, hogy kezükbe vegyék jövendő boldogságuk sorsát.

Másnap délelőtt, mielőtt még Émilie felébredt volna, a nagybácsi Chevreuse-be sietett. Az egyik elegáns villa udvarán felfedezte a fiatalembert, akit szántsándékkal sértett meg előző nap. Most szívélyes udvariassággal közeledett feléje, mint a régi királyság egy agg hívéhez illik.

- Ó, kedves uram, ki gondolta volna, hogy hetvenhárom éves koromban lovagias ügyem lesz az egyik legjobb barátom fiával, vagy talán unokájával. Altengernagy vagyok, uram. Ugye, felesleges mondanom, hogy egy párbaj nem jelent számomra többet, mint egy szivar elfüstölése. Az én időmben két fiatalember között csak akkor mélyült el a barátság, ha megismerték egymás vérének színét. De a kutyafáját! Tengerészi minőségemben tegnap túlságosan sok rummal terheltem hajómat, s beleütköztem önbe. Itt a kezem! Szívesebben lenyelek száz gorombaságot egy Longueville-től, minthogy a legcsekélyebb bánatot okozzam a családjának.

Bár a fiatalember megpróbált hűvösen viselkedni Kergarouët gróffal, őszinte és jóságos szavainak nem tudott sokáig ellenállni, s hagyta, hogy az aggastyán megszorítsa a kezét.

- Látom, lovagolni készült - mondotta a gróf - ne zavartassa magát. De amennyiben nincsenek más tervei, jöjjön velem, meghívom ebédre a Planat-villába. De Fontaine gróf, az unokaöcsém, olyan ember, akit érdemes megismerni. A rézangyalát! Tegnap gorombaságomért kárpótolni akarom önt azzal, hogy bemutatom önnek szép, párizsi hölgynek. No, no fiatalember, látom most már vidámabb. Szeretem a fiatalokat, örülök, ha boldognak látom őket. Boldogságuk ifjúságom szépséges éveire emlékeztet, akkoriban bőségesen akadt kaland és párbaj. Micsoda vidám élet volt az! A mai fiatalok okoskodnak, mindent a szívükre vesznek, mintha a XV. meg XVI. század nem is lett volna.

- Uram, hát nincs igazunk? A XVI. század csak vallásszabadságot adott Európának, a XIX. század meg fogja adni a politikai...

- Jaj, ne beszéljünk politikáról. Tudja én már csak amolyan begyepesedett fejű királpárti vagyok. Felőlem lehetnek a fiatalok forradalmárok, feltéve, ha meghagyják a királynak azt a jogát, hogy szabadon feloszlathassa a szervezkedéseiket.

Mikor a gróf és a fiatalember beértek a fák sűrűjébe, a gróf meglátott egy fiatal, karcsú nyírfát. Megállította a lovát, elővette egyik pisztolyát és a golyó tizenöt lépés távolságról éppen a fatörzs közepébe fűrődött.

- Látja, fiatal barátom, nincs miért félnem egy párbajtól - mondta, és tréfás-komolyan nézett Longueville-re.

- Sem önnek, sem nekem - válaszolt a fiatal férfi, és máris előrántotta pisztolyát, megcélozta a gróf golyója ütötte lyukat. Lövése közvetlenül mellette ért célba.

- Ez aztán a kitűnően nevelt fiatalember! - kiáltott fel lelkesen az öreg tengerész.

Lovaglás közben már szinte rokonának tekintette, ezer meg ezer alkalmat talált arra, hogy mindenféle olyan apróságról kérdezősködjék tőle, amelyeknek tökéletes ismerete teszi az igazi nemes urat - legalábbis a gróf külön törvényei szerint.

- Vannak-e adósságai - kérdezte egyebek között.

- Nem uram, nincsenek.

- Hogyan?! mindent kifizet, amit vásárol?

- Igen, uram, hiszen egyébként elveszíteném a hitelemet és a tekintélyemet.

- Remélem, szeretőket tart legalább? Ó, barátocskám, maga pirul!... Bizony megváltoztak az erkölcsök. A törvényes rend, a kantiánizmus, meg a szabadság híres eszméi megrontották a fiatalságot. Nincs egy Guimard-ja,¹⁵⁴ még egy Duthé-vel sem dicsekedhet, nincsenek hitelezői, a címertant sem ismeri, hát fiatal barátom, a maga nevelésével mégis baj van. Tanulja meg, hogy aki nem tombolja ki magát élete tavaszán, az majd megteszi élete telén. Mit gondol, miért van hetvenhárom éves koromban csak nyolcvanezer frankos évjáradékom? Mert a tőkét feléltem harminc éves koromban... természetesen a feleségemmel együtt, tisztességgel, becsülettel. A maga kis hibái azonban mégsem akadályoznak meg abban, hogy bejelentsem a Planat-villában. Ne felejtse el, megígérte nekem, hogy eljön s én elvárom magát.

- Micsoda furcsa kis öregember - gondolta az ifjú Longueville. - Nyersszavú és tréfás, mindenáron derék fickónak akar látszani, de azért én nem nagyon bíznék benne.

Másnap délután négy óra tájt, mikor a villa lakói szétszéledtek a szalonban, meg a biliárdteremben, az egyik szolgáló *de* Longueville urat jelentette be.

Az öreg Kergarouët gróf kegyeltje nevének hallatára mindnyájan összesereglettek, még a biliárdasztalnál is abbamaradt a játék, mindnyájan látni akarták, hogyan viselkedik Émilie, mindnyájan meg akarták nézni azt a csodalényt, aki annyi vetélytársa rovására nyert elismerést.

Longueville elegáns és mégis egyszerű öltözéke, elfogulatlansága, udvariassága, kellemes és szívhez szóló hangja megnyerte az egész család jóindulatát. Viselkedésén látszott, hogy számára nem új a pompakedvelő főadószedő hajlékának fényűzése. Noha társaságbeli ember

---

¹⁵⁴ *Guimard*, Marie-Madelaine (1743-1816) - híres, fényűző életet élő kurtizán, a párizsi Opera táncosnője. *Duthé*, Rosalie (1752-1820) - párizsi táncosnő, több híres embernek, köztük Artois grófnak, a későbbi X. Károlynak a kedvese.

módjára csevegett, mindnyájan hamarosan észrevették, hogy a legragyogóbb nevelésben részesült és ismeretei alaposak és kiterjedtek. Az öreg tengerész a hadihajó építészetéről kezdett vitatkozni, s a vendég oly könnyedén használta a megfelelő szakkifejezéseket, hogy az egyik hölgy megjegyezte, az ember azt hihetne, hogy a műszaki főiskoláról került ki.

- Úgy vélem, asszonyom, hogy oda már bekerülni is dicsőség - válaszolt a fiatalember.

Noha kitartóan kérlelték, udvariasan, de határozottan visszautasította a vacsorameghívást és a hölgyek ellenvetéseit azzal hátrította el, hogy ifjú hűgának, akinek kényes egészsége igen nagy gondoskodást igényel, ő a Hippokrátészé.¹⁵⁵

- Talán bizony orvos ön? - kérdezte gúnyosan Émilie egyik nővére.

- Vendégünk a műszaki főiskolát végezte - szólalt meg kedvesen de Fontaine kisasszony, akinek arca tűzbeborult, mikor meghallotta, hogy a kert mulatságon látott fiatal lány Longueville testvére.

- De kedvesem, valakinek orvos létére még műszaki végzettsége is lehet, ugye, uram?

- Asszonyom, ez elképzelhető - válaszolt a fiatal férfi. Minden tekintet Émilie felé fordult, aki valami nyugtalan kíváncsisággal figyelte a vonzó idegent. Kicsit fellélegzett, mikor a vendég mosolygósan hozzátette:

- Nem dicsekedhetem azzal, hogy orvos vagyok, sőt, hogy függetlenségemet megőrizhessem, a mérnöki karba sem léptem be.

- Ezt jól tette - mondta a gróf. - De hát csak nem tartja dicsőségnek, hogy valaki orvos? - tette hozzá a bretagne-i nemes. - Egy olyan embernek, mint ön, ez mégis...

- Gróf úr, én mélységesen tisztetek minden hasznos foglalkozást.

- Ebben egyetértünk: ön, gondolom, úgy tiszteli e foglalkozásokat, mint ahogyan egy fiatal férfi tisztelhet egy előkelő öreg dámát.

Longueville látogatása nem nyúlt hosszúra, de nem is volt túlságosan kurta. Akkor távozott, mikor látta, hogy mindnyájuk tetszését megnyerte, s mindnyájukban kíváncsiságot ébresztett.

- Ravasz fickó - mondta a gróf, mikor visszatért a szalonba, miután kikísérte a vendéget.

De Fontaine kisasszony, aki egyedül ismerte e látogatás titkát, nagyon gondosan öltözködött, hogy magára vonja a fiatalember érdeklődését, de bosszankodva kellett látnia, hogy korántsem szentel neki akkora figyelmet, amekkorát - úgy vélte - érdemelne. A családot ugyancsak meglepte, hogy Émilie így elcsendesedett. Ha új emberek jöttek a házhoz, rendszerint elővette a kacérság minden fegyverét, szellemesen csevegett, kimeríthetetlen volt pillantásának és viselkedésének ékesszólása. Lehet, hogy a fiatal férfi dallamos hangja és kellemes modora bővölte el, vagy valóban szerelmes volt, de ez az érzés olyan változást idézett elő benne, hogy viselkedéséből eltűnt minden mesterkéeltség. Egyszerű volt és természetes, s ha lehet, még szebb. Egyik nővére s egy korosabb hölgy, a család egy barátnője, úgy gondolták, hogy Émilie megváltozott magatartása nem egyéb, mint a kacérság finomabb, ravaszabb formája. Szerintük Émilie, miután magához méltónak ítélte a fiatalembert, úgy döntött, hogy csak apránként csillogtatja meg előtte jótulajdonságait, hogy aztán a neki tetsző pillanatban egyszerre csak elkápráztassa.

---

¹⁵⁵ Hippokrátész (szül. i. e. 460) - nagy görög orvos, a kósi iskola feje.

A család minden tagja szerette volna tudni, hogy a szeszélyes lány mit gondol az idegenről, de mikor vacsora közben mindnyájan új meg új jó tulajdonsággal ruházták fel Longueville-t, s mindegyikük azzal hízelgett magának, hogy ezt vagy azt a tulajdonságát csak ő látta meg, de Fontaine kisasszony egy ideig hallgatott, majd a nagybácsi egy enyhén gúnyos megjegyzése hirtelen felrázta közönyéből. Elég szúrósan jegyezte meg, hogy ez a földöntúli tökéletesség nyilván valami nagy hibát leplez, s első látásra ő bizony nem mondana véleményt egy ilyen ügyes emberről.

- Aki mindenkinek tetszik, nem tetszik senkinek - tette hozzá - s nincs nagyobb hiba, mint a hibátlanság.

Mint minden szerelmes fiatal lány, Émilie is abban reménykedett, hogy érzelmét elrejtheti szíve mélyén s kijátszhatja környezetének Árgus-szemét, két hét múlva azonban a népes család minden egyes tagja ismerte e titkot.

Longueville harmadik látogatásánál Émilie úgy érezte, hogy e látogatás főleg neki szól. Ez a felfedezés oly mámoros örömmel töltötte el, amelyen maga is csodálkozott, mikor kicsit elgondolkozott rajta. Volt ebben a nagy örömben valami, ami büszkeségét sebezte. Megszokta, hogy a társaságban mindig ő a központ, s most be kellett ismernie, hogy van egy erő, mely önmagából kilépni kényszeríti; lázadozott ugyan, de szívéből nem tudta kiűzni a fiatal férfi vonzó képét. Nemsokára nyugtalankodni kezdett. De Longueville két tulajdonsága lehetlenné tette az általános kíváncsiság kielégítését, amely legerősebben mégis Émilie-t kínozza. A zárkózottság és a szokatlan szerénység volt e két tulajdonság. Hiába ügyeskedett beszélgetés közben Émilie, hiába vetett kelepccéket, hogy a saját személyére vonatkozó közelebbi részleteket szedjen ki a fiatalemberről, ez olyan ügyesen került ki a csapdákat, mint egy diplomata, aki meg akarja őrizni titkát. Ha Émilie festészetről beszélt, Longueville szakértőként szólott hozzá, ha meg zongorázott, a fiatal férfi minden hivalkodás nélkül bizonyította be, hogy meglehetősen jól játszik ő is.

Egy este, mikor kellemes hangja együtt zengett Émilie-ével - Cimarosa egyik legszebb kettősét énekelték - elbűvölte az egész társaságot, de mikor megpróbálták kikérdezni, vajon nem művész-e, kedves tréfákkal hátrította el a kérdezősködést, nem hagyta, hogy a gondolatok kitalálásában oly nagy gyakorlattal bíró hölgyek rájöjjenek, milyen társadalmi körhöz tartozik. Az agg tengerész megpróbálta nagybátran megcsáklázni ezt a hajót, Longueville azonban könnyedén kitért előle, hogy megőrizhesse a titok varázsát, s aránylag könnyen maradt továbbra is a Planat-villa *szép ismeretlenje*, hiszen a kíváncsiság soha nem lépte túl a jómodor határát.

Émilie-t gyötörte ez a tartózkodás, s azt remélte, hogy Longueville hűgától könnyebben fog bizalmas értesüléseket szerezni. Nagybátyja, aki az ilyenféle hadműveletekhez éppen úgy értett, mint a hajózáshoz, a kezére járt, mikor azzal próbálkozott, hogy Clara Longueville-t, az eddig néma szereplőt is megszólaltassa. A Planat-villa lakói nemsokára emlegetni kezdték, hogy mennyire szeretnék megismerni a kedves teremtetést, mennyire szeretnének neki egy kis szórakozást nyújtani. Hamarosan bejelentették, hogy családi táncmulatságot rendeznek, és Clara Longueville elfogadta a meghívást. A hölgyek úgy gondolták, hogy minden különösebb erőfeszítés nélkül szóra bírhatnak egy tizenhat éves lányt.

A gyanakvás és kíváncsiság báránnyelvi ugyan némi árnyékot borítottak Émilie napjaira, lelkébe mégis ragyogó fény hatolt, örült a létnek, melynek édességét most nem önmagán, hanem valaki máson keresztül élvezte. A társadalmi kapcsolatokat is kezdte megérteni. Akár azért, mert a boldogság jobba tesz bennünket, akár azért, mert túlságosan le volt kötve, semhogy másokat gyötörhessen, de most mindenesetre kevesebbet gúnyolódott, elnézőbb,

szelídebb lett. Jellemének megváltozása elbűvölte az ámuló családot, önzése valami varázslat folytán végül talán szerelemmé alakult át. Mélységes öröm volt számára, hogy várhatta félénk, titkos imádójának jöttét. Anélkül, hogy egyetlen szerelmes szó elhangzott volna közöttük, Émilie tudta, hogy szeretik, s mily mesterien, milyen gyönyörűséggel csillogtatta a fiatalember előtt sokoldalú nevelésének kincseit!

Észrevette, hogy a férfi is alaposan megfigyeli őt, s ekkor megpróbálta magában leküzdeni mindazokat a hibákat, melyeket nevelése hagyott elburjánzani. Vajon nem a szerelemnek szóló első hódolat s önmagának szánt könyörtelen szemrehányás volt-e mindez? Tetszeni akart, s elbűvölte a fiatal férfit; szeretett és bálványozták.

A család, miután tudta, hogy büszkesége megőrzi minden meggondolatlanságtól, elegendő szabadságot engedélyezett neki, s így élvezhette azokat az apró és naiv örömeket, melyek oly varázsszá, oly szilajjá teszik az első szerelmet. Longueville és Émilie többször sétálgattak kettesben a park fasoraiban, ahol a természet úgy felékesítette magát, mint egy bálba induló szépasszony. Nem egyszer folyt köztük olyan céltalan és csapongó beszélgetés, amelynek legüresebb mondataiban is megannyi érzés rejtőzködik. Gyakran csodálták meg együtt a naplemente színpompáját. Margarétát szakították s letépdették szirmai; a legszenvedélyesebb kettősöket énekelték együtt és Pergolese¹⁵⁶ meg Rossini zenéje titkolt érzelmeik hűséges tolmácsául szolgált.

Elérkezett a házibál napja. Clara Longueville és fivére volt az est hőse - nevüket a szolgák egyébként makacsul csak a nemesi partikulával mondták. Émilie most örült először életében egy fiatal lány sikerének, őszinte szívvel halmozta el Clarát mindazzal a gyengédséggel, apró figyelemmel, amellyel a nők rendszerint csak akkor kedveskednek egymásnak, ha féltékenységet akarnak ébreszteni a férfiakban.

Émilie-nek más célja volt: titkot akart megtudni. Csakhogy Longueville kisasszonyban legalább is méltó partnerére akadt, még fivérénél is ügyesebbnek, szellemesebbnek tetszett; nem látszott rajta, hogy zárkózott, s a társalgást mégis úgy tudta irányítani, hogy társadalmi és vagyoni helyzetükről semmit nem árult el; mégis oly elbűvölő volt, hogy Émilie szinte irigységet érzett, s a fiatal lányt elnevezte szirénnek. Azt tervezte, hogy beszélgetni fogja Clarát, mégis Clara kérdezgette Émilie-t: Émilie akarta közelebről megismerni vendégét, s ő fedte fel lényét. A beszélgetés közben nem egyszer bosszúsan kapott észbe, hogy Clara ügyesen feltett kérdéseire úgy válaszol, hogy legtitkosabb gondolatait is elárulja, a fiatal lány azonban oly szerény, oly gyermeki volt, hogy cselszövésre Émilie még csak nem is gyanakodhatott.

Volt egy perc, mikor de Fontaine kisasszony szinte megbánta, hogy Clara szavai nyomán meggondolatlanul kifakadt a polgárság ellen.

- Kisasszony - mondotta neki a bájos teremtés - Maximilientől már annyit hallottam magáról, hogy már csak az iránta való szeretetből is nagyon szerettem volna megismerni, s ugye ha valakit meg akarunk ismerni, azt szeretni is akarjuk?

- Kedves Clarám, attól tartok, magának nem volt kedvére, hogy így beszéltem azokról, akiknek nincs nemesi címük.

- Ó, ne törődjék vele. Az efféle vita manapság már nem egyéb, mint üres szócséplés. Ami meg engem illet, szavai nem bánthattak meg, rám igazán nem vonatkozhattak.

---

¹⁵⁶ Pergolese (1710-1736) - fiatalon elhunyt zseniális olasz zeneszerző.

Bármily fellengzős volt is e válasz, hallatára Émilie mélységes örömet érzett, mert orákulumként hallgatta, s mint minden lobbanékony természet, az orákulumoknak ő is olyan értelmet tulajdonított, mely legjobban megfelelt vágyainak. Felvidultan tért vissza a táncolók közé, és elnézte Longueville-t, akinek egész megjelenése - ha lehet - felülmúlta a megálmodott ideál külsejét. Az, hogy nemesnek tudta, még nagyobb örömmel töltötte el; fekete szeme csillogott s tánc közben oly boldog volt, amilyen csak akkor lehet az ember, ha együtt van azzal, akit szeret. A szerelmespár között még soha nem volt ily teljes az egyetértés, mint most; mindegyikük érezte a másik kezének remegését, mikor ujjai a kontratáncnál egymásba fonódtak.

Vidám ünnepek és a falusi élet örömei középett teltek a két fiatal napjai, míg csak be nem köszöntött az ősz. Hagyták, hogy ringassa őket az élet legszebb érzelmeinek szelíd áradása, melynek sodrát ezernyi apróság erősítette; ezeket mindenki könnyen elképzelheti, hiszen a szerelemnek mindig, mindenütt sok közös vonása van. Igyekeztek egymást megismerni, már amennyire az ember megismerheti azt, akit szeret.

- Soha nem láttam még ifjúkori vonzalmat, amely ily szépen terelődött volna egy szerelmi házasság felé - mondta az öreg nagybácsi, aki úgy figyelte a két fiatal, ahogy a természettudós figyel egy rovar mikroszkópja alatt.

De Fontaine gróf és felesége megdöbbenek a házasság szó hallatára. Az agg nemes rögtön nem tudott könnyen gondolni arra, hogy leánya kihez megy férjhez, pedig nemrégiben jelentette ki, hogy nem törődik azzal, kit is választ Émilie. Megpróbált felvilágosításokat szerezni Párizsból, de nem sikerült semmit megtudnia. Nyugtalanította ez a titokzatosság s minthogy még nem tudhatta, milyen eredménnyel jár majd a nyomozás, melyet kérésére egy párizsi ügygondnok folytatott a Longueville családra vonatkozóan, kötelességének tartotta, hogy óvatosságra intse leányát. Az atyai intelmet Émilie színlelt, gúnyos engedelmisséggel fogadta.

- Ha szereted is őt, kedvesem, ne valld meg neki.

- Szeretem, atyám, ez igaz, de addig nem vallom meg neki, míg ön erre engedélyt nem ad.

- Gondolj arra, gyermekem, hogy azt sem tudod, milyen családból származik, mi a foglalkozása.

- Bizony nem tudom. De, atyám, hiszen ön azt akarta, hogy férjhez menjek és azt mondta, hogy szabadon választhatom meg jövőbelimemet. Most választottam. Mit tehetek még?

- Például meg kellene tudnod, kedves gyermekem, hogy választottad vajon francia főrend-e - válaszolt gúnyosan a derék nemesúr.

Émilie egy pillanatig hallgatott, de hamarosan felemelte fejét, atyjára nézett, és némi aggodalommal mondta:

- Hát lehet, hogy a Longueville-ek...

- Kihaltak az öreg Rostein-Limbourg herceg személyével, aki 1793-ban vérpadon veszett el. Ő volt az utolsó ifjabb ág utolsó hajtása.

- De atyám, hiszen nagyon sok előkelő család származott törvénytelen ágon. Franciaország történelmében csak úgy hemzsegnek a hercegek, akiknek címerében bal-harántás van!

- No, ugyancsak megváltozott a felfogásod - mosolygott az öreg nemes.

A beszélgetést követően a de Fontaine család az utolsó napot töltötte a Planat-villában. Émilie, akit nagyon nyugtalanított atyja figyelmeztetése, heves türelmetlenséggel várta az órát, mikor az ifjú Longueville szokott jönni, hogy végre valami magyarázatot kapjon tőle.

Ebéd után magányosan sétálgatott a parkban, majd elindult a bizalmas vallomások lugasa felé; tudta, hogy a szerelmes fiatalember ott keresi majd. Útjában azon töprengett, hogyan ismerhetné meg az oly fontos titkot anélkül, hogy érzelmeit elárulná. Ez bizony nehéz vállalkozás! Mindeddig egyetlen közvetlen vallomás sem szentesítette az érzelmet, amely az ismeretlen férfihoz fűzte. Akárcsak Maximilien, ő is élvezte az első szerelem édességét, de mindegyikük egyformán büszke volt, s mintha csak mindegyikük félt volna bevallani szerelmét.

Ha az ifjú szenvedély elragadta volna is Longueville-t, akiben húga alapos gyanakvást keltett Émilie jellemét illetően, mindig visszatartotta a gondolat, hogy voltaképpen még nem ismeri azt a nőt, akinek kezébe le akarja tenni jövődő boldogságát. Szerette volna próbára tenni, mielőtt érzelmeit megvallja neki. Szerelme nem akadályozta abban, hogy észrevegye, milyen előítéletek rontják meg Émilie jellemét, de mielőtt felvette volna a harcot e hibák ellen, tudni akarta, hogy vajon Émilie szereti-e őt, mert szerelmét éppúgy nem akarta kockára tenni, mint életét. Állhatatos hallgatásra kényszerítette magát, de tekintete, viselkedése és legkisebb cselekedete is meghazudtolta hallgatását.

A fiatal lányok természetes büszkeségét de Fontaine kisasszonynál még az is fokozta, hogy ostoba hiúságot táplált benne előkelő születése és szépsége, ezért is halogatta a vallomás óráját, holott erősödő szenvedélye már áhítozott utána.

Így a két ifjú lélek ösztönösen tisztában volt egymással, bár egyikük sem ismerte a másik hallgatásának titkos rugóit. Vannak az életben olyan pillanatok, mikor az ifjú lélek örömét leli a bizonytalanságban. Ez is késleltette mindkettőjüket abban, hogy nyíltan beszéljenek. Mindketten halogatták a vallomást, s így mintha mindketten kegyetlen játékot űztek volna egymás szerelméből. A férfi szerette volna megtudni, vizontszeretik-e, de hogy ezt megtudhassa, szíve gögös hölgyének erőt kellett volna vennie önmagán, hogy be tudja vallani szerelmét, a lány pedig minden pillanatban azt remélte, hogy megtörik a túlzottan tiszteletteljes hallgatás.

Émilie letelepedett egy kerti padra és az elmúlt bűvös három hónap eseményeire gondolt. Nem maradt benne más félelem, csak apja gyanúja, de ezeket is elvetette a tapasztalatlan lány csacska, de önmaga előtt cáfolhatatlannak tetsző érveivel.

Mindenekelőtt meggyőzte önmagát: lehetetlen, hogy tévedne. Egész nyáron át nem tapasztalt Maximiliennél egyetlen mozdulatot, nem hallott tőle egyetlen szót, amely közönséges származásra, közönséges gondolkozásra vallott volna; éppen ellenkezőleg: megállapításai a haza legfőbb érdekeivel foglalkozó emberre vallottak.

„Egyébként is - mondta magában - valami hivatalnokféle, bankár vagy kereskedő nem engedhetné meg magának, hogy egy egész nyáron át udvaroljon nekem s élvezze a szabad természetet; az ilyen ember nem ura az idejének mint a nemes, aki előtt gondmentes élet áll.”

De nem sokáig töprengett így, hamarosan átengedte magát sokkal vonzóbb gondolatoknak, mikor az ágak könnyű rezzenése figyelmeztette, hogy Maximilien már pár perce figyeli őt, mégpedig nyilván nagy csodálattal.

- Nem szép dolog ám így meglepni egy lányt - szólt mosolyogva a férfinak.

- Főként mikor nagy titkával foglalkozik - hangzott a férfi ravasz válasza.

- Nekem is lehet titkom, hiszen, ugye, magának is van?

- Hát igazán a titkával foglalkozott? - nevetett Maximilien.

- Nem, a maga titkán töprengtem. Az enyémet úgyis ismerem.

- De talán ami az én titkom, az a magáé is, s a magáé az enyém is - válaszolt kedvesen Maximilien és Émilie karját gyengéden karjába fűzte.

Néhány lépés után egy facsoporthoz értek. A lenyugvó nap színpompája vörös és barna felhőként borult a fákra. A természet ünnepélyessé varázsolta e perceket. Az, hogy a fiatal férfi oly élénken és magától értetődően karonfogta, de még inkább az, hogy hozzásimuló karján át érezte a férfi szívének lázas dobogását, mérhetetlen gyönyörűséggel töltötte el Émilie-t már csak azért is, mert oly egyszerű, oly ártatlan kis semmiségek történtek e percben. A társaságbeli fiatal lányok élete örökös önfegyelmzés, s ha ebből egyszer engednek, érzelmeik hihetetlen erővel törnek ki, s féktelen áradásuk jelenti számukra a legnagyobb veszélyt, ha szenvedélyes szerelmes akad útjukba.

Émilie és Maximilien pillantása még soha nem beszélt ennyi kimondhatatlan gondolatról. Mámoros örömben megfeledkeztek a gög szabta kicsinyes feltételekről s a bizalmatlanság sugallta hideg fontolgatásról. Érzelmeiket sem igen tudták másként kifejezni, mint kézszorítással, így tolmácsolták boldog gondolataikat.

Lassan lépdelték a fák alatt, s a hosszú hallgatás után Émilie szólalt meg bizonytalan, megindult hangon:

- Szeretnék magától kérdezni valamit. De nagyon kérem, gondoljon arra, hogy e kérdésre a különös helyzet miatt kényszerülök, amelyben családommal szemben vagyok.

Émilie szörnyűnek érezte a csendet, mely eldadogott szavait követte. E büszke lány pár pillanatig, míg a csend tartott, nem mert belepillantani annak a férfinak tiszta tekintetébe, aki szerette őt, mert titkon maga is jól érezte a kérdés alacsonyrendűségét:

- Van önnek nemesi rangja?

Mikor e szavakat kiejtette, legszívesebben a föld alá süllyedt volna.

- Kisasszony - válaszolt komolyan Longueville, akinek elváltozott vonásai most szigorú méltóságot sugároztak - megígérem, hogy minden kertelés nélkül válaszolok e kérdésre, ha maga is őszintén felel az enyémre.

Elengedte a lány karját, s Émilie most hirtelen úgy érezte, hogy egyes-egyedül maradt az egész világon. Longueville folytatta:

- Mire gondolt, mikor származásom felől érdeklődött?

Émilie mozdulatlanul, hűvösen hallgatott.

- Kisasszony - szólalt meg újból Maximilien - talán ne menjünk tovább, ha nem értjük meg egymást. - Szeretem magát - mondta ellágyult, bensőséges hangon. - Nos - tette hozzá vidáman, miután Émilie önkéntelenül boldogan felsóhajtott - miért is kérdezte tőlem, hogy vajon nemes vagyok-e?

„Vajon így beszélne, ha nem az volna?” - kiáltott egy belső hang, s Émilie úgy érezte, mintha a lelke legmélyéről szólna.

Kecsesen emelte fel fejét. Mintha új erőt merített volna a fiatal férfi tekintetéből, úgy nyújtotta karját, mint aki új szövetséget kínál.

- Azt hitte, hogy én olyan nagy mértékben ragaszkodom a ranghoz? - kérdezte ravaszul és ironikusan.

- Címet, rangot nem tudok felkínálni jövődöbelimnek - mondta Maximilien s hangja vidám és komoly volt egyszerre. - De ha magasrangú család leányát veszem feleségül, olyan valakit, akit az atyai vagyon hozzászoktatott a fényűzéshez, a gazdagsággal járó örömhöz, tudni fogom, mire kötelez e választás. A szerelem minden - tette hozzá vidáman - de csak a

szerelemesek számára. A házastársaknak már valamivel több kell, mint az ég kárpitja s a mezők virágszőnyege.

„Gazdag is - gondolta Émilie. - Ami meg a rangot illeti, talán csak próbára akar tenni. Megmondhatták neki, hogy bolondulok a nemesi címért, meg hogy csak francia főrend felesége akarok lenni. Azok az álszent nővéreim csinálták velem ezt a tréfát.”

- Biztosíthatom önt - szólalt meg - hogy igen túlzott igényekkel léptem fel a világgal s az étellel szemben. De ma már - tette hozzá és szándékosan úgy nézett a férfira, hogy még jobban lángralobbantsa - ma már tudom, hogy egy nő hol találja meg az igazi értékeket.

- Hinni akarom, hogy őszintén, szívből beszélt - válaszolt gyengéden a férfi. - De azért tudnia kell, kedves Émilie-m, hogy még ez évben, talán már két hónap múlva is, büszke lehetek arra, amit felajánlhatok magának, ha ragaszkodik azokhoz az örömhöz, amelyeket a vagyon nyújt. Többet most nem mondok, ezt a titkot addig is itt őrzöm - mondta és szívére mutatott - mert ennek sikerétől függ a boldogságom. Nem merem azt mondani, hogy a boldogságunk...

- De mondja, mondja!

Szerelmes csacsogás közben lassan sétáltak a ház felé és a szalonban összegyűlt társasághoz csatlakoztak. Émilie még soha nem látta jövendőbelijét ily kedvesnek, ily szellemesnek. Elegáns külsejét, kedves modorát még elbűvölőbbnek tartotta beszélgetésük óta, amely megerősítette benne az érzést: olyan szívet hódított meg, hogy minden nő irigyelheti érte.

Egy olasz kettóst énekeltek, olyan kifejező erővel, hogy hallgatóságuk lelkesen megtapsolta. Közömbös ismerősök módjára búcsúztak, így leplezték boldogságukat a világ előtt. E nap olyan kötelékké vált Émilie-nek, amely sorsát még szorosabban fűzte az idegen férfi sorsához. Talán tiszteletet ébresztett benne az az erő és méltóság, amelyet a férfi tanúsított, mikor megvallottak egymásnak érzelmeiket; tiszteletet, mely nélkül nincsen igaz szerelem. Mikor a szalonban egyedül maradt atyjával, a derék nemesúr odalépett hozzá, gyengéden megfogta a kezét, és megkérdezte, vajon megtudott-e valamit Longueville vagyoni helyzetéről és származásáról.

- Igen, kedves atyám - válaszolt Émilie - és boldogabb már nem is lehetnék. Vagy Longueville-hez megyek feleségül, vagy senkihez.

- Rendben van, Émilie - válaszolt a gróf - tudom mi most a kötelességem!

- Talán valami akadálytól tart? - kérdezte a lány őszinte aggodalommal.

- Kedvesem, ez a fiatalember teljesen ismeretlen előttünk, de ha csak nem becstelen ember, attól a perctől kezdve, hogy téged szeret, én is fiamként szeretem őt.

- Becstelen!? - kiáltott fel Émilie. - Efelől igazán nyugodt vagyok. Nagybátyám is felelhet ezért, hiszen ő mutatta be nekünk. Mondja, bácsikám, hát talán haramia volt, kalóz, vagy rabló?

- Tudtam, hogy sor kerül még rám! - kiáltott az öreg tengerész, amint magához tért szendergéséből.

Körülnézett a szalonban, de unokahúga úgy eltűnt, mint valami lidércfény - hogy az öreg altengernagy szavajárásával éljünk.

- Mondja, bátyám - kezdte de Fontaine - hogyan titkolhatta el előttünk, amit erről a fiatalemberről tud? Hiszen láthatta, mennyire nyugtalanoktunk. Jó családból származik de Longueville?

- Azt sem tudom ki fia borja! - hangoskodott Kergarouët gróf. - Bízom ennek a kis hóbertosnak a józan eszében, elhoztam neki álmai lovagját, az én dolgom, hogy hogyan. Annyit tudok, hogy ez a fiú bámulatosan kezeli a pisztolyt, remek vadász, ragyogóan biliárdozik, sakkozik, triktrakozik, úgy vív, úgy lovagol, mint a megboldogult Szent György lovag. Nagyszerűen ért a szőlőhöz. Úgy számol, mint Barrême¹⁵⁷, jól rajzol, táncol, énekel. A rézangyalát! mit akarnak még? Ha ez az ember nem tökéletes nemesúr, hát akkor mutassanak nekem egy polgársarjat, aki mindezt utána csinálja. Mutassanak valakit, aki olyan előkelően él, mint ő! Mit lehet a szemére vetni? Talán bizony hivatalba jár? Talán bizony kockára teszi a méltóságát, hajlong a jöttmentek előtt, akiket maguk minisztériumi főtisztviselőknek neveznek? Ez az ember nem hajol meg senki előtt. Igazi férfi. És most még megtaláltam a mellényzsebemben a névjegyet, akkor adta nekem, mikor azt hitte szegény jámbor, hogy le akarom harapni a fejét! A mai fiatalság nem valami fortélyos... Tessék, nézze!

- Rue du Sentier 5. szám - olvasta de Fontaine gróf és próbálta emlékezetébe idézni, hogy a kapott felvilágosítások közül melyik vonatkozhat a fiatalemberre. - Mi az ördögöt jelent ez? A Palma, Werbrust és Társa cég helyiségei vannak a rue du Sentier 5. szám alatt. Muszlin, perkál és festett vászon nagykereskedés. Aha, már értem. Longueville képviselőnek érdekelt-sége van a cégnél. Igen ám, de Longueville-nek csak egy harminckétéves fia van, aki egy cseppet sem hasonlít a mi Longueville-ünkhöz. Longueville képviselő ötvenezer frank évjáradékot ad a fiának, ha megházasodik, csak hogy megkaphassa egyik miniszter leányát, persze, mint mindenki, ő is szeretne főrend lenni. Soha sem hallottam tőle erről a Maximilienről. És hogy lánya is volna? Voltaképpen ki ez a Clara? Ráadásul, akármelyik szélhámos hívhatja magát Longueville-nek. Hanem, ha jól emlékszem, a Palma, Werbrust és Társa cég jóformán tönkrement valami mexikói vagy indiai üzleten. No, ezt majd tisztázni fogom.

- Magadban beszélsz, mintha színpadon volnál, engem úgy látszik, kutyába sem veszel - szólalt meg váratlanul az öreg tengerész. - Arra nem is gondolsz, hogy ha Longueville nemes, van annyim a hajófenékben, hogy bearanyozhatom a címerét.

- Amennyiben Longueville képviselő fia, úgy nincs szüksége erre, de - tette hozzá fejét csóválva de Fontaine - az apja nem is pénzen vette a nemességet, a forradalom előtt királyi ügyész volt, és a nemesi partikula, amelyet a forradalom óta használ neve előtt, éppúgy sajátja, mint a családi vagyon fele.

- Lám... lám... boldogok azok, akiknek atyja akasztófán halt meg - mosolygott az öreg tengerész.

Három-négy nappal e nevezetes este után, egy szép novemberi délelőttön, mikor a párizsi körutakat telet ígérő, csípős szél seprti tisztára, de Fontaine kisasszony új prémgallérban, amelyet éppen most szeretett volna divatba hozni, a városba indult két sógornője kíséretében, akikre valamikor a legtöbb gúnyos megjegyzést tette. A hölgyeket nem az a vágy csábította sétára, hogy bemutassák elegáns kocsijukat, vagy új ruháikat, amelyek majd irányítják a téli divatot, azért mentek el hazulról, hogy megnézzenek egy vállkendőt, amit egyik barátnőjük fedezett fel a rue de la Paix sarkán, egy fehérnemű üzlet pompás kirakatában. Mikor a három hölgy belépett az üzletbe, de Fontaine bárónő megrántotta Émilie kabátujját s Maximilien Longueville-re figyelmeztette, aki a pénztárban ült, s udvariasan, mint kereskedőhöz illik, éppen egy aranyból adott vissza a fehérneművarrónőnek, akivel tárgyalt valamiről. A *szép ismeretlen* vászonmintákat tartott a kezében, úgy hogy tisztos foglalkozását illetően nem volt semmi kétség.

---

¹⁵⁷ *Barrême*, Bertrand François (1640-1736) - francia matematikus.

Émilie-n, bár senki nem vette észre, jeges borzongás futott végig. Az előkelő társaságban megszokott önfegyelmének köszönhetően, hogy tökéletesen leplezni tudta a lelkében dúló haragot. Sógornőjének kurtán csak ennyit mondott: „Nem lep meg.” Utánozhatatlan hangsúlyát, kifejező hanglejtését a kor legünnepeltebb színésznői is megirigyelhették volna. A pénztár felé indult. Longueville felnézett. A vászonmintákat elképesztő nyugalommal zsebre tette, üdvözölte de Fontaine kisasszonyt, feléje lépett, s közben fürkészve nézte.

- Kisasszony - szólt közben a varrónőnek, aki nyugtalanul követte - küldök majd valakit, hogy rendezze a számlát. Tessék, ez a magáé - mondta még halkán a fiatal nőnek és egy ezerfrankos bankjegyet csúsztatott a kezébe. - Ez az ügy maradjon kettőnk között... Kisasszony - fordult most Émilie-hez - ugye megbocsátja az üzleti ügyek könyörtelen zsarnokságát...

- Nem hiszem, hogy ehhez bármi közöm volna - válaszolt de Fontaine kisasszony s oly magabiztosan, oly gúnyos nemtörődömséggel nézett a férfira, mintha most látná először.

- Komolyan beszél? - kérdezte Maximilien elfúló hangon.

Émilie elképesztően modortalanul hátat fordított neki. A csendes szóváltás elkerülte a két sógornő figyelmét.

A három hölgy, miután megvásárolta a vállkendőt, kocsiba szállt. Émilie ült elöl és nem bírta megállni, hogy még egy pillantást ne vessen a gyűlöletes üzletre, amelynek mélyén összefonódott karokkal, egyenesen állt Maximilien: nyugodtan, mint az olyan ember, aki felül tud emelkedni a váratlan szerencsétlenségen. Könyörtelen tekintetük összetalálkozott. Mindegyikük azt remélte, hogy halálos sebet ejt a szíven, mely érte dobogott. Egy pillanat alatt olyan messze kerültek egymástól, mintha egyikük Kínában, másikuk Grönlandban volna. Az életben sokszor megtörténik, hogy a hiúság mindent elorvaszt maga körül. Émilie szívét-lelkét mint tehetetlen zsákmányt marcangolta a legnagyobb fájdalom, amely fiatal lányt érhet; az előítéletek és kicsinyesség keserű bánatot csírázó vetése nem is hozhatott volna bőségebb termést emberi lélekben. Az előbb még friss, bársonyos arcát sárgás árkok barázdálták, vörös foltok csúfították, s fehér bőre egyik pillanatról a másikra zöldes-szürkére fakult. Azt remélte, hogy izgalmát el tudja titkolni sógornői előtt, és nevetve hívta fel figyelmüket egy-egy járókelőre, egy-egy nevetséges ruhára, de görcsös nevetése erőltetetten csengett. Két sógornőjének néma együttérzése még jobban sebezte, mintha csípős megjegyzésekkel álltak volna rajta bosszút hajdani sérelmeikért. Minden módon megpróbált velük olyasmiről beszélgetni, hogy haragját legalább esztelen képtelenségekben kitombolhassa, s a legélesebb, legneveletlenebb megjegyzéseket szórta a kereskedőnépségre.

Mikor hazaértek láz tört ki rajta, s betegsége kezdetben veszélyesnek látszott. Szülei és az orvosok gondos ápolása egy hónap múlva visszaadta családjának. Mindnyájan azt remélték, hogy ez a lecke megszelídíti Émilie-t, ő azonban visszatért régi, esztelen szokásaihoz és ismét belevetette magát a társasági élet forgatagába. Egyre-másra hangoztatta: nem szégyelli, hogy tévedett. Ha, mint atyjának, neki is lenne némi befolyása a képviselőházban - mondogatta - megszavaztatna egy olyan törvényt, amelynek értelmében a kereskedők homlokára - elsősorban természetesen a rőfösökről lenne szó - három generáción át bélyeget sütnének, mint Berriben a juhokra. Szerinte csak a nemeseknek volna szabad azokat a régi öltözékeket viselniük, amelyek oly jól álltak XV. Lajos udvaroncainak. Mintha csak a monarchia szempontjából kész szerencsétlenség volna, hogy semmi szemmel látható különbség nincs egy kereskedő és egy francia főrend között. Csak úgy záporozott ajkáról a sok képtelen tréfa, ha valahogyan e témára terelődött a szó.

Azok, akik szerették Émilie-t, mégis észrevették, hogy a sok gúnyolódás mély bánatot takar. Nyilván még ekkor is Maximilien Longueville uralkodott e különös szív felett. Olykor-olykor kedvesebben, szelídebben viselkedett, akárcsak azokban a gyorsan illanó napokban, amelyek tanúi voltak szerelme születésének; máskor viszont egyszerűen elviselhetetlen volt. Kedély-hullámzásait, melyek a fájdalom titkos és mégis ismert forrásából eredtek, mindnyájan megbocsátották.

Kergarouët gróf némileg tudott rá hatni, főként azért, mert mintegy vigaszul még a szokottnál is bőkezűbb volt iránta, s ez ritkán téveszt hatást egy fiatal párizsi nőnél.

Az első bál, amelyen Émilie résztvett felgyógyulása után, a nápolyi követ rendezte. Amikor a legnagyobb tánchosokból álló négyesben elfoglalta a helyét, észrevette, hogy pár lépéssel odább Longueville áll, s könnyű főhajtással az ő tánchosát üdvözi. - A barátai közé tartozik ez az úr? - kérdezte megvető hangsúllyal partnerét.

- A fivérem - hangzott a válasz.

Émilie megremegett. Táncosa lelkesen folytatta:

- A legnemesebb lélek, aki a földön jár.

- Tudja ön, hogy én ki vagyok? - kérdezte hevesen Émilie.

- Nem, kisasszony. Beismerem, nagy hiba, hogy nem jegyeztem meg a nevet, amelyet mindenki emleget, mindenki szeret, de mentségemül szolgáljon, hogy csak most érkeztem Németországból. Főnököm, a nagykövet, Párizsban tölti szabadságát és ma este azzal bízott meg, hogy szeretetreméltó nejét elkísérjem ide. Nézze, ott ül abban a sarokban!

- Olyan, mint egy görög maszk - jegyezte meg Émilie, miután szemügyre vette a nagykövet feleségét.

- Képzelve, ez a báli ábrázata! - nevetett a fiatal férfi. - Pedig táncolnom kell majd vele. Csak egy kis kárpótlást akartam magamnak, előre.

De Fontaine kisasszony biccentett.

- Nagyon meglepett - folytatta a nagykövetség beszédes kedvű titkára, hogy a fivéremet is itt látom. Mikor Bécsből megérkeztem, azt hallottam, hogy ágyban fekvő beteg. Gondoltam, meglátogatom még a bál előtt, de hát számunkra a politika nemigen enged időt a családi kapcsolatok ápolására. A *padrona della casa*¹⁵⁸ nem adott engedélyt arra, hogy elmenjek szegény Maximilienhez.

- Bátyja nem a diplomáciai testületben szolgál?

- Nem - sóhajtott a követségi titkár. - Szegény fiú feláldozta magát értem. Ő és Clara nővérem lemondtak az atyai vagyon őket illető részéről, hogy én majorátust kaphassak. Atyám a főrendiházi tagságról álmódzik, mint mindenki, aki a kormányt támogatja, ígéretet kapott a kinevezésre - tette hozzá halkán. - A fivérem, amint összegyűjtött valami tőkét, betársult egy bankházba, s most Brazíliával kötött egy üzletet, ami milliommossá teheti. Higgye el, nagyon boldog vagyok, hogy diplomáciai összeköttetésem révén némileg hozzájárultam a sikeréhez. Most türelmetlenül várok egy sürgönyt a brazil követségről, aminek ő is nagyon fog örülni.

- A fivére arcán mintha azt látnám, hogy nem a pénz foglalkoztatja.

A fiatal diplomata fürkésző pillantást vetett a látszatra nyugodt táncosnője arcára.

---

¹⁵⁸ Padrona della casa: a ház úrnője (olasz).

- Hogyan - jegyezte meg mosolyogva - a hölgyek a homlokról is le tudják olvasni a néma szerelmi bánatot?

- A fivére hát szerelmes? - kérdezte Émilie alig titkolható kíváncsisággal.

- Igen, Clara húgom, akiről szinte anyailag gondoskodik, megírta nekem, hogy az idén nyáron beleszeretett egy nagyon szép lányba, azóta azonban nem tudok semmit erről az úgyről. Képzelve csak, ez a szegény fiú mindennap reggel ötök felkelt, bejött Párizsba, hogy elintézzék az üzleti ügyeit és délután négykor már újból vidéken, szíve hölgyénél volt. Tönkre is tett egy pompás lovat, amit tőlem kapott. Bocsásson meg a sok fecsegésért, kisasszony: Németországból érkeztem. Egy év óta nem hallottam szép francia beszédet; kimondhatatlanul vágyódtam már francia arcokat látni, s nagyon jóllaktam a németekkel. Hazafias fellángolásomban úgy hiszem még egy párizsi lámpaoszlopnak is szívesen mesélnék. S most diplomatahoz éppen nem illően bőbeszédű vagyok, de ön az oka, kisasszony, hiszen ön hívta fel a figyelmemet a fivéremre. S ha ő kerül szóba, én sohasem fogok ki a mondanivalókból. Szeretném, ha az egész világnak elmondhatnám, hogy mennyire jó, mennyire nemeslelkű. Nem kevesebbről mondott le, mint a Longueville birtok százezer frankos évi jövedelméről.

De Fontaine kisasszony nagyrészt ügyességének köszönhetette, hogy jóhiszemű gavallérjából ilyen fontos felvilágosításokat tudott kiszedni, mihelyt megtudta, hogy elutasított udvarlójának a bátyja.

- És önnek cseppet sem fáj, hogy fivére muszlint, meg perkált árul? - kérdezte Émilie a kontratánc harmadik figurájánál.

- Ezt honnan tudja, kisasszony? - kérdezte a diplomata. - Ha még úgy is árad belőlem a szó, akkor is csak azt mondom el, amit akarok, ehhez különben az én mesterségemben még a legkezdőbb is ért.

- Pedig ezt valóban öntől tudom.

Longueville fürkésző, s egyszersmind csodálkozó pillantást vetett rá. Gyanakodni kezdett. Hol fivére, hol meg táncosnője tekintetéből próbált olvasni; majd mindent kitalált, összecsapta kezét, égnek emelte szemét s felnevetett:

- Hogy én micsoda ostoba vagyok! Önnél szebb hölgy nincs itt a bálban, a fivérem titokban önt nézi, táncol, pedig lázas, ön meg kisasszony, úgy tesz, mintha nem is látná. Tegye őt boldoggá - mondta miközben visszakísérte Émilie-t öreg nagybátyjához - nem leszek rá féltékeny, de kicsit mindig megremeg a hangom, ha önt sógornőnek nevezem...

Csak hogy a két szerelmes fiatal könyörtelen volt önmagával szemben is. Hajnali két óra tájt hideg vacsorát szolgáltak fel az egyik hatalmas teremben, és hogy a szűkebb társasághoz tartozók egymás mellé kerülhessenek, az asztalokat úgy rendezték, mint a vendéglőkben szokás.

A szerelmeseknél oly gyakori véletlen folytán de Fontaine kisasszony társaságának asztala a legelőkelőbb személyiségek asztala mellé került, itt ült Maximilien Longueville is. Émilie figyelmesen hallgatta asztalszomszédai szavait, s így fültanúja volt egy társalgásnak, mely oly könnyen kezdődik a Maximilien Longueville-hoz hasonlóan kedves és jómodorú fiatal férfiak és nők között. A fiatal bankár éppen egy nápolyi hercegnővel csevegett. A hölgy szeme csillogott, bőre pedig akár a selyem. Longueville úgy beszélgetett vele, mintha bensőséges barátság fűzné hozzá, s ez már csak azért is bántotta Émilie-t, mert a hercegnő százszor kedvesebb volt Longueville-hez, mint hajdanában ő.

- Igen, uram, az én hazámban az igazi szerelem minden áldozatra képes - negédeskedett a hercegnő.

- Önök rajongóbb természetűek, mint a francia nők - mondta Maximilien, akinek égő tekintete Émilie-re tévedt. - A francia nőknél a hiúság a döntő.

- Uram - szólt közbe hevesen Émilie - nagyon csúf dolog, ha valaki a hazáját rágalmazza, önfeláldozásra mindenütt találunk példákat.

- Hát ön, kisasszony, el tudja képzelni, hogy egy párizsi nő követné a szerelmét bárhová? - kérdezte gúnyos mosollyal a hercegnő.

- Ó, asszonyom... bárhová... Természetesen elmenne szerelmével a pusztába is, sátorlakónak, de nem telepedne be egy boltba - mondta, s megvető kézmozdulattal fejezte be gondolatát.

A helytelen nevelés végzetes hatása most másodszor is csírájában ölte meg Émilie boldogságát, s elrontotta egész életét. Maximilien látszólagos közönye és egy nő nevetése megint olyan rosszhiszemű gúnyolódást váltott ki belőle, amelynek hiú öröme azelőtt is mindig csábította.

- Kisasszony - szólt hozzá halkán Longueville, s szavai elvesztek a széktologatás és a helyükről felálló nők ruhasuhogásának a zajában - nálam erőbben senki sem óhajtja, hogy ön boldog legyen, engedje meg, hogy ezt megmondjam önnek, mielőtt elutaznék. Néhány napon belül Itáliába megyek.

- Bizonyára egy hercegnővel.

- Nem kisasszony, hanem talán egy halálos betegséggel.

- Nemcsak rémkép ez? - kérdezte Émilie, és nyugtalanul pillantott a férfira.

- Nem - mondta Maximilien - vannak gyógyíthatatlan sebek.

- Nem fog elutazni! - jelentette ki Émilie mosolyogva.

- Elutazom - válaszolt komolyan Maximilien.

- Figyelmeztetem, hogy mire visszajön, férjhez megyek - kacérkodott Émilie.

- Szívből óhajtom.

- Orcátlan! Kegyetlenül áll bosszút!

Maximilien Longueville két hét múlva Clara húgával együtt Itália napsütéses, költői tájain járt, Émilie-t pedig keserves megbánás kínozza. A fiatal követségi titkár együttérzett fivérével, és fényesen megbosszulta Émilie gögjét: mindenkinek elmondta, mi volt az oka a két szerelmes szakításának. Kamatostul visszaadta neki a sok gúnyt, amivel hajdan Maximilient bántotta, s nem egy kegyelmest nevettegetett meg azzal, hogy leírta neki, milyen is az üzleti pultok szépséges ellenfele, az amazon, aki a bankárok ellen hirdet kereszteshadjáratot, a fiatal lány, akinek szerelme elpárolog egy félrőf muszlin láttán. De Fontaine gróf kénytelen volt befolyását igénybe venni, hogy Auguste Longueville-t Oroszországba küldjék valami megbízatással, így mentette meg leányát attól, hogy ifjú és veszélyes ellenfele teljesen nevetéssé tegye.

A kormány hamarosan arra kényszerült, hogy szaporítsa a főrendiházi tagok számát, s így biztosítsa a nagytekintélyű Házban a nemesi szavazatok többségét, amely egy híres író támadása következtében ugyancsak bizonytalan volt. *Guirodain* Longueville-t főrendiházi taggá nevezték ki s vicomte-i címet is kapott. De Fontaine, részben a nehéz napok alatt

tanúsított hűsége jutalmául, részben pedig mert a felsőház örökös tagjainak listája nem bővelkedett ilyen ősi nevekben, ugyancsak főrendiházi tag lett.

Émilie akkoriban lett nagykorú, és nyilván komolyan kezdte nézni az életet, mert észrevehetően hangot és modort változtatott: ahelyett, hogy gonoszkodott volna nagybátyjával, a rosszmájúak nagy örömeire állhatatos gyengédséggel adta kezébe a mankóját, karonfogva kísérte kocsiába, vele tartott, ha sétálni ment, még arról is meggyőzte, hogy szereti pipájának az illatát, felolvasta neki kedves *Quotidienne*-¹⁵⁹jét, s ilyenkor az öreg tengerész szándékosan kajánul mindig ráfújta a füstöt; megtanult pikézni, hogy megmérkőzhessen az öreg gróffal s végül: e furcsa fiatal teremtés türelmesen hallgatta a *Belle-Poule* harcának, a *Ville de Paris* hadműveleteinek, de Suffren¹⁶⁰ első hadjáratának, meg az abukiri csatának sokszor hallott történetét.

Bár az öreg tengerész gyakran mondogatta: nagyon is jól tudja, milyen hosszúsági és milyen szélességi fokon hajózik, semhogy egy ifjú csatahajó elfoghatná, a párizsi társaság egy szép napon arról értesült, hogy de Fontaine kisasszony és Kergarouët gróf házasságot kötöttek.

Az ifjú grófné fényes ünnepeket rendezett, hogy felejtsen, de a társadalmi élet zajos forgataga mélyén csak sivárság rejtőzött, szenvedő lelkét semmi pompa nem kárpótolhatta elrontott élete ürességéért. Szép arcán a színlelt vidámság nem takarta a csendes mélabút. Émilie fáradhatatlanul figyelmes volt öreg férje iránt, aki ha esténként a vidám zene hangjai elől szobájába menekült, gyakran mondogatta: - Nem ismerek magamra. Hetvenhárom éves fejjel, a házaselet húsz éves rabszolgasága után kormányosi tisztséget vállaltam a *Szép Émilie-n*!

A grófné magatartását a legszigorúbb erényesség jellemezte, s még a legélesebb szemű bíráló sem találhatott azon semmi kivetnivalót. Úgy vélték, hogy az altengernagy megtartotta magának a vagyona feletti rendelkezési jogot, hogy így erősebben kösse magához feleségét; mily sértő feltételezés mind a nagybácsira, mind az unokahúgra! A házastársak egyébként oly okosan viselkedtek, hogy a fiatalok, akik szerették volna megismerni e házasság titkát, nem tudtak rájönni, vajon az öreg gróf férjként, vagy apaként viselkedik-e feleségével szemben. Gyakran hallották tőle, hogy úgy szedte fel az unokahúgát, mint valami hajótöröttet, s hogy soha nem vétett a vendégjog ellen, mikor annak idején úgy esett, hogy egy ellenfelét vette hajójára a tenger haragja elől. Bár a grófné álma az volt, hogy uralkodjék Párizs szalonjain s azon buzgólkodott, hogy versenyre kelhessen a de Maufrigneuse és a de Chaulieu hercegnőkkel, a d'Espard és a d'Aiglemont márkinőkkel, a Féraud, a de Montcornet, de Restaud grófnőkkel, meg de Camps asszonnyal és des Touches kisasszonnyal, soha nem engedett az ifjú de Portenduère vicomte szerelmének, aki pedig bálványozta őt.

Házassága után két évvel, a faubourg Saint Germain egyik ősi szalonjában, ahol csodálat tárgya volt a régi idők asszonyaira emlékeztető egyénisége, Émilie arra lett figyelmes, hogy de Longueville vicomte érkezését jelentik. A szalon egyik sarkában pikét játszott Persépolis püspökkel, s felindulását senki nem vette észre. Az ajtó felé nézett és látta, amint fiatalon, egészségesen belép hajdani választottja. Miután atyja meghalt, s bátyját megölte a pétervári zord éghajlat, Maximilien fejére került a francia főrendek tollas fővege; s vagyona méltó volt tudásához és érdemeihez. A nemzetgyűlésben éppen előző napon keltett feltűnést ragyogó, tüzes ékesszólása. Büszkén, szabadon, úgy jelent meg most a szomorú grófné előtt, mint a

---

¹⁵⁹ *Quotidienne* - királypárti napilap 1792-1793-ban, a restauráció után ismét megjelent (1815-1847), s szélsőséges royalista álláspontot foglalt el.

¹⁶⁰ *De Suffren* (1726-1788) - híres francia tengerész, Indiában küzdött az angolok ellen. Abukiri csata - az angolok 1798-ban itt győzték le a franciák hajóhadát.

hajdanában megálmodott eszményi férfiú, minden elképzelhető jótulajdonsággal felruházva. Minden lányos anya kedveskedett a szép fiatal férfinak, akiről minden jót feltételeztek; de Émilie mindnyájuknál jobban tudta, hogy de Longueville vicomte legfőbb jótulajdonsága a szellemszilárdság, amelyet az okos asszonyok a boldogság zálogának tartanak. Az altenger-nagyra pillantott, aki - mint mondani szokta - még alighanem sokáig irányítja hajóját, és átkozta ifjúságának tévedéseit.

E percben Persépolis püspök főpapi kedvességgel mondta:

- Szép hölgyem, ön eldobta a szívkirályt, nyertem. De ne búsuljon a pénzéért, odaadom a kis szeminaristáimnak.

PIERRE GRASSOU¹⁶¹

Aki komolyan szemügyre veszi az 1830-as forradalom óta rendezett szobrászati és festészeti kiállításokat, lehetetlen, hogy a műtárgyakkal zsúfolt, hosszú galériák láttára ne érzett volna nyugtalanságot, bosszúságot, levertséget. 1830 óta megszűnt a Szalon¹⁶². Másodízben foglalta el rohammal a művészek hada a Louvre-t¹⁶³, és meg is vetette benne a lábát. Régente a Szalon kiválóságok tárlata volt, ezért minden műalkotás számára a legnagyobb dicsőséget jelentette, ha ott állították ki. Kétszáz gondosan kiválasztott kép közül a közönség még mindig válogatott; ismeretlen kezek koszorúzták meg a remekművet. Egy-egy vászon körül szenvedélyes viták támadtak. A Delacroix-ra, Ingres-re¹⁶⁴ szórt szidalmak nem kevésbé használtak hírnevüknek, mint rajongó híveik magasztalásai. Manapság csupa bazári árut látni, ami már sem a nagyközönséget, sem a kritikát nem ejti izgalomba. Most a rendezőség feladata lévén a kiválasztás, ami azelőtt a zsűri dolga volt, nem csoda, hogy figyelmük ellanyhul ebben a munkában; és mikorra végeznek vele, bezárul a kiállítás. 1817 előtt az elfogadott képek sora nem terjedt túl a régi mesterek számára fönntartott nagy galéria két első oszlopán, ebben az évben azonban ezt az egész csarnokot megtöltötték a közönség nagy meglepetésére. A történelmi festmény, a zsánerkép, az enteriőr, a tájkép, a virágcsendélet, az állatfestmény és az akvarell, ez a hét műfaj együttesen nem tudna húsznál több megtekintésre méltó képet nyújtani a közönségnek, amely nagyobb számú képnek nem is szentelhet kellő figyelmet. Mennél inkább szaporodnak a művészek, annál szigorúbban kellene eljárnia a válogató zsűrinek. Amikor a Szalon az egész nagy galériában elterpeszkedett, minden elromlott. A Szalont meg kellett volna hagyni elhatárolt, szűkkörű, változhatatlan arányokra szabott tárlatnak, ahol minden műfaj a remekeit állítaná ki. Tíz évi tapasztalat bebizonyította, hogy a régi intézmény jó volt. Ma a nemes versengés helyett csődületet látunk; dicsőséges kiállítás helyett vásári zürzavart; gondos választék helyett tömegárut.

Mi történik? A nagy művész elvész a sokadalomban. Dechamps¹⁶⁵ dicsőségének többet használt volna, ha négy képe, a *Török kávéház*, *Gyermekek a forrásnál*, *Kínvallatás*, *József*, a nagy Szalonban az év száz jó képével kerül kiállításra, mint az, hogy húsz vászna elkeveredik hat terem háromezer műve között. És az a furcsa, hogy mióta mindenki előtt kitérültek a kapuk, tömérdek szó esett félreismert lángelmékről. Amikor tizenhét évvel ezelőtt Ingres *Kurtizánját* és Sigalon hasonló tárgyú képét, Géricault művét: *A Medusa hajótöröttjeit*, Delacroix *Chiosi mészárlását*, Eugène Devéria¹⁶⁶ *IV. Henrik megkeresztelése* című festményét féltékenynek bélyegzett hírességek fogadták el, és a kritika ócsárlása ellenére hozták a világ tudomására fiatal és tüzes paletták létezését, akkor nem volt semmi panasz. Most, amikor a leghitványabb pacsmagoló is benyújthatja a művét, egyébről sincs szó, mint föl nem ismert

---

¹⁶¹ (1839)

¹⁶² Szalon - egy-két évenként rendezett képzőművészeti kiállítás, 1795-ig zárt tárlat volt, amelyen csak akadémikusok és a képzőművészeti főiskola tanárai állíthattak ki.

¹⁶³ Louvre - a régi királyi palota Párizsban. Jelenleg múzeum.

¹⁶⁴ Delacroix, Eugène (1799-1863) - a romantikus iskola vezéralakja. Ingres, Jean-Auguste (1780-1867) - a klasszikus iskolához tartozó festő, romantikusok ellenfele.

¹⁶⁵ Decamps vagy Deschamps, Alexandre Gabriel (1802-1860) - francia festő.

¹⁶⁶ Sigalon, Xavier (1790-1837), Géricault, Théodore (1791-1824), Devéria, Eugène (1805-1856) - francia festők.

nagyságokról. Ahol nincs bíráló, ott nincs bírálni való mű sem. Bármint lesz is, a művészek vissza fogják kívánni, hogy szakértő vizsgálat ajánlja műveiket a tömeg bámulatába, amelynek dolgoznak. Az Akadémia válogatása nélkül nem lesz többé Szalon, és Szalon nélkül veszendőbe mehet a művészet.

Mióta a katalógus vaskos kötetté dagadt, számos név mellett tíz-tizenkét kép címét is megtaláljuk, de attól ezek a piktorok csak jelentéktelenek maradnak. De talán közöttük is a legjelentéktelenebb Pierre Grassou nevű festő. Fougères-ből származott Párizsba, miért is a művészvilágban egyszerűen Fougères néven emlegetik. Ma nagyon is előtérben van, de csak keserűséggel gondolhat vissza pályájának kezdetére, ami bizony sok művész sorsára jellemző.

1832-ben Fougères a Navarin utcában lakott, fönt a negyedik emeleten, a luxori obeliszkre¹⁶⁷ emlékeztető, keskeny és magas házak egyikében, amelyeknek szűk bejárata van az utca felől, sötét kis lépcsője nyaktörő fordulókkal, minden emeleten legfőljebb három ablaka, és belül oly kicsiny udvara, hogy jobban illene rá a négyszögletes kút elnevezés. Grassou de Fougères három-négy szobás lakása fölött volt a műterem, ahonnét a Montmartre-ra nyílt kilátás. A téglavörösre festett falak, a gondosan sikált kőpadló, a szegett szóttessel bevont kis karosszékek, az egyszerű pamlag, amely azonban takaros volt, mint egy fűszeresné hálószobai fekvőhelye, az egész műterem a kisszerű lelkek aprólékosságára vallott. Volt benne egy fiókosszekrény a műterem értékes holmija számára, egy ebédlőasztal, egy pohárszék, egy íróasztal, végül ott voltak a festő használati tárgyai, szép rendbe rakva. A kályha is hozzátartozott ehhez a hollandus pedantériához, amely annál szembeötlőbb volt, minthogy a tiszta és nemigen változó északi világítás hűvös fénnel árasztotta el a tágas szobát. Fougères egyszerű zsánerfestő, így hát nincs szüksége óriási felszerelésre, amibe tönkremennek a történelmi festők. Sohasem is érzett magában tehetséget a nagyszabású piktúra művelésére, egyelőre beírta a festőállvánnyal.

Ez év december elején - akkoriban a párizsi nyárspolgárok közt megint lábrakapott az a bolondéria, hogy megörökíttessék ábrázatukat, pedig abból egy példány is több volt a kelleténél - Pierre Grassou korán fölkel, előkészítette palettáját, begyűjtött a kályhába, megevett egy tejbe mártogatott cipót, várta, hogy az ablaktáblákról leolvadjon a jég, és így kellő világítást kapjon a munkához. Szép, száraz idő volt. A művész azzal a türelmes és megadó ábrázattal falatozott, amely oly sokat árul el az emberről. Egyszer csak közeledő lépteiről fölismerte azt a férfit, aki az életét befolyásolta, ahogyan az effajta emberek majdnem minden művész életét befolyásolják. Élias Magus képkereskedő volt a jövevény, a vásznak uzsorása. Élias Magus abban a pillanatban lepte meg művészünköt szép rendben tartott műtermében, amikor munkához akart látni.

- Hogy-mint van, vén gonosztevő? - ezzel fogadta a festő.

Fougères ekkor már megkapta a Becsületrendet, Éliástól kétszáz-háromszáz frankot is bevasalt a képeiért, szerette adni a nagy művészt.

- Rosszul megy a bolt - válaszolta Élias. - Maguk igen nagyigényűek mostanában, kétszáz frankot is elkérnek egy vászonért, amire hat garas ára festéket kentek... De maga derék fickó! Maga rendes ember, hozok is magának egy kitűnő üzletet.

- *Timeo Danaos et dona ferentes*¹⁶⁸ - szólt Fougères. - Tud latinul?

---

¹⁶⁷ *Obeliszk* - egyiptomi emlékoszlop. A Párizsba szállított luxori obeliszk a Concorde téren áll.

¹⁶⁸ *Timeo Danaos et dona ferentes*: félek a görögöktől, még ha ajándékot hoznak is. (Az ellenségtől akkor is óvakodjunk, ha nagylelkűnek mutatja magát.)

- Nem én.

- Hát tudja meg, ez azt jelenti, hogy a görögök csak akkor ajánlanak jó üzletet a trójaiaknak, ha busás hasznot remélhetnek. A trójaiak hajdanában azt mondták: Lássuk a lovat! Én azt mondom: - Lássuk a medvét... Mi járatban van, Ulysses-Lagingeole¹⁶⁹-Élias Magus?

Ezek a szavak példázzák, mily szelíd mérséklettel alkalmazta Fougères azt, amit a festők műtermi ugratásnak mondanak.

- Fogadni merek, hogy fest maga nekem ingyen egy képet.

- Ohó!

- Jó, jó, nem erőltetem. Megbízom a becsületességében.

- Miről van szó?

- Nos, hozok magának egy apát, egy anyát meg egy eladó lányt.

- Mind eladók?

- Sőt vevők is!... Meg akarják festetni az arcképüket. Ezek a derék polgárok bolondulnak a művészetért, de még sohasem merészkedtek egy műterembe. A lánynak százezer frank hozománya van. Nyugodtan lefestheti őket. Hátha még a maga családi képtárába is belekerülnek valamikor.

Az öreg német bútor, akit sokan embernek néznek, s aki az Élias Magus névre hallgat, itt abbahagyta a beszédet és nagyot kacagott. Kacagásától megijedt a festő, azt hitte, Mefisztót hallja, amikor éppen házasságot ígér.

- Ötszáz frankot kap egy képmásért. Festhet mindjárt hármat.

- Abbizony - mondta vígan Fougères.

- És ha feleségül veszi a lányt, remélem, nem fog megfélemezni rólam.

- Hogy én megnősüljek? - kiáltott fel Pierre Grassou - én, aki megszoktam, hogy egyedül háljak, kora reggel keljek, már így rendeztem be az életemet...

- Százezer frank - mondta Magus - egy édes kislány, csupa arányló szín, igazi Tizian-típus.

- Mifajta emberek?

- A férfi kereskedő volt. Jelenleg imádják a művészetet, van egy nyaralójuk Ville d'Avray-ban és tíz-tizenkétezer frank évjáradékuk.

- Milyen üzletük volt?

- Üveges bolt.

- Jaj, csak ezt a szót ne mondja ki, úgy rémlik, mintha üvegvágást hallanék, vásik tőle a fogam.

- Akarja, hogy elhozzam őket?

- Három arckép... Kiállítom mind a hármat a Szalonban... Elindulhatok mint portréfestő... Isten neki, jöhetnek.

---

¹⁶⁹ *Ulysses* (Odüsszeusz) - ravasz görög hős, falóba bújva hatolt be Trója városába, s társaival belülről megnyitva a kapukat, bebocsátotta a görög sereget. *Lagingeole* - krisztustövis, a ravasz kalmárok gúnyneve.

Az öreg Élias elment a Verville családjáért. Hogy megtudjuk, miként fogja megmozgatni az ajánlat a festőt, s milyen hatást tesz rá Verville úr és az asszonyság, meg egyetlen hajadon leányuk, szükséges, hogy egy pillantást vessünk Pierre Grassou de Fougères korábbi életére.

Kezdő korában Servintől tanult rajzolni, akit akadémiai körökben kiváló rajzolóknak tartottak. Azután Schinnerhez állt be, hogy ellesse ennek a mesternek megkapó, nagyszerű színezését. A mester és tanítványai egyaránt nagyon óvatosak voltak, úgyhogy Pierre semmit sem leshetett el. Fougères elment Sommervieux műtermébe, hogy megbarátkozzék a művészetnek azzal a részével, amit kompozíciónak neveznek, de a kompozíció kemény dió volt neki. Azután Granet-tól és Dechamps-tól igyekezett megkaparintani enteriőr-hatásaik titkát. Ezek a mesterek sem engedték kifosztani magukat. Utolsó mestere Duval-Lecamus¹⁷⁰ volt. E változatos tanulmányok közben, nyugodt és rendezett életmódja miatt sokat ugratták a különféle műtermekben, ahol hosszabb-rövidebb időt töltött, de mindenütt lefegyverezte társait szerénységével, bárányszelíd türelmével. A mesterek nem rokonszenveztek a derék fiúval, mert a mesterek a tündöklő egyéniséget szeretik, a külön, csapongó, lendületes szellemeket, vagy pedig a komoran és mélyen gondolkodókat, szóval akiken érezni a tehetség szikráját. Fougères egész lényé középszerűsége vallott. A ráaggatott név, Fougères, rengeteg megalázás forrása volt; de ő kénytelen-kelletlen beletörődött, hogy szülővárosa nevével szólítják.

Grassou de Fougères nevével¹⁷¹ összhangban volt a megjelenése. Alacsony, tömzsi termet, fakó arc, barna szempár, fekete haj, krumpliorr, jó vastag száj, hosszú fülcimpák. Szelíd, közömbös, csüggeteg tekintete nemigen élénkítette egészséges, de tunya arckifejezésének ezeket a jellegzetes vonásait. Nem volt vérbő természet, nem voltak szenvedélyes gondolatai, s az az átütő humor is hiányzott belőle, amiről a nagy művészeket föl lehet ismerni. Ez a fiatal ember erényes polgárnak született. Azzal indult el szülőföldjéről, hogy beáll segédnek egy mainzi származású festékkereskedőhöz, Orgemont-ék távoli rokonához, de a bretonok örökletes makacsságával mindenáron festő akart lenni. Mit szenvedett, hogyan élt inasévei alatt, csak a jó Isten a megmondhatója. Elszenvedte mindazt, amit a nagy emberek szenvednek, mikor a szegénységet sínylik, és üldözött vadként hajszolja őket a középszerűek falkája, meg saját bosszúszomjas hiúságuk. Mikor úgy hitte, meg tud állni a maga lábán, Fougères kibérelt egy műtermet a Martyrs utcában, és elkezdett robotolni. 1819-ben jelentkezett először a nyilvánosság előtt. Az első kép, amelyet a Louvre kiállítására benyújtott, falusi lakodalmat ábrázolt. Kínoskeserves másolata volt Greuze¹⁷² hasonló tárgyú képének. A zsúri visszautasította. Amikor megtudta a végzetes döntést, nem dühöngött, nem tört ki rajta a hiúság görcsös rohama, amely a gögös szellemeken szokott erőt venni, és néha odáig fajul, hogy párbajra hívják ki és halállal fenyegetik a múzeum igazgatóját vagy titkárát, Fougères nyugodtan fogta a vásznát, letakarta a zsebkendőjével, hazavitte a műtermébe, és megesküdt, hogy csak azért is nagy festő lesz belőle. Állványra tette a festményt, és fölkereste volt mesterét, a hatalmas tehetségű Schinnert, a szelídlelkű, türelmes festőt, aki a legutóbbi Szalon-tárlaton teljes sikert aratott. Megkérte, jöjjön el és bírálja meg a visszautasított művet. A nagy festő otthagyt a csapatot, papot, és elment hozzá. Megállt a kép előtt, alig egy pillantást vetett rá, és megszorította a szegény Fougères kezét.

---

¹⁷⁰ Granet, François-Marius (1775-1849), Duval-Lecamus (1790-1854) - francia festők. Servin, Schinner, Sommervieux - Balzac regényalakjai.

¹⁷¹ Grassou: vaskos, tömzsi (francia).

¹⁷² Greuze, Jean-Baptiste (1725-1805) - francia festő, főként érzelmes jeleneteket festett.

- Derék fiú vagy, arany szíved van, nem szabad, hogy megtévesszelek. Hallgass ide, jó Fougères. Mindazt beváltottad, amit a műteremben ígértél. De ha valakinek az ecsetjéből csak efféle dolgok telnek, jobb, ha a festékeit Brullon boltjában hagyja és nem szedi el mások elől a vásznat. Menj haza korán, húzz a fejre hálósipkát, feküdj ágyba kilenc órákor. Reggel tízkor pedig keress állást valamilyen hivatalban, és búcsúzz el a művésztől.

- Barátom - mondta Fougères - a képemet már elintézték, nem az ítéletet kérdezem, hanem az indokolást.

- Hát jó. A színeid szürkék és komorak, gyászfátyolon át látod a természetet. A rajzod nehézkes, kásás; a kompozícióban Greuze-t utánzod, aki azonban a fogyatékoságait olyan jótulajdonságokkal egyenlítette ki, amelyek belőled hiányzanak.

Ahogy a kép hibáit részletezte, Schinner olyan szomorúságot látott Fougères arcán, hogy megsajnálta. Elvitte vacsorázni, vigasztalni próbálta. Másnap reggel hétkor Fougères az állvány elé ült és átdolgozta a kiselejtezett képet. Melegebb színeket rakott fel, kijavította a Schinner által megjelölt hibákat, úgyahogy helyrepopozta az alakokat. Azután megunt a pepeszelést, és elvitte a képet Élias Magushoz. Élias Magus, holland-belga-flamand származású lévén, hármaskörből lett azzá, ami: zsugorivá és gazdaggá. Mikor Bordeaux-ból Párizsba került, képek adásvételével kezdett foglalkozni a Bonne-Nouvelle körúton. Fougères, aki a festészetből akart megélni, akkoriban csak kenyeret evett rendületlenül, az évszakok szerint dióval, tejjel, cseresznyével vagy sajttal. Élias Magus, akinek Pierre elvitte legelső képét, jó darabig hunyorogva nézte a festményt, és adott érte tizenöt frankot.

- Évi tizenöt frank bevétel és ezerkétszáz frank kiadás - mondta mosolyogva Fougères - ezzel ugyan sokra megyek!

Élias Magus bosszúsan legyintett, mint aki megbánta a vásárt, gondolva, hogy öt frankért is megkaphatta volna a képet. Néhány napon át Fougères minden reggel elindult a Martyrs utcából, Magus körüli boltjával szemben a tömeg közé vegyült, és figyelte a képet, amely előtt közönyösen haladtak el a járókelők. A hét végén a kép eltűnt a kirakathból. Fougères, mintha véletlenül arra sétálna, a bolt felé tartott. A zsidó az ajtóban állt.

- Eladta a képemet?

- Még itt van - mondta Magus - berámázom, hogy könnyebben rásózhassam valakire, aki műértőnek hiszi magát.

Fougères ezután egy darabig nem mert a körúton mutatkozni. Elkezdett egy új képet, két hónapig kínlódott rajta, ki se mozdult, éhkoppon élt, és úgy gürcölt, mint egy gályarab.

Egyik este lement a körútra és szinte akaratlanul belépett Magus boltjába. A képét már nem találta ott.

- Eladtam - mondta a kereskedő.

- Mennyiért?

- Csekély kamattal visszakaptam a befektetett tőkém. Fessen nekem flamand enteriőröket, egy anatómiai leckét, egy tájképet, jól megfizetem.

Fougères szerette volna megölelni Magust, úgy nézett rá, mint az apjára. Ujjongó szívvel ment haza: Schinner, a nagy festő tehát tévedett! Ebben az óriási Párizsban vannak szívek, amelyek együtt dobognak Grassou szívével, megértették és méltányolták a tehetségét. A szegény fiú huszonhét éves fővel naiv volt, mint egy tizenhat éves kamasz. Más művész, a bizalmatlan és mogorva természetűek közül való, meglátta volna Élias Magus ördögi arcát, remegő

szakálláról, gúnyos mosolyra ferdült bajuszáról, vállrándításáról észrevette volna, hogy olyan elégedett, mint Walter Scott zsidaja, mikor lóvá tesz egy keresztényt. Fougères örömtől és büszkeségtől sugárzó arccal sétált a körutakon. Mint a líceumi diák egy hölgy oldalán, összetalálkozott Joseph Bridau nevű kollégájával. Ez afféle szélsőséges tehetség volt, olyan ember, akire nagy dicsőség, vagy szerencsétlenség vár. Amint mondta, éppen volt néhány garas a zsebében, elvitte Fougères-t az Operába. Fougères nem figyelt a balettra, nem hallotta a zenét, képeket tervezett, festett gondolatban. A darab közepén otthagyta Bridau-t, hazarohant, lámpafénynél vázlatokat vetett papírra, kieszt vagy harminc visszaemlékezésektől hemzsegő képet, és lángésznek hitte magát. Másnap festékeket és különféle méretű vásznakat vásárolt; kenyeret, sajtot egy korsó vizet készített az asztalra, nagy halom tűzifát aprított. Azután, hogy a műtermek kifejezésével élünk, elkezdte gyúrni a képet. Volt néhány modellje, és drapériát Magus kölcsönzött neki. Két hónapig szerzetesi visszavonultságban élt a nyakas breton, de elkészült négy képpel. Megint tanácsot kért Schinner-től, és ezúttal Joseph Bridau-tól is. A két festő megállapította, hogy a festményei hollandi tájképek és Metsu¹⁷³-féle enteriőrök szolgai utánezatai, a negyedik pedig Rembrandt *Anatómiai leckéjé*-nek másolata.

- Csupa utánézés - mondta Schinner. - Á, Fougères-ből bajosan lesz eredeti festő.

- Mással kellene foglalkoznod - szolt Bridau.

- Mivel? - kérdezte Fougères.

- Próbálkozzál irodalommal.

Fougères lehorgasztotta a fejét, mint a bárányok a szakadó esőben. Azután újabb hasznos tanácsokat kért és kapott, átdolgozta a képeket, mielőtt elvitte volna Éliásnak. A kereskedő huszonöt frankot fizetett egy-egy vászonért. Ezen az áron Fougères semmit sem nyert, de nem is veszített, tekintve mértékletes életmódját. Néhányszor elsétált a bolt előtt, mert fürta az oldalát a kíváncsiság, hogy mi lett a képeivel, és különös látomása volt. Gondosan, tisztán pingált vásznait, amelyek kemények voltak, mint a bádóg és csillogók, mint a festett porcelán, mintha patina lepte volna be; régi képekhez lettek hasonlatosak. Éliást nem találta a boltban, így hát nem kaphatott magyarázatot erre a tüneményre. Azt hitte, rosszul látott. Visszament a műtermébe és folytatta a régi képek másolását. Hét évig kitartó szorgalommal Fougères odáig vitte, hogy tűrhető képeket festett, mint akármelyik másodrendű festő. Éliás megvette, és eladta valamennyi képét, a szegény breton nagy keservesen megkeresett évente száz aranyat, és csak hatvanat költött.

1829-ben Léon de Lora, Schinner és Bridau, akiknek az azévi kiállításon a legnagyobb sikerük volt, s akik az új irány vezető művészei voltak, megszánták régi kollégájuk kitartását és szerénységét; kieszközölték, hogy a kiállítás nagytermében helyet kapjon Fougères egyik képe. Ez a tárgyánál fogva feltűnő kép, amely hangulatával, kifejezésmódjával Dubufé¹⁷⁴ első korszakára emlékeztetett, egy fiatal férfit ábrázolt, amint a börtönben éppen a nyakszirtjén a haját nyírják. Egyik oldalán a pap, a másikon egy zokogó öregasszony és egy fiatal nő. Egy írnok valami hivatalos írást olvas. Egy rozoga asztalon érintetlenül áll az étel. Magas, rácsos ablakon át szűrődik be a napvilág. A kép alkalmas volt a nyárspolgári kedélyek borzongatására, és a nyárspolgarok borzongtak is. Fougères egyszerűen Gérard Dov¹⁷⁵ remekművéből merített ihletet. A *Vízróros nő* csoportját nem előlnézetből állította be, hanem az ablaknak

---

¹⁷³ *Metsu*, Gabriel (1629-1667) - holland festő.

¹⁷⁴ *Dubufé*, Claude (1789-1864) - francia festő.

¹⁷⁵ *Dov*, Gérard (1613-1675) - holland festő.

fordította. A haldokló nőt a halálraitélt férfival helyettesítette; ugyanaz a sápadt arc, ugyanaz a tekintet, ugyanaz a fohászokodás az éghez. A flamand orvos helyett a fekete taláros, hideg, hivatalos ábrázatú írnokot festette meg; de Gérard Dov fiatal lánya mellé még egy öreg-asszonyt is állított. A hóhér kegyetlenül jámbor alakja uralkodott a csoporton. Az ügyes álcázás folytán senki sem vette észre, hogy a kép plágium.

A katalógusban ez állt:

510. Grassou de Fougères (Pierre), Navarin u. 2.

Egy 1809-ben halálra ítélt chouan utolsó órája.

A középszerű festménynek óriási sikere volt, mert a mortagne-i martalócok bűnügyét idézte emlékezetbe. Minden nap valóságos csődület támadt a divatossá lett kép előtt, X. Károly is megtekintette. A király nővére, mikor megtudta, mily türelmes szegénységben él a breton, lelkesülten nyilatkozott róla. Az orléans-i herceg alkudozott a képre. A papok a trónörökös feleségének azt mondták, hogy a tárgy nagyon épületes gondolatokat sugall. Valóban igen kielégítő vallásos érzület uralkodott rajta. A trónörökös megcsodálta a kőpadlón látszó porréteget, ami tulajdonképpen vaskos hiba volt a festményen, mert Fougères a zöldes színnel a fal tövének nyirkosságát akarta jelezni. A király nővére ezer frankért megvásárolta a képet, a trónörökös egy másikat rendelt a festőtől. X. Károly a Becsületrend keresztjét adományozta a paraszt fiának, akinek apja 1799-ben a királpártiak oldalán harcolt. Joseph Bridau, a nagy festő, nem kapott kitüntetést. A belügyminiszter két oltárképet rendelt Fougères-től. Ez a tárlat meghozta Pierre Grassou-nak a szerencsét, a dicsőséget, a jövőt, az életet, így van ez mindenben: akinek eredeti leleménye van, az lassú tűzön perzselődik; aki utánoz, azé az élet. Miután fölfedezett egy dús aranytermő eret, Grassou de Fougères azt a kegyetlen irányelvet alkalmazta, amely manapság minden társadalmi osztályban ilyen értéktelen középszerűekre bízta a vezető egyéniségek kiválasztását, de természetesen önmagukat választják, és ádáz harcot folytatnak az igazi tehetségek ellen. Franciaország rá fog eszmélni, hogy a választás elve, ha mindenre alkalmazták, hamis elv. Mindamellet a jólelkű, szelíd Fougères szerény, együgyű, zavart csodálkozása elnémította a bírálók és az irigyek hangját. Egyébiránt mellé álltak a már révbbe jutott Grassou-k, akik minden jövőndő Grassou-val szolidárisak. Voltak, akiket meghatott ennek az embernek csüggedetlen energiája, Domenichinót¹⁷⁶ emlegették és azt mondták: „A művészetben az akaratot is jutalmazni kell! Grassou nem lopta a sikerét! Immár tíz éve küszködik szegény feje!” Ez a *szegény feje!* felkiáltás jellemezte jórészt a rokonszenv-nyilvánításokat és szerencsekívánatokat, amelyekben a festőnek része volt. A részvét ugyanannyi középszerű tehetséget emel föl, ahány nagy művészt az irigység leránt. Az újságok nem fukarkodtak a kritikával, de Fougères lovag ezeket ugyanolyan angyali türelemmel nyelte le, mint a baráti tanácsokat. Akkor már volt tizenötezer franknyi nehezen megkeresett vagyona, bebútorozhatta Navarin utcai lakását és műtermét. Ott elkészítette a képet, amelyet a trónörökös őfensége kért tőle, és a minisztérium rendelkezése a megállapított napon szállította a két oltárképet, kétségbeejtve a minisztérium pénztárát, amely nem volt szokva ekkora pontossághoz. De milyen a rendes ember szerencséje! Ha Grassou késedelmeskedik, a meglepetésszerűen kitört júliusi forradalom miatt nem kapta volna meg a pénzét.

Mire harminckét éves lett, Fougères mintegy kétszáz képet fabrikált Élias Magus részére. Ezeket a képeket senki sem ismerte, de ezek révén sajátította el azt a tetszetős festési modort, amelyet a művészek lenéznek, de a nyárspolgárok kedvelnek. Fougères-t szerették a barátaik egyenes gondolkodása, megbízhatósága, szívélyessége, becsületessége miatt; a palettáját

---

¹⁷⁶ *Domenichino*, Domenico Zampieri (1581-1641) - olasz festő, a tiszta és pontos kidolgozás mestere.

semmire sem becsülték, de szerették a tulajdonosát. „Milyen kár, hogy Fougères nem tud megszabadulni a festés bűnös szenvedélyétől!” - mondogatták egymás közt a kollégák. Mindamellet Grassou kitűnő tanácsokat adott, akárcsak azok az irodalmárok, akik maguk képtelenek megírni egy könyvet, de nagyon jól rá tudnak mutatni valamelyik könyv hibáira. Fougères azonban egy pontban különbözött az irodalmi kritikusoktól: rendkívül fogékony volt a szép írást, elismerte, ha valami szépet látott, tanácsait igazságérzet sugallta, úgyhogy az érdekeltek elfogadták és jóváhagyták a megjegyzéseit.

A júliusi forradalom után Fougères minden kiállításon benyújtott vagy tíz képet, ezek közül négyet-ötöt el is fogadtak. Élére rakta a garast, mindössze egy takarítónőt tartott. Szórakozása annyiból állt, hogy néha meglátogatta a barátait, eljárt a tárlatokra, kisebb utakat tett Franciaországban, és azt tervezte, hogy egyszer majd Svájcba is elmegy ihlető benyomásokért. Ez a pocsék festő kitűnő állampolgár volt; hűségesen ellátta őrszolgálatát, megjelent a díszszemléken, a legkispolgáribb pontossággal fizette házbérét és számláit. Minthogy állandó munkában és szűkös körülmények között élt, sohasem jutott ideje a szerelemre. Ez a kispénzű agglégény mindeddig nem gondolt rá, hogy ilyesmivel bonyolítsa egyszerű életmódját. Vagyonát másként nem tudta gyarapítani, tehát háromhavonként egy Cardot nevű ügyvédhez vitte megtakarított pénzét és negyedévi keresetét. Mikor Grassou számláján összegyűlt ezer tallér, az ügyvéd első helyi betáblázásra kihelyezte az összeget, a feleség szavatolásával, ha a kölcsönvevő nős volt, vagy pedig zálogolási joggal. Az ügyvéd maga hajtotta be a kamatokat és hozzácsapta az apránként összegyűlt tőkéhez. A festő arra a boldog pillanatra várt, amikor hitelügyletei révén elérni a tekintélyes kétezzer frank évjáradékot; akkor majd mint művész a megérdemelt nyugalmat élvezheti és kedvére festhet, mégpedig igazi képeket! Aprólékosan kidolgozott, kikent-kifent képeket! És vajon mi volt jövőjéről elképzelt boldogság-álma? Az, hogy akadémikus lesz és a Becsületrend tisztí-keresztjét viseli majd a gomblyukában! Schinner és León de Lora mellett foglalni helyet, hamarabb bejutni az Akadémiára, mint Bridau! Tisztikereszt a gomblyukban! Micsoda ábránd! Csak középszerű emberek törődnek ilyesmivel!

Fougères, mikor hallotta, hogy többen jönnek fölfelé a lépcsőn, megigazította a haját, begombolta zöld bársonykabátját, és nem csekély volt a meglepetése, amikor az ajtó nyílásában meglátott egy pofát, amilyent a bohémnépség *dinnyé*-nek szokott csúfolni. Ez a gyümölcs egy kövér tök fölött csücsült, a tök kék posztóba volt bujtatva, hasán egy csomó mütyürke csilingelt. A dinnye szuszogott, mint egy delfin, a tök répákon járt, amelyekre nemigen illett a láb elnevezés. Egy igazi festő ilyenféle karikatúrát rajzolt volna a kis üvegkereskedőről, aztán nyomban kítette volna a szűrét, mondván, hogy nem szokott zöltségfélést festeni. Fougères azonban nem nevette el magát a fura kliens láttára, mert Verville úr ingmellén egy ezer tallért érő gyémánt villogott.

Fougères rápillantott Magusra, és akkortájt a műtermekben divatos tolvajnyelv szavával odaszólt neki: - *Zsíros falat!*

Ezt hallva, Verville úr a homlokát ráncolta. A derék polgár egy másik zöltséggyűjteményt cipelt magával felesége és lánya személyében. Az asszonynak *politúrozott* képe volt, úgy nézett ki, mint egy kókuszdió, ha fejet raknak rá és derékban övvel összeszorítják. Fekete csíkos sárga ruhájában ide-oda himbálódzott. Szokatlan mintájú félkesztyűjét nagy büszkén mutogatta a kezén, amely püffedt volt, mint egy kesztyűsbolt cégére. Terebélyes kalapján elsősztályú temetéshez illő strucctollak libegtek. Vállai a csipkeblúzban elől-hátul dagadoztak: tökéletes kókusz-gömbölyűség. Lába - abból a fajtából, amelyet a piktorok *libaapróléknak* szoktak mondani - a nagy cipők fölött hat sor zsírduzzanattal ékeskedett. Hogy fért be ez a láb a cipőbe? Rejtély.

Anyja nyomában egy zsenge spárganövény libegett be. Kis fején koszorúba font sárgarépaszín haj, amilyenért rajongtak a régi Róma ifjai; inas kar, meglehetősen fehér, szeplős arcbőr, tágranyílt szem, világos szempilla, ritkás szemöldök, olaszos szalmakalap, rajta két szerény szalagsokor fehérén szegett selyemből, háziasságra valló vörös kéz, lába, mint az anyjáié. A három jövevény boldogan nézett szét a műteremben, látszott rajtuk a tiszteletre méltó lelkesedés a művészet iránt.

- Ön az, uram, aki el fogja készíteni arcásainkat? - kérdezte kissé hetykén az apa.

- Úgy van, uram - felelte Grassou.

- Verville, Becsületrendje van - súgta férjének az asszony, mikor a festő háttal állt nekik.

- Mit gondolsz, megfestetném magunkat olyan művésszel, akinek még csak kitüntetése nincs?

- mormogott vissza a volt üveges.

Élias Magus elkészönt a Verville-családtól, és távozott. Grassou kikísérte a lépcsőfordulóig.

- Csak maga képes fölkanalazni ilyen gömböcöket.

- Százezer frank hozomány!

- De micsoda család!

- Háromszázezer frank örökség, ház a Boucherat utcában, nyaraló a Ville d'Avray-ban!

- Boucherat, butélia, buta bugris banda - dörmögött a festő.

- Egész hátralevő életére megszabadulhat minden gondjától - mondta Élias.

Ez a gondolat világosságot derített Pierre Grassou agyában, akárcsak manzard-lakásában a délelőtti napsütés. Leültette festőállványa elé a lány apját, úgy találta, hogy a rikitó színekkel tarkálló arc alkalmas modell. Az anya és leánya ott tipegett a festő körül; minden szerszámát külön-külön megcsodálták, úgy néztek rá, mint egy istenre. Ez a szemmel látható imádat tetszett Fougères-nak. Az aranyborjú fantasztikus visszfényt vetett a családra.

- Ön tömérdek pénzt keres, ugyebár? - szólt az anya. - De amit keres, el is költi.

- Nem, asszonyom - mondta a festő - nem költekezem, nem is érek rá szórakozni. Jövedelemet az ügyvédem kezeli, ő tartja nyilván a folyószámlámat. Ha egyszer odaadtam neki a pénzt, többé nem gondolok vele.

- Nekem pedig azt mondták - jegyezte meg Verville papa - hogy a művészek mind pazarlók.

- Kicsoda az ügyvédje, ha nem veszi tolakodásnak a kérdésemet? - érdeklődött Verville-né.

- Egy derék, kövér fickó, Cardot a neve.

- No, nézd csak! Érdekes! - lepődött meg Verville - nekünk is Cardot az ügyvédünk.

- Ne tessék mozogni! - mondta a festő.

- Ugyan maradj már veszteg, Anténor - szólt rá a felesége - zavarod a mestert, pedig ha látnád, hogy dolgozik...

- Istenkém, miért is nem taníttattak engem festeni - sóhajtott Verville kisasszony.

- Virginie - intette le az anyja - vannak dolgok, amiket úrilánynak nem illik tanulni. Ha férjhez mentél, azt teszed, amit akarsz, de addig maradj veszteg.

Az első ülés alatt a Verville-család csaknem összebarátkozott a becsületes művésszel. Megbeszéltek, hogy harmadnap megint eljönnek. Távozóban a szülők meghagyták Virginie-nek, hogy menjen előttük. De bár jó messze volt tőlük, hallotta, amint beszélnek, és egyes szavak fölkellették a kíváncsiságát.

- Kitüntetése van... harminchét éves... vannak megbízói... pénzét a mi ügyvédünk kezeli. Érdeklődjünk Cardot-nál? Madame Fougères... hm... nem is lenne rossz... Jóra való embernek látszik!... Azt mondod, jobb lenne egy kereskedő?... De amíg egy kereskedő vissza nem vonul az üzlettől, mit tudhatod, mi lesz a lányoddal! Míg ellenben egy takarékos művész... meg aztán szeretjük is a művészetet... szóval...

Mialatt Verville-ék a festőről tanakodtak, Pierre Grassou-nak is egyre a Verville-család járt a fejében. Nem volt maradása a műteremben, elment sétálni a körútra, megnézett minden vöröshajú nőt, aki elment mellette. A legfurább gondolatok keringtek a fejében: az arany a legszebb fém, a sárga szín aranyat jelent, a régi rómaiak szerették a vöröshajú nőket; egyszerre azt képzelte, hogy ő is római, és így tovább. Kétévi házasság után ki törődik a felesége hajszínével? A szépség elmúlik... megmarad a rótság! A pénz félboldogság. Este lefekvéskor a festő már úgy találta, hogy Virginie Verville elbájoló teremtés.

Mikor a háromtagú Verville-család megjelent a második ülésre, a művész legnyájasabb mosolyával fogadta a vendégeit. A betyár megfésülte a szakállát, tiszta inget vett, haját tetszetősen elrendezte, mutatós nadrágot és felkunkorított orrú piros papucst húzott. A szülők viszonyozták a művész hízelgő mosolyát. Virginie arca piros volt, akárcsak a haja, lesütött szemmel fordult el, mikor meglátta az akt-tanulmányokat. Pierre Grassou-nak nagyon tetszett a lány negédeskedése. Virginie-ben sok volt a kellem, szerencsére sem az apjára, sem az anyjára nem hasonlított. De kire hasonlít akkor?

- Hopp, megvan! - mondta magában a festő - a mama bizonyára rácsodálkozott valakire a boltban.

Ülés közben évődő szócsata folyt a család és a festő közt, aki nem átallotta azt mondani, hogy Verville papa elmés ember. Ez a hízelgés rohamosan meghódította a családot. A művész Virginie-nek egy tollrajzot, a mamának egy színvázlatot nyújtott át.

- Ingyen adja? - kérdezték.

Pierre Grassou nem állhatta meg, hogy el ne mosolyodjon.

- Nem helyes, hogy elajándékozza a képeit, hiszen pénzt érnek - csóválta a fejét Verville.

A harmadik ülésnél Verville papa elmondta, hogy Ville d'Avray-ban, a nyaralójában szép képgyűjteménye van: egy Rubens, több Gérard Dov, Mieris, Terboch, Rembrandt, egy Tizian, néhány Paul Potter¹⁷⁷ stb.

- A férjem könnyelműsködött - mondta nagyzolva Verville-né -, százezer frankért vásárolt össze képeket.

- Ha egyszer szeretem a művészetet - mondta rá a volt üvegkereskedő.

Mikor a festő hozzákezdett Verville-né arcképéhez - a férjéé már majdnem elkészült - a család már határtalanul lelkesedett érte. Az ügyvéd agyba-főbe dicsérte Pierre Grassou-t: szerinte a legtisztességesebb fiú a föld kerekén, egyike a legjelesebb művészeknek, egyébként

---

¹⁷⁷ *Mieris*, Franz van (1635-1681), *Terboch*, Gérard (1617-1681), *Potter*, Paulus (1625-1654) - holland festők.

eddig harminchatezer frankot gyűjtött össze. Már régóta nem nyomorog, évi jövedelme tízezer frankra rúg, a kamatait is tőkésíti. Végül pedig képtelen rá, hogy egy nőt boldogtalanná tegyen. Ez az utolsó mondat súlyosan esett a latba. Verville-ék baráti köre egyébről sem hallott, mint a híres Fougères-ről. Aznap, amikor elkezdte festeni Virginie-t, a szülők *in petto* már a vejüket látták benne. A család egészen kivirult a műteremben, második otthonának tekintette. Mindhármukat megmagyarázhatatlanul vonzotta ez a tiszta, gondozott, kellemes művésztanya. *Similis simili gaudet*,¹⁷⁸ a polgár jól érzi magát a polgár társaságában. Az ülés vége felé tartottak, amikor valaki nagy zajjal robogott felfelé a lépcsőn, és vadul fölrántotta az ajtót. Joseph Bridau állított be, mint akit a vihar kerget, a haja is csapzott volt. Széles arca földúltnak látszott, villámló szemmel nézett szét, körüljárta a műtermet és hirtelen Grassou elé toppant, potroha táján összefogva a kabátját, hiába próbálta begombolni, mert a gombok mind leszakadtak.

- Drága a tűzifa - mondta Grassou-nak.

- Ah!

- Nyomomban a tatár... Nini, te ilyeneket festesz?

- Hallgass!

- Hja, úgy!

Verville-ék roppantul megrökönyödtek a fura alak láttára, arcuk pirossága élénkvrösen föllángolt.

- Ez hoz a konyhára! - kezdte újra Joseph. - Van-e sok dohányod a zsebedben?

- Mennyi kell?

- Egy ötszáz... A sarkamban egy fakereskedő, egyike azoknak a buldog természetű kalmároknak, akik ha egyszer elkapnak valakit, ki nem eresztik a foguk közül. Micsoda fajzat!

- Majd írok egy pár sort az ügyvédeknek.

- Hát neked ügyvéded van?

- Igen.

- Most már értem, miért festesz ilyen borbély-cégtáblának való rózsaszín arcokat!

Grassou önkéntelenül elpirult. Éppen Virginie ült modellt.

- Miért nem fested a természetet olyannak, amilyen. A kisasszony vörös hajú. No és, az talán halálos bűn? A festészet mindent gyönyörűvé varázsol. Rakj cinóbert a palettádra, forrósítsd meg ezt az arcot, pötyögtesd rá a szeplőket, kend bátran a festéket. Okosabb akarsz lenni a természetnél?

- Tudod mit - szól Fougères -, vedd át az ecsetet, amíg én írok.

Verville odagurult az asztalhoz, és Grassou füléhez hajolt.

- Ez a kontár mindent el fog rontani - súgta neki.

- Ha ő festené le a kedves leányát, a képe százszor többet érne az enyémnél - fortlyant fel Fougères.

---

¹⁷⁸ *Similis simili gaudet* - hasonló a hasonlóknak örül (latin).

Ezt hallva a derék polgár, lábujjhegyen visszaosont életepárjához. Verville-né egészen meg-rökönyödött a vadállat berohanásától, és csöppet sem volt nyugodt, mikor látta, hogy belepíngál leánya arcképébe.

- Nesze, így csináld tovább - mondta Bridau, visszaadta a palettát és elvette az utalványt. - Nem köszönöm meg! Most mehetek vissza a d'Arthezhez a kastélyába, ahol én egy ebédlő freskóit csinálom, Léon de Lora pedig az ajtófestményeket. Csupa remekmű lesz. Gyere el, nézd meg.

Köszönés nélkül elrohant, látni se akarta tovább Virginie-t.

- Ki ez az ember? - kérdezte Verville-né.

- Nagy művész.

Pillanatig csend lett.

- Biztos benne - szólt Virginie - hogy nem tett kárt az arcképemben? Egészen megijesztett.

- Csak használt a képnek - felelte Grassou.

- Akármilyen nagy művész is, én jobban szeretem az olyan nagy művészeket, mint maga - szólt Verville-né.

- Ah, mama, Grassou úr nagyon nagy művész, élethűen fog lefesteni - jegyezte meg Virginie.

A nagy zseni viselkedése megrémítette ezeket a józan polgárokat.

Az a kellemes őszi időszak kezdődött, amelyet vénasszonyok nyarának szokás nevezni. Verville megkockáztatta, hogy meghívja a festőt a következő vasárnapra falusi hajlékába, bátortalanul, mint afféle újdonsült műbarát, ha zsenivel áll szemben: tudta, hogy művész-embert nem nagyon vonz egy polgári család.

- Maguknak izgalmak kellene! Nagyszerű látványosságok és szellemes emberek. De vannak jó boraim, és számítok rá, hogy képgyűjteményem kárpótolni fogja azért az unalomért, amelyet egy magafajta művész kereskedőemberek közt érezhet.

Ez a hatványozás kizárólag a hiúságának szólt, de jólesett szegény Pierre Grassou-nak, hiszen nemigen szokta meg, hogy így bókoljanak neki.

S a becsületes művész, ez a hírhedten közepszerű, aranyszívű, józan életű, korlátolt piktor, ez a derék fiú, akit a király a Becsületrenddel tüntetett ki, fölkerekedett, hogy Ville d'Avray-ban élvezze az év utolsó szép napjait. Szerényen postakocsin érkezett, és akarva, nem akarva megcsodálta az üvegkereskedő szép nyaralóját, amely egy ötholdas park közepén állt Ville d'Avray legmagasabb pontján, ahonnét a legszebb kilátás nyílt a környékre. Ha elveszi Virginie-t, egyszer majd övé lesz ez a gyönyörű villa! Verville-ék lelkesedéssel fogadták, örömük őszintén közvetlen, kispolgárian ostoba megnyilvánulása zavarba hozta. Diadalünnepp volt számukra ez a nap. Leányuk jövendőbelijét körülsétáltatták a kerti utakon, a sárga fővenyt föl is gereblyéztették, ahogyan egy nagy ember tiszteletére illik. Még a fák is mintha meglettek volna fésülve, a pázsit lekaszálva zöldellt. A tiszta, falusi levegőbe végtelenül kellemes konyhaiilatot vegyített a szellő. A ház népe összesúgott: „Egy nagy művész a vendégünk!” A kis Verville bácsi úgy gurult a parkjában, mint egy alma, leánya fürgén lépdelt mellett, a mama pedig előkelő méltósággal követte őket. Hét órán át egy percre sem hagyták egyedül Pierre Grassou-t. Az éppoly hosszúra nyúlt, mint bőséges lakoma után következett a házaspár nagy jelenete: bevezették vendégüket a hatásosan megvilágított képtárba. Három szomszéd, volt kereskedők, akiket a nagy művész ünneplésére hívtak meg, egy nagybácsi, akitől

örökséget reméltek, egy vénkisasszony rokon és a családtagok követték Grassou-t a képtárba, kíváncsian várva, mi lesz a festő véleménye Verville bácsi híres képeiről, amelynek mesés értékét nem győzte hangoztatni a házigazda. Az üvegkereskedő, úgy látszott, Lajos Fülöppel és a versailles-i képtárral akar vetekedni. A képek pompás keretein egy-egy kis tábla volt, arany alapon feketebetűs felírással:

Rubens
Faunok és nimfák tánca

Rembrandt
Boncterem. Doktor Tromp előadást tart tanítványainak

Százötven kép lógott a falakon, valamennyi szépen lakkozva, leporolva, némelyik letakarva, a zöld függőnyt a fiatalok jelenlétében nem húzták félre.

A művész karba tett kézzel, tátott szájjal állt meg a képek előtt, egy szó sem hagyta el az ajkát, amikor rádöbbsent, hogy minden második festmény az ő műve... ő volt Rubens, Paul Potter, Mieres, Metsu, Gérard Dov, vagy húsz nagy mester egy személyben.

- Mi lelte? Egészen elsápadt!

- Leányom, hamar egy pohár vizet! - kiáltott Verville mama.

A festő megfogta Verville bácsit a kabátja gombjánál, és a szoba sarkába húzta azzal az ürüggyel, hogy meg akar nézni egy Murillót. A spanyol festők akkortájt divatban voltak.

- Élias Magustól vásárolta a képeket?

- Igen, egytől egyig eredeti.

- Árulja el négyszemközt, mennyit adott azokért, amelyekre rámutatok.

Körbejárták a képtárt. A vendégek elcsodálkoztak, hogy a festő milyen komoly képpel vizsgálgatja házigazdája társaságában a remekműveket.

- Háromezer frank! - mondta halkán Verville, mikor az utolsó képhez értek. - De mindenkinek negyvenezret mondok.

- Negyvenezzer frank egy Tiziánért? - ismételte fennhangon a művész. - De hisz még az is ingyen volna!

- Ha mondom, százezer frank ára képem van itt együtt! - kiáltott fel Verville.

- Ezeket a képeket mind én festettem - súgta a fülébe Pierre Grassou -, az egészért nem kaptam többet tízezer franknál.

- Ha ezt nekem bebizonyítja - szólt az üvegkereskedő - megduplázom a lányom hozományát, mert akkor ön Rubens, Rembrandt, Terburg, Tizian egy személyben!

- Magus pedig minden hájjal megkent képkereskedő - mondta a festő. Most már értette, miért került patina a képeire, és mi haszna volt a képüzérnek abból, hogy ilyen tárgyú képeket rendelt tőle.

Monsieur de Fougères - mert a család ragaszkodott ahhoz, hogy így nevezze Pierre Grassou-t - nemhogy esett volna bámulója becsülésében, sőt annyira megnőtt, hogy már tiszteletdíjat sem kellett kérnie a családról festett arcképekért, hanem természetesen odaajándékozta őket apósának, anyósának és feleségének.

Pierre Grassou képei egyetlen kiállításról sem hiányoznak, s a polgári világban kitűnő portréfestő hírében áll. Évente vagy tizenkétezer frankot keres, és mindössze ötszáz frank ára

vásznat használ el. Feleségével hatezer frank évjáradékot kapott hozományképpen s apósával és anyósával lakik együtt. Verville-ék és Grassou-ék csodálatos egyetértésben élnek, kocsit tartanak, a világ legboldogabb emberei. Pierre Grassou nem hagyja el a polgáremberek körét, ahol a jelenkor egyik legnagyobb művészenek tartják. A Trône-sorompó és a Temple utca közt nem készül családi képmás, amelyet nem a nagy művész festene, s amelyért ne fizetnének neki legalább ötszáz frankot. A nyárspolgárok döntő érve, ha arról van szó, miért éppen ehhez a művészhez fordulnak, így hangzik: „Mondhatnak akármit, Pierre Grassou évente húszezer frankot helyez el az ügyvédjénél!” Minthogy Grassou a május 12-i zavargások alkalmával vitézül megállta a helyét, kinevezték a Becsületrend tisztjévé. A nemzetőrségnél zászlóaljparancsnoki rangot nyert. A versailles-i múzeum nem zárkozhatott el attól, hogy egy csataképet rendeljen a kitűnő honpolgártól, aki egész Párizst végigsétálta, hogy összetalálkozzék régi kollégáival, és hanyagul elújságolja nekik: „Mebízást kaptam a királytól egy csataképre!”

Fougères-né imádja férjét, és két gyermekkel ajándékozta meg. A festő gondos családapa és mintaférj, de nem tud megszabadulni egy kínos gondolattól: a művészek lefitymálják, nevét megvetéssel emlegetik a műtermekben, az újságok tárcarovatai nem foglalkoznak műveivel. De ő azért ernyedetlenül dolgozik, törtet az Akadémia felé, be is fog jutni. És mily lélekemelő a bosszúja! Képeket vásárol híres festőktől, ha meg vannak szorulva, és a Ville d'Avray-i gyűjtemény mázsolmányai helyére igazi remekműveket akaszt, amelyek nem tőle valók.

Ismerünk kellemetlenebb és kártékonyabb közepszerűeket Pierre Grassou-nál, aki egyébként titkos jótékonykodásával és tökéletes előzékenységével minden becsülést megérdemel.

A FÜSZERES¹⁷⁹

Az emberek, a hálátlanok, rendszerint pillantásra sem méltatják a fűszeres százszorszént boltját, ha előtte visz el az útjuk. Isten óvjon az ilyesmitől!

Lehet akármilyen visszataszító külsejű, szutykos, avittsapkájú a segéd, vagy akármilyen kipihent, jókedvű a tulajdonos, mindig érdeklődve tekintek rájuk, s azzal a tisztelettel szólítom meg őket, amely a *Constitutionnel*¹⁸⁰-ből kicsendül. Egy halottat, egy püspököt, egy királyt elengedek magam előtt, anélkül, hogy törődnék velük; de sohasem vagyok közömbös, ha egy fűszeressel találkozom. Az én szememben a fűszeres, akinek mindenhatósága mindössze száz esztendő, a modern társadalom legszebb megnyilvánulásainak egyike. Hát szerénységében nem éppoly magasztos-e, mint amilyen figyelemreméltón hasznos a köz számára? Nem árad-e belőle szakadatlanul, mint valami kútforrásból, az édesség, a világosság és egyéb áldásos árucikkek folyama? S ráadásul nem ő-e az afrikai követ, az indiai és amerikai ügyvivő? Igen, a fűszeres mindez egy személyben; de tökéletességére mégiscsak az teszi fel a koronát, hogy sejtelve sincs róla. Az obeliszk tudja-e vajon, hogy ő milyen nagyszerű műalkotás?

Istentelen gúnyolódók, akadt-e fűszeres, aki nem sapkájával a kezében, kedvesen mosolyogva fogadott benneteket, ha beléptetek boltjába, fejeteken tartva kalaptokat? A mészáros durva, a pék lisztesképű és mogorva; de a mindig szolgálatkész fűszeresnek barátságosan ragyog az arca Párizs bármely negyedében. Tartozhat bármely osztályhoz a bajbajutott járókelő, eszébe sem jut az órás ijesztően unalmas tudománya, a véres húsokkal körülbástyázott kasszához sem lép oda, amelyben a mészáros egészségtől duzzadó felesége trónol, sem a pék rideg pultjához; valamennyi nyitott üzlet közül a fűszeresét választja ki, onnan vár segítséget, ha száz sou-t akar felváltani vagy egy utca után kérdezősködik; biztos benne, hogy ez az ember, a legkeresztényibb az összes kereskedők között, bárkinek a rendelkezésére áll, noha ő a legelfoglaltabb; az időt ugyanis, amelyet a járókelőknek szentel, saját magától lopja el. S jóllehet azért mégis be a boltjába, hogy zavard, hogy kihasználj, holtbiztosan köszönteni fog; sőt érdeklődéssel figyel is, ha a beszélgetés túlhalad az egyszerű kérdezősködésen és a bizalmasság terére siklik át. Könnyebben találsz egy csúnya, rendetlen nőt, mint egy udvariatlan fűszerest. Jegyezd meg jól ezt az alaptételt, s ismételd meg magadban, hogy ellensúlyozhasd vele a különféle, szemenszedett rágalmakat.

Talmi nagyságuk, metsző intelligenciájuk avagy művészi vágott szakálluk magasából lenézve, egyesek *raká*¹⁸¹-t mernek kiáltani a fűszeresre. Nevéből egyetlen szót, véleményt, dolgot vagy rendszert, egyetlen európai és enciklopédikus alakot formáltak, mint amilyen európai és enciklopédikus jellegű a boltja is. „Fűszeresek vagytok!” - mondogatják sokan, s szemükben ez a sértés netovábbja. Ideje leszámolnunk a fűszeres-szakma e Diocletianusai-val¹⁸². Mi nem tetszik a fűszeresen? Talán többé-kevésbé barna, vörös, zöldes vagy csokoládészín pantallója? A cipőjébe húzott kék harisnyája? Vidraszőrutánzat kalapja, amelyet zöldre fakult ezüstzsínór vagy megfeketedett aranyzsínór ékesít? Köténye, amelynek háromszögletű

---

¹⁷⁹ *L'épicier* (1839)

¹⁸⁰ *Constitutionnel* - a liberális köztársaságiak 1815-ben alapított napilapja; hevesen támadta a Bourbon-dinasztiát.

¹⁸¹ *Raka* - arámi nyelvű gyalázkodó kifejezés: „hitvány”, „üres”. Előfordul Máté evangéliumában (5,22).

¹⁸² *Diocletianus* - római császár (284-305), uralkodása alatt kegyetlen keresztényüldözések folytak.

csücske a melle közepéig ér? Hát büntetheted benne, ó hangyaként szorgoskodó, alantas érzésű társadalom, a munka tiszteletre méltó jelképét? Azért teszed ezt talán, mert, mint mondják, a fűszeresnek nincsenek épkézláb gondolatai, nincs fogalma a művészetekről, az irodalomról, a politikáról? Nos, ki vásárolta meg a Voltaire- és Rousseau-kiadásokat? Ki veszi Dubufe *Emlékezéseit* meg *Bánatait*? Ki miatt koptak el a *Földművelő katonát*¹⁸³, a *Szegényember temetését*, meg a *Clichy-i sorompó megrohamozását* ábrázoló képek lemezei? Ki sír a szomorújátékokon? Ki veszi komolyan a Becsületrendet? Kik közül kerülnek ki a lehetetlen vállalkozások részvényesei? Kit látunk a Vígopera első emeleti erkélyén, amikor az *Adolphe és Clarát*¹⁸⁴ vagy a *Polgári találkát* játsszák? Ki nem meri kifűjni az orrát a Nemzeti Színházban, amikor a *Chatterton* éneklük? Ki olvassa Paul de Kockot¹⁸⁵? Ki rohan, hogy megcsodálja a Versailles-i Múzeumot? Ki biztosítja a *Longjumeau-i postakocsis*¹⁸⁶ sikerét? Ki vásárolja a lovát sirató mamelukkal díszített faliórát? Ki választja meg a legveszedelmesebb ellenzéki képviselőket, s ki támogatja a hatalomnak a rendbontók ellen hozott kemény intézkedéseit? A fűszeres, a fűszeres és megint csak a fűszeres! Fegyverrel a kézben ügyel szükségleteinkre - még a legellentmondóbbakra is - ahogyan a boltajtóban szokott állni, néha értetlenül bámulva a történeteket, de mindent támogatva szótlanságával, munkájával, mozdulatlanságával, pénzével! A fűszeresek seregének köszönhetjük, hogy nem váltunk vadakká, spanyolokká vagy saint-simonistákká¹⁸⁷. Ez a sereg tartott fenn mindent. Talán mindegy is neki, mi az, amit fenntart: a Köztársaság-e vagy a Császárság, a legitimitás-e, vagy az új dinasztia - de annyi bizonyos, hogy fenntartja. „Fenntartani” - ez a jelszava. Ha nem tartott volna fenn valamilyen társadalmi rendet, ugyan kinek adná el áruit? Nagy válságok idején a fűszeres szalad előre vagy húzódik vissza, ő beszél vagy ő hallgat, az ő magatartását vitatjuk. Nem csodálatraméltó-e a szentesített ostobaságokba vetett hitéért? Próbáld csak visszatartani attól, hogy a körülményektől függően ne menjen tömegesen megnézi *Jane Grey*¹⁸⁸ képét, ne adakozzék Foy tábornok gyermekei javára, ne írja alá az ívet, amelyen a menhelyek céljaira gyűjtenek, ne tolongjon az utcákon, ne követelje Napóleon hamvainak hazahozatalát, ne öltöztesse gyermekét lengyel ulánusnak vagy a polgárország tüzérének. Hiába próbálkoznál vele, hetvenkedő újságíró, te, aki a fűszeres láttán elsőnek hajtasz fejet és tollat, rámosolyogsz, és állhatatosan tartod orra elé az előfizetés csapdját!

De hát megvizsgálták-e már amúgy istenigazából, hogy milyen fontos is ez a társadalom számára nélkülözhetetlen testrészt, amelyet az ókoriak talán istenítettek volna? Te, spekuláns, lakónegyedet vagy éppen várost építesz; több-kevesebb házat terveztél, s elég merész voltál ahhoz, hogy templomot is emelj; lakosokra is akadsz: pedagógust szegődtetsz, gyermekekre számítasz; összeeszkábáltál valamit, ami civilizációhoz hasonlít - mint ahogy gyümölcstortát

---

¹⁸³ *Földművelő katona*, a *Clichy-i sorompó megrohamozása* stb. - Horace Vernet (1789-1863) francia történelmi festő művei.

¹⁸⁴ *Adolphe és Clara*, *Polgári találkák*, *Chatterton* - korabeli divatos színművek.

¹⁸⁵ *Paul de Kock* (1794-1871) - divatos francia író.

¹⁸⁶ *Longjumeau-i postakocsis* - Adolphe Adam francia zeneszerző (1803-1856) vígoperája.

¹⁸⁷ *Saint-simonisták* - Saint-Simon (1760-1825) francia utópista szocialista hívei. A francia materialista filozófián nevelkedett Saint-Simon, aki korának egyik legegységesebb elméje volt, a társadalmi fejlődés értelmezésében túljutott kortársain, és a „legszámosabb és legszegényebb” osztály érdekeiért szállt síkra. A legitimista Balzac itt a felforgatás, a rendbontás fogalmával azonosítja a saint-simonistákat.

¹⁸⁸ *Jane Grey* - Paul Delaroche (1797-1856) francia történelmi festő *Jane Grey kivégzése* című képe.

kotyvaszt össze az ember; van abban minden: gomba, csirkeláb, rák és zsemlegombóc; plébánia, elöljárók, mezőőr és közigazgatási alanyok. Mégsem lesz tartós semmi, minden fel fog bomlani, ha e mikrokozmoszt össze nem fűzöd a fűszeressel, a társadalmi kapcsolatok e legerősebb láncszemével. Ha eszedbe nem jut a főutca sarkára egy fűszerest helyezni, mint ahogy a templomtorony hegyébe egy keresztet tűztél, minden kihal. A kenyér, a hús, a szabó, a pap, a lábbeli, a kormány, a gerenda egytől egyig postakocsin, szekéren vagy egyéb szállítóeszközön érkezik; de a fűszeres legyen ott, maradjon ott, ébredjen elsőnek és feküdjön utolsónak, boltját állandóan tartsa nyitva a vásárlók, pletykálkodók, kereskedők előtt. Különben semmivé foszlik az a többlet, amely a modern társadalmat megkülönbözteti a régi társadalmaktól, ahol nem ismerték a pálinkát, a dohányt, a teát, a cukrot. Boltjából szentháromságként áradnak az árucikkek mindenféle igény kielégítésére: tea, kávé és csokoládé - minden tényleges veszély összefoglalása; faggyúgyertya, viaszgyertya és olaj - forrása minden világosságnak; só, bors és szerecsendió - a főzés költészetének rímei; rizs, bab és makaróni - minden ésszerű táplálkozás alkotórészei; cukor, szörpök és lekvár, amelyek nélkül az élet ugyancsak keserű volna; sajtok, aszalt szilva és majomcsemege, amelyek, Brillat-Savarin¹⁸⁹ szerint, a csemege zamatát adják. Ha felsoroljuk mindezeket a fűszeresnél található háromságokat, nem festünk-e ezzel képet valamennyi szükségletünkről? A fűszeres maga is hármas egység: választó, polgárőr és esküdt egy személyben. Nem tudom, a gúnyolódóknak kőből van-e szívük, de engem semmiképpen sem visz rá a lélek, hogy kifigurázzam ezt az embert, amikor a fatányérokban levő színes golyók láttán eszembe jut gyermekkorom fűszerese. Ah! hogy belopta magát a kis kölykök szívébe, akiknek papírmadarakat, sárkányeresztő zsineget, csillagszórót és cukrozott mandulát árul! Ez az ember, aki megrökönyödésünkre templomi gyertyát tart a kirakatában, szemében pedig egy-egy könnyet emlékezetünk számára, szüntelen felbukkan életünkben: tollat-tintát árul a költőnek, festéket a piktornak, s ragasztót mindenkinek. A kártyásnak, aki elvesztette mindenét, s most öngyilkosságon töri a fejét, golyóval, lőporral vagy arzénal; a sikkasztónak, aki reméli, hogy mindent visszanyerhet, kártyával szolgál. Betoppan a szeretőd: a fűszeres nélkül nem marasztalhatod ebédre; s ha ruháján foltot ejt a hölgy, segít rajta a fűszeres keményítővel, szappannal, lúggal. Ha egy gyötrelmes éjszakán vergődve kiáltasz fény után, a fűszeres eléd tartja a csodálatos, a híres Fumade¹⁹⁰ piros tűszerszámát, amelyen nem tettek túl sem a német gyújtók, sem egyéb elmés masinák. Nem mész bálba úgy, hogy ne volna rajtad a nyoma a fűszeres gondoskodásának. S végül ő látja el a papot ostyával, a katonát erős pálinkával, a farsangolókat álarccal, a szebbik nemet kölni vízzel. Ha betegség kínoz, az örökkévaló tubákot kínálja neked, amelynek útja a szelencéből az orrodig, orrodtól a zsebkendődig, zsebkendődtől újra a tubákos szelencéig vezet: egy beteg orra, tubákja és zsebkendője nem jelképe-e a végtelennek, éppúgy, mint az önnön farkába harapó kígyó? Szereket árul, amelyek halálosak, és szubsztanciákat, amelyek életet adnak; eladta magát a vevőknek, mint a lélek a Sátánnak. Ő a mi társadalmunk alfája és omegája. Nem tehetsz egyetlen lépést vagy mérföldet, nem követhetsz el egyetlen bűnt vagy jócselekedetet sem, nem alkothatsz és nem dorbézolhatsz, nem szerezhetsz szeretőt vagy barátot anélkül, hogy ne fordulnál a mindenható fűszereshez. Ez az ember maga a boltba szorított civilizáció, a tölcsérbe bújt társadalom, igényeink kielégítésének kimeríthetetlen forrása, a két lábon járó enciklopédia, a fiókokba, palackokba, zacskókba osztott élet. Hallottunk már olyat is, hogy valaki a fűszeres pártfogását elébe helyezte egy királyénak; a királyé ugyanis megöl, a fűszeresé éltet. Elhagyhat a világon mindenki, még az ördög is, vagy tulajdon szülő anyád - egy fűszeres a barátod marad, akinél úgy élhatsz, mint az egér a sajtban.

---

¹⁸⁹ Brillat-Savarin (1755-1826) - szellemes francia ínyenc, *Az ízlés fiziológiája* című mű szerzője.

¹⁹⁰ Fumade - a foszforos gyújtó egy fajtájának feltalálója.

- Nálunk minden kapható - mondják a fűszeresek jogos göggel.

Tedd hozzá: „Mindenhez ragaszkodnak”.

Miféle fatális véletlen az oka, hogy társadalmunk e talpkövé, e nyugodt lényt, e gyakorlati érzékű filozófust, e szakadatlanul serénykedő kereskedőt az ostobaság megtestesülésének tartják? Melyik erény hiányzik belőle? Egyik sem. A fűszeres utolérhetetlenül nemes természete sokban hozzájárul Párizs arculatának kialakulásához. Valamely katasztrófán vagy ünnepen mélységesen megindulva, nem jelenik-e meg egyik napról a másikra pompázatos polgárőri uniformisban, miután előbb civilben szabadjára engedte ellenzékiességét? A kékruhás sorok, az imbolygó sapkák ünnepélyesen követik a híres halottakat vagy a diadalmenetet tartó élöket, és gálánsan formálnak virágos csoportokat egy királyi menyasszony bevonulásakor. Lelkierije mesébe illő. Egyedül neki van bátorsága ahhoz, hogy napról napra keményített ingnyakkal lenyakasztassa magát. Mily kifogyhatatlanul találékony a vevőkkel való élcélődésben! Hogy áradnak belőle az atyai vigasztalás szavai, miközben előszedi a szegényeknek, özvegyeknek vagy árváknak szánt két sou-t! Milyen szerényen lép be magasrangú vevői házába! Azt mondják, hogy a fűszeres semmit sem tud teremteni? *Quinquet* fűszeres volt: találmanya után neve a köznyelv szava, ő maga pedig a lámpagyártás atyja lett.

Ah! ha a fűszeresek hada nem szolgáltatna Franciaországnak sem főrendeket, sem képviselőket, ha megtagadná a lampiónokat szórakozásunktól, ha nem igazítaná útba az eltévedt járókelőket, ha nem váltaná fel a pénzüket, és ha nem adna egy pohár bort - meg sem kérdezve, kivel van dolga - annak az asszonynak, aki rosszul lett a szomszédos ház előtt; ha lámpása nem tiltakoznék esküdt ellensége, a gáz ellen, amely tizenegy órakor kialszik; ha többé nem fizetne elő a *Constitutionnelle*-re, ha progresszívé válna, ha szidalmazná a Montyon-díjat¹⁹¹, ha lemondana a polgárőrkapitányi tisztségről, ha semmibe venné a Becsületrend keresztjét, ha eszébe jutna elolvasni azokat a szedett-vedett könyveket, amelyeket árul, ha meghallgatná Berlioz szimfóniáit a Konzervatóriumban, ha alkalmas pillanatban csodálná Géricault-t, ha lapozgatná Cousint, ha értené Ballanche-t¹⁹² - nos, akkor tényleg romlott volna és megérdemelné, hogy ide-oda pofozott bábu legyen, az éhenkórász művészek, hálátlan írók, kétségbeesett saint-simonisták állandó játékszere. Dehát vegyétek csak szemügyre alaposan, ó polgártársaim! Milyen is a valóságban? Rendszerint tömzsi, pirospozsgás arcú, hasa merészen előredomborodik; jó atya, jó férj, jó üzletember. E szónál álljunk csak meg egy pillanatra.

Ki képzelel el a Boldogságot másként, mint egy pirosképű, kékkötényes kis fűszeresinas képében: lába egy üzlet lépcsőjén, szemével huncutul pislog a nők után, csodálja gazdaasszonyát, szegény, mint a templom egere, vidáman nyelvel a vevőkkel, örül egy színházjegynek, főnökét erősnek, hatalmasnak tartja, s áhítva várja a napot, amikor majd ő is, gazdájához hasonlóan, kerek tükörben fésülheti a szakállát, miközben felesége elébe tartja ingét, nyakendőjét és nadrágját? Ez az igazi Árkádia¹⁹³! A pásztor, ahogyan Poussin¹⁹⁴ festi, manapság már kiment a divatból. Fűszeresnek lenni - ha a felesége nem bolondul bele egy görögbe, aki az embert saját arzénjával mérgezi meg - a legboldogabb állapotok egyike a világon. Művészek és tárcaírók, ti kegyetlen gúnyolódók, akik előtt a lángelme éppúgy nem szent, mint a fűszeres! Ismerjük el, hogy e gömbölyű kis pocak méltán ingerli rosszmájúságra

---

¹⁹¹ *Montyon-díj* - az Akadémia által évenként odaítélt díj, melyet Montyon báró (1733-1820) alapított.

¹⁹² *Ballanche*, Pierre Simon (1776-1847) - misztikus író és filozófus, aki a keresztény hitet és a haladást akarta összeegyeztetni.

¹⁹³ *Árkádia* - hegyvidék Peloponnézosz belsejében. A pásztorköltészetben a költők ideális földje.

¹⁹⁴ *Poussin*, Nicolas (1594-1665) - nagy francia festő.

ceruzátokat; igen, sajnos vannak fűszeresek, akik a katonás tisztelgés hatását egy rabelais-i¹⁹⁵ has látványával csapják agyon, megbontva a szemlére felsorakozott polgárőrök meglepően egyenes sorait. Kehes ezredeseket gyakran fakasztott az ilyesmi keserű panaszra. De hát ki hallott már sápadt és sovány fűszeresről? Oda volna a becsülete, elvakult emberek hatása alá kerülne! Ez hát a bökkenő: nagy a hasa. Napóleoné és XVIII. Lajosé is nagy volt, s a képviselők sem tudnak meglenni pocak nélkül. Két kiváló példa! De ha meggondoljátok, hogy a fűszeres adósai ellenére bizakodóbb, mint sok barátunk, aki tele van pénzzel, akkor csodálni fogjátok emberünket, és sok mindent megbocsáttok majd neki. Ha nem volna hajlamos a tönkrejutásra, ő lenne a mintaképe mindennek, ami jó, szép és hasznos. A finom érzésű népek szemében semmi más bűn nem terheli a lelkét, csak az, hogy Párizstól négy mérföldnyire van egy kis földcskéje, páröles kis kerttel; hogy ágyát és szobáját vörösrózsás sárga kalikóanyaggal kárpitozza be; hogy virágos mintájú utrecht bársonyra szeret ülni - fűszeresünk ugyanis örök rabja e gyalázatos szöveteknek. Rendszerint kigúnyolják az ingére tűzött gyémánt, meg az ujján sárgálló karikagyűrű miatt; az előbbi a megállapodott, tekintélyes embert, az utóbbi a házasságot jelképezi. Feleség nélkül el sem képzelhető a fűszeres. A fűszeres-feleség a francia csipkelődés poklát is megosztja a férjével. De hát miért kell a szerencsétlennek a kétszeres áldozat terhét viselnie? Mint mondják, el akart menni az udvarba. Melyik az az asszony, aki a kasszában ülve, ne kíváncsoznék ki onnan? S ugyan hová vágyik az erény, ha nem a trón közelébe? Mert a fűszeres felesége erényes a végtelenségig: a megcsalt férjet jelképező szarvak ritkán merednek a derék kereskedő homlokán. Nem mintha élettársa híján volna neme bájainak; csak éppen alkalma nincs a félrelépésre. Egy fűszeres felesége annyira szem előtt van, hogy - ezt a gyakorlat igazolja - csak bűnös úton elégítheti ki szenvedélyét. Erényét, az emberek vizsga tekintetének állandó céltábláját, a szűk hely és az árutömeg őrzi, amely lépcsőről lépcsőre dagad, s a gyertyákat, cukorsüvegeket egészen a hitvesi szoba küszöbéig sodorja. S mivel kénytelen erényesen élni, olyannyira ragaszkodik férjéhez, hogy ritka kivétellel belesoványodik. Bérelj egy kocsit, járd be Párizst, figyelj meg a fűszeresnéket: mind sovány, sápadt, fakóarcú, szikár. A higiénia a gyarmatáruk ártalmas, átható kipárolgásairól beszél; ha a kórtantól kérünk felvilágosítást, érdekes dolgokat tudhatunk meg a kasszában való hosszas tartózkodás hátrányairól, a karok, a hangszalagok állandó mozgásáról, a hidegről, amely befütyül a mindig nyitott ajtón és pirosra csípi az orrot. A tudomány, amikor a kíváncsiak orra alá dörgöli ezeket a tényeket, talán nem is meri kimondani, hogy a hűség bizonyos szempontból végzetes hatással van a fűszeres-feleségekre; vagy talán vonakodik elszomorítani a fűszereket, lefestve előttük az erénnyel járó hátrányokat? Bárhogyan is, e házastársak közt - akik ott esznek-isznak annak a nagy vitrinnek az üvege mögött, amelyről csak úgy beszélnek, hogy „hátról az üzletben” - kifejlődnek és elmélyülnek a házassági kötelék méltóságát megadó ünnepélyes szokások. Próbát tehetsz akármelyik városrészben: egy fűszeres soha ki nem ejtené a száján a léha „asszony” szót, mindig azt mondja: „a hitvesem”. Az „asszony” kimondása különös, furcsa, alantas képzeteket ébreszt, s egy isteni teremtményt dologgá alacsonyít. A vadaknak asszonyuk, a civilizált lényeknek hitvesük van: fiatal lányok, akik tizenegy és tizenkét óra közt érkeztek az előljáróságra a rokonok és ismerősök seregétől kísérve, fejükön mirtuszkoszorúval, amely azóta az ingaóra alatt pihen, s így a mameluk nemcsak a lovát siratja.

Ha fűszeresünk diadalittasan végigsétál nejével a városon, van benne valami meghatározhatatlan ünnepélyesség, amely okvetlenül szemet szúr a karikaturistának. Annyira lerí róla az öröm, hogy kihúzhatta lábát az üzletből; a felesége oly ritkán csípi ki magát, és olyan fodros ruhát visel, hogy egy fűszeres, élete párjával a karján, lényegesen több helyet foglal el a

---

¹⁹⁵ *Rabelais-i has* - olyan nagybendőjű, mint a nagy francia satirikus író festette óriások.

közterületeken, mint bármely más halandó. Vidraszőr-sapkáját és kerek mellényét levette, meglehetősen hasonlítana a többi állampolgárhoz, ha nem hajtogatná úton-útfélen: *drága barátom*, miközben elmeséli a Párizsban történt változásokat hitvesének, aki a bolthoz láncolva nem hallhat az újdonságokról. Ha nagyritkán, egy-egy vasárnap elszánja magát, s a szabadba megy, a romainville-i, vincennes-i vagy auteuil-i erdő legporosabb pontján telepszik le, és elragadtatva dicséri a levegő tisztaságát. Ott is, mint mindenütt, akármilyen álcázás ellenére felismered szókincséről, nézeteiről.

Ha postakocsin Meaux, Melun, Orléans felé tartasz, s szemben veled egy fülig betakaródzott utas ül, bizalmatlan pillantásokat vetve rád, nyilván fúrja oldaladat a kíváncsiság, hogy ki lehet ez a különös, egyelőre hallgatag egyén. Ügyvéd talán? vagy Franciaország egyik új főrendje? aktakukac? Egy beteg asszony elmondja, hogy még nem épült fel a kolerából. Megindul a társalgás. Az ismeretlen átveszi a szót.

- *Môsieu*...¹⁹⁶

Többre nincs is szükség, a fűszeres elárulta magát. Egy fűszeres sohasem mond *monsieur*-t, ami mesterkélt volna, sem *m'sieu*-t, ami végtelenül megvetőnek látszanék, nem, ő megtalálta a maga diadalmas *môsieu*-jét, amely valahol félúton van a tiszteletadás és a vállveregetés között, érezteti tekintélyét, s személyének csodálatos ízt kölcsönöz.

- *Môsieu* - mondja majd - a kolera idején a három legnagyobb orvos, Dupuytren¹⁹⁷, Broussais és *môsieu* Magendie háromféleképpen kezelte betegeit; de többé-kevésbé mind meghaltak. Nem tudták, mi az a kolera; nos a kolera olyan betegség, amelytől az ember elpatkol. *Akiket én láttam, azok mind dögvősen voltak. Ez pedig, Môsieu, ugyancsak ártott a kereskedelemnek!*

Ezután a politika felől kérdezed. A politikáról ez a nézete:

- *Môsieu*, úgy látszik, a minisztereknek fogalmuk sincs, mit csinálnak. Hiába váltják le őket, nem használ. Bezzeg a császár alatt jól mentek a dolgok. Micsoda ember volt az! Halálával vége Franciaországnak. S ha meggondolom, hogy nem segítette senki!

A továbbiakban erősen kifogásolható vallási nézetekre bukkansz emberünk gondolatai között. Evangéliuma nem más, mint Béranger dalainak gyűjteménye. Igen, ezek az utálatos, politikától átítatott refrének akkora kárt okoztak neki, hogy a fűszeres szakma sokáig fogja még nyögni. Vagy száz esztendő is beletelik, amíg egy párizsi fűszeres - a vidékieket nem érte annyira a fertőzés - bejut a paradicsomba. Talán túlságosan is erős benne a vágy, hogy ő francia legyen. Isten majd ítélkezik fölötte.

Ha az út rövid, és a fűszeresnek nincs beszélhetnékje - ritka eset! - megismerheted arról, ahogyan az orrát fújja. Zsebkendőjének egyik csücskét az ajkai közé veszi, hintázó mozdulattal szétnyitja a közepét, majd utolérhetetlen méltósággal belefúrja az orrát, és olyan trombitálásba fog, hogy egy kürt is megirigyelhetné.

Sokan, akiknek mániájuk, hogy mindenbe beleüssék az orrukát, nagy hibát vetnek a fűszeres szemére: „Nyugalomba vonul - mondják. - S ha egyszer visszavonult, senki sem látja már

---

¹⁹⁶ *Môsieu* (monsieur stb.) = uram (francia).

¹⁹⁷ *Dupuytren*, Guillaume (1777-1835) - híres francia orvosprofesszor, akadémikus. *Broussais*, François Joseph (1772-1838) - francia orvos, az ún. fiziológiai iskola megalapítója. Az egyik nagy párizsi kórházat róla nevezték el. *Magendie*, François (1783-1855) - francia fiziológus és orvos, a fiziológiában a kísérleti módszer egyik úttörője.

hasznát. Mit csinál? mi lesz belőle? Jelentéktelen, jellegtelen emberré válik.” Az állampolgárok ez értékes osztályának védelmezői szerint a fűszeres fiából rendszerint közjegyző vagy ügyvéd lesz, sohasem festő vagy újságíró, amely körülmény a következő büszke kijelentésre ösztönzi az atyát:

- Én leróttam, amivel az országnak tartoztam.

Ha pedig egy fűszeresnek nincs fia, akkor van utódja, akivel törődik; bátorítja, felkeresi, hogy megnézze emelkedik-e a napi bevétel, és összehasonlítja a régi idők jövedelmével; pénzt kölcsönöz neki: az öreg kereskedőt a kölcsönrészletek szála fűzi a fűszeres szakmához. Ki nem hallotta a megható anekdotát a pult utáni nosztalgiaíró, amelytől ő sem mentes?

Egy régivágású fűszeres, aki harminc esztendőn át szívta magába üzletének ezerféle illatát, s a heringek miriádjainak társaságában evezett lefelé az élet folyóján, együtt hajózva a tőkehalak tömegével; aki naponta seperte a reggeli vevők százainak sarát, és számlálta a szutykos pénzdarabokat, nos, ez a vágyaihoz képest vagyonos ember, pénzzé teszi boltját, minek utána eltemette hitvesét, átadva testét az enyészetnek és annak a kis darab földnek, amelyet szabályszerűen megvásárolt, s amelyről a hivatalos nyugtát hozzátette a családi iratokhoz; az első napokon tisztos polgárként sétál Párizsban; nézi a dominózókat, sőt még színházba is elmegy. Mindazonáltal - mint mondja - nyugalanság emésztette. Meg-megállt a fűszerüzletek előtt, beleszagolt a levegőbe, s hallgatta a mozsár csengését. S megpillantván egy fűszerest, aki a boltajtóból kémleli az eget, akarva, akaratlan felötlött benne a gondolat: „Azért te is ilyen voltál!” A fűszerek vonzóerejének engedelmessé, meglátogatja utódját. Az üzlettel nem volt semmi baj. Emberünk nehéz szívvel fordult vissza. „Nem érzem jól magam, *valami bujkál bennem*” - mondja Broussais-nak, akihez betegségével fordult. Broussais utazást írt elő neki, de nem jelölte meg pontosan sem Svájcot, sem Itáliát. Néhány hosszabb, Saint-Germainbe, Montmorencyba, Vincennes-be tett sikertelen kirándulás után a szegény, egyre jobban senyvedő fűszeres nem bírta tovább: visszatért a boltjába, mint La Fontaine galambja a fészkére, ajkán az örökigaz mondással: *Olyan vagyok, mint a vadnyúl, ott halok meg, ahová tartozom!* Utódja megengedte neki, hogy zacskókat hajtogathasson az egyik sarokban, s néha - mily nagy kegy! - helyettesíthesse a pult mögött. Szemében, mely már a sülthaléhoz hasonlított, ekkor felvillant az öröm szikrája. Este, a sarki kávéházban, felhánytorgatja a fűszeresek elfajulását, s nagy hangon megkérdi, mire jók az üzletben azok a csillogó masinák, amelyek apróra darálják a kakaót.

Az eszes, határozott fűszeresek némelyike egy-egy község élére kerül, s felcsillantja falun a párizsi civilizáció fényét. Ekkor kezdi lapozgatni Voltaire-t és Rousseau-t, amelyeket annak idején megvásárolt; de a 17. oldal jegyzeténél kileheli a lelkét. Mindig a környék javát tartva a szeme előtt, rendbehozat egy itatóhelyet, és leszállítva a plébános javadalmait, korlátot szab a klérus elburjánzásának. Van köztük, aki még a *Constitutionnel*-nek is megírja véleményét, de választ hiába vár; mások kérvényeket iratnak tiltakozásul a négerrabszolgaság és a halálbüntetés ellen.

Csupán egyetlen szemrehányást tehetek a fűszeresnek: igen sok példány van belőle. Annyi bizonyos - s ezt ő maga is elismeri - hogy személye általánosan elterjedt jelenség. Egyes moralisták szerint, akik a párizsi szélességi fokon megvizsgálták tulajdonságait, különféle erényei rögvest hibákká torzulnak, mihelyt háztulajdonossá válik. Ekkor állítólag a durvaság enyhe jelei mutatkoznak rajta, parancsolgat, sürget, fizetési felszólításokat küldözget, s jócskán veszít megnyerő vonásaiból. Nem szállok vitába ezekkel a vádakkal, amelyek bizonyára a fűszeres életének kritikus időszakában tett megfigyeléseken alapulnak. De figyeljétek csak meg a különböző emberfajtákat, tanulmányozzátok furcsaságaikat, s tegyétek fel magatoknak a kérdést: ugyan ki tökéletes itt, a siralomnak ebben a völgyében? Legyünk

elnézőek a fűszeresekkel szemben! S különben is mit nyernénk vele, ha tökéletesek volnának? csodálni kellene őket, kezükbe kellene adni az Állam gyeplőit, amelynek érdekeit oly buzgón szolgálja. S ti, gúnyolódók, akiknek e sorok íródtak, az ég szerelmére hagyjátok békén, ne háborgassátok túlságosan ezeket az érdekes kétlábúakat; nincs elegetek a kormányból, az új könyvekből meg a bohózatokból?

SIVATAGI SZENVEDÉLY¹⁹⁸

- Ijesztő ez a mutatvány - kiáltott fel az asszony Martin úr állatseregletéből kijövet.

Ugyanis „dolgozni” látta ezt a merész bűvészt a hiénájával, hogy szakmai nyelven szóljunk.

- Milyen eszközökkel sikerült vajon ennyire megszelídíteni az állatait, hogy ily biztos lehessen ragaszkodásuk felől - folytatta.

- Ez, ami önnek rejtélyesnek látszik - vágtam közbe - egészen természetes dolog.

- Ó - szólt ő erre és ajkán ott lebegett a hitetlenség mosolya.

- Maga azt hiszi, hogy az állatokban semmi szenvedély sincs? - kérdeztem aztán. - Tudja meg, hogy mi minden bűnre megtaníthatjuk őket, ami a mi civilizációnkat jellemzi.

Csodálkozva nézett rám.

- De - szólaltam meg újra - mikor először láttam Martin urat, én is meglepetten kiáltottam fel, mint ön. Mellettem akkor egy féllábú obsitos ült, aki velem együtt váltott jegyet. Az arca már akkor feltűnt nekem, mikor beléptünk. Egyike volt azoknak a merész vonású arcoknak, amelyeket a háború pecsétje jelölt meg és amelyek vonásaiba Napóleon csatái íródtak be. Ez az öreg obsitos katona azonban főleg őszintének és vidámnak látszott, ami rám mindig kellemes benyomást tesz. Biztosan egyike volt azoknak a sorkatonáknak, akiket semmi sem lep meg, akik még tudnak nevetni valót találni egy bajtárs utolsó torz mosolyában, vidáman temetik el vagy rabolják ki, és fölényesen szölongatják a feléjük röppenő golyókat, akik nem sokat teketóriáznak és még az ördöggel is tegeződnek. Miután nagyon alaposan megnézte az állatsereglet tulajdonosát, amikor az öltözőjéből kilépett, nézőtársam hozzám fordult azzal a jellegzetes ajkbiggyesztéssel, amely gúnyos megvetést óhajt kifejezni, s amelyet fölényes emberek engednek meg maguknak, megkülönböztetésül azoktól, akik könnyen becsaphatók. Így aztán, amikor csodálkozva kiáltottam fel Martin úr bátorsága láttán, rám mosolygott, és beavatott arccal felém bólintott, mondván: - „Ó, ismerjük ezt!”

- Hogyhogy ismerjük? - feleltem neki. - Ha meg akarná magyarázni ezt a rejtélyt, nagyon lekötelezne.

Néhány perc múlva, ami alatt megismerkedtünk, vacsorázni mentünk az első utunkba eső vendéglőbe. A tészánál egy üveg pezsgő visszaadta a furcsa katona emlékeinek minden ragyogását és elmondta történetét, amelyből megtudtam, hogy joga volt így kiáltani: *Ismerjük ezt!*

Amikor hazaértünk a hölgy lakására, annyit évődött, ígéretett, hogy beleegyeztem: papírra vetem a katona elbeszélését. Másnap már el is küldtem neki ennek az eposznak kis részletét, annak az eposznak, melyet úgy is hívhatnánk: A franciák Egyiptomban.

Desaix¹⁹⁹ tábornok felső-egyiptomi hadjárata idején egy provence-i katona, aki a maugrabinok²⁰⁰ fogságába esett, elkerült ezzel az arab törzsszel a Nilus vízesei körüli sivatagba. Hogy sikeresen elszakadjanak az őket üldöző franciáktól, saját nyugalma érdekében a maugrabinok

---

¹⁹⁸ *Une Passion dans le désert (1832)*

¹⁹⁹ *Desaix* - a francia forradalom egyik leghíresebb tábornoka, a marengói csatában esett el.

²⁰⁰ *Maugrabinok* - Maghreb (arabul: nyugat, napnyugta) lakói. Észak-Afrikát nevezik így (Marokkó, Algéria).

erőltetett menetbe fogtak és csak éjszaka pihentek le. Pálmafák védelmében buzogó forrás köré táboroztak le, ahol előzőleg elástak némi ennivalót. Miután fel sem tételezték, hogy foglyuknak eszébe juthat szökni, mindössze a kezét kötözték meg, és miután megabrakoltatták lovaikat és ők maguk is ettek néhány datolyát, mindnyájan elaludtak. Mikor a merész provence-i észrevette, hogy ellenségei pillanatnyilag nem tudnak rá vigyázni, fogaival magához ragadott egy közelében heverő görbe kardot, térdei közé vette annak életét, így vágta el kötelékeit, amelyek megbénították kezét, és így végre szabad volt. Azonnal puskát és tört ragadott, óvatosan magához vett valamennyi szárított datolyát, egy kis zsák árpát, lőport és golyókat. Felkötötte a görbe kardot, felkapott egy lóra és gyorsan arrafelé vágatott, amerre szerinte a francia csapatoknak lenniök kellett. Türelmetlenségében, hogy újra francia tábort lásson, úgy megszorította a már kimerült paripát, hogy szegény állat sarkantyútépett bordáival kiadta páráját, egyedül hagyván a francia katonát a sivatag közepén. Miután egy kis ideig gyalogolt a homokban, egy szökött fegyvenchez méltó kétségbeesett bátorsággal, meg kellett állnia, mert alkonyodni kezdett. Bármilyen gyönyörű is az éjszaka keleten, nem érzett magában elég erőt ahhoz, hogy útját folytassa. Szerencsére sikerült felmásznia egy kis halomra, amelynek tetején néhány pálmafa nőtt; a pálmaleveleket már messziről látta: a legédesebb reményeket keltették szívében. Annyira fáradt volt, hogy lefeküdt egy gránitköre, amelyet a természet szeszélye tábori ágygá faragott, és elaludt anélkül, hogy bármi módon gondoskodott volna is biztonságáról. Kockára tette az életét. Utolsó éber gondolata a megbánás volt. Sajnálta, hogy elhagyta a maugrabinokat, akiknek nomád élete szinte csábítónak tetszett előtte, most, hogy távol volt tőlük, magára hagyottan. A nap keltette fel, amelynek kegyetlen sugarai egyenesen a gránitra tűzve, kibírhatatlanul izzóvá tették a követ. Egyébként még azt az ügyetlenséget is elkövette szegény, hogy nem a pálmafák zöldellő árnyába fektette fejét, hanem ellenkező oldalra. Nézte a magányos fákat és megremegett! Ugyanis a pálmák az arles-i katedrális könnyed mór oszlopainak hosszúlevelű oszlopfőit juttatták eszébe. Megszámolta őket, majd körülnézett, s a legszörnyűbb kétségbeesés lett úrrá a lelkén. Határtalan homoktengert látott, minden irányban a sivatag pernyés homokja terjengett, és szemcséi úgy szikráztak, mintha acélpengén csúszna meg a fény. Az ember azt sem tudta, hogy jeges tengert néz-e, vagy tükörsima tavat. A szinte cseppfolyós föld felett tüzes párafelhők gomolyogtak. Az ég tiszta pompája, mint keleten annyiszor, kétségbeejtő, mert nem hagy helyet a vágnak és a képzeletnek. És tűzből volt az ég és a föld. A csönd vad és borzalmas fensége megrémítette; a végtelen, az óriási minden oldalról szorongatta a lelkét: sehol egy felhő az égen, sehol egy fuvallat a levegőben, semmi változatosság a homoktenger szabályos apró hullámain; a látóhatárt egyetlen fénylő vonal zárta le, mint a tengeren szép időben, egyetlen fénylő vonal, amely oly éles volt, akár a kard. A provence-i odasimult egy pálma törzséhez, mintha az egy barát teste volna, majd a fatörzs gránitra vetett vékonyka, egyenes árnyékba húzódva, sírva fakadt, leült és úgy maradt, mélységes szomorúsággal szemlélve azt a kegyetlen látványt, amely szeme elé tárult. Kiabálni kezdett, mintha a magányt akarná megkísérteni. Hangja elveszett a kis halom mélyedéseiben és nem vert visszhangot sehol. A visszhang csak a szívében szólalt meg, huszonkét éves volt a provence-i katona. Megtöltötte fegyverét.

- Erre még mindig ráérek - biztatta magát és a földre tette a szabadító fegyvert. Pillantása körbejárt a sötétlő homok és a kék ég terén, és közben Franciaországról álmodozott. Párizs csatornáinak szagát szimatolta boldogan. Emlékezett minden városra, amelyben járt, társainak arcára, életének minden apró körülményére. Majd déliesen élénk képzelete már drága provence-i szülőföldjének kavicsait mutatta neki a hőség játékában, amely ott terült el fényabrosz gyanánt a sivatag fölött. Félvén ennek a kegyetlen délibábnak veszélyeitől, a katona lefelé indult a kis halom ellenkező oldalán, mint ahol tegnap feljött, örömmel fedezte fel, hogy az emelkedés oldalában valami barlangféle nyílik, beékelődve a hatalmas gránittömbök közé,

amelyek ezt a kis emelkedőt kialakították. A barlang földjén gyékénymaradék árulta el, hogy ezt a búvóhelyet már ember is lakta. Néhány lépésnyire datolyák terhe alatt roskadozó pálmafákat vett észre; szívében ekkor újra feléledt az életösztön. Remélte, hogy megéri néhány maugrabin jövetelét, vagy talán hamarosan meghallja az ágyúk döngését; mert hiszen e pillanatban Bonaparte vonul végig Egyiptomon. Ettől a gondolattól felelevenedve, a katona leszedett néhány érett fürtöt, amelyeknek súlya alatt a pálmák szinte meghajoltak, és megkóstolván a gyümölcsöt, ezt a váratlan manná, meggyőződött arról, hogy a barlang egykori lakója nemesítette ezeket a pálmákat. A datolyák zamatos, friss, bőlevű húsa valóban az előző lakó gondoskodásának nyomait viselte. A provence-i sötét reménytelensége szinte örült örömbé csapott át. Visszamaszott a dombocskára, és azzal foglalkozott a nappal még hátralevő óráiban, hogy kivágta az egyik meddő pálmát, amely előző este védőn föléje hajolt. Homályos emlékként felmerült benne a sivatag vadállatainak képzete, és előre látván, hogy inni jöhetnének ahhoz a homokbavesző forráshoz, amely a sziklák lábainál előszivárgott, elhatározta, hogy megvédi magát látogatásuk elől és eltorlaszolja remetelakát. Minden igyekezete ellenére, és minden erőfeszítése ellenére, amelyet megacélozott az a félelem, hogy álmában vadállatok prédájává válhat, nem sikerült ezen az estén több darabra vágnia a pálmát; csak ledöntötte. Mikor este a sivatagnak ez a királya ledőlt, zuhanásának zaja visszhangzott a távolban, s ez olyan volt, mintha maga a magány sóhajtana. A katona megremegett, mintha egy hang vesztét jósolta volna. De mint az az örökös, aki nem soká kesereg rokona halálán, megfosztotta a szép fát hosszú, széles leveleitől, poétikus díszétől, és megjavítgatta velük a fekvőhelyeül szolgáló rossz gyékényt. Lankadtan a hőségtől és a munkától, elaludt nedves barlangjának vörös boltíve alatt. Az éj közepén álmát különös nesz zavarta meg. Felült a vackán és a mélységes csöndben felismerte, hogy annak a váltakozó ütemű lélegzetnek vad ereje, amit hall, nem lehet emberi lényé. Szívét mélységes félelem dermesztette meg, melyet még fokozott a sötétség, a csönd és álmainak ijesztő emléke. Már érezte azt a különös feszültséget fejbőréen, mikor félelmében az embernek a haja égnek áll, midőn nagyra tágult pupilláinak sikerült az árnyékban felfedezni két gyenge, sárga fénypontot. Először azt hitte, hogy valami módon saját szeme tükröződik ott, de hamarosan az éjszaka fényei fokozatosan felerősödvén, megvilágították a barlang belsejét, s ő megláthatta, hogy két lépésnyire tőle hatalmas állat fekszik. Oroszlán, tigris, vagy krokodilus. A provence-i nem volt elég művelt ahhoz, hogy felismerje, melyik alfajhoz sorolhatná ellenfelét. De rémületének hevessége még fokozva tudatlanságával, a legkülönbözőbb szerencsétlenségeket képzelte el vele egyszerre. Keserves kín volt minden idegszálával figyelni, hallgatni ennek a lélegzésnek szeszélyeit anélkül, hogy a legkisebb mozdulatot is merte volna tenni. Erős szag töltötte meg a barlangot, olyasmi, mint amilyen a rókákból árad, de valahogy még áthatóbb, mondhatni még nehezebb. És mikor a provence-i orrával megkóstolta ezt a szagot, rémülete tetőfokra hágott, mert már nem lehetett kétsége lakótársa kiléte vagy mibenléte felől, akinek barlangjába ő táborát ütött. Rövidesen a látóhatár felé igyekvő hold közömbösen rávillantotta fényét a párduc foltos bőrére. Egyiptomnak ez az oroszlánja aludt, összegömbölyödve, akár valami nagy kutya, amelyik fényes ólban lakik egy palota kapubejárata alatt. Szeme, amely egy pillanatra kinyílt, ismét lecsukódott. Képét a katona felé fordította. A párduc foglyának agyában ezer kusza gondolat kergetőzött; először egy puskalövessel meg akarta ölni. Azután azonban ráébredt, hogy nem elég nagy a távolság közte és az állat közt, hogy célbavehetné, a golyó elfütyülne mellette, a puskacső túl hosszú is volt. És ha felkeltené? Ez az elképzelés megbénította. Hallgatva saját szíve dobogását, elátkozta túl erős dübörgését, amit a vér áramlása okozott, attól tartva, hogy megzavarja azt az álmod, amely időt enged neki arra, hogy valami egérutat leljen. Keze kétszer is kardjára tévedt, azzal a szándékkal, hogy elvágja ellenfele fejét; de jól tudta, hogy a rövidszőrű kemény bőrt átvágni alig sikerülne egy csapásra, letett hát merész szándékáról. És ha elvétené? Ez a biztos halál. Inkább a harc mellett döntött mégis, és

elhatározta, hogy kivárja a reggelt. A hajnal nem késett soká. A francia fiú most szemügyre vehette a vadállatot. Orra véres volt. „Jóllakott hát!” gondolta a fiú és nem izgult azon, hogy vajon emberhús volt-e a lakoma; legalább nem lesz éhes, mikor majd felébred.

A párduc nőtény volt. A hasán, combján fehéren ragyogott a prém. Bársonyos pettyek karperecként övezték mancsait. Fehér volt izmos farka is, csak a végét fogták át sötét gyűrűk. Bundája felső része egyébként tompa aranyszínű, sima és lágy, épp csak azok a jellegzetes rózszaformájú cirmok tarkítják, amik a párducféléket minden más „macska-félétől” megkülönböztetik. Horkolva, de oly kecsesen feküdt a barlangnak ez a nyugodt és félelmes úrnője, akár egy díványpárnán hempergő cica. Inas, véres, alaposan felfegyverzett mancsait előrenyújtotta, ráhajtotta fejét, mereven elálló, ritkás, csupa ezüstsálhoz hasonló bajszával. Ha ketrebben lett volna a párduc, a provence-i még bizonyára gyönyörködött volna is a dúvad szépségében, élénk színeinek erős ellentétében, megcsodálta volna bőrének fejedelmi pompáját. De e pillanatban a szeme csak belekáprázott a szörnyű képbe. Még az alvó párduc jelenléte is olyan hatást gyakorolt rá, mint amelyet állítólag a kígyó tekintete a csalogányra. A katonát bátorsága, mely a golyózáporban bizonyára fellángolt volna, e veszély láttán most szinte cserben hagyta egy pillanatra. Hirtelen azonban merész ötlete támadt, amely elapasztotta a homlokán kiütkező veríték forrását. Mint azok az emberek, akiket már a sorscsapások a végsőkéig ragadnak, ő is szembefordult a halállal, szinte felkínálkozva neki, s öntudatlanul színjátékot látva kalandjában, elhatározta, hogy tiszteSSéggel játssza el szerepét, egészen az utolsó jelenetig.

„Utóvégre tegnapelőtt az arabok is megölhettek volna!” - gondolta magában. Elhatározta, hogy máris halottnak tekinti magát s így bátran, bizonyos nyugtalan kíváncsisággal várta ellenfele ébredését. Mikor a nap felkelt, a párduc hirtelen kinyitotta szemét; majd, mint aki görcsös zsibbadtságából akar felocsúdni, jóízűn nyújtózott. Aztán ásított, megmutatva fogazata félelmes gépezetét és villás nyelve kemény ráspolyát.

- Úgy mórrikálja magát, mint valami nőcske! - jutott eszébe a fiúnak, látván kényeskedő, kacér hempergését. A párduc most lenyalogatta a vért a talpáról és az orráról, majd ismétlődő kedves mozdulattal vakargatta a fejét.

„Jól van, no, csinosítsd magad kissé - mondta magában a provence-i, akinek jókedve kezdett visszatérni, mióta bátorságra kapott. - Most majd jó reggelt mondunk egymásnak.” - Ezzel megragadta a rövid tört, amelyet a maugrabinoktól szerzett.

Ebben a másodpercben a párduc feléje fordította a fejét és merőn, mozdulatlanul rábámult. A fémes csillogású szemek merevsége és kibírhatatlan fénye megremegtette a katonát, különösen, mikor az állat meg is indult felé; ő azonban kedveskedő arckifejezéssel nézett rá vissza, szinte csábítóan, mintha meg akarná bűvölni, s úgy várta be, míg egész közel nem ér hozzá; majd oly lágyan, szerelmesen, mintha a legszebb asszonyt akarná megcirógatni, felényült, és végighúzta a tenyerét a párduc egész testén, hosszában, a fejétől farkáig, körmeivel csiklandozván sárga hátát kettéosztó rugalmas csigolyáit.

Az állat kéjesen felemelte a farkát, szeme megszelídült, és amikor a fiú harmadszor is megismételte ezt az érdekszülte gyengédséget, a vad olyasféle *rrrrr*-hangot hallatott, mint amilyennel macskáink szokták megelégedésüket kifejezni; de ez a dorombolás olyan mély és hatalmas torokból eredt, és úgy visszhangzott a barlangban, mint templomban az orgona elhaló bugása. Felfogván cirógatásainak életbevágó fontosságát, a fiú újra meg újra megismételte, hogy elringassa, elkábítsa ezt a hatalmas kurtizánt. Mikor már úgy érezte, biztosan elaltatta szeszélyes lakótársa harci kedvét - minthogy éhségét oly szerencsés módon csillapította előző este a vadállat - a katona felkelt, és ki akart osonni a barlangból; a párduc ki

is engedte, de mikor a fiú a dombtetőre ért, csak szökkent egyet, egy ágról-ágra ugró veréb könnyedségével, és felgömbölyített háttal, macska módra a katona lábához dörgölözött. Majd, immáron kevésbé merev tekintetét vendégére szegezve felhördült, azon a különös, rekedt hangon, amit a természetbúvárok a fűrészéhez hasonlítanak.

- Kissé nagyigényű vagy, drágám! - mosolyodott el a francia fiú. S megpróbált a dúvad fülével játszani, a hasát cirógatta és körmével jó erősen vakargatta a homlokát. Azután sikerének tudatában töre hegyével csiklandozta könnyedén koponyáját, lesve a percet, mikor megölné; de érezte a csontok keménységét, s ez rémülettel töltötte el; hátha nem sikerül és akkor...

A sivatag szultánnője, mintegy elismervén rabszolgája tehetetlenségét, felényújtotta a nyakát, felszegte a fejét, s bódultságát magatartásának nyugalma bizonyította. A katona hirtelen ráébredt, hogy úgy ölhetné meg egycsapásra ezt a vad királylányt, ha törét, hízelgően feltartott torkába döfí, és már emelte is a pengét, mikor a párduc, nyilván kielégülten, kecsesen lábához kuporodott, s időnként felnézett rá olyan pillantással, amiben az eredendő szigor ellenére bizonyos homályos jóindulat is tükröződött. Szegény provence-i fiú megette datolyáit, egyik pálmához támaszkodva és közben hol a sivatagra vetett egy-egy tekintetet, esetleges szabáditókat lesve, hol félelmetes társára, hogy bizonytalan kegyei felől tájékozódják. A párduc mindig azt a pontot nézte, ahová ő épp ledobott egy-egy datolyamagot és tekintete ilyenkor hihetetlen gyanakvást árult el. Kereskedői gondossággal figyelte a fiút; de ez a vizsgálat úgy látszott előnyösen ütött ki, mert amint a fiú befejezte sovány étkezését, cipőit kezdte nyalogatni, és kemény és érdes nyelvvel csodálatosan letisztogatta a bőr redőibe rakódott homokot.

- De mi lesz, ha megéhezik? - aggódott a katona, és igyekezve leküzdeni azt a borzadályt, amit ez a gondolat okozott neki, kíváncsian méregette a párduc arányait; ez bizonyára egyike volt fajtája legszebb példányainak, lévén három láb magas és négy láb hosszú, a farkáról nem is beszélve. Ez a hatalmas fegyver, kerek, vaskos, mint egy furkósbót, közel három láb hosszú volt. Feje oly vaskos, akár egy oroszláné, kifejezése rendkívül finom, ha uralkodik is pofáján a tigrisek hideg kegyetlensége, mégis van benne valami távoli hasonlatosság egy ravaszkodó asszonyi arccal. Végül is a magányos királynő e percben olyasféle képp látszott vidámnak, akár egy részeg Néró, jóllakott vérrel s most játszani akar. A katona próbált járkálni, a párduc nem állta útját; meglegedett azzal, hogy tekintetével kövesse, miáltal nem is annyira hűséges kutyára, mint valami hatalmas angóramacskára emlékeztetett, melyet gazdája minden mozdulata érdekel és izgat. Ahogy a katona megfordult, meglátta lova tetemének maradványait a forrás mellett, ahová a párduc elvonszolta. Már körülbelül kétharmada hiányzott. Ez a látvány megnyugtatta a katonát. Most már értette, hol járhatott a párduc és miért nem bántotta őt álmában, mikor hazatért. Ez az öröm arra bátorította, hogy megkísértse a jövőt, és az az örült reménysége támadt, hogy esetleg megférhet a párduccal a nap folyamán, ha nem mulaszt el semmit megszelídítésére és szíves jóindulatának további biztosítására. Visszajött hát hozzá, és kimondhatatlan örömmel vette észre, hogy bár alig észlelhetően, de mégis a párduc megcsóválja a farkát. Bátran leült hát mellé, és most játszani kezdtek egymással, a katona megfogta a mancsait, megcsiklandozta az orrát, csavargatta a fülét, hátára hempergette és jó erősen vakargatta, forró, selymes vékonyát. A párduc tűrte a cirógatást, és mikor a katona a mancsai prémjét igyekezett kisimítani, gondosan behúzta damaszkuszi penge-szerűen hajlott karmait. A francia fiú félkezét törén tartotta, azt remélve, hogy egy adott pillanatban az önfeledt, túlságosan is jóhiszemű párduc hasába döfheti majd. De attól tartott, hogy a vadállat még utolsó vonaglásaiban is képes lesz őt megfojtani. És különben is. Valami lelkifurdalás-féle szólalt meg szívében, felékiáltva, hogy ne bántson egy ártalmatlan teremtményt. Úgy

tetszett neki, hogy társat talált a határtalan sivatagban. Önkéntelenül első szeretőjét juttatta eszébe ez a párduc, kis barátnőjét, Virginie-t, akit „Mignonne”-nak²⁰¹ nevezett el, tréfásan az ellentét kedvéért; ugyanis a kis nő oly vadul féltékeny volt, hogy szerelmük egész ideje alatt a fiúnak rettegnie kellett a késtől, amellyel a nő állandóan fenyegette. Ez az ifjúkori emlék arra ösztönözte, hogy megpróbálja rászoktatni a fiatal párducot, hallgasson a „Mignonne” névre; s egyre kevesebb félelemmel csodálta a fiatal vadállat fürge kecsességét, hajlékony, puha báját. Alkonyattájban már megbarátkozott veszélyes helyzetével és szinte megszerette annak izgalmait. Végül már elérte azt is, hogy a ragadozó hozzászokott, hogy ráemelje tekintetét, ha fejhangan „Mignonne”-t kiáltott felé.

Napnyugta után „Mignonne” többször felhördült, szomorkás, mély, dallamos hangon.

„Jól nevelt lány - gondolta a vidám katona. - Esti imáját mondja, úgy látszik.”

De ez a mókás gondolat csak akkor ötlött fel benne, mikor látta, milyen békésen kuporog különös társnője. - Menj csak, szőke szépségem, feküdj le te előbb - szólt hozzá, számítva lába fürgeségére, hogy majd ha a párduc elalszik, gyorsan elinal és más búvóhelyet keres magának pihenőül. Türelmetlenül várta a szökésre alkalmas percet, és mikor azt elérkezettnek látta, gyors léptekkel indult arrafelé, amerre a Nilust sejtette; de alighogy negyedmértöldnyit haladhatott, már meghallotta maga mögött a homokban párduca ugrásainak tompa dobbanását. Jött utána a nőstény dúvad, időnként fűrészhangon hörrenve, ami még súlyos ugrásai dobajánál is ijesztebb volt.

„Na, tessék - mondta magának a fiú -, úgy látszik megkedvelt! Ez a növendékpárduc eddig még nem találkozhatott élőlényvel. Igazán hízog lenne rám nézve, ha én lehetnék első szerelme.”

Ebben a percben a francia fiú besüppedt egy olyanfajta futóhomok-buckába, amelytől a vándorok úgy rettegnék s amelyenből ember nem nagyon menekült még ki. Érezve, hogy süllyed, a katona önkéntelenül felordított; a párduc fogával galléron ragadta és hatalmas ugrásokkal hátrálva mintegy varázslatos erővel kihúzta a homoksírból. „Ó, Mignonne... - há-lálkodott a katona és lelkesen ölelgette, cirógatta társát. - Most már aztán ásó, kapa válasszon el minket! De aztán rá ne szedj!” - szólt, és visszafordult. Ettől kezdve a sivatag szinte benépesült számára. Akadt egy lény, akihez szólhatott és, amelynek vadsága a katonával szemben felengedett anélkül, hogy akár ő maga is okát tudta volna adni, minek is köszönheti ezt a hihetetlen pajtáságot.

Bármily erősen határozta is el a katona, hogy ébren marad, le se fekszik és vigyáz magára, mégis elnyomta az álom. Ébredésekor sehol se látta „Mignonne”-t. Felmászott a dombtetőre s a távolban szemébe tűnt a párduc, amint épp hosszú ugrásokkal közeledik, fajtája szokásához híven, minthogy ezeknek a macskaféléknek gerincük rendkívül hajlékonysága tiltja a futást. „Mignonne” azúttal ismét véres szájjal érkezett és pajtása elengedhetetlen becézéseit azzal a mélyhangú dorombolással fogadta, mely híven kifejezte, mennyire boldog.

- Á, á, kisasszony! Mert ugye tisztességes hajadon vagy, no, nézd csak, szívesen vesszük a becézést? Nem szégyelled magad? Valami arabot ettél? Jól van, no. Pedig az is csak olyan lelkes állat, akár csak te, vagy én! Aztán legalább meg ne halljam, hogy franciát zabáltál meg! Mert akkor igazán vége a barátságoknak! Nem foglak szeretni!

A párduc úgy játszott most vele, mint egy fiatal kutya a gazdájával, túrta, hogy görgessék, verdessék, cirógassák, sőt időnként ő kezdett ki vele, pajkosan előrenyújtva egyik mancsát kérő mozdulattal.

---

²⁰¹ Mignonne = kedves (francia).

Néhány nap telt el így. Ez a társasviszony lehetővé tette a katonának, hogy gyönyörködni tudjon a sivatag fenséges szépségeiben. Amióta a félelem és nyugalom órái váltakoztak benne és amióta ennivalót talált s egy élőlényt, akivel törődhetett, lelkében ellentétes érzelmek kavargtak... Egész élete csupa ellentét. A magány feltárta előtte minden titkát, beburkolta szépségeibe. A napkelte és napnyugta olyan szemképrázoló látványossággal szolgált, amelyeket szinte senki sem ismert. A fiú megrezsent, ha fölötte - ritka vendégként - madárszárny halk zizzenése rebbent, ha összeölelkeztek a felhők, ezek a színes és szeszélyes vándorok! Éjszaka figyelte a hold visszfényt a homokon, amelyen a számum hullámokat gyűrt, halmokat rakott s így állandóan változtatta a tájat. A keleti nap fényében élt, és megsodálta elképesztő pompáját. És gyakran, ha végigélvezte egy sivatagi zivatar borzongatóan gyönyörű látványosságát, ezen a síkon, ahol a felszálló homok vörös, száraz ködöt kavart, halálos felhőket, a fiú repesve várta az éjszakát, mert ilyenkor árad az égből a csillagok boldogító hűvössége.

Képzletbeli zenét hallott az égbolt felől; majd a magány megtanította rá, hogyan nyissa ki álmai kincsesládikóját.

Hosszú órákat töltött azzal, hogy semmiségekre emlékezzen. Hogy összehasonlítsa elmúlt életét a mostanival. Végül is szenvedélyesen megkedvelte a maga párducát, mert valamiféle gyöngédségre szüksége volt.

Mi volt az oka? Talán a fiú hatalmas erővel kivetítődő akarata változtatta meg pajtása természetét? Vagy a sivatagban ez idő tájt dúló harcok következtében bőséggé vált táplálék tette volna? A párduc mindenesetre tisztelte a fiú életét, úgyhogy a francia már nem is érzett gyanakvást a vadállattal szemben, oly szelídnek látta. Ideje legnagyobb részét alvással töltötte; de mégis kénytelen volt állandóan őrködni, mint egy pók, hálója közepén, nehogy elmulassza esetleges szabadulásának pillanatát, ha valahol ember tűnne fel, látóhatára körében. Már feláldozta ingét, hogy zászlóként vonja fel egy kopasz pálmára. A végszükség megtanította rá, hogyan ejtse módját, hogy a zászló állandóan kiterítve lobogjon: pálcákra feszítette a vásznat, nehogy a szélre legyen bízva élete, s így esetleg elmulassza abban a pillanatban lengetni lobogóját, mikor a várva várt vándor történetesen a sivatag felé néz...

Azokban a hosszú órákban, mikor minden reménye elhagyta, játszadozott a párducával. Most már megtanulta megkülönböztetni a vadállat hangjának, tekintetének minden árnyalatát, megfigyelte az aranyszín gúnyáját tarkító pettyek elosztásának minden szeszélyét. „Mignonne” már akkor se morgott, ha a fiú megtalálta fogni félelmetes farka bojtját, hogy megszámlolja a rajta levő fehér és fekete karikákat, amelyek drágakövekként csillantak meg a napfényben.

Kedvtelven nézegette az állat lágy és finom körvonalainak játékát, tetszett neki hasa fehérsége, feje kecses formája. De főleg olyankor élvezte az állat szépségét, ha az bolondozott; olyankor nem győzte nézni fürgeségét, mozdulatai üde, ifjú bája mindig újra meglepte; bámulta hajlékonyságát ugrás közben. Vagy amikor meglapult, hasmánt csúszott, odasimult, kapaszkodott, bukfencezett, hempergett, vagy bohókásan felszökkent bárhová. De nem lehetett olyan erős az ugrás lendülete, olyan csúszós valamely gránittömb, hogy a „Mignonne” név hallatára azonnal meg ne állt volna.

Egy forró napon hatalmas madár szárnyalt el fölöttük. A provence-i felnézett rá, és elfordult párducától, hogy ezt az új jövevényt szemügyre vegye; de egy percnyi várakozás után a magára hagyott szultánnó tompán felmordult.

- Akármi legyenek, ha ez nem féltékeny rám! - kiáltott fel a katona, látván a párduc ismét merevvé vált tekintetét. - Ezt a bestiát megszállta Virginie lelke, az egyszer szent!

A sas közben tovarepült fölöttük, míg a katona a párduc gömbölyű hátát nézte. De igaz is. Mikor egyszer annyi báj és fiatalság volt körvonaláiban! Olyan szép volt, mint egy asszony! Bundája szőke prémje finom átmenettel halványult combjain bársonyos fehérre. A nap pazar fénye pedig úgy megragyogtatta gúnyája eleven aranyát barna pettyeinek díszében, hogy mindig új és új szépségeket fedezett fel rajta.

A fiú és a párduc megértően néztek össze, s a kacér állat megremegett, mikor barátja körmeivel fejét vakargatta, szeme pedig úgy tűzött, mint a villám; majd hirtelen szorosán lehunyta őket. „De hiszen ennek lelke van...” - gondolta a fiú, s töprengően figyelte nyugalmát a homoktenger királynőjének, aki mint a homok aranyszínű volt, tiszta volt, magányos és izzó...

- Nos - szólt hozzám az asszony - elolvastam dicshimnuszát az állatokról; de hogyan szakadt el egymástól két olyan lény, akik ennyire egymás megértésére születtek?

- Á, tessék!... Úgy végződött ez az ügy is, mint annyi más nagy szenvedély: egy félreértéssel. Mindkét oldalon azt hitték, hogy a másik árulást követett el, és csupa büszkeségből senki se magyarázza ki a dolgot, míg végül merő konokságból összevesznek!

- És néha, a legszebb percekben - tette hozzá az asszony. - Egy pillantás, egy felkiáltás elegendő. No, szóval fejezze be a történetet!

- Irtózaton nehéz lesz, de maga talán jobban megérti azt, amit a vén obsitos mondott nekem, mikor már kiitta a maga üveg champagne-i borát:

- Fogalmam sincs, mivel bánthattam meg „Mignonne”-t. De egyszerre csak rám támadt, nekem jött, mintha megveszett volna, és hegyes fogaival a combomba mart. Igaz, nem túl erősen. De én azt hittem, hogy szét akar tépni, és torkába döftem a késemet. Elhemperedett a földön és közben olyat sikoltott, hogy jéggé dermedt a szívem. És vergődve rámfüggesztette pillantását, nézett, gyűlölet nélkül. Mindent megtettem volna érte. Érdeklődésem is, amely még nem volt akkor, odaadtam volna azért, hogy újra életre keltsem. Úgy voltam vele, mintha egy valóságos embert gyilkoltam volna meg. A katonák, akik végre meglátták zászlómat, könnyeborultan találtak rám... Na, szóval, uram - szólalt meg a katona újra, kis szünet után - azóta végigcsináltam a német, a spanyol, az orosz s a francia hadjáratot. Alaposan megsétáltattam vén csontjaimat... De soha a sivataghoz hasonlót nem láttam többé, merthogy az olyan gyönyörű.

- Mit érzett hát ott? - kérdeztem tőle.

- Á, azt nem lehet csak úgy kimondani, fiatalember. Először is még ma is fáj a szívem a csokornyai pálmafám és a párducom után; kell, hogy bánkódjam utánuk... Tudja, sivatagban ott minden van, és semmi sincs... - De, mégis, magyarázza meg nekem! - Egyszóval, hogy is mondjam - tette hozzá apró, türelmetlen legyintéssel - maga az Isten lakik ott emberek nélkül.

-&-